

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXIX

Sa. 255

Ağustos 2005

ANKARA - 2005

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	Sayfa
ŞAHİN, H. ALİ : Asurlu Tüccarların M.Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması	425
DÖNMEZ, ŞEVKET : 1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Amasya İli Demir Çağı Yerleşmeleri (42 resim ile birlikte)	467
EKİNCİ, ABDULLAH : Ortaçağ Ortadoğusu'ndaki Marjinal Hareketlerin (İsma'îlî-Karmatî Hareketinin) Dönemin İslam Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları	499
SEVİM, ALİ : İlginç Yönleriyle Sultan Melikşah	517
DEMİRCİ, SÜLEYMAN : Collectors of <i>Avârız</i> and <i>Nüzul Levies</i> in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700	539
EKİNCİ, İLHAN : Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet - Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi- (1 harita ile birlikte)	567
YILMAZ, SALİH : Armın Vámbéry'nin Türkistan Seyahatnamesi ve Karakalpak Türklerine Dair Kayıtlar	599
UMUNÇ, HİMMET : Hemingway in Turkey: Historical Contexts and Cultural Intertexts	629
2005 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	643
İngilizce Özetler	753

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Prof. Dr. Abdülkadir DONUK

Prof. Dr. Özer ERGENÇ

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Abdülvahit ÇAKIR

Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU

Prof. Dr. Reşat GENÇ

Prof. Dr. Cahit GÜNBATTI

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68/210-217

310 25 00

Fax: 310 16 98

Internet: <http://www.ttk.org.tr>

e-posta: yusuf@ttk.org.tr

e-posta: ttkinfo@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

Türk Tarih Kurumu Yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler

İnternet Adresi : <http://e-magaza.ttk.org.tr>

e-posta : e-magaza@ttk.org.tr

Sarıyıldız Ofset tarafından basılmıştır.

el : (0312) 342 16 14

BELLETEN

Cilt: LXIX

Ağustos 2005

Sayı: 255

ASURLU TÛCCARLARIN M. Ö. 2. BİN YILIN İLK ÇEYREĞİNDE ANADOLU'DA FAİZ UYGULAMASI

H. ALİ ŞAHİN*

Giriş

Asur Ticaret Kolonileri Çağı adı verilen dönem (M.Ö. 1975-1725) Anadolu'da tarihin başladığı zaman olup, bu devre ismini veren Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelerek yerleşmiş oldukları şehirlerde iki asır boyunca Anadolu halkıyla birlikte yaşamışlardır. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya çivi yazısını da getirmişler ve böylece Anadolu tarihi devirlere girmiştir.

Bu dönemle ilgili bilgilerimizin büyük kısmı, Kayseri'nin 20 km. kuzeyinde bulunan Kültepe eski *Kaniş/kārum* şehri harabelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan çivi yazılı belgelerden gelmektedir. Bu belgeler, tüccarların mektupları, mahkeme zabıtları ve borç verdiklerinde yazdırmış oldukları senetlerden oluşmaktadır. Senetlere baktığımızda sırasıyla; borç miktarı, borçlu, alacaklı, tarihleme, vade tespiti kaydedilerek ödenmemesi halinde ilâve edilecek faiz belirtilmektedir. Sonra o yılda *limum* olan şahsın adı zikredilmekte ve en son şahitlerin ismi geçmektedir.

Eski Mezopotamya'da faizle ilgili ilk belgeler Sumerlere aittir. Sumerce MĀŠ kelimesi III. Ur Devri (M.Ö. 2111-2003) belgelerinde faiz anlamına gelmektedir. III. Ur Devri'nde, devlet vergilerinin bakiyelerini tespit etmek için yazılan borç vesikalarından anlaşıldığı üzere, hem gecikmeden doğacak zararı hem de borcun gecikmesini önlemek için faiz uygulanmıştır¹. Kültepe

* Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KAYSERİ

¹ Bilgiç 1951, s. 340.

metinleri arasında bulunan senetlerin hemen hepsinde faizden bahsedilmektedir. Belgelerimizde, Asurca *waşābum* "ilâve etmek" fiilinden yapılmış bir isim olan *şibtum* terimi faiz anlamında kullanılmaktadır.

Asurlu tüccarların çok iyi teşkilâtlanmış oldukları, iyi bir kredi usulü tespit ettikleri ve sistemli olarak bir faiz kurumu oluşturdukları anlaşılmaktadır. Ticaretin çok geliştiği ve paranın para kazandığı bu toplumda faizin de son derece önemli olduğu görülmektedir. Eski Asur'da hem bir haftalık zamana hem de bu haftada görev yapan kişilere *hamuštum* adı verilir ve bunların isimleri senetlere yazılırdı. Ayrıca her yıl seçilen *limumların* da senetlerde ismi zikredilirdi. Böylesine yerleşmiş bir ticarî sistemleri bulunan bu tüccarların gerek yerli halka ve gerekse birbirlerine borç verdiklerinde mutlaka faiz uyguladıkları görülmektedir.

Asurlular aralarında borç alıp-verirken kendi takvimlerini kullanmaktadırlar. Hafta, ay ve yıl esasına göre borç alıp-vermektedirler. Yerli halka verilen borçlarda ise, bayram günleri, hasat zamanı veya bazı mevsimler esas alınarak tarihlendirilmekteydi. Yerli halka sattıklarının karşılığı olan parayı, bağ bozumunda ve hasat zamanı tahsil ediyorlardı.

A. Faizin Tespiti

Asurlu tüccarların kurmuş oldukları *kārum* dairesinin, ticaret odası, ticaret mahkemesi ve belediye gibi hizmetler verdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda *kārum* dairesi tüccarların mallarını depolamakta, ölçü tartı ayarı yapmakta, tüccarların aralarındaki davaları sonuçlandırmakta ve faiz oranlarını belirlemektedir. *Kārum* dairesinin tespitine göre yıllık faiz oranı % 30 olup, senetlerde *kārum* dairesinin tespitine göre yıllık %30 faizin uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu oran yalnızca *kārum* dairesine bağlı olan Asurlu tüccarlar arasındaki alış-verişlerde geçerlidir. Yerli halka borç veren Asurlu tüccarların farklı şekilde faiz uyguladıkları görülür. Asurlu tüccarlar yerli beylerle yaptıkları anlaşma gereğince ana şehrin (stadel) eteğindeki mahalleye yerleşerek ticaretini sürdürüyor, kraliyet sarayının ihtiyaçlarını karşılıyor ve beylere vergi ödüyordu. Beyler de tüccarların serbestçe ticaret yapabilmeleri için imkan hazırlamakta idiler. Tüccarlar arasındaki yıllık faiz oranının %30 olmasına rağmen, bu oranın her zaman uygulanmadığı ve bazen daha yüksek veya daha düşük olarak uygulandığı da görülmektedir. Bu konuda yıl ve ay esasına göre faizleri daha etraflı anlatacağız.

B. Faizin Uygulanışı

Eski Asur kredi sistemine göre, borç verildiğinde faizi hesaplanarak borca ilâve edilmekteydi. Eğer günü geldiğinde parayı tahsil edemez iseler

bu defa ilk faizin ana paraya ilâve edilerek aylık olarak faizin uygulandığı yani faizin faizini aldıkları görülür. Asurlu tüccarlar yerli halka mal satarken herhalde vade farkını göz önüne alarak bir fiyat tespit ediyorlardı. Söz konusu vade geldiğinde ödenmeyen para için faiz uygulanmaya konuluyordu. Buna göre faizin aylık olarak uygulandığı görülür. Senetlerde, günü dolduğunda para ödenmez ise, aylık olarak faizin ilâve edileceği açıkça kaydedilmektedir.

Asurlu tüccarların yerli halka borç verdiklerinde bazen Asur takvimini ve Asur ticarî kredi sistemini kullandıkları görülür. Buna örnek bir belgede², yerli *Bulina* ve hanımı *Walawala* 2/3 mana 5 *şeqel* gümüş borçlanmışlardır. *Aşşur-idi* ve *Şü-İstar*'ın hamuştumluğundan itibaren *Mahhur-ili* ayında ve *İli-dān*'ın limumluğunda borç verilmiştir. Faiz ise *Kaniş kārūmunun* hükmü gereğince ödenecektir denilmektedir. Böylece yasal bir şekilde düzenlenen senette faizin de yıllık % 30 olduğu görülür. Bu yılın diğer aylarına tarihlenen senetlerde de faiz oranlarının yıllık % 30 olduğu anlaşılır (Tablo 1).

Yerlilerin borçlu olduğu bir senette³, 1/3 mana 1^{1/2} *şeqel* gümüş *Takşunuman* ile *Hapuaşu* ve hanımı *Manamana* borçludurlar. *İnā* alacaktır. Dört haftaya kadar borç ödenecek ödenmediği takdirde aylık 1 *şeqel* bu gümüş için ilâve edilecek denilmektedir ki, 22^{1/2} *şeqele* 1 *şeqel* aylık faiz üzerinden yıllık olarak % 56 oranını bulmaktadır. Bu senette *Tinātum* ayı, *Kapatia* isimli şahsın limumluğuna tarihlenmiştir ki, *Naram-Suen*'in krallığının 15. yılına tekabül eder.

Yerli bir şahsın borçlu olduğu bir senette⁴, yıllık faizin % 120 olduğu görülmektedir. Bir diğer belgede ise⁵, yıllık faizin % 40 olduğu anlaşılır. Bu belgede verilen tarih Asur kralı *Şarru-kēn*'in 36. yılı olup *limum Tāb-Aşşur'dur*. *Allānātum* ayında faizin % 40 olmasına rağmen *Qarrātum* ayında % 30 olduğu görülüyor.

Asurlu tüccarlardan bazılarının sürekli düşük faizle borç verdikleri anlaşılmaktadır. Bunların başında gelen *DAM.GÂR* isimli şahsın yerli *Hapuaşu*'ya verdiği 1 *mana* gümüş borcun günü dolduğunda ödenmemesi halinde alınacak faiz aylık 1 *manaya* 2 *şeqel* üzerinden yıllık olarak % 40 yap-

² Kt. n/k 1716.

³ *ICK II*, 43.

⁴ *ICK II*, 49.

⁵ *ICK II*, 11.

maktadır⁶. Bu Asurlu tüccarın % 20 faizle borç verdiği pek çok belgede görülür (Tablo 1). Burada ise, bir yerliye verdiği borcun faizi % 40 olup, Asurlu tüccarların yerli halka borç verirken yüksek faiz uyguladıkları anlaşılmaktadır.

Koloni Devri'nde faiz olarak para yerine yakacak odun verildiği de görülür. Buna örnek bir belgede⁷, *İlišikal ve Šū-Anum'un hamuştunluğundan itibaren 5 araba odun ekleyecek, parayı Parka (bayramında) ödeyecek* denilmektedir. Bir diğer Kültepe metninde⁸, "4 çuval buğday, 4 çuval arpa, 2 araba yükü odun faiz olarak ödenecek ve 1/2 mana gümüşü Anna bayramında tartacak" şeklinde ifade edilmektedir ki, borcun faizinin tahıl ve odun ile ödendiği görülür (Tablo 3).

*Borç ödenmediği zaman zararını telafi edecek*⁹ şeklinde geçen bir kayıtan, tüccarların ellerindeki parayı çalıştırmış olmalarından dolayı mutlaka faiz aldıkları anlaşılmaktadır.

Kültepe metinlerinde verilen borca faiz olarak koyun ödendiği de görülmektedir. Bir belgede¹⁰ 2 mana 10 *şeql* gümüş borçla birlikte 6 adet koyunun da iki ay içerisinde faiz olarak ödeneceği, şayet ödenmezse yılda 1 mana'ya 1/2 mana gümüş ilâve edileceği kaydedilmiştir. Böylece faizin baştan borca ilâve edildiğini gördüğümüz gibi, faizin yıllık olarak da hesaplandığını öğrenmiş bulunuyoruz. Belgede geçen yıllık faiz oranının ise, % 50 olduğu anlaşılmaktadır.

Asurlu tüccarlar gibi yerli halkın da borç verirken faiz aldıkları anlaşılmaktadır. Buna örnek bir belgede¹¹ *Kaluwa* ve oğulları *Šakriuman*'dan tarıma hazır tarlayı 15 *şeql* gümüş karşılığında *Haraniš* ve *Hudada* isimli şahıslar almışlardır. Tarlayı beş yıl ekeceklerdir. Tarla sahipleri 5 yıla kadar 15 *şeql* gümüşü onlara ödeyerek tarlalarını geri alacaklardır. İtiraz durumunda 2 mana gümüş ödenecektir. Buna göre, ihtiyacı olan bir kimsenin bir miktar para karşılığı tarlayı rehin olarak verdiği ve para veren kişinin de faiz olarak parayı geri alana kadar o tarlayı ekerek mahsulünü aldığı anlaşılmaktadır. Böylece Koloni Devri'nde faiz olarak, koyun, arpa, buğday ve odun verildiği gibi tarla ekilmek suretiyle mahsulü faiz olarak alınıyordu (Tablo 3).

⁶ Kt. n/k 809.

⁷ Donbaz 1998, s. 51, Kt. v/k 165.

⁸ Donbaz 1998, s. 53, n. 8, Kt. n/k 1884.

⁹ Donbaz 1998, s. 55, n. 14; Kt. v/k 172.

¹⁰ Donbaz 1998, s. 54, n. 9; *EL* 65.

¹¹ Bayram-Veenhof, 1991-1992, s. 92.

Asurlu tüccarların faiz uygulaması konusunda her zaman *kārum* daire-sinin tespitine uymadıkları anlaşılmaktadır. Buna örnek olarak, *Enlil-bāni* isimli şahsın verdiği borçlarda daha düşük faiz uygulamış olduğu görülür. *Naram-Suen*'in 5. yılında *Kuzallu* ayına tarihlenen iki senetten birinde yıllık faiz oranının % 30, diğerinde ise, % 20 olduğu gözlenir. Aynı yılın *Ab-šarrāni* ayına tarihlenen bir senette yıllık faiz oranı % 30 iken diğerinde % 20 olduğu ve yine alacaklının *Enlil-bāni* olduğu görülür. Ertesi yıl *Tinātum* ve *ša sarratim* aylarında *Enlil-bāni* yıllık % 30 faizle borç verirken, *Qarrātum* ve *Kanwarta* aylarında % 20 oranıyla borç verdiği anlaşılmaktadır (Tablo 1). Bundan sonraki yılın *ša sarratim* ayında yıllık % 16 ile borç verirken, *Qarrātum*'da % 20 ile borç verdiği görülür. Böylece bazı şahısların istediklerinde bu şekilde düşük faiz oranıyla borç verdikleri anlaşılmaktadır.

Asurlu tüccarlardan DAM.GĀR unvanıyla senetlerde geçen şahsın *Enlil-bāni* gibi düşük faizle borç para dağıttığı gözlenmektedir. *Puzur-Aššur*'un 3. yılında *Qarrātum* ayına tarihlenen 4 senetten üçünde yıllık faiz oranı % 30'dur. Birinde ise % 20 olup, alacaklı DAM.GĀR 'dır. Aynı şahıs, *Naram-Suen*'in 1. yılında *ša kinātum* ayında % 15 faizle borç verirken *Hubur* ayında % 30 faizle borç vermektedir. Ertesi yıl *Tinātum* ve *Qarrātum* aylarında % 30, bir yıl sonra *ša sarratim* ve *Kuzallu* aylarında % 30 faizle borç vermektedir. Bundan sonraki yılın *Hubur* ayında ise % 2,5 gibi düşük bir faizle borç verilmiştir. *Naram-Suen*'in 7. yılının *Hubur* ayında % 20 faizle ve iki yıl sonra *Mahhur-ili* ayında yıllık % 13 faizle borç verdiği görülür. Buna göre yaz aylarında kervanların gelip gittiğini, kış mevsiminde ise, Asur-Anadolu arasında kervan gelip gitmediğinden bu sezonda kısa vadeli ve düşük faizli borç verilmek suretiyle kazanç sağlandığı görülür. Asurlu tüccarlar *Enlil-bāni* ve DAM.GĀR ile aynı dönemde ticaret yapan diğer önemli şahıslardan *Aššur-GAL*, *Pušu-ken*, *Imdilum*, *Adad-šululi*, *İstar-bāni*'nin yıllık olarak % 30 faizden aşağı bir oranla borç vermedikleri anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Asurlu tüccarların birbirlerine borç verdiklerinde senetlerde *limum* ismi geçmediği halde faiz oranlarının değişmeden yıllık % 30 olarak devam ettiği görülmektedir (Tablo 2).

C. Faiz Oranlarının Yıllara ve Aylara Göre Durumu

1. Kral *Šarru-kēn* Dönemi (M.Ö. 1920-1881)

Kültepe'de ortaya çıkan ve yeni yayınlanmış olan *limum* listelerine göre¹², bu güne kadar yayınlanmış veya okunmuş olan senetlerde geçen *limum*ların yaklaşık olarak *Šarru-kēn*'in 5. yılından itibaren başladığı, *Puzur-*

¹² Veenhof 2003, s. 6-10.

Aşşurla birlikte *Naram-Suen*'in 27. yılına kadar olanların isimlerinin geçtiği anlaşılmaktadır. Kültepe'de bulunan *limum* listeleri denilen belgeler *Naram-Suen*'in 27. *limumu* ile sonlanmaktadır. Senetlerde II. *İrişum*'un birkaç *limumu* geçmekte ve sonra *Şamşi-Adad* ve *İşme-Dagan* dönemine ait *limumların* varlığı bilinmekle birlikte onların hangi yılda görevli olduklarını bilemediğimizden buraya almadık. Burada yalnızca *Şarru-kēn*'in 5. yılından itibaren *Puzur-Aşşur* ve *Naram-Suen*'in 31. yılına kadar olan dönem (yaklaşık 75 yıl) ele alınmış bulunuyor. I. *İrişum* ve *İkūnum* döneminde Asurlu tüccarların Anadolu'da oturdukları kesin olmakla birlikte, elimde bulunan senetlerde bu kralların *limumlarının* isimlerine rastlanılmadı. Bu dönemde senetlerde *limumların* adının belirtilmesi geleneğinin başlamadığını farz edebileceğimiz gibi, Kültepe'de yapılan kazılarda bu döneme ait mahallenin ortaya çıkarılmamış olacağını da hesaba katmalıyız. Zira şu ana kadar *kārum* yerleşmesinin bir bölümü kazılmış olup henüz şehrin merkezi de bulunmamıştır.

Şarru-kēn'in Kültepe *limum* listelerinde 40 adet *limumu* sayılmakta olup, 40 yıl hüküm sürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa 5. yılından itibaren *limumların* isimleri senetlerde geçtiğinden bu dönemde Asurlu tüccarların çok yoğun ticarî faaliyetlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada yıllara göre faiz oranları şu şekildedir:

Şarru-kēn'in 5. yılında *Sabazia*'nın oğlu *Puzur-İstar* *limum* olup *Qarrātum* ayına tarihlenen iki senetten birinde yıllık faiz oranının % 25 olduğu görülür (Tablo 1).

Şarru-kēn'in 6. yılında *Piṣah-ili* *limum* olup, *Kuzallu* ayına tarihlenen senette 4 *mana* 15 *šeḡel* gümüş borç olarak verilmiştir, günü dolduğunda ödenmemesi durumunda yıllık olarak % 25 faiz uygulanacağı belirtilmiştir.

Şarru-kēn'in 10. yılında, *Susaa* *limum*dur. *Kuzallu* ayına tarihlenen bir senette 22 *šeḡel* gümüş borç verilmiş olup, faiz oranı ve vade belirtilmemiştir.

Şarru-kēn'in 11. yılında *Amaea* *limum* olup, *Kuzallu* ayına tarihlenen bir senette yıllık faiz oranının da % 20 olduğu anlaşılar.

Şarru-kēn'in 12. yılında *İphurum*'un *limumluğunda* *Hubur* ayına tarihlenen bir senette 23 *šeḡel* gümüş borç verilmekte ve borcun zamanında ödenmemesi durumunda yıllık % 30 faiz uygulanacağı belirtilmektedir.

Šarru-kēn'in 14. yılında *Īkūnum'un oğlu Īli-bāni limumdur*. *Kanwarta* ayna tarihlenen senetten anlaşıldığına göre, 23 *šeḡel* gümüş borç olarak verilmekte ve zamanında ödenmemesi durumunda yıllık faiz oranı % 20, diğer bir senette ise, 15 *šeḡel* borç verilmiş ancak, faiz oranı belirtilmemiştir. Bu senetlerden, *Šallim-Ahum* isimli tüccarın düşük faizle borçlar verdiği anlaşılır.

Šarru-kēn'in 15. yılında, *Šū-Kūbum limumluk* yapmış olup, *ša sarratim* ayna tarihlenen bir senette 23 *šeḡel* borç verilmiş ve faiz oranı yıllık olarak % 20'dir. Aynı yılın *Bēlti-ekallim* ayna tarihlenen bir diğer senette ise, 4 ay vade ile borç verildiği görülür.

Šarru-kēn'in 16. yılında *Quḡadi limum* olup, *ša kinātum* ayna tarihlenen bir senette 30 *šeḡel Amurru* gümüşü borç olarak verilmiştir. Kervanın *Kaniš'e* dönüşünde borcun ödeneceği belirtilmiştir (Tablo 1).

Šarru-kēn'in 18. yılında *Šū-Kittim'in oğlu Šū-Īstar limum* olup, onun isminin geçtiği senetlerde, *Kanwarta* ayında verilen borcun faizi % 10, *Bēlti ekallim* ayında ise, faiz oranının % 30 olduğu görülür. Borcu veren aynı kişidir (Tablo 1).

Šarru-kēn'in 21. yılında *Šū-Dagan'in oğlu Abia limumdur*. *Tinātum* ayında verilen borcun yıllık faiz oranı % 30'dur. *ša sarratim* ayında ise, faizsiz olarak borç verildiği görülmektedir.

Šarru-kēn'in 23. yılında *Baqanum'un oğlu İbni-Adad limumdur*. Onun isminin geçtiği birkaç senet bulunmaktadır. (Tablo1).

Šarru-kēn'in 24. yılında *Ahmars'i limum* olup, bu yılın *Mahhur-ili* ayna tarihlenen bir senette yıllık faiz oranı % 30 olarak belirlenmiştir.

Šarru-kēn'in 25. yılında *Mennanim'in oğlu Sukkalia limum* olup, senetlerde geçen ifadelerden yıllık faiz oranlarının % 30 olacağı görülür. Alacaklı, borçlu, borç miktarı ve vade farklı olmasına rağmen yıllık faiz *kārum* dairesinin tespitine göre % 30 oranındadır.

Šarru-kēn'in 26. yılında *Kubidi'nin oğlu İdnā-Aššur limumdur*. Bu yıla tarihlenen senetlerde yıllık olarak % 30 faiz uygulandığı göze çarpmaktadır.

Šarru-kēn'in 27. yılında *Ennanim'in oğlu Šūda limum olup*, *Īibum* ayında verilen borcun faiz oranı % 40 olarak belirtilmiştir. *Qarrātum* ayında ise % 60 olarak görülür. Ertesi yıl *Pilah-Aššurun oğlu Al-tāb limum olup*

İbūm ayında faiz oranı yıllık % 120 olarak belirtilmiştir. Aynı yılın *Tinātum*, *Allānātum*, *ša kinātum*, *Mahhur-ili* ve *Hubur* aylarında yıllık faiz oranının % 30 olduğu görülmektedir. Böylece faiz oranlarının normal seyrine döndüğü anlaşılmaktadır (Tablo1).

Šarru-kēn'in 29. yılında *Abarsisim*'in oğlu *Aššur-damiq limumdur*. *ša kinātum* ayında yıllık faiz oranının % 30 olduğu görülmektedir. *Ab-šarrāni* aya tarihlenen bir senette geçen faiz oranı % 40'dır. *Šibum* ayında yıllık faiz oranı % 30'dur. *Kanwarta* aya tarihlenen senette yıllık faiz oranı % 20 olarak belirtilmiştir. *Kuzallu* ayında % 20, *Allānātum* ayında ise, % 25'dir. Böylece yıl boyunca faiz oranlarının yükselip düştüğü görülmektedir (Tablo 1). Bu yüzden ekonomik durumun bu yılda pek istikrarlı olmadığı anlaşılabilir.

Šarru-kēn'in 30. yılında *Puzur-Nirah limum* olarak gözükmektedir. *Šibum*, *Bēlti ekallim*, *ša sarratim*, *ša kinātum*, *Mahhur-ili*, aylarında verilen borçların yıllık faizi % 30'dur. Alacaklı ve borçlular farklı kişiler olup, borç miktarı değişmekte ve vade ise, 15 haftadan 1 yıla kadar farklı süreleri kapsamaktadır (Tablo 1).

Šarru-kēn'in 31. yılında *Karria'nın oğlu Amur-Aššur limumdur*. *Qarrātum* ve *Kanwarta* aylarına tarihlenen senetlerde yıllık faiz oranının % 20 olduğu görülür. Alacaklı *Alahum* borçlu ise *Ušur-ša-Aššur*'dur. Aynı aya tarihlenen bir diğer senette ise, faiz oranı % 30'dur. Ancak, alacaklı ve borçlu farklı olup, bazı şahısların *kārum* dairesinin belirlediği % 30'luk orandan daha aşağı faizle borç verdikleri anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Šarru-kēn'in 32. yılında *İbbi-Suen*'in oğlu *Buzuzu limumdur*. Yılın farklı aylarında verilen borçların faiz oranları % 30'dur.

Šarru-kēn'in 33. yılında, *limum* olan *Šū-Huburun* adının geçtiği senetler, 7 farklı aya tarihlenmişlerdir. *Bēlti-ekallim*, *ša kinātum*, *Ab-šarrāni* aylarında verilen borçların yıllık faiz oranları *kārum* dairesinin belirlediği % 30'u geçmez. Bu senetlerde alacaklı olarak *Puzur-Aššur* ismi geçmektedir. Küçük miktarda verilen borçların süresi 20 haftayı geçmemektedir.

Šarru-kēn'in 34. yılında *Bazia'nın oğlu İlišu-rabi limumdur*. Faiz oranları ise, bütün senetlerde yıllık % 30 olarak geçmektedir (Tablo 1).

Šarru-kēn'in 35. yılında, *İnah-ili'nin* oğlu *Alahum limum* olup, *ša kinātum* ayına tarihlenen bir senette faiz oranı % 20'dir. Diğer aylarda yıllık % 30'luk faiz oranı değişmez (Tablo 1).

Šarru-kēn'in 36. yılında *limum Šūharim'in* oğlu *Ṭāb-Aššur'dur*. *Allānātum* ayına tarihlenen bir senette, yıllık faiz oranı % 40 olup, diğer aylarda sürekli % 30 olarak belirtilmiştir.

Šarru-kēn'in 37. yılında *İkūnum'un* oğlu *Elāli limumdur*. *ša sarratim*, *Ab-šarrāni*, *Mahhur-ili*, *Qarrātum* ve *Kuzallu* aylarında verilen borçların faizi % 30'dur (Tablo1).

Šarru-kēn'in 38. yılında *Narbitim'in* oğlu *İdi-abum limum* olup, bu yıla ait aylarda verilen borçların ödenmemesi durumunda uygulanacak olan yıllık faiz oranının % 30 olduğu görülür. (Tablo1).

Šarru-kēn'in 39. yılında *limum İdi-Aššur'un* oğlu *Adad-bāni'dir*. *ša sarratim* ayında yıllık faiz oranı % 10 olarak borç verilmiştir. Diğer aylarda ise, bu oran % 30'dur.

Šarru-kēn'in son yılında *limum Šūli'nin* oğlu *Aššur-idi'dir*. Bu yılda verilen borçların yıllık faiz oranı % 30 olarak gözükmektedir.

Šarru-kēn'in krallık yaptığı 40 yıl zarfında Asurlu tüccarların Anadolu'da çok canlı bir ticarî hayatlarının bulunduğunu ele geçen senetlerden öğrenmekteyiz. 5. yılından itibaren bütün *limumların* adları senetlerde geçmektedir. Her yılın en az 6 ayına ait senetler düzenlenmiştir. Yalnızca birkaç yılda faiz oranlarının değişmiş olmasına rağmen genelde yıllık faiz oranının *kārumun* tespitinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Faiz oranlarındaki değişmelerin bazı şahısların düşük faizle borç vermelerinden kaynaklanmış olacağını da göz önüne almamız gerekir. Özellikle, DAM.GÂR unvanlı şahıs ile *Enlil-bāni'nin* düşük faizle borç vermiş oldukları görülür. DAM.GÂR unvanıyla geçen iki kişi bulunmaktadır. Bunlardan biri *Naram-Suen'in* 26. *limumu* olan *Abu-šallim* diğeri ise, Ib tabakası *limumlarından* *Ahuqar'ın* babasıdır. *Limumluk* yapan tüccarların her şeyden evvel Asurun soylu ailelerinden geldikleri bilinir. Böylesine gelişmiş bir ticaretin olduğu toplumda yalnızca faizli para vermek suretiyle iş gören bankerin varlığı görülecektir. Ayrıca, bu dönemde alacaklı olarak, *Aššur-emuqi*, *Aššur-ṭāb*, *İmdi-ilum* gibi isimler de göze çarpmaktadır.

2. Kral Puzur-Aşşur II Dönemi (M.Ö. 1880-1873)

Eski Asur kral listesinde onun ne kadar krallık yaptığı belirtilmez iken, Kültepe'de bulunmuş olan *limum* listelerinde 8 adet *limumu* geçmektedir¹³. Bu yüzden onun 8 yıl hüküm sürmüş olduğu kesindir. *Puzur-Aşşur'un* 1. yılında *Puzur-Ana'nın oğlu Aşşur-nādā limumdur*. Bu yıla tarihlenen birkaç senette, yıllık faiz oranı % 30 olarak belirlenmiştir. *Ennum-Aşşur* ile DAM.GÂR isimli şahısların alacaklı oldukları görülür.

Puzur-Aşşur'un 2. yılında, *Karia'nın oğlu Kubia limum* olup, *Ab-şarrānu* ayına tarihlenen bir senette yıllık faiz oranı % 40'dır. *Puzur-Aşşur'un* 3. yılında *Elālī'nin oğlu İli-dan limumdur*. Senetlerde *Puşu-ken*, *Dan-Aşşur*, *Aşşur-bāni* ve DAM.GÂR alacaklı olarak görünmektedirler.

Puzur-Aşşur'un 4. yılında *Uku'nun oğlu Şilulu limumdur*. Onun zamanına tarihlenen senetlerde yıllık faiz oranı % 30'u geçmez.

Puzur-Aşşur'un 5. yılında *İlibinanni'nin oğlu Aşşur-nādā limum* olup, faiz oranlarında farklı bir durum gözükmemektedir. *Puzur-İştar'ın* 6. yılında *Ikua'nın oğlu İküpi-İştar limum* olup, *Mahhur-ili* ayında yıllık faiz oranı % 20 olarak görülür. *Enlil-bāni alacaklı*, *Pilah-Suen* borçludur. Ancak, borç miktarı farklıdır. *Hubur* ayında ise, faiz oranı % 50 olup, *Aşşur-malik* alacaklıdır.

Puzur-Aşşur'un 7. yılında *Kuzallu* ayına tarihlenen üç senetten ikisinde faizsiz borç verilmiş birinde ise, yıllık faiz oranı % 30'dur. Asur takviminin 2. ayından 5. ayına kadar verilen borcun faiz oranı yıllık % 26 kadardır. 3. ayda verilen borcun faizi yine % 30'dur. Alacaklı ve borçluların hepsi Asurlu tüccarlar olduğundan yıllık normal faiz uygulanmaktadır.

Puzur-Aşşur'un krallığı zamanında Anadolu'da Asurlu tüccarların ticaretlerini yoğun olarak sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Onun *limumları* zamanına tarihlenen senetlerin bolca ele geçmesi kolonistlerin faaliyetlerinin bir göstergesi olmaktadır. Yıllık faiz oranlarındaki değişimin borcu veren kişilere bağlı olduğunu zannediyoruz (Tablo1).

3. Kral Naram-Suen Dönemi (M.Ö. 1872-1828/18)

Asur Kral Listelerinde *Naram-Suen* için verilen sayı 4 rakamıyla son bulmaktadır. Bu yüzden onun 44 veya 54 yıl hüküm sürmüş olacağı belirtil-

¹³ Veenhof 2003, s. 6-10.

miştir¹⁴. Kültepe'de bulunan *limum* listelerinde ise, 28. yılına kadar onun *limum*larının isimleri yazılmıştır¹⁵. Bu yılda II. tabakanın son bulduğu yani Asurlu tüccarların *Kaniš kārumunu* terk ettikleri ve yaklaşık 35 yıllık bir aradan sonra tekrardan gelerek *Kaniš*'te ticarî faaliyetlerine başladıkları bilinmektedir. *Naram-Suen* babasının erken ölümü üzerine kral olmuş ve zannedildiğinden çok fazla süre tahtta kalmıştır. *Naram-Suen'in limumlarına* tarihlenen pek çok sayıda senedin Kültepe'de bulunması iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin devam ettiğini göstermektedir. Pek çok tüccarın bu dönemde Anadolu'da ticaretle uğraşmış olduğu anlaşılmaktadır.

Naram-Suen'in 1. yılında *Papilum'un* oğlu *Šū-Suen limumdur. ša kinātim* ayında verilen borcun yıllık faizi % 15, *Hubur* ayında ise % 30'dur, alacaklı aynı şahıs olup, borçlu farklıdır. *Qarrātum* ayında ise, yine faiz oranı % 30'dur (Tablo1).

Naram-Suen'in 2. yılında *limum Alahum'un* oğlu *Aššur-malik'tir. Ab-šarrāni* ayında faiz oranı yıllık % 16,6'dır. *İbum, Qarrātum, Kuzallu, Tinātum* aylarında ise, % 30'dur.

Naram-Suen'in 3. yılında *İli-bāni'nin* oğlu *Aššur-imitti limum* olup, *Ab-šarrāni* ayında yıllık faiz oranı % 10'dur. *Qarrātum, Kuzallu, Tinātum* aylarında ise, faiz oranı % 30'dur.

Naram-Suen'in 4. yılında *Šū-Aššur'un* oğlu *Enna-Suen limumdur. Bēlti-ekallim* ayında yıllık faiz oranı % 20 olup, *ša sarratim* ayında % 15, *Ab-šarrāni* ayında bu rakam % 40'a çıkmıştır. *Allānātum, ša sarratim, Kuzallu* aylarında ise % 30'dur.

Naram-Suen'in 5. yılında *Alahum'un* oğlu *Akutum limumdur. Bēlti-ekallim* ayında yıllık faiz oranı % 10'dur. *ša sarratim* ayında, % 20, *ša kinātim* ayında % 30, *Kanwarta* ayında % 20, *Kuzallu* ayında % 20, *Allānātum* ayında ise % 10'dur. Yıl boyunca faiz oranlarında dalgalanma vardır. Ancak alacaklıların çoğu *Enlil-bāni* isimli şahıstır (Tablo1).

Naram-Suen'in 6. yılında *İrišum'un* oğlu, *Maši-ili limumdur. Yıllık faiz oranları Bēlti-ekallim ve ša sarratim* aylarında % 20, *Ab-šarrani'de* % 30, *Karratu, Kanwarta*, aylarında % 20, *Tinātum* ayında % 15, *Hubur* ayında ise, % 16 olarak geçmektedir. Alacaklıların hemen hepsi *Enlil-bāni* olup, bu

¹⁴ Veenhof 2003, s. 45.

¹⁵ Veenhof 2003, s. 6-10.

şahsın yıllık % 15 ve % 20 oranında faizle borç verdiği açıkça belli olmaktadır (Tablo 1).

Naram-Suen'in 7. yılında Kudanim'in oğlu İdi-abum limumdur. Şa sar-ratim ayında *Enlil-bāni* yıllık % 15 faizle borç vermektedir. *Bēlti-ekallim* ayında % 30, *Hubur* ayında ise, DAM.GÂR 'ın yıllık % 20 faizle borç vermiş olduğu görülüyor (Tablo 1).

Naram-Suen'in 8. yılında, Şū-Bēlum'un oğlu Sama limumdur. Şibum ayında verilen borcun faizi % 30, *Qarrātum* ayında ise, yıllık faiz oranının % 20 olduğu görülür.

Naram-Suen'in 9. yılında limum Sukkalia'nın oğlu İli-alim'dir. Şa kinātım ve *Hubur* aylarında verilen borcun yıllık faizi % 30, *Mahhur-ili* ayında ise, % 13 oranında olup, alacaklı DAM.GÂR isimli şahıstur.

Naram-Suen'in 10. yılında Aşşur-malik'in oğlu Ennamanim limumdur. Mahhur-ili ayında verilen borcun faizi % 15, *Kuzallu* ayında % 20 oranındadır.

Naram-Suen'in 11. yılında limum Dunia'nın oğlu Ennam-Aşşur'dur. Şibum ayında verilen borcun faiz oranı % 16, *Qarrātum*, *Mahhur-ili*, *Şa kinātım Allānātum* aylarında ise, % 30'dur (Tablo1).

Naram-Suen'in 12. yılında limum Şū-İstar'in oğlu Enna-Suen'dir. Bēlti-ekallim ayında verilen borcun faizi % 30, *Şa kinātım* ayında % 15, *Ab-şarrāni'de* % 20, *Qarrātum'da* % 15'dir. *Ab-şarrāni* ayına tarihlenen iki belgede % 30 oranında faiz uygulandığı görülür. *Kanwarta* ayında % 5 faizle borç verilmiştir. *Enlil-bāni* isimli şahsın, *Ab-şarrāni'de* % 30, *Qarrātum* ayında ise % 15 faizle bu defa *kāruma* borç verdiği görülmektedir. Bu yıl içerisinde faizlerdeki dalgalanmadan hareketle ekonomide bir istikrarsızlığın olduğu söylenebilir (Tablo1).

Naram-Suen'in 13. yılında Hannanarum limum olup, *Hubur* ayına tarihlenen senette faiz oranı belli değildir.

Naram-Suen'in 14. yılında İdi-Suen'in oğlu Dadia limum olup, Allānātum ayına tarihlenen senette başka bilgi bulunmamaktadır. (Tablo1).

Naram-Suen'in 15. yılında Kapatia limum olup, *Tinātum* ayında verilen borcun faizi yıllık % 20'dir.

Naram-Suen'in 16. yılında *İşme-Aşşur limum* olup, *Şibum* ayında verilen borcun faizi % 30 oranındadır.

Naram-Suen'in 20. yılında *İdi-abum limumdur*. *Ab-şarrāni* ayında verilen borcun faizi % 40 oranındadır (Tablo1).

Naram-Suen'in 28. yılında *Uzua'nun* oğlu *Şū-Rama limumdur*. Kültepe'den *Kuzallu* ayna tarihlenen bir senette geçer.

Naram-Suen'in 29. yılında, *İddin-Suen DUMU İddin-Abum limum'dur*. Kültepe'den *ša sarratim* ayna tarihlenen bir senette geçer.

Naram-Suen'in 30. yılında, *Suen-işmeanni limumdur*. *Mahhur-ili* ayna tarihlenen bir senette, 5 günlük vadeyle verilen borcun yıllık faizi % 20'dir. Bir başka senette ise, borç *ša sarratim* ayında verildiğinden, yeni *limum* henüz belirlenmediği için *ša qati* ifadesi yer alır, iki ay vadeyle verilen borcun faizi yıllık % 30'dur (Tablo 1).

Naram-Suen'in 31. yılında, *Ṭāb-Aşşur D. Uzua limumdur*. *Tinātum* ayna tarihlenen bir senette borcun Asur'dan dönüşte ödeneceği vurgulanmış ancak, faiz oranı kayıtlı değildir (Tablo).

Sonuç

Kuzey Mezopotamya'da Dicle nehri üzerinde önemli ticarî yolların kavgasında bulunan Asur şehrinde ticaretin gelişmesine bağlı olarak, likitüdenin önemli olduğu bir ortamda Asurlu tüccarlar faizli kredi sistemi uygulamışlardır. Borç verilirken baştan faiz ilâve edilmekte ve borcun ödenmemesi durumunda, aylık olarak yeniden faiz başlatılmaktadır. Böylece ödenmeyen borçlardan doğacak zarar önlenmiş oluyordu. Asurlu tüccarlardan kalan tüm senetlerde faizden bahsedilmektedir. Asurlu tüccarların kurdukları *kārum* dairesi faiz oranını belirlemektedir. Böylece yasal olarak faiz oranının yıllık % 30 olduğu biliniyor. *Kārum* dairesi tüccarların her türlü menfaatlerini koruyan bir kurum olarak borçlanmalarda da onların yüksek faiz altında ezilmemelerini sağlamaktaydı. Ancak, yerli halka verilen borçlarda, herhangi bir sınırlama getirilmediğinden, Asurlu tüccarlar, yıllık % 30'dan % 140'a kadar faizle borç vermişlerdir. Yerli halkın menfaatlerini koruyacak tek otorite olan şehir beylerinin, tüccarlara sarayların ihtiyacı olan malları sağlamaları ve vergi ödemeleri şartıyla ticarete her türlü serbestlik tanımları sonucunda, Asurlu tüccarlar yerlilerin aleyhine çok fazla kazanmışlardır. Yerlile-

rin haklarını koruyan başka bir müessese de bulunmadığından, Asurlu tüccarlar lehine sürekli sömürülmeleri söz konusu olmuştur diyebiliriz.

Koloni Çağı adı verilen M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde ticaretin bu kadar gelişmesiyle birlikte, toplumda elbetteki bazı banker ve tefecilerin ortaya çıkacağı muhakkaktır. Belgelerimizde sürekli alacaklı görünen şahısların, kısa vadeli ve düşük faizli borçlar veren bankerler olduğu anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR LİSTESİ

- AKT 1** E. Bilgiç-H. Sever-C. Günbattu-S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara 1990.
- AKT 2** E. Bilgiç-S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara 1995.
- AKT 3** E. Bilgiç-C. Günbattu, *Ankaraner Kültepetafeln*, (FAOS B-3) Stuttgart 1995.
- ATHE** B. Kienast, *Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel*, Berlin 1960.
- Bayram-Veenhof 1991-1992, S. Bayram-K. R. Veenhof, "Unpublished Kültepe Texts on Real Estate" *JNES Ex Oriente Lux*, No: 32, 1991-1992, s. 92; Belge No: Kt. 84/k 169.
- Bilgiç 1951 E. Bilgiç, "Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde Faiz Meselesi", *Belleten*, C. XV. S. 59, (1951), s. 339-347.
- BIN IV** A.T. Clay, *Letters and Transactions from Cappadocia, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies IV*, New Haven 1927.
- BIN VI** F.J. Stephens, *Old Assyrian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of J.B. Nies VI*, New Haven 1944.
- CCT** *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum*.
- Donbaz 1998 V. Donbaz, "Business Aşed an Anatolien Merchant", *Afo XXXV*, (1988) s. 48-58.
- Edinburg** S. Dalley, *A Catalogue of the Akkadian Cuneiform Tablets in the Collections of the Royal Scottish Museum Edinburg with Copies of the Texts*, Royal Scottish Museum Information Series, Art and Archaeology, 2. Edinburg, 1979.
- EL** G. Eisser-J. Lewy, *Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft* 33. und 35. Leipzig 1930-35 (EL 1 und 2, wenn nach Sieten zitiert).

- ICK I B. Hrozný, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe I*, Praha 1952.
- ICK II L. Matouš, *Inscriptions Cuneiformes du Kültepe II*, Praha 1962.
- KTB 1 J. Lewy, *Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blanekertz*, Berlin, 1929.
- KTS I J. Lewy, *Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stanbul*, İstanbul 1926.
- KTS II V. Donbaz, *Keilschrifttexte in den Antiken-Museen zu Stanbul*, Stuttgart 1989.
- KUG K. Hecker, *Die Keilschrifttexte der Universitätsbibliothek Giessenunter Benetzung nachgelanesser vorarbeiten von J. Lewy*, Giessen 1966.
- OIP 27 I. J. Gelb, *Inscriptions from Alishar and Vicinity*, *Oriental Institu Publications 27*, Chicago 1935.
- POAT W.C. Gwaltney, Jr. *The Pennsylvania Old Assyrian Text*, *HUCA, Supplement 3*. Cincinnati 1983.
- PRAG I K. Hecker- G. Kryszat-L. Matouš, *Prager Kültepe-Texte I: Kappadokische Keilschrift Tafeln aus der Sammlungen der Karlsuniversitat Prag Praha*, 1998.
- RA *Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale*.
- TC II Fr. Thureau-Dangin, *Tablettes Cappadociennes, deuxieme serie Musee de Louvre*, Paris 1928.
- TC III J. Lewy, *Tablettes Cappadociennes troisieme serie Musee de Louvre*, Paris 1935.
- TMH 1 J. Lewy, *Die Keilschrifttexte aus Kleinasien, Texte und Materialien der Frau*, Leipzig 1932.
- Veenhof 2003 K.R. Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms from Karum Kanish and its Chronological Implications*, *Türk Tarih Kurumu Yayını*, Ankara 2003, s. 6-10.
- VS 26 K. Veenhof-E. K. Brandt, *Vorderasiatische Schriftdenkmaler der Staatlichen Museen zu Berlin, Heft XXVI, Altassyrische Tontafeln aus Kültepe Texte und Siegelabrollungen*, 1992.

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 21. yılı	Abia D. Şū-Dagan	Tinātum	%30	Şū-Adad	Puzur-İstar	2 1/3 mana 4 şeşel gümüş	2 ay	CCT 1 5a
Şarru-kēn'in 21. yılı	ša qati Abia D. Şū-Dagan	ša sarratim	% 10	Zikir-ili	Irrā	11 şeşel gümüş		Kt.m/k 119
Şarru-kēn'in 22. yılı	Salia D. Şabakurani				İdna	1/3 mana		Kl. c/k 453
Şarru-kēn'in 23. yılı	İbni-Adad D. Baqunim	Kanwarta						TC 1 21
Şarru-kēn'in 23. yılı	İbni-Adad D. Baqunim	Kanwarta						KUG 48
Şarru-kēn'in 23. yılı	İbni-Adad D. Baqunim	Kuzallu	%30	Puzur-Suen	Kunā	11 mana gümüş	40 hafta	AKT 3, 11
Şarru-kēn'in 24. yılı	Ahmarşi D. Malkum-ışar	Qarratim						PRAG 427
Şarru-kēn'in 24. yılı	Ahmarşi D. Malkum-ışar	Allānātum			Alahum Şallim-Aşşur	2/3 mana 8 şeşel gümüş	45 hafta	PRAG 427
Şarru-kēn'in 24. yılı	Ahmarşi D. Malkum-ışar	Allānātum				10 2/3 mana 8 şeşel	45 hafta	PRAG 427
Şarru-kēn'in 24. yılı	Ahmarşi D. Malkum-ışar	Mahhur-ili	% 30					Kl. n/k 1817
Şarru-kēn'in 25. yılı	Sukkallia	Kanwarta	% 30	Sudada	Alahum	1/2 mana	13 hafta	ATHE 3
Şarru-kēn'in 25. yılı	Sukkallia D. Menanim	Qarratim		İkūnum	Alabim	12 mana saf gümüş	1 yıl	Kl. m/k 106
Şarru-kēn'in 25. yılı	ša qati Sukkallia D. Menanim	Mahhur-ili	% 30					TC 3 248
Şarru-kēn'in 25. yılı	Sukkallia D. Menanim	Allānātum	% 30	Aşşur-imitti	İkūnum	23 mana 1/2 şeşel gümüş	40 hafta	AKT 1 3
Şarru-kēn'in 25. yılı	ša qati Sukkallia D. Menanim	ša kinātım			Aşqudum	5/6 mana 2 şeşel gümüş	22 hafta	PRAG 427
Şarru-kēn'in 26. yılı	İd[na-Aşşur] D. Kubidi	Tinātum			Şū-ilabrat	15 mana 9 1/2 şeşel gümüş	40 hafta	PRAG 427
Şarru-kēn'in 26. yılı	ša qati İdi-Aşşur	Zikir-ili	% 40					CCT 5 18 A
Şarru-kēn'in 26. yılı	İdi-Aşşur	Allānātum			Ennum-Aşur, UTU şbāni	14 mana gümüş		PRAG 591

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 26. yılı	İdi-Aššur	Allānātum			Ennum - Aššur UTU - bāni	14 mana gümüş		Kl. c/k 512
Şarru-kēn'in 26. yılı	İdi-Aššur	Tinātum	% 30	Puškēn	Aššur-bēl-awatim	1 talent bakır	8 hafta	ATHIE 1
Şarru-kēn'in 26. yılı	İdi-Aššur	Allānātum			Ennum - Aššur UTU - bāni	14 mana gümüş		Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 26. yılı	İdna-Aššur D. Kubidi	Kanwarta				2/3 mana gümüş		Kl. m/k 68
Şarru-kēn'in 26. yılı	ša qati İdna - Aššur D. Kubidi	Şibum						BIN 4 207 a
Şarru-kēn'in 26. yılı	İdna-Aššur D. Kubidi	Tinātum						ICK 3 30B
Şarru-kēn'in 26. yılı	ša qati İdna - Aššur D. Kubidi	Allānātum	% 30					Kl. k/k 65
Şarru-kēn'in 27. yılı	Šüda D. Ennanim	Şibum	% 40		Puzur-İstar	1 1/2 mana gümüş		Kl. n/k 1429
Şarru-kēn'in 27. yılı	Šüda D. Ennanim	Qarrātum	% 60					KTB 1 4
Şarru-kēn'in 27. yılı	Šüda D. Ennanim	Kuzallu						BIN 4 61
Şarru-kēn'in 27. yılı	ša qati Šüda D. Ennanim	Belti-ekallim	% 30		Aššur-bāni D. Aššur-bēl-awatim	13 ūqel gümüş		Kl. n/k 1429
Şarru-kēn'in 27. yılı	ša qati Šüda D. Ennanim	ša kinātum	% 30			1 1/2 mana gümüş		BIN 4 61
Şarru-kēn'in 27. yılı	ša qati Šüda D. Ennanim	ša kinātum	% 30	Adimatum	Şillia	3 mana temiz gümüş	1 yıl	PRAG 544
Şarru-kēn'in 27. yılı	Šüda D. Ennanim	Mahhur-ili	% 20					n/k 1429
Şarru-kēn'in 27. yılı	Šüda D. Ennanim							BIN 6 3
Şarru-kēn'in 27. limumu	Šüda D. Ennanim	Şibum	%120					k/k 103
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pilah-Aššur			Ennamanim		9 mana gümüş		AKT 3, 61
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pilah-Aššur	Kuzallu	% 30		Alabim Šü-İstar	2 mana gümüş	1 yıl	Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pilah_Aššur	Hubur						Kl. c/k 532

Kralın Yılı	Limun Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pīlah-Aššur	Allānātum		Pušu-kēn	İli-mutabbil	15 mana gümüş		CCT 1 5 B
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pīlah-Aššur	Allānātum	% 30		Šū-İstar	1 1/2 mana 2 ūqel gümüş	20 hafta	AKT 2 6
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pīlah-Aššur	Tīnātum	% 30		İmik-Ea	11 ūqel gümüş		KL n/k 1429
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pīlah-Aššur	Tīnātum						KT. n/k 87
Şarru-kēn'in 28. yılı	Al-tāb D. Pīlah-Aššur	Mahhur-ili	% 30	Aššur-tāb	Šū-Kūbum	1 mana gümüş	1 ay	90/k 254 a
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Šibum	% 30	Ahu-qa	Enum - Aššur D. Kurkur	10 ūqel gümüş	15 hafta	AKT 1 5
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Kanwarta	% 20		Ennum - Aššur D. Hannanim	10 ūqel gümüş		KL n/k 1429
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Kanwarta	% 20		Šūmabia	19 1/2 ūqel gümüş		KL n/k 1429
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Kanwarta	% 30		Amuru - Aššur D. İli-bāni	1 mana 8 1/2 ūqel gümüş		KL c/k 899
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Šibum			Aššur-malik D. Puzur - İstar	3 mana gümüş		ATHE 55
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Kuzallu	% 0		Uşur-ša-İstar Aššur-tāb	X mana gümüş		AKT 2 6
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Ab-šarrāni	% 40		Uşur-ša-İstar Aššur-x	X mana gümüş		AKT 2 6
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Tīnātum			Šalma-Adad D. Šū-Hubur	3 mana 15 ūqel gümüş	1 yıl	KL c/k 899
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Tīnātum						KL c/k 129
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Qarrātum						TMH 1 10 B
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Kuzallu			Zuba ve oğlu	14 1/2 ūqel gümüş		KL c/k 125
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Allānātum	% 25	Aššur - bel-awatim	Amur-UTU Aššur-tāb	10 mana gümüş		KL c/k 33
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Allānātum	% 30		İli-bāni D. Puzur-Aššur	14 mana gümüş	55 hafta	KL c/k 39

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Allānātum	% 30		Aššur-damiq	9 ūqel gūmūš	5 hafta	Kt c/k 839
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Allānātum						Kt. c/k 512
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	Ab-šarrāni						Kt. n/k 87; n/k 1429
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	ša kinātum	% 30	İndi-ilum	Aššur-tāb D. Karia	12 mana saf gūmūš	53 hafta	KTS II 42
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim	ša kinātum		Zikir-ili	Ennanim	15 ūqel gūmūš		Kt. m/k 118
Şarru-kēn'in 29. yılı	Aššur-damiq D. Abarsisim				Šūma-libbi-Aššur Suharim	2 2/3 mana gūmūš 1 mana 5 ūqel	26 hafta	Kt. c/k 789
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	Šibum	% 30					VS 26 91 B
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	Qarratum	% 30		Amur-İstar	5 mana gūmūš	20 hafta	AKT 2 6
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	Qarratum	% 57					ICK 3 16 a
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	Kauwarta						Kt. c/k 261
Şarru-kēn'in 30. yılı	ša qati Puzur-Nirah	Bēlti ekallim	% 30	İdi-Kūbum	Šūmabia	2 mana gūmūš	10 hafta	Kt. m/k 147
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	ša sarratim	% 30		İdna D. Ataa	5 mana gūmūš	1 yıl	Kt. c/k 839
Şarru-kēn'in 30. yılı	ša qati Puzur-Nirah							Kt. c/k 635
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	narmak Aššur	% 30	İndi-ilum	Enlil-bāni D. İli-bāni	10 mana temiz gūmūš	60 hafta	CCT 6 9 a
Şarru-kēn'in 30. yılı	ša qati Puzur-Nirah	ša kinātum	% 30	Puzur-İstar D. Ši-Laban	Pilah-İstar İkuu	3 mana tamiz bakır	15 hafta	PRAG 684
Şarru-kēn'in 30. yılı	Puzur-Nirah	Mahhur-ili	% 30	Ennum-Aššur	Amur-Aššur D. İndilum	15 mana gūmūš	66 hafta	PRAG 743
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Qarratum	% 20	Alahum	Uşur-ša-Aššur D. Aššur-malik	9 mana 14 ūqel gūmūš		Kt. c/k 839

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Kanwarta						Kl. c/k 80
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Kanwarta	% 30	Uşur-ša-İstar	Šū-Suen	1 1/2 mana 1/2 ūqel gümüş		Kl. n/k 1837
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Kanwarta	% 20	Alahum	Uşur-ša-Aššur	1 mana gümüş		Kl. c/k 41;c/k 830
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Tinātum	% 30		Aššur-tāb D. Usaria	14 mana gümüş	45 hafta	Kl. c/k 41; Kl. c/k 80;
Şarru-kēn'in 31. yılı	ša qati Amur-Aššur D. Karia	Mahhur-ili						Kl. c/k 789
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Mahhur-ili	% 30		İli-alum D. Amur-İstar	1/2 mana 6 ūqel gümüş	6 hafta	Kl.c/k 830
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Kanwarta	% 30		Amur-İstar	1/2 mana gümüş	6 hafta	AKT 2 6
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Ab-šarrāni	% 30		Aššur-tāb D. Puzur-Aššur	1 mana gümüş	20 hafta	Kl. c/k 830
Şarru-kēn'in 31. yılı	Amur-Aššur D. Karia	Hubur	% 30		Šū-Suen	1/2 mana gümüş	6 hafta	AKT 2 6
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Şibum	% 30	Pilah-Aššur	Eddin-Aššur	10 mana Taritar bakır	13 hafta	Kl. n/k 1831
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Qarratim	% 30		-	-	-	PRAG 838
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Kuzallu	% 30		Amur-İstar	2/3 mana gümüş	15 hafta	AKT 2, 6
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Kuzallu	-		İstar-bāni	18 ūqel gümüş		ATIIE 55
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Allānātum	% 30	Ahatim	Šū-Kūbum	1/2 mana saf gümüş	1 ay	TC 3 228
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Allānātum	-	İda D Adad-bāni		1/3 mana 5 ūqel gümüş		TC 3 258
Şarru-kēn'in 32. yılı	Buzuzu D. İbbi-Suen	Ab-šarrāni	-					BIN 4 27
Şarru-kēn'in 33. yılı	Šū-Hubur D. Elāli	Hubur	-		IM.GAL	2/3 mana 5 ūqel gümüş		Kl. c/k 270
Şarru-kēn'in 33. yılı	Šū-Hubur D. Elāli	Tinātum	xx	Puzur-Aššur	Qatatum Šū-Anum	1/2 mana bakır		ICK 2 45

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 33. yılı	Šü-Hubur D. Elāli	ša sarratim	-			30 5/6 mana gümüş	15 hafta	Kl. k/k 124
Şarru-kēn'in 33. yılı	ša qati Šü-Hubur D. Elāli	Bēti-ekalim	% 30	Uzua	Alili	8 mana temiz bakır		Kl. n/k 1827
Şarru-kēn'in 33. yılı	Šü-Hubur D. Elāli	ša kinātım	% 30	Puzur-İstar		X	20 hafta	TC 3 212
Şarru-kēn'in 33. yılı	Šü-Hubur D. Elāli	Ab-šarrāni	% 30	Puzur-Aššur	Hurasānum D. Šü-Anim	15 šeql gümüş	20 hafta	TC 3 212
Şarru-kēn'in 33. yılı	Šü-Hubur D. Elāli	Mahhur-ili		Šāt-Ea	Lamassitum	12 šeql gümüş		AKT 1 L.
Şarru-kēn'in 34. yılı	İli-šu-rabi D. Bazia	Allānātum	% 30	DAM. GĀR	Šalmā-Aššur	3 mana temiz gümüş	6 hafta	TC 3 232
Şarru-kēn'in 34. yılı	İli-šu-rabi D. Bazia	Allānātum	-					Kl. c/k 512
Şarru-kēn'in 34. yılı	Ša qati İli-šu-rabi D. Bazia	ša sarratım		İdi-Kūbum	Qatatim D. Malaba	X mana gümüş	10 hafta	Kl. m/k 147
Şarru-kēn'in 34. yılı	İli-šu-rabi D. Bazia	Ab-šarrāni	%6	Panaka	Puzur-İstar D. Zū-bāni	14 šeql gümüş		Kl. n/k 1833
Şarru-kēn'in 34. yılı	İli-šu-rabi D. Bazia	Ab-šarrāni	% 30					BIN 4 174
Şarru-kēn'in 34. yılı	İli-šu-rabi D. Bazia	Ab-šarrāni						Kl. h/k 151
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	Kanwarta	% 30	Aššur-emuqi	Ennum-Aššur	30 mana temiz bakır	4 yıl	AKT 1 54
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	Kanwarta						AKT 3, 59
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	Kuzallu	% 30	İndi-illum	Kuzia	1/3 mana 1 šeql pašallum altın	13 hafta	CCT 6, 9 a
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	Mahhur-ili	% 30	İndi-illum	İda D. Šakšim Uzua	2 1/2 mana gümüş	4 hafta	AKT 1, 19
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili		% 50		Ennum-Aššur	2 1/2 mana gümüş		Kl.c/k 789
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili		-		Abu-šallim	1 mana gümüş		Kl. c/k 789
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	ša kinatim	% 20		Aššur-šululi D. Šü-Laban	6 1/3 mana 8 šeql gümüş		Kl. c/k 839

Kralın Yılı	İlimun Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	Hubur	% 30		Eddin-Ea İsalia Kurara	6 mana 15 gümüş şeql	1 yıl	Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 35. yılı	Alahum D. İnah-ili	Bēlti ekallim	% 30		Šü-Kitum	15 mana 18 şeql gümüş		Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Qarrātum						KUG 16
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Kanwarta	% 30	Lasuta	İdna-Aššur Salia	1 mana temiz gümüş	14 hafta	Kl. 90/k 240
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Tinātum						PRAG 438
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Allānātum	% 40	İstar-lamassi	Šadia	1 mana gümüş		ICK II, 11
Şarru-kēn'in 36. yılı	İa qati Tāb-Aššur D. Šūharim	İa sarratim		Laqepum	Puzur-İstar D. Puzur-Aššur	1 mana gümüş		KTS 2 47
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Mahhur-ili	% 30	DAM. GĀR	EnnumAššur ve Beradi	16 şeql gümüş	2 ay	TMH 13 B
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Ab-šarrāni						Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Qarrātum						Kl.90/k 231
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Ab-šarrāni	% 30		Baltušar Akulim	1/2 mana gümüş	1 yıl	Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Ab-šarrāni	% 30		Aššur-tāb D. Ennamanim	1 mana gümüş		Kl.c/k 839
Şarru-kēn'in 36. yılı	Tāb-Aššur D. Šūharim	Hubur						Kl. c/k 512
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Qarrātum						Kl. c/k 80
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Qarrātum	% 30	Aššur-imitti D. Alahum		17 mana gümüş	20 hafta	Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Tinātum		Aššur-tāb		1 / 2 şeql altın		Kl. c/k 442
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Allānātum		Aššur-tāb	Tāb-Aššur Nur-Suen	1/2 mana gümüş	6 ay	Kl. c/k 442

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli (Sangum)	Allānātum	% 30	Aššur-ṭāb	Nubar-šarri D. Kuzia	1 1/2 mana 2 1/2 ūqel gümüş	6 ay	Kl. c/k 440
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	ša sarratim	% 30		Zuba D. İstar-palil	12 mana gümüş	30 hafta	Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	ša kinātım						Kl. c/k 512
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Ab-šarrāni						KTB 1 11
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Mahhur-ili	% 30		Pilab-İstar D. İli-alim Aššur-malik D. Uzua Abia	30 mana bakır 1/3 mana gümüş 2 2/3 mana gümüş	1 yıl	Kl. c/k 839
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Şibum		Eddin-ea Kurara	Alahum Aššur-nādā	12 1/2 mana gümüş		Kl. c/k 680
Şarru-kēn'in 37. yılı	ša qati Elāli D. İkünüm	Mahhur-ili	% 30	Aššur-tāklaku	Puzur-İstar	2 1/2 talent 3 mana temiz bakır	6 hafta	AKT 1 47
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Hubur						Kl. n/k 1838
Şarru-kēn'in 37. yılı	Elāli D. İkünüm	Kuzallu	% 30	Kukulanum	Agua ve oğlu	2/3 mana gümüş	26 hafta	TMII 13 a
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitüm	Kanwarta	% 30	Ahuqar	Eddin-Aššur	1 mana 10 ūqel gümüş		VS 26 120
Şarru-kēn'in 38. yılı	Šaqati İdi-abum D. Narbitüm	ša sarratim	% 10	DAM. GĀR	Eddin-Aššur	1/3 mana temiz gümüş		VS 26 120
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitüm	Qarrātum	% 30	İmdi-ilum	Amur-İstar D. İdna	3 mana gümüş	13 hafta	KTS 2 42
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitüm	Kanwarta		İmdi-ilum	Aššur-ṭāb	20 mana gümüş	4 hafta	KTS 2 42
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitüm	Hubur		Aššur-abišu	İsar-Zū	11 ūqel gümüş		Kl. c/k 442
Şarru-kēn'in 38. yılı	ša qati İdi-abum D. Narbitüm	Mahhur-ili	% 30					Dalley 7;
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitüm	Hubur						Kl. c/k 440

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitūm	Hubur		-	-	-	-	Kl. m/k 92
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitūm		% 30		XXAşsur	4 mana gümüş	40 hafta	AKT 2 6
Şarru-kēn'in 38. yılı	İdi-abum D. Narbitūm				Alabum D. Latarak	1/2 mana gümüş		AKT 3, 37
Şarru-kēn'in 39. yılı	Adad-bāni D. İdi-Aşsur	Şibum		Aşsur-tāb	Aşsur-GAL	2/3 mana gümüş		TMH 18 E
Şarru-kēn'in 39. yılı	Adad-bāni D. İdi-Aşsur	Tinātum	% 30	Ahatum	Manu-balum-Aşsur	2/3 mana temiz gümüş	3 ay	KTS 1 45 B
Şarru-kēn'in 39. yılı	ša qatī Adad-bāni D. İdi-Aşsur	ša saratim		Aşsur-tāb	Elali ve İdilia	5 şeql gümüş		Kl. c/k 440
Şarru-kēn'in 39. yılı	Adad-bāni D. İdi-Aşsur	ša kinātum						OIP 27, 29
Şarru-kēn'in 39. yılı	Adad-bāni D. İdi-Aşsur	Hubur	% 26	İli-alim	Sukkalia D. İdi-Suen	3 1/2 mana saf bakır	1 ay	AKT 1, 43
Şarru-kēn'in 39. yılı	Adad-bāni D. İdi-Aşsur					10 2/3 mana kalay		Kl. e/k 133
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	Kuzallu						RA 59 36, 13
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	Kuzallu	% 30	DAM. GĀR	İküppi-Aşsur	6 1/2 mana gümüş	23 hafta	KTS 1, 44 c
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	Kuzallu	-					KTH 32
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	Kuzallu	% 30	Adad-şululi	Pusanim	1 mana 15 şeql gümüş		AKT 1 40
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	ša sarratim	-	Aşsur-tāb	Elāli ve İdia	6 şeql alun		Kl. c/k 442
Şarru-kēn'in 40. yılı	ša qatī Aşsur-idi D Şüli	ša sarratim	% 30	İdi-Kūbum	Sukkaliā	50 mana bakır	5 hafta	Kl. m/k 147
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	Mahhur-ili	% 30	Hannanarum	Puzur-Aşsur, Aşsur-malik, Adad-şululi	12 1/2 mana 6 şeql gümüş	7 hafta	Kl. a/k 468
Şarru-kēn'in 40. yılı	Aşsur-idi D Şüli	Ab-šarrāni		DAM. GĀR	Şata Şilli-İstar	4 mana 6 şeql gümüş	3 ay	CCT 5 21 B
Puzur-Aşsur'un 1. yılı	Aşsur-nādā D. Puzur-Ana	Şibum	% 30					POAT 23

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Allānātum		Šū-İstar	Aşşur-malik D. Zuba	1/3 mana gümüş	1 ay	Kl. c/k 440
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Ab-šarrāni	% 30	Ennum-Aşşur	Aşşur-resi	1 mana gümüş	3 hafta	Kl. k/k 44
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Hubur	% 15	DAM. GĀR	Aşşur-GAL D. Aguzā	1 1/2 mana 1/4 ūqel gümüş		TMH 9 c
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Šibum	% 30					BIN 4 196
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Šibum	% 30	Ennum-Aşşur	Aşşur-nasui	1/2 mana 7 ūqel gümüş		Kl. k/k 44
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Tinātum						Kl. n/k 1822
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	ša qati Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Bēti-ekallim	% 30	Adad-šululi	Šilli -Adad	40 mana temiz bakır	3 ay	AKT 1 42
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Bēti-ekallim	% 30	Šū-Bēlum	Puzur-Ana	2 5/6 mana gümüş	10 hafta	CCT 5 21 c
Puzur-Aşşur'un 1. yılı	Aşşur-nādā D. Puzur-Ana	Ab-šarrāni	% 30					AKT 1, 56
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Šibum		Puzur-ili	Adad-bāni	5 ūqel gümüş		TC 3 234
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Šibum	% 30	Aşşur-GAL.	Mannu-bālun-Aşşur	X ūqel gümüş	1 ay	TMH 1 9 A
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Qarrātum						Kl. n/k 1991
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Kanwarta			İdi-Suen D. Alalum	2 mana gümüş		ICK 2 128
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Tinātum			Saklia D. Šū-Kūbum	3 1/3 mana		ICK 2,125
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Tinātum		Aşşur-tāb	Tāb-Aşşur D. Uzi	1 1/2 ūqel KÜ.GI	1 yıl	Kl. c/k 440
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Tinātum			Aşşur-tāb	12 ūqel gümüş		Kl. c/k 442
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	ša kinātum						ICK 2, 125
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	ša kinātum						90/k 193

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Şa qatı Kubia D. Karia	Şa kinātım		İli-bāni	İdi-İstar D. Eunanım Ahuqar	1 talent 8 mana saf bakır		Kl. u/k 1796
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Ab-Şarrāni						An.Or. VI. 21
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Ab-Şarrāni	% 40	Kuġan	Abā Lamassatım Kuzia	1 1/3 mana 5 1/2 Şeql gümüş		Kl. u/k 860
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Mahhur-ili	% 30	Puġu-kēn	Susaa	1 1/2 mana gümüş	20 hafta	CCT 5, 20 B
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Ab-Şarrāni						TMH 1, 10
Puzur-Aşşur'un 2. yılı	Kubia D. Karia	Hubur						TC 3 234
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Şibum		Aşşur-rei	Aşşur-initti	3 mana saf gümüş		90/k 212
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Qarrātum	% 20	DAM. GĀR	Eddin-Ea İsalia	2 mana saf gümüş		VS 26 120
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Qarrātum	% 30		İdi-Suen Şū-Dagan	2 mana gümüş	20 hafta	Kl. c/k 890
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Qarrātum	% 30	Dan-Aşşur	Aşşur-malik	1/3 mana 5 Şeql gümüş	10 hafta	AKT 3, 5
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	Şa qatı İli-dān D. Elāli	Qarrātum	% 30		Tab-Aşşur D. Hannanim	2 talent 15 mana bakır		ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Kanwarta			Enna-Suen	36 mana gümüş		CCT 5, 43
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Tinātum	% 30					PRAG 1 493
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Allānātum		Puġu-kēn	Şāt-Ea	12 Şeql gümüş	5 hafta	CCT 1, 8 c
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	Şa qatı İli-dān D. Elāli	Bēlū sekallim	% 30	Aşşur-bāni	Bazia D. Aşqudim	22 mana gümüş	5 ay	TC 3, 296
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	Şa qatı İli-dān D. Elāli	Şa kinātım	% 30	DAM. GĀR	Puzur-İstar Laqcp	19 1/3 Şeql 15 ŐE gümüş		TMH 1 14 D
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	Şa qatı İli-dān D. Elāli	Ab-Şarrāni	% 30	DAM. GĀR	Suen-Pilalı Şū-Bēltum	1 1/3 mana saf gümüş		ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	İli-dān D. Elāli	Mahhur-ili	% 30					Kl. u/k 1716
Puzur-Aşşur'un 3. yılı	Şa qatı İli-dān D. Elāli	Narmak Aşşur						Kl. a/k 482

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku	Qarrātum	% 30		İmlik-Ea	2 2/3 mana saf gümüş		ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku	Qarrātum			İmlik-Ea	3 mana gümüş		ATHE 56
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku	Qarrātum						CCT 5 19 A
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku	Kuzallu	% 30		Aşşur-bāni	4 mana saf gümüş		ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku	Kuzallu	% 30	Aşşur-ṭāb	Amur-UTU	1/3 mana saf gümüş	15 hafta	AKT 1, 38
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	ša qatī Şilulu D. Uku	Bēlū ekallim	% 30	Aşşur-GAL	Enu-gamil Aşşur-ṭāb	5 1/2 mana gümü	20 hafta	CCT 5, 22 B
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Ša qatī Şilulu D. Uku	Bēlū -ekallim	% 80	Ina D. Elali	Kunania	7 1/2 mana 5 şeql gümüş		CCT 5, 23a
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	ša qatī Şilulu D. Uku	Bēlū-ekallim	% 30	Aşşur-GAL	Aşşur-ṭāb D. Amria	5 1/2 mana saf gümüş	20 hafta	PRAG 770
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	ša qatī Şilulu D. Uku	ša kinātum	% 30		Aşşur-bāni D. Kurba	2 mana 6 şeql gümüş		ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	ša qatī Şilulu D. Uku	Mahhur-ili		Aşşur-GAL	Aşşur-lamassi Naqīdi	11 1/3 mana 8 şeql gümüş	1 yıl	TMH 1, 13 D
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku	Ab-šarrāni	% 30					ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 4. yılı	Şilulu D. Uku		% 30	İkūnum	Aguza	1 2/3 mana 5 şeql gümüş		TMH 1 13 C
Puzur-Aşşur'un 5. yılı	Aşşur-nādā D. İli-binanni	Şibum	-					Kl. c/k 601
Puzur-Aşşur'un 5. yılı	Aşşur-nādā D. İli-binanni	Kuzallu	% 30	Puzur-UTU	İddin-İstar	2 1/2 talent bakar		AKT 1, 65
Puzur-Aşşur'un 5. yılı	Aşşur-nādā D. İli-binanni	Tinātum	-					Kl. c/k 899
Puzur-Aşşur'un 5. yılı	Aşşur-nādā D. İli-binanni	Kuzallu	% 30	İdi-Kūbum	Zuzua D. İli-dan	1 1/3 mana gümüş		Kt.m/k 149
Puzur-Aşşur'un 5. yılı	Aşşur-nādā D. İli-binanni	Tinātum		DAM. GĀR	Abum-ili	1/2 mana 2 şeql gümüş	6 hafta	ICK 3, 38 a-b

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Puzur-Aşşur'un 5. yılı	Aşşur-nādā D. İli- binanni	Tinātum	% 30					Kl. k/k 19
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Qarrātum						PRAG 511
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Tinātum						Kl. c/k 622 B
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	ša qati İkuppî-İstar D. Ikua	ša sarraṭim		Aşşur- malik	Utkaria	1 1/3 mana 1 şeqel gümüş 40 çival buğday, 20 çival arpa 2 çeşek	1 yıl	ICK 3 8a
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Ab-šarrāni	% 30	Šū-Laban	Aşşur-bāni	2/3 mana gümüş		TMH 1, 10 c
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Ab-šarrāni						Kl. c/k 384
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Mahhur-ili	% 20	Enlil- bāni	Pilal-Suen	5 1/2 mana 1 şeqel		PRAG 692
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Mahhur-ili	% 20	Enlil- bāni	Pilal-Suen	5/6 mana 1 şeqel		ICK 3 26
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Hubur	% 50	Aşşur- malik	Halupa Arnuuşu	1 1/2 mana gümüş		ICK 3 6a
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Hubur						PRAG 453
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Qarrātum						Kl. m/k 17
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	İkuppî-İstar D. Ikua	Mahhur-ili						Kl. c/k 601
Puzur-Aşşur'un 6. yılı	ša qati İkuppî-İstar D. Ikua	ša kinātum						Kl. c/k 56
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Kuzallu	% 30					ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Kuzallu		İdi- Kubum	Usupiskim	6 mana gümüş		Kt.m/ k 147
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Kuzallu		DAM. GĀR. Uşur-ša- İstar	Usupiskim			Kl. n/k 1840
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Qarrātum	% 26	Limum İli-šu				TC 1 21

Kralın Yılı	Litium Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Kanvarta	% 30		Alalum	1/2 mana gümüş	18 hafta	Kt.c/k 258
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Allānātum		İli-alim	Adad-re'i	1/2 mana saf gümüş	3 hafta	Kt. l/k 109
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā	Kanvarta		Aşşur-mutabbil	Panaka			CCT 5 18 a
Puzur-Aşşur'un 7. yılı	Buzutā D. Šūli	Allānātum		Abusa D. Asqudu		3 mana temiz gümüş	1 yıl	ATHE 55
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	İnā D. Amurā	Qarrātum	% 26					TC 1,21
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	İnā D. Amurā	Kuzallu		DAM. GĀR	Šū-Sucu	4 şeql gümüş	1 ay	Kt. n/k 1828
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	İnā D. Amurā	Kuzallu	% 30	Ennum-Aşşur	Aşşur-imiti	40 mana saf gümüş	36 hafta	Kt. l/k 21
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	İnā D. Amurā	Kuzallu		-	-	-		CCT 5 19c
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	İnā D. Amurā	Kuzallu	% 30	Aşşur-malik	Nab-Suen	27 mana temiz gümüş	10 hafta	CCT 1 1a
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	ša qatī İnā D. Amurā	Bēlī-ekallim	% 30	IM. DUGUL	İli-mašar D. Kullumum	2 talent 13 1/2 mana kırk bakır		AKT 1, 41
Puzur-Aşşur'un 8. yılı	Ša qatī İnā D. Amurā	ša sarratim	% 30	Dan-Aşşur	Aşşur-imiti D. Šū-Aşşur	5 mana 6 şeql gümüş	12 hafta	AKT 3 9
Naram-Suen'in 1. yılı	Šū-Suen D. Papiium	ša kinātum	% 15	DAM. GĀR	Azua D. Puzur-İštar	15 şeql gümüş		90/k 183
Naram-Suen'in 1. yılı	Šū-Suen D. Papiium	ša kinātum						CCT 1,48
Naram-Suen'in 1. yılı	Šū-Suen D. Papiium	Qarrātum	% 30	DUMU Nuruen	LUGAL-Adad	1 mana gümüş	4 hafta	Kt. c/k 258
Naram-Suen'in 1. yılı	ša qatī Šū-Suen D. Papiium	ša kinātum	% 30		Walia	1/2 mana gümüş	2 ay	Kt. c/k 258
Naram-Suen'in 1. yılı	Šū-Suen D. Papiium	Hubur	% 30					Kt. c/k 258
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Qarrātum	% 30					Kt. n/k 1839
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Šibum	-			40 mana gümüş		Kt. m/k 82
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Kuzallu	% 30	Ennum-Aşşur	İli-bāni	1 mana gümüş		Kt. k/k 44

Kralın Yılı	Litumun Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Tinātum	% 30	DAM. GÂR	Şalma-Aşşur	2 mana gümüş	13 hafta	Kl. c/k 258
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Allānātum	% 40		-	-	-	CCT 1,4
Naram-Suen'in 2. yılı	ša qatī Aşşur-malik D. Alahum	Bēlti-ekallim		Kārum	İdi-İstar D. Dān-Aşşur		3 ay	Kl. k/k 110
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Ab-šarrāni	% 16					Kl. c/k 1500
Naram-Suen'in 2. yılı	Aşşur-malik D. Alahum	Mahhur-ili	-					Kl. c/k 87
Naram-Suen'in 3. yılı	Aşşur-imitti D. İli-bāni	Qarrātum	% 30	DAM. GÂR	Amur-Aşşur			90/k 201
Naram-Suen'in 3. yılı	Aşşur-imitti D. İli-bāni	Tinātum	% 30	MAN-Aşşur	Elāli ve Aşşur-malik	1 mana gümüş	7 hafta	AKT 1, 2
Naram-Suen'in 3. yılı	Aşşur-imitti D. İli-bāni	Kuzallu		Kibal	Tibula	1 mana temiz gümüş		Kl. k/k 82
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	Bēlti-ekallim	% 20	Kukulanum D. Kutea	Amur-İstar	7 şeqel gümüş	40 gün	Kl. 90/k 109
Naram-Suen'in 3. yılı	Aşşur-imitti D. İli-bāni	Ab-šarrāni	% 10	DAM. GÂR	Aşşur-tāb D. Aşşur-nādā ve Kibal	1 mana gümüş		OIP 27, 56
Naram-Suen'in 3. yılı	Aşşur-imitti D. İli-bāni	Hubur		Enlil-bāni	Dādā D. Aşşur-imitti İHME şa Suen	2 1/3 mana saf gümüş		AKT 1, 19
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	ša sarratim	% 30	DAM. GÂR	Aşşur-bāni	1 1/3 mana 5 şeqel gümüş		TMI1 1, 9b
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	Kuzallu	% 30	Ennum-Aşşur	Aşşur-idi	30 mana saf gümüş	22 hafta	AKT 3, 13
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	Mahhur-ili	% 30	Aşşur-malik	Şū-Kittum	10 mana saf gümüş		Kt.k/k 44
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	ša sarratim	% 30	Azukani	İli-beli D. Şūmabia	2 mana 2 şeqel gümüş	8 hafta	Kl. m/k 147
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	Ab-šarrāni	% 40	Ennanim D. Şū-Hubur	Aşşur-cmuqi	6 meat 61 1/2 mana bakar		Kl. c/k 1500
Naram-Suen'in 3. yılı	ša qatī Aşşur-imitti D. İli-bāni	Hubur		Enlil-bāni	Dādā D. İHME şa Suen	2 1/3 mana gümüş		KTS 2,1

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Kuzallu	% 30	DAM. GĀR	LUGAL - Adlad Nur-Suen	12 ūqel gūmūš	8 hafta	AKT 1 55
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Allānātum		Ašsur-nišu	Šūmabia	10 ūqel gūmūš		Kl. m/k 66
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Allānātum	% 30	Enlil-bāni D. Ašur-malik	İdi-Aššur D. Uzua	1/3 mana 5 ūqel gūmūš		TC 3, 290
Naram-Suen'in 4. yılı	ša qati Enna-Suen D. Šū-Aššur	ša sarratim	% 15	Enlil-bāni	Kārum	6 mana saf gūmūš		POAT 4
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Ab-šarrāni	% 20					OIP 27, 56
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Ab-šarrāni	% 30	Enlil-bāni	Šalmā-Aššur Iduā	1/3 mana gūmūš	3 ay	OIP 27, 59
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	ša sarratim	% 30	İdu-mada		1/2 mana 3 ūqel gūmūš		90/k 204
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Ab-šarrāni	% 20		Anali	1/2 mana gūmūš		OIP 27, 56
Naram-Suen'in 4. yılı	ša qati Enna-Suen D. Šū-Aššur	ša kinātım	xx					Kl. k/k 59
Naram-Suen'in 4. yılı	ša qati Enna-Suen D. Šū-Aššur	Mahlur-ili	% 30	Šatana	Šalmihim D. Maših-ili	2/3 mana saf gūmūš	2 ay	TC 3, 235
Naram-Suen'in 4. yılı	Enna-Suen D. Šū-Aššur	Hubur	% 2.5	DAM. GĀR	İli-resi	X ūqel gūmūš		Kl. 90/k 161
Naram-Suen'in 4. yılı	ša qati Enna-Suen D. Šū-Aššur	Mahlur-ili						Kl. c/k 1529
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Kanwarta	% 20	Enlil-bāni	Sukua D. Aššur-imitti	2 1/3 mana saf gūmūš		POAT 4
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Tinātum	% 30	Puzur-İstar İmdi-İlum	Suen-SIPA D. Anur-İstar	55 mana saf bakar	2 hafta	OIP 27, 56
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Tinātum	% 30	Enlil-bāni	İstar-tulištu nuarum	15 ūqel gūmūš		OIP 27, 59
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Kuzallu	% 30					CCT 1 23
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Kuzallu	% 20	Enlil-bāni	Aššur-imitti D. İkupp-İstar	2 1/2 mana gūmūš		POAT 4
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Allānātum						CCT 1 11 B

Kralın Yılı	Lîmum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Naram-Suen'in 5. yılı	Şa qati Akutum D. Alahum	Bēlū-ekallim	% 20	Enlil-bāni	Ah-sallim D. Buzutā Aššur-tāklāku	42 mana 1 ūqel gümüş	46 hafta	CCT 1, 23
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Alanatim	% 10	Enlil-bāni	İli-malak D. Suen SIPA Walawala	2/3 mana saf gümüş		OIP 27, 59
Naram-Suen'in 5. yılı	Şa qati Akutum D. Alahum	Bēlū-ekallim	% 20	Enlil-bāni	Buzazu	2 mana saf gümüş		POAT 4
Naram-Suen'in 5. yılı	Şa qati Akutum D. Alahum	Allānātum	% 20	Enlil-bāni	Šū-Suen D. İlia	3 mana saf gümüş	11 hafta	CCT 1 23
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Bēlū-ekallim	% 10	İstar-bāni	Aššur-malik D. Šū-Enlil	1/2 mana 7 ūqel gümüş	5 hafta	Kl. c/k 1502
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Şa kinātım	% 30		-	-	6 hafta	ICK 2, 56
Naram-Suen'in 5. yılı	Şa qati Akutum D. Alahum	Şa sarratim	% 20	Enlil-bāni	Šū-Anum D. İli-bani	2/3 mana saf gümüş		OIP 27, 59
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Ab-šarrāni	% 20	Enlil-bāni	İdna D. Aššur-imitti	1 mana 15 ūqel gümüş		OIP 27, 59
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Ab-šarrāni	% 30	İstar-bāni	Aššur-tāb D. Lulu	4 mana gümüş	10 hafta	Kl. c/k 1502
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Ab-šarrāni		-	-	-	-	Kl. h/k 77
Naram-Suen'in 5. yılı	Şa qati Akutum D. Alahum	Ab-šarrāni	% 30	Enlil-bāni	Tāb-šilla-Aššur D. Puzur-Nirah	1/2 mana gümüş		POAT 4
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Mahhur-ili	% 30	İstar-bāni	Aššur-tāb D. Hurasim	1 mana 1 1/2 ūqel gümüş	5	Kl. c/k 1502
Naram-Suen'in 5. yılı	Şa qati Akutum D. Alahum	Mahhur-ili		-		-	-	PRAG 652
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Hubur	% 30	Aššur-mutābbil Kudāši	Suea D. Pušukēn	2 mana 8 ūqel gümüş		CCT 5, 22 a
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Hubur	% 30	Buzazu	Aššur-ici İli-nādā Kurkur Kukuni D. Sahri-ili	1 1/2 mana 5 ūqel gümüş	2 ay	KTS 1, 44 A
Naram-Suen'in 5. yılı	Akutum D. Alahum	Hubur						BIN 4, 169

Kralın Yılı	Limurum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Şibum	% 30		Agua	1/3 mana gümüş	4 hafta	OIP 27, 56
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Şibum	% 10					Kt. c/k 467
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Qarrātum		DAM. GÂR	Adada	1 talent 32 mana ve 3 talent 4 mana gümüş	X	AKT 3, 28
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Qarrātum	% 20	Ennum - Aşşur	Manuki-Aşşur	1 1/3 mana gümüş		Kt. k/k 44
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Kauwarta	% 30	Enlil-bāni	Aşşur - mutabbil D. Puşu-kēn	2 mana saf gümüş		POAT 4
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Qarrātum	% 20	Enlil-bāni	Alahum Şalmit	1 1/2 mana gümüş		POAT 4
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Tinātum						CCT 1 23
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Tinātum	% 30	Enlil-bāni	Puzur-UTU Aşşur-imitti Şunaver	2/3 mana temiz gümüş		POAT 4
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Tinātum	% 15	Enlil-bāni	Laqepum D. Şū-Aşşur	1/2 mana temiz gümüş	6 hafta	KTS 1, 45 a
Naram-Suen'in 6. yılı	ša qati Maşi-ili D. İrişum	ša sarratim	% 30	Enlil-bāni	Dadā	7 1/2 mana saf gümüş	5 ay	TC 3, 213
Naram-Suen'in 6. yılı	ša qati Maşi-ili D. İrişum	ša sarratim	% 30	Enlil-bāni	Dadā D. Aşşur-imitti	6 1/ mana saf gümüş	5 ay	CCT 1 23
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Ab-šarrāni	% 30	Buzazu	Tābšsilla-Aşşur	5 mana saf gümüş	40 hafta	ATHE 54
Naram-Suen'in 6. yılı	Maşi-ili D. İrişum	Hubur	% 16		Puzur-Ana D. İdi-Suen	10 şeql saf gümüş		OIP 27, 59
Naram-Suen'in 7. yılı	İdi-abum D. Kudanim	Qarrātum		DAM. GÂR	Usanum D. Amur-Aşşur	3 mana temiz gümüş	20 hafta	OIP 27, 56
Naram-Suen'in 7. yılı	ša qati İdi-abum D. Kudanim	ša sarratim	% 16	Enlil-bāni	Kārūm	2 mana 13 şeql gümüş	3ay	CCT 1, 4
Naram-Suen'in 7. yılı	İdi-ahum D. Kudanim	Bēliti-ckallim	% 30					AKT 1, 41
Naram-Suen'in 7. yılı	İdi-ahum D. Kudanim	Hubur	% 20	DAM. GÂR	İnah-ili D. Şū-İstar	3 mana 10 1/2 şeql gümüş	13 hafta	OIP 27, 56
Naram-Suen'in 8. yılı	Sama D. Şū-Bēlum	Şibum	% 30	Ennum - Aşşur	Aşşur-idi	3 mana temiz bakur		AKT 3, 13

Kralın Yılı	Limum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. Šü-İstar	Allānātum	% 30	Enlil-bāni	Aššur-rabi D. Laqepum	1 mana 15 ūqel g.		POAT 4
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. Šü-İstar	Allānātum						BIN 4 211A
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. Šü-İstar	Bēlī-ekallim	% 30	İstar-bāni	Belanim D. Amur-UTU	4 mana gümüş	1 yıl	Kt. c/k 1502
Naram-Suen'in 12. yılı	ša qatī Enna-Suen D. Šü-İstar	ša sarratim	% 30		İlumada	1/2 mana 3 ūqel gümüş		Kt. 90/k 204
Naram-Suen'in 12. yılı	ša qatī Enna-Suen D. Šü-İstar	ša sarratim			-	-	-	TMH 1, 22 B
Naram-Suen'in 12. yılı	ša qatī Enna-Suen D. Šü-İstar	Kanwarta	% 5	İdi-Kūbum	Zuru	10 ūqel gümüş	6 hafta	Kt. m/k 149
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. Šü-İstar	ša kinātum	% 15	Ah-šallim	Hana	1 mana 3 ūqel pašallum altını	13 hafta	Kt. l/k 102
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. IHME	Kanwarta	% 30	Enlil-bāni	Kārum	8 mana 18 1/2 ūqel gümüş	6 hafta	CCT 1 1A
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. Šü-İstar	Qarrātum	% 15					CCT 1 4
Naram-Suen'in 12. yılı	Enna-Suen D. Šü-İstar	Ab-šarrāni	% 30	Enlil-bāni D.Aššur-malik	Aššur-malik D. Uzua	2/3 mana 2 2/3 ūqel gümüş	5 ay	TC 3, 229
Naram-Suen'in 13. yılı	Hannnarum	Hubur		Puzur-İstar	Šalma-Aššur	1/3 mana gümüş		AKT 3,18
Naram-Suen'in 14. yılı	Dadia D. İdi-Suen	Allānātum	-	-	-			Kt. n/k 30
Naram-Suen'in 15. yılı	Kapatia	Tinātum	% 56	İnā	Takšinumana Hapuašu ve eşi	1/3 mana 1 1/2 ūqel gümüş	4 hafta	ICK 2, 43; o/k 113
Naram-Suen'in 15. yılı	Kapatia		% 25			3 mana gümüş		AKT 3, 81
Naram-Suen'in 16. yılı	İšme-Aššur	Šibum	% 30					UF 7'1
Naram-Suen'in 16. yılı	ša qatī İšme-Aššur D. Eacdan							TC 75
Naram-Suen'in 17. yılı	Aššur-mutabbil D. Azizim							Kt. j/k 628
Naram-Suen'in 17. yılı	Aššur-mutabbil D. Azizim	Bēlī-ekallim	% 30	İdi-Kūbum		1 mana gümüş	1 yıl	Kt. m/k 147

Kralın Yılı	Lînum Adı	Ay Adı	Faiz	Alacaklı	Borçlu	Borç miktarı	Vade	Belge No
Naram-Suen'in 18. yılı	Şû-Nirah							Kayseri 316
Naram-Suen'in 20. yılı	İdi-abum	Kanwarta	% 30	Madawada	İmlik-Ea	2/3 mana 6 şeqel gümüş	7 ay	CC1 19 b
Naram-Suen'in 20 yılı	ša qatı İdi-abum	ša sarratim	% 20	Puzur-ili	İlabrat-bāni			ICK 2 16-17
Naram-Suen'in 20. yılı	İdi-abum	Ab-šarrāni	% 40	Pušu-kēn	Galgadi	25 mana gümüş	15 hafta	TC 3 231
Naram-Suen'in 21. yılı	İli-dan D. Azue	Qarrātum		DAM. GÂR	Amur-ili D. Uşur-ši-İstar	2 mana gümüş		Kt. 90/k 107
Naram-Suen'in 21. yılı	ša qatı İli-dan D. Azue	Bēti ekallim						TC 3, 296
Naram-Suen'in 21. yılı	ša qatı İli-dan D. Azue	ša kinātum						EL 101
Naram-Suen'in 21. yılı	İli-dan D. Azue	Qarrātum						EL 227
Naram-Suen'in 22. yılı	Aššur-imitū D. İddin-İstar							Kt. j/k 665
Naram-Suen'in 24. yılı	Dadia D. Şû-İlabrat					1/2 mana 6 şeqel gümüş		ICK 131 b
Naram-Suen'in 25. yılı	İsā D. Dagan malkim							Kt. o/k 113
Naram-Suen'in 25. yılı	İsā D. Dagan malkim							Kt. m/k 2
Naram-Suen'in 26. yılı	Abu-šallim D. İli-alim							Kt.92/k 206
Naram-Suen'in 27. yılı	Aššur-SIPAD D. İli-emuqī	Bēti ekallim						Kt. m/k 2; m/k 65
Naram-Suen'in 29. yılı	Şû-Rama	Kuzallu						PRAG 1 446
Naram-Suen'in 29. yılı	ša qatı Şû-Rama	ša sarratim						ICK 1, 68
Naram-Suen'in 30. yılı	İdi-Suen							Kt. a/k 324
Naram-Suen'in 31. yılı	ša qatı Suen-išme-anni	ša sarratim	% 30	Laqepum			2 ay	ICK 1 97
Naram-Suen'in 31. yılı	Sin-išme-anni	Mahlur-ili	% 20	Usua			5 gün	AKT 1, 35
Naram-Suen'in 32. yılı	Tāb-Aššur	Tinātum		Buzutā D. Laqepum				PRAG 1, 438

Tablo II
Senetlerde Limum Adı Bahsedilmeden Asurlular Arasında Verilen Borçların Faiz Oranları

Faiz	Borç miktarı	Vade	Alacaklı	Borçlu	Belge No
% 30	1 mana saf gümüş	24 hafta	DAM.GÂ R	Aşur-amarum D. Alahum	AKT 3, 3
% 30	9 şeşel gümüş	2 ay	DAM.GÂ R	Adad-rabi D. Aşur-malik	AKT 3, 4
% 30	20 şeşel gümüş	Parka bayramına kadar	Aşur-malik	İşar-Dagan ve Dakniş	AKT 3, 6
% 60	2 1/2 mana gümüş	10 hafta	Ennum-Aşur	Amur-Aşşur ve Tamria	AKT 3, 7
% 20	3 1/2 mana 2 1/2 şeşel gümüş		İliştikal	Elama	AKT 3, 8
% 30	1 mana gümüş	14 hafta	İdi-Aşur	Aşşur-şamsî ve oğlu	Kt. 90/k 246
% 30	1 mana gümüş		İdi-Aşur	Hannanim	Kt. 90/k 243
% 50	1/3 mana gümüş	2 ay	İdi-Aşur	Lamaşa	Kt. 90/k 252
% 30	14 5/6 mana gümüş	30 hafta	Amur-İştar	Al-tâb ve İli-tappa	Kt. 90/k 160
% 30	12 1/3 mana 1/2 şeşel gümüş	36 hafta		Puzur-İştar D. Ataa	Kt. 90/k 185
% 30	10 mana temiz gümüş		Aşşur-nādā	Şū-nabar	ICK 3, 13
% 20	1/3 mana gümüş		Aşşur-nādā	Nuḥsa tim ve İştar-lamassî	ICK 3, 15.
% 20	1/3 mana 4 şeşel gümüş		Karwaa	Nimar-İştar	ICK 3, 23
% 30	12 mana 15 şeşel gümüş	20 hafta	Laqepum	Akuzanim	ICK 3, 28
% 30	10 2/3 mana gümüş	21 hafta	Laqepum	Nur-İştar	ICK 3, 32
% 30	2/3 mana 5 şeşel paşallum alımı	10 hafta	Aşşur-tâb	Amur-şamaş	ICK 3, 35
% 40	2/3 mana 5 şeşel gümüş		Aşşur-nādā	Halkiaşu	ICK 3, 11
% 10	5/6 mana temiz gümüş	6 hafta	İmdi-ilum	Aşşur-bāni	ICT 3, 37
% 60	10 2/3 mana 5 şeşel gümüş	3 hafta	Aşşur-nādā	Şū hurpia ve Kurkura	BIN 4, 170
% 30	1 1/2 mana gümüş	3 ay	Ahatim	Şū-Kūbum	BIN 4, 153
% 30	12 şeşel gümüş	5 hafta	Pušu-kēn	Şat-Ea	CCT 6, 1 b
% 30	1 şeşel gümüş	Hafta	Şallim-anum	İli-nādā	CCT6 5 c
% 30	10 şeşel gümüş	3 ay	Alahum	İlabrat -bāni	Kt. c/k 432
% 30	2 mana gümüş	2 hafta	Alahum	Aşşur-balatum	Kt.c/k 436
% 30	1 mana gümüş	2 ay	Alahum	Şamaş-bāni	Kt. c/k 439
% 30	6 mana gümüş	33 hafta	Laqep	İsā	ICK 1, 6

Faiz	Borç miktarı	Vade	Alacaklı	Borçlu	Belge No
% 30	1 mana 3 Şeql	5 hafta	AŞur-malik	AŞur-UTU-Ői	ICK 1, 25
% 30	18 mana gűműŐ	36 hafta	AŞur-imitti	AŞur-emuŐi	ICK 1, 36 b
% 60	1/2 mana gűműŐ	15 hafta	AŞur-malik	Nunu	ICK 1, 40 b
% 30	2 1/2 mana	2 hafta	Atata	Şu-Laban	ICK 1, 109
% 30	1 1/3 mana gűműŐ		Laqep D. Puzur-AŞur	Laqep	ICK 1, 122
% 30	1/3 mana paşallum alumi	15 hafta	İdi-AŞur	Puzur-Ana	ICK 1, 160
% 30	6 5/6 mana 9 2/3 Őeql gűműŐ		Ennam-AŞur	Şu-Belum	Kt. k/k 92
% 40	1 mana gűműŐ		DAM.GÀ R	Hapuaşu	Kt. m/k 809
% 30	2 mana gűműŐ		AŞur-imitti	Ennum-Adad	Kt. n/k 819
% 30	1/2 mana 7 1/2 Őeql gűműŐ	1 manası 10 ay, kalanı 15 haftaya kadar		İdi-İŞtar	Kt. n/k 1789
% 18	3 Őeql gűműŐ	5 ay	DAM.GÀ R	Şu-Anim	Kt. n/k 1791
% 60	15 Őeql gűműŐ			İdi-AŞur	Kt. n/k 1805
% 30	8 mana 1 1/2 5 Őeql gűműŐ		Kura	Şu-Mama	Kt. n/k 1820
% 20	14 mana 1 H Őeql gűműŐ	4 hafta		AŞur-SIPA	Kt. n/k 1843
% 30	10 1/2 Őeql gűműŐ	11 ay	Rabi-Őaqe	Barrukin, NuhŐatim Nakkiliat	POAT 40
% 30	5 5/6 mana	PuruŐhattu m'da orak dűŐűnce	Şu-Laban	İl-bāni purallum,	PRAG 491
% 30	1 1/2 mana	5 hafta	İdi-Şamşi	Wer-Şamşi	PRAG 498
% 30	13 mana	38 hafta	AŞur-emuŐi	Masi-ili	PRAG 508
% 30	6 2/3 mana	22 hafta	İmdi-ilum	Talia	PRAG 541
% 30	1 1/2 mana	Behre geldiğinde	UŞur-Şa-AŞur	Nur-İŞtar	PRAG 578
% 30	5 mana	5 ay	Laqepum	Kunnania	PRAG 594
% 30	1 5/6 mana	4 hafta	AŞur-malik	NaŐidu	PRAG 594
% 25	12 1/2 mana		İliŐikal	HanaŐi	RA 59, 22, 1
% 13	1 1/3 mana		AŞur-UTU-Ői	Aguza	TMH 1, 8 c
% 46	1 1/3 mana		Abia	Adad-bāni, Şu-AŞur	TMH 1, 8 A
% 30	1 1/2 mana 2 1/2 Őeql gűműŐ	7 hafta	Amurru-bāni	Ennum-AŞur	TMH 1, 10 D
% 30	5/6 mana 1 Őeql gűműŐ		İkűnum	Puzur-Amurru	TMH 1, 14 C
% 15	1/2 mana gűműŐ	Anna bayramına kadar	AŞur-malik	Enna-Suen	Kt. a/k 1164 B

Tablo III

Asırluların Alacaklı Yerlilerin Borçlu Olduğu Senetlerde Görülen Faiz Oranları

Faiz	Borç miktarı	Vade	Alacaklı	Borçlu	Belge No
% 60	12 1/2 mana saf gümüş	Arpanın olgunlaşmasına kadar	Şallim-ahum	Azu, Haşui, Zuzu	AKT 3, 10
% 30	4 çuval arpa	Hasat mevsimine kadar	Amur-İstar	Kutkuta ve Tamurria	Kt. 90/k 168
% 30	18 şeşel gümüş 1 çuval arpa	Hasat zamanı			Kt. 90/k 255
% 40	16 şeşel temiz gümüş	2 ay	İli-alim	Hubutuniş ve Şimnuman	Kt.h/k 56
% 30	8 1/3 mana gümüş		Aşşur-nādā	Tarhuna, Talia, Hania	BIN 4, 195
% 40	15 şeşel gümüş	Orak tutma zamanı	Atana	Şakriuşa	BIN 4, 208 A
% 60	2 mana gümüş		Şülie	Dalaş	CCT 1 6 c
% 130	1/2 mana gümüş	1 ay	Kikarsan	Şarapunuwa ve Peruwa	CCT 1 8 B
% 20	16 şeşel gümüş	3 hafta	Şāt-Ana	Hanu	CCT 5 20 C
% 120	8 şeşel gümüş	12 hafta	Buzulia	Ah-tāb	CCT 5 23 B
% 60	1 mana 7 1/2 şeşel gümüş	Hasat zamanı	Mawaşhi	Aşşur-nādā	CCT 5 48b
% 60	1 mana gümüş	4 hafta	Aşşur-malik	Hanu	ICK 1, 9
-	11 H şeşel	Harihari bayramına kadar	Anana	Şatahşuşar	ICK 1, 23
% 60	5 mana gümüş	22 hafta	İmdi-ilum	Kukuwa Huma Peruwa	ICK 1, 41 b
%120	4 1/2 mana		İdi-İstar	Alula	ICK 1 83
% 30	15 mana gümüş	45 hafta	Alabim	Şü-İstar	ICK 1 96
% 60	1 mana	6 ay	Puzur-Ana	Hapuala	ICK 1 106
% 60	4 mana gümüş	Anna bayramına kadar	İmdi-ilum	Haştali, Walhaşna	PRAG 552
% 120	1 mana 9 1/3 şeşel gümüş	4 hafta	Puzur-Ana	Taha, Hapuaşu	PRAG 579
% 120	1 5/6 mana gümüş	4 hafta	İkūnum	Nahi Şerdu, Amur-UTU	TMH 1, 11B
% 60	6 mana gümüş	1 hafta	İkūnum	Şerdu	TMH 1, 1C
% 139	1/2 mana	3 eşit taksitte 3 hasat dönemi	Aşed	Hurluman	Kt. n/k 77
	1 1/2 mana gümüş	Orak ve hasat zamanı	Aşed		Kt.n/k 1858
% 60	2 1/2 mana	Usumi bayramı	Aşşur-tāb İkūnum	Babasipa, Şupinahşu	Kt.b/k 134
% 75	7 1/2 şeşel gümüş	Bēlum bayramı	İstar-bašti	Atali	Kt. a/k 335

1997-1999 YILLARI YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA İNCELENEN AMASYA İLİ DEMİR ÇAĞI YERLEŞMELERİ

ŞEVKET DÖNMEZ*

Bu makalede 1997, 1998 ve 1999 yıllarında Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kara Kesimi'nde yer alan Amasya ili Gümüşhacıköy, Merzifon, Suluova ve Göynücek ilçeleri ile Merkez ilçe sınırları içinde gerçekleştirdiğim yüzey araştırmasında incelediğim merkezlerden Demir Çağı yerleşmeleri içerenler ve bunların buluntuları ile Amasya Müzesi'nden bazı önemli örnekler tanıtılmaktadır.

Gümüşhacıköy İlçesi

Niyazbaba Tepesi

Gümüşhacıköy ilçesi, Gümüş beldesinin 20 km kuzeybatısında yer alan ve Büyük Alan ile Sallar köyleri arasındaki Niyazbaba türbesinden adını alan, türbenin 100 m kadar batısında bulunan (bkz. Harita Yer No.1), yaklaşık 4-5 m yüksekliğinde ve 80 x 40 m boyutundaki Niyazbaba Tepesi (Res.1), M. Öz-sait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır¹. Gerçekleştirdiğim araştırmalarda² Niyazbaba Tepesi'nde Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı I-II yerleşmelerinin yanısıra Geç Demir Çağı yerleşmesine işaret eden boya bezeme tekniğinde yapılmış, birbirlerine koşut bantlar ve fisto motifiyle bezenmiş bir çömlek parçası (Lev.1/1=Res.2) ele geçti. Bu çömlek parçasının bezemesinin benzerlerine Maşat Höyük II. Yapı Katı³, Kaman-Kalehöyük IIa1 Katı⁴ ve Kültepe Geç Yapı Katı'nda⁵ rastlanmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr. Şevket Dönmez, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü.

¹ Öz-sait 1990: 369.

² Dönmez 1999: 522.

³ Özgüç 1982: Şek.H/11.

⁴ Omura 1992a: Lev.VI/6, Res.III/7.

⁵ Özgüç 1971: Res.82.

Merzifon İlçesi

Alicık Höyük

Merzifon-Gümüşhacıköy karayolunun 8. km.sinde, yolun 3 km güneyinde ve Alicık köyünün yaklaşık 500 m güneydoğusunda bulunan (bkz. Harita Yer No.2) ve araştırmalarım sırasında saptanan Alicık Höyük doğal bir tepe üzerinde yer alır ve yaklaşık 25 m yüksekliğinde, 150 x 120 m boyutundadır. Alicık Höyük'te yaptığım araştırmalarda⁶ İlk Tunç Çağı II-III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı, Helenistik Çağ ve Roma Çağı'nın yanısıra Geç Demir Çağı'nı işaret boya bezekli çanak-çömlek parçaları ele geçti. Bunlardan iki tanesi çanak parçası (Lev.1/3-4), bir tanesi ise çömlek gövde parçasıdır (Lev.1/2). Geç Demir Çağı Geç Evresi'ne tarihlenen ilk çanak içe kapanan ağız kenarlı ve keskin omurgalıdır (Lev.1/4=Res.5). Dış yüzeyi geniş yatay bantlarla bezenmiş bu çanağın bezeme açısından bir benzeri Kaman-Kalehöyük'te⁷ ele geçmiştir. Geç Demir Çağı'na ait olan diğer çanak parçası hafif içe kapanan ağız kenarlı ve yuvarlak gövdelidir. Çanağın iç yüzeyinde yatay olarak yerleştirilmiş ince bir bant yer almaktadır (Lev.1/3=Res.4). Bu çanak parçasının bezeme olarak koşutu Boğazköy/Büyükale'de⁸, tip olarak ise benzeri yine Boğazköy/Büyükale' de⁹ görülmektedir. Son örnek bir çömleğe ait gövde parçasıdır. Bunun dış yüzeyinde ortası noktalarla doldurulmuş içiçe üçgen motifleri vardır (Lev.1/2=Res.3). Bu çömlek parçası üzerindeki bezemenin benzerleri Alaca Höyük'te¹⁰ görülmektedir.

Onhoroz Tepe

Merzifon Yolüstü köyünün 1.5 km kuzeydoğusunda yer alan (bkz. Harita Yer No.3) yaklaşık 20 m yüksekliğinde ve 120 x 80 m boyutundaki Onhoroz Tepe, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır¹¹. Gerçekleştirdiğim incelemede¹² Onhoroz Tepe'de İlk Tunç Çağı I-III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve Helenistik Çağ yerleşimlerinin yanısıra Orta ve Geç Demir Çağı yerleşmeleri de olduğu toplanan ça-

⁶ Dönmez 2000a: 235; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303; Dönmez 2002a: 882, Res. 16; Dönmez 2002b: 263, Fig.16.

⁷ Omura 1992a: Lev.VI/3.

⁸ Bossert 2000: Taf.65/701.

⁹ Bossert 2000: Taf.65/704.

¹⁰ Koşay 1938: Pl.VI/9.

¹¹ Özsait 1998: 149; Özsait/Özsait 1998: 460-461.

¹² Dönmez 1999: 521-522; Dönmez 2000b: 331, Fig.5; Dönmez 2001a: 303, Fig.5; Dönmez 2002a: 881, Res. 14; Dönmez 2002b: 260-261, Fig.14.

nak-çömlek parçalarından anlaşıldı. Bir tanesi dışında hepsi bezeksiz olan bu örnekler çanak, çömlek ve kraterlere aittir. Çanaklara ait tek örnek dışa taşkın dudaklı sığ ve yuvarlak gövdeli olup, Orta Demir Çağı'na tarihlenmektedir (Lev.1/5=Res.6). Bu çanak parçasının bir benzeri Boğazköy/Büyükkaya'da¹³ ele geçmiştir. Çömlek parçalarının 4 adedi Orta Demir Çağı'na (Lev.1/6-7, 2/1, 3), 2 adedi ise Geç Demir Çağı'na (Lev.2/2, 4) aittir. Bu çömlek parçalarından biri içte ve dışta kalınlaştırılmış dudaklı ve içe kapanan gövdelidir (Lev.1/6=Res.7). Bu çömlek parçasının koşutlarına Maşat Höyük III. Yapı Katı Erken Safhası'nda¹⁴ ve Boğazköy/Büyükkale'de¹⁵ rastlanmaktadır. Çömleklerden bir adedi üstte çıkıntılı dışa taşkın dudaklı ve yuvarlak gövdelidir (Lev.1/7=Res.8). Bu çömlek parçasının bir benzeri Maşat Höyük III. Yapı Katı Erken Safhası'nda¹⁶ görülmektedir. Çömleklerden bir diğeri dışa taşkın dudaklı ve yuvarlak gövdelidir (Lev.2/1=Res.9). Bu çömlek parçasının koşutu Boğazköy/Aşağı Şehir'de¹⁷ ele geçmiştir. Dışta kalınlaştırılmış dudaklı kraterlerden Geç Demir Çağı'na ait olanının (Lev.2/2=Res.10) benzerleri Boğazköy/Büyükkale'de¹⁸, Orta Demir Çağı'na tarihlenenin (Lev.2/3=Res.11) benzerleri ise Boğazköy/Büyükkaya'da¹⁹ ve Alishar Höyük'te²⁰ görülmektedir. Onhoroz Tepe'de boya bezekli tek örnek bir çömleğe ait olup merdiven motifine sahiptir (Lev.2/4=Res.12). Bu çömlek parçası üzerindeki bezemenin koşutlarına İkiztepe Tepe III'de²¹ rastlanmaktadır.

Alacapınar Tepe (Hayrettin I)

Merzifon'un 7 km güneyindeki Hayrettin köyünün 2 km kuzeydoğusunda yer alan (bkz. Harita Yer No.4) ve araştırmalarım sırasında saptanan Alacapınar Tepe²² yaklaşık 15 m yüksekliğinde ve 150 x 100 m boyutundadır. Burada yaptığım araştırmalarda İlk Tunç Çağı II-III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve Helenistik Çağ yerleşmelerinin yanısıra Geç Demir Çağı yer-

¹³ Bossert 2000: Taf.76/892.

¹⁴ Özgüç 1982: Şek.L/18.

¹⁵ Bossert 2000: Taf.29/263.

¹⁶ Özgüç 1982: Şek.M/17.

¹⁷ Bossert 2000: Taf.54/566.

¹⁸ Bossert 2000: Taf.5/38, 24/221.

¹⁹ Bossert 2000: Taf.1/36.

²⁰ Osten 1937a: Fig.451/1.

²¹ Bilgi 1999a: Fig.13/6-9.

²² Dönmez 2000a: 235; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303; Dönmez 2002a:882-883, Res.17; Dönmez 2002b: 263, Fig.17.

leşmesi de olduğu ele geçen çanak-çömleklerden anlaşıldı. Bunlardan biri bir çanak parçası olup bezeksiz, dışta kalınlaştırılmış dudaklı, içe kapanan ağız kenarlı ve omurgalıdır (Lev.3/2=Res.14). Bu çanağın bir benzeri Boğazköy/Büyükale Ia Yapı Katı'nda²³ ele geçmiştir. Boya bezekli olan diğer örnek ise dışa açılan ağız kenarlı ve dar boyunlu bir çömleğe ait olup, tüm yüzeyi kaplayan kalın bantlarla oluşturulmuş bezemesi ile Geç Demir Çağı'nın Helenistik Çağ'a yakın son dönemlerine yani Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne²⁴ ait olmalıdır (Lev.3/1=Res.13). Bu çömlek parçasının üzerindeki bezemenin bir benzeri Alishar Höyük'te²⁵ ele geçmiştir.

Delicik Tepe (Hayrettin II)

Hayrettin köyünün yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda ve Alacapınar Tepe'nin 100 m doğusunda bulunan Delicik Tepe (bkz. Harita Yer No.5), yaklaşık 150 x 120 m boyutunda ve 15 m yüksekliğindedir. Tarafımdan yapılan araştırmalarda saptanan Delicik Tepe'de yaptığım incelemede²⁶ Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve Helenistik Çağ yerleşmelerinin yanısıra Geç Demir Çağı yerleşmesi de olduğu toplanan çanak-çömlek parçalarından anlaşıldı. Hepsisi boya bezekli olan bu parçalardan 2 adedi testilere aittir. Bunlar üzerinde birbirlerine koşut olarak yerleştirilmiş çizgilerden oluşan bezemeler görülmektedir (Lev.3/3-4). Bu testi parçalarından birinin üzerinde görülen içi koşut yatay bantlarla doldurulmuş beyaz renk zeminli çerçeve (Lev.3/3=Res.15) tekniğinin benzerleri Akalan/*Pteria*²⁷, Maşat Höyük II. Yapı Katı²⁸, Eskiyapar²⁹, Kerkenes Dağ³⁰, Alishar Höyük³¹ ve Kültepe'de³² görülmektedir. Diğer testi parçasının (Lev.3/4=Res.16) kulbunun ağızla birleştiği yerdeki bezemenin koşutlarına Hacıbektaş Höyük³³, Alishar Höyük³⁴ ve Eğriköy Höyüğü'nde³⁵ rastlanmaktadır. Testi parçaları üzerindeki bezemeler benzer

²³ Bossert 2000: Taf.34/315.

²⁴ Dönmez 2001b: 94.

²⁵ Osten 1937b: Pl.V/5.

²⁶ Dönmez 2000a: 235; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303; Dönmez 2002a: 883, Res.18; Dönmez 2002b: 263-265, Fig.18.

²⁷ Cummer 1976: Fig.2/18.

²⁸ Özgüç 1982: Şek.K/11, Lev.65/1.

²⁹ Bayburduoğlu 1979: Lev.182/35.

³⁰ Schmidt 1929: Fig.54.

³¹ Osten 1937b: Fig.36/d.744.

³² Özgüç 1971: Pl.XIX/2.

³³ Balkan/Sümer 1968: Res.28.

³⁴ Osten 1937a: Fig.441/4-6.

³⁵ Darga 1959: Pl.XXXI/1-1a.

motiflerle bezenmiş diğer 2 örnek ise büyük olasılıkla çömleklere ait gövde parçalarıdır (Lev.3/5-6). Bunlardan bir adedi (Lev.3/5=Res.17) Geç Demir Çağı'nın Helenistik Çağ'a yakın son dönemlerine yani Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne aittir ve bezemesinin yakın benzerine Alışar Höyük'te³⁶ rastlanmaktadır. Diğer çömlek parçasının (Lev.3/6=Res.18) üzerindeki bezemenin benzeri ise Yalıncağ'ta ele geçmiş bir çömlek parçası üzerinde³⁷ görülmektedir.

Samadolu Höyüğü

Merzifon-Gümüşhacıköy karayolunun 3. km.sinde, yolun 1.5 km güneyinde Samadolu köyünün arazisi içinde yer alan (bkz. Harita Yer No.6) Samadolu Höyüğü, araştırmalarım sırasında saptandı³⁸. Yaklaşık 15 m yüksekliğinde ve 100 x 70 m boyutundaki Samadolu Höyüğü'nde yaptığım incelemede İlk Tunç Çağı I-III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı, Helenistik Çağ ve Roma Çağı yerleşmelerinin yanısıra Orta Demir Çağı yerleşmesinin de olduğu ele geçen tek örnekten anlaşıldı. Bir çömleğe ait olan bu örnek bezeksiz olup, dışta kalınlaştırılmış yuvarlak dudaklı ve yuvarlak gövdelidir (Lev.4/1=Res.19). Bu çömlek parçasının koşutları Alışar Höyük'te³⁹ ele geçmiştir.

Suluova İlçesi

Yoğurtçubaba Tepesi

Suluova'nın Kulu köyünün 2 km güneyinde yer alan (bkz. Harita Yer No.7), yaklaşık 20-25 m yüksekliğinde ve 150 x 100 m boyutundaki Yoğurtçubaba Tepesi, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁴⁰. Yaptığım incelemede⁴¹ Yoğurtçubaba Tepesi'nde Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı I-III, Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı yerleşmelerinin yanısıra Orta Demir Çağı yerleşmesi de olduğu ele geçen tek örnekten anlaşıldı. Bir çömleğe ait olan bu örnek bezeksiz olup dışta kalın-

³⁶ Osten 1937b: Fig.38/c.53.

³⁷ Tezcan 1966: Lev.XXI/sağda alttaki parça.

³⁸ Dönmez 2000a: 235; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303; Dönmez 2002a: 881-882, Res.15; Dönmez 2002b: 261, Fig.15.

³⁹ Schmidt 1933: Pl. V/B (1880: 68); Osten 1937b: Fig.67/3; Akurgal 1955: Taf.31/b üstteki örnek.

⁴⁰ Özsait 1989: 289.

⁴¹ Dönmez 1999: 521, Res.23-24; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303; Dönmez 2002a: 884, Res.21; Dönmez 2002b: 266-268, Fig.21.

laştırılmış dudaklı ve yuvarlak gövdelidir (Lev.4/2=Res.20). Bu çömlek parçasının bir benzeri Maşat Höyük III. Yapı Katı Erken Safhası'nda⁴² görülmektedir.

Dereâğıl Tepesi

Suluova'nın güneyindeki Yüzbeyli köyünün Dereâğıl mahallesi içinde yer alan (bkz. Harita Yer No.8), yaklaşık 15-20 m yüksekliğinde ve 150 x 100 m boyutundaki Dereâğıl Tepesi, M. Özsait tarafından gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır⁴³. Yaptığım incelemede⁴⁴ Dereâğıl Tepesi'nde Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı II-III ve Son Tunç Çağı yerleşmelerinin yanısıra Orta Demir Çağı yerleşmesi de olduğu ele geçen tek örnekten anlaşıldı. Bir çanağa ait olan bu örnek bezeksiz olup içe dönük ağız kenarlı, sığ ve yuvarlak gövdelidir (Lev.4/3=Res.21). Bu çömlek parçasının bir koşutu Boğazköy/Kuzeybatı Yamacı'nda⁴⁵ ele geçmiştir.

Merkez İlçe

Oluz Höyük

Amasya-Çorum karayolunun 3 km güneyinde, Oluz köyünün 1.5 km batısında bulunan (bkz. Harita Yer No.9) ve araştırmalarım sırasında saptanan Oluz Höyük⁴⁶, yaklaşık 15 m yüksekliği ve 300 x 250 m boyutu ile Orta Karadeniz Bölgesi'nin en büyük höyüklerinden biridir. Burada yaptığım araştırmalarda İlk Tunç Çağı II-III, Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı ve Helenistik Çağ yerleşmelerinin yanısıra, Orta ve Geç Demir Çağı yerleşmeleri de olduğu gözlemlendi. Ele geçen 2 örnek çömleklere ait olup bezeksizdir. Geç Demir Çağı'na tarihlenen birinci örnek, dışta kalınlaştırılmış yuvarlak dudaklı kısa ve dar boyunlu, şişkin gövdelidir (Lev.4/4=Res.22). Bu çömlek parçasının bir benzeri Kululu'da⁴⁷ ele geçmiştir. İkinci örnek Orta Demir Çağı'na ait olup, dışa açılan ağız kenarlı, belirginleştirilmiş boyunlu ve şişkin gövdelidir

⁴² Özgüç 1982: Şek.5/8.

⁴³ Özsait 1989: 289-290.

⁴⁴ Dönmez 1999: 521, Res.21-22; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303, Dönmez 2002a: 884, Res.20; Dönmez 2002b: 266, Fig.20.

⁴⁵ Bossert 2000: Taf.71/808.

⁴⁶ Dönmez 2000a: 234; Dönmez 2000b: 331, Fig.4; Dönmez 2001a: 303, Fig.4; Dönmez 2002a: 88, Res.24; Dönmez 2002b: 270-271, Fig.24.

⁴⁷ Özgüç 1975: Fig.11.

(Lev.4/5=Res.23). Bu çömlek parçasının yakın bir koşutu Boğazköy/Büyükale IIa katında⁴⁸ görülmektedir.

Doğantepe

Amasya'nın yaklaşık 25 km güneybatısında, Amasya-Çorum karayolunun 7 km kuzeybatısındaki Doğantepe Beldesi'nin yerleşim alanı içinde yer alan (bkz. Harita Yer No.10) Doğantepe, yaklaşık 40 m yüksekliğinde ve 300 x 200 m boyutunda büyük bir yerleşmedir. Zirvesi, büyük kısmı eski yerleşimler sırasında kullanılmış olduğu görülen büyük bir kaya kütesine sahip Doğantepe, arkeoloji dünyasına bir rastlantı sonucu bulunmuş olan ünlü Amasya-Doğantepe Hitit heykelciği ve tunç damga mühürü ile tanıtılmıştır⁴⁹. Yaptığım araştırmalarda⁵⁰ Doğantepe'nin büyük bir tahribat görmüş olan kuzey kesimindeki kesitlerden İlk Tunç Çağı II-III, Orta Tunç Çağı ve Helenistik Çağ'ın yanısıra Orta ve Geç Demir Çağları'na ait çanak-çömlek parçaları toplandı. Çanaklara ait olan bu örneklerden biri bezeksiz, biri ise boya bezeklidir. Orta Demir Çağı'na ait olan bezeksiz örnek dışa açılan ağız kenarlı olup içte kalınlaştırılmış dudaklı, sıg ve yuvarlak gövdelidir (Lev.4/7). Bu çanak parçasının bir benzeri Boğazköy/Kuzeybatı Yamaç'ta⁵¹ ele geçmiştir. Geç Demir Çağı'na tarihlenen bezekli örnek ise, içte kalınlaştırılmış dudaklı, dışa açılan ağız kenarlı, sıg ve yuvarlak gövdelidir. Bezeme dudak üzerine birbirlerine koşut çizgiler olarak yapılmıştır (Lev.4/6=Res.24). Bu çanak parçasının tip olarak bir koşutuna Boğazköy/Kuzeybatı Yamaç'ında⁵², ağız kenarı üzerindeki bezeme açısından ise koşutuna Kululu Geç Safha'da⁵³ rastlanmaktadır.

Göynücek İlçesi

Gediksaray Höyüğü

Gediksaray Beldesi'nin 1 km kuzeyinde yer alan (bkz. Harita Yer No.11) Gediksaray Höyüğü, yaklaşık 15 m yüksekliği ve 350 x 150 m boyutu ile Oluz Höyük gibi Orta Karadeniz Bölgesi'nin en büyük höyüklerinden biridir.

⁴⁸ Bossert 2000: Taf.2/14.

⁴⁹ Alp 1963: 91-126.

⁵⁰ Dönmez 1999: 520, Res.19-20; Dönmez 2000b: 331; Dönmez 2001a: 303; Dönmez 2002a: 884-885, Res.22-23; Dönmez 2002b: 268, Fig.22-23.

⁵¹ Bossert 2000: Taf.64/697.

⁵² Bossert 2000: Taf.64/692.

⁵³ Özgüç 1971: Res.109.

Araştırmalarım sırasında saptanan höyüğü⁵⁴, Gediksaray Beldesi'ne giden yol ikiye bölmüştür. Gediksaray Höyüğü'nde yaptığım incelemeler sonucunda İlk Tunç Çağı II-III, Son Tunç Çağı, Helenistik Çağ ve Roma Çağı'na ait yerleşmelerin yanısıra Orta ve Geç Demir Çağları'na ait yerleşmeler olduğu da anlaşıldı. Burada ele geçen çanak-çömlek parçalarından 2 adedi Orta Demir Çağı'na (Lev.5/1, 3), 4 adedi ise Geç Demir Çağı'na (Lev.5/2, 4-6) aittir. Bunlar bezeksiz ve boya bezekli olarak 2 gruba ayrılmaktadır. Bezeksiz örneklerin 2 adedi çömleklere, 1 adedi ise kraterlere aittir. Çömleklere ait ilk örnek içte ve dışta kalınlaştırılmış yuvarlak dudaklı olup dışa açılan ağız kenarlıdır (Lev.5/1=Res.25). Bu çömlek parçasının benzerleri Alişar Höyük'te⁵⁵ görülmektedir. İkinci örnek ise dışa çekik ağız kenarlıdır (Lev.5/2=Res.26). Bu çömlek parçasının bir koştutu Boğazköy/Büyükkale I. Yapı Katı'nda⁵⁶ ele geçmiştir. Kraterlere ait bezeksiz örnek içte ve dışta kalınlaştırılmış kalın dudaklı olup yuvarlak gövdelidir (Lev.5/3=Res.27). Bu krater parçasının bir benzeri Boğazköy/Büyükkale'de⁵⁷ görülmektedir. Boya bezekli örneklerden biri krater ağız parçası, diğerleri ise çömleklere ait gövde parçalarıdır. Krater dışa çekik yuvarlak dudaklı ve geniş boyunlu olup, bezeme kahverengi ile gövde üzerinde köşeli bir motif olarak belirmektedir (Lev.5/4=Res.28). Bu krater parçasının tip ve bezeme açısından bir koştutuna Boğazköy/Büyükkale'de⁵⁸ rastlanmaktadır. Çömleklere ait gövde parçaları üzerindeki bezemeler koyu kahverengi ile yapılmış olup birbirlerine koştut yatay çizgilerden oluşmaktadır (Lev.5/5-6=Res.29-30). Bu her iki çömlek parçasının üzerilerindeki bezemelerin benzerleri Akalan/*Pteria*⁵⁹, Alaca Höyük⁶⁰, Kerkenes Dağ⁶¹, Çadır Höyük⁶² ve Yalıncağ'ta⁶³ ele geçmiştir.

⁵⁴ Dönmez 2000a: 234; Dönmez 2000b: 331, Fig.6; Dönmez 2001a: 303, Fig.6; Dönmez 2002a: 886, Res.26; Dönmez 2002b: 272, Fig.26.

⁵⁵ Osten 1937a: Fig.446/31, 447/19.

⁵⁶ Bossert 2000: Taf.4/23.

⁵⁷ Bossert 2000: Taf.5/41.

⁵⁸ Bossert 2000: Taf.17/163.

⁵⁹ Cummer 1976: Fig.1/5.

⁶⁰ Koşay 1938: Pl.VI/13.

⁶¹ Schmidt 1929: Fig.61-62.

⁶² Genz 2001: Fig.4/5.

⁶³ Tezcan 1966: Lev.XIV/alltaki parça, XXII/en üstteki ve ortadaki parçalar.

SONUÇ

Son yıllarda geliştirilen Yassıhöyük/*Gordion*⁶⁴, Boğazköy/Büyükkaya⁶⁵, Kaman-Kalehöyük⁶⁶, Çadır Höyük⁶⁷ ve Liman Tepe⁶⁸ kazıları ile Hydas yüzey araştırmaları⁶⁹ ve bulguları daha sonra değerlendirilen Hisarlık Tepesi/*Troya VIIb2*⁷⁰ ve Tel-el Cüdeyde⁷¹ kazıları özellikle Hitit İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak İÖ 1190 yıllarında yıkılışı ve Son Tunç Çağı'nın sona ermesi ile başlayan Karanlık Çağ'ın, gerçekte Demir Çağları'nın Erken bölümü yani Erken Demir Çağı (İÖ 1190-850) olduğunu açıkça ortaya koymuşlardır. Amasya ili sınırları içinde hem tarafımdan hem de benden önce yapılan yüzey araştırmalarında Erken Demir Çağı özelliği gösteren çanak-çömleklere rastlanmamıştır. Buna karşın, Orta Karadeniz Bölgesi'nde 1986 yılından beri yüzey araştırmaları yapmakta olan M. Özsait ve N. Özsait, Amasya ve Samsun illerindeki bazı yerleşmelerde buldukları birtakım çanak-çömlek parçalarının Erken Demir Çağı'na ait olduklarını ileri sürmüşlerdir⁷². Bu yerleşmeler; Amasya ili Merkez İlçe'de Örenler, Göynücek ilçesinde Ayvalıpınar I ve Ayvalıpınar II, Merzifon ilçesinde Oymağaç-Kalebaşı, Karatepe, Büyük Küllük Tepe, Küçük Küllük Tepe, Akkaya, Elma Tepesi, Körceviz, Kızıyacı, Alacapınar Tepe, Dericik I, Civektepe, Onhoroz Tepe, Aliğa Pınarı, Gümüşhacıköy ilçesinde Karacaören I, Kaleciktepe ve Çaltepe, Hamamözü ilçesinde Karataş ve Yeniköy ve Suluova ilçesinde Yoğurtçubaba Tepesi, Samsun ili Ladik ilçesinde Sarıgazel, Salur-Yüktepe ile Havza ilçesinde Sivri Tepe'dir. M. Özsait ve N. Özsait söz konusu bu yerleşmelerde buldukları bazı çanak-çömlek parçalarının kırmızı boya bezemeye sahip olmaları ve façetalı görünümleri nedeniyle Boğazköy-Büyükkaya Erken Demir Çağı çanak-çömlek parçalarına benzediklerini ve bu nedenle de bunların Hitit kültür etkisindeki yerel halklara, daha çok da Kaşkalar'a ait olabileceğini belirtmişlerdir⁷³. Ancak, M. Özsait ve N. Özsait'in Boğazköy-

⁶⁴ Sams 1994: Fig.1-5.

⁶⁵ Genz 2000: Abb.3-5; Genz 2003: 179-191.

⁶⁶ Omura 1992b: 323, Res.8/1.

⁶⁷ Genz 2001: 159-170.

⁶⁸ Erkanal 1999: 327, Res.3-4.

⁶⁹ Benter 2002: 177, 180-181, Abb.10.

⁷⁰ Dörpfeld 1902: 297; Schuchhardt 1941: 257; Blegen-1958: 141-158; Müller 1971: 72.

⁷¹ Buchholz 1973: 184.

⁷² Özsait 2003a: 132; Özsait 2003b: 199-212; Özsait/Özsait 2002a: 79-95; Özsait/Özsait 2002b: 17-24; Özsait/Özsait 2002c: 527-552.

⁷³ Özsait 2003a: 132; Özsait 2003b: 199-212; Özsait/Özsait 2002c: 536.

Büyükkaya çanak-çömlek parçalarına benzediğini ileri sürdüğü söz konusu örneklerin teknik yapı, form ve bezeme açısından Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgeleri Orta ve Geç Demir Çağı örneklerinden hiçbir farkı bulunmadığı açıkça görülmektedir.

Öncelikle söz konusu bu örnekler içinde yer alan bezeksiz çanak-çömlek parçalarının kesin tarihlendirilmelerinin çok zor olduğunu belirtmem gerekir. Çünkü, M. Özsait ve N. Özsait'in yayınlamış olduğu bu bezeksiz parçaların⁷⁴ koşulları Kaman-Kalehöyük, Alishar Höyük, Boğazköy, Alaca Höyük, Kültepe ve Maşat Höyük gibi merkezlerde hem Orta hem de Geç Demir Çağı'nda yaygın olarak görülmektedir. Boya bezekli çanak-çömlek parçalarının tarihlendirilmeleri de çok tartışmalıdır. Örneğin Civek Tepe'de ele geçmiş olan bir çanak parçası⁷⁵ hem form hem bezemesinin ağız kenarı içine yapılmış olması ve hem de üçgen motifiyle Doğu Anadolu⁷⁶, Azerbaycan⁷⁷ ve Batı İran'da⁷⁸ Urartu sonrası yayılım alanı bulmuş olan "triangle ware" adı verilen Geç Demir Çağı boya bezekli çanak-çömlek geleneğine çok benzemektedir. Bunlara ek olarak Aliğa Pınarı⁷⁹, Küçük Küllük Tepe⁸⁰, Onhoroz Tepe⁸¹, Oymaağaç-Kalebaşı⁸² ve Yeniköy'de⁸³ ele geçmiş olan ve çoğunlukla dudakları ile dudak içi-dışı kısa ve basit çizgilerle yapılmış bezemenin de yine ayırt edici bir özellik olmadığını ve bu tür bezemenin uygulanmış olduğu formların Orta ve Geç Demir Çağı'nda birçok merkezde yaygın olarak görüldüğünü belirtmeliyim. Yine Erken Demir Çağı'na ait olduğu öne sürülen ve Küçük Küllük Tepe⁸⁴, Ayvalıpınar I⁸⁵ ve Karatepe'de⁸⁶ ele geçmiş olan basit boya bezekli kulp parçaları hem Orta hem de Geç Demir Çağı'nda yaygın

⁷⁴ Özsait/Özsait 2002a: Elma Tepesi (Pl.I/2), Civek Tepe (Pl.I/4), Küçük Küllük Tepe (Pl.II/3), Karataş (Pl.IV/1), Ayvalıpınar II (Pl.IV/2), Ayvalıpınar I (Pl.IV/5), Karatepe (Pl.V/1-2), Körceviz (Pl.VI/1-3), Yeniköy (Pl.VI/6).

⁷⁵ Özsait/Özsait 2002a: Pl.I/3.

⁷⁶ Doğu Anadolu'dan, Karagündüz Höyüğü'nden tipik örnekler için bkz. Sevin 1998: Lev.3/1-5, 4/5-6.

⁷⁷ Azerbaycan'dan, Hezerlu Kalesi ve Bukan Bölgesi'nden tipik örnekler için bkz. Dyson 1999: Fig. 8a/c-f, 8b/a-e.

⁷⁸ Batı İran'dan, Hasanlu'dan tipik örnekler için bkz. Dyson 1999: Fig.3/b.

⁷⁹ Özsait/Özsait 2002a: Pl.I/1.

⁸⁰ Özsait/Özsait 2002a: Pl.II/1-2; Özsait/Özsait 2002b: Lev.2/1-2.

⁸¹ Özsait/Özsait 2002a: Pl.III/1; Özsait/Özsait 2002b: Lev.2/6.

⁸² Özsait/Özsait 2002a: Pl.V/5; Özsait/Özsait 2002b: Lev.3/2.

⁸³ Özsait/Özsait 2002a: Pl.VI/5.

⁸⁴ Özsait/Özsait 2002a: Pl.II/5; Özsait/Özsait 2002b: Lev.4/5.

⁸⁵ Özsait/Özsait 2002a: Pl.IV/4; Özsait/Özsait 2002b: Lev.4/4.

⁸⁶ Özsait/Özsait 2002a: Pl.V/3.

olarak görülmektedirler. Küçük Küllük Tepe'de bulunmuş olan içi nokta dizisi ile bezenmiş tekerlek benzeri motifin en yakın benzerleri Boğazköy⁸⁷, Alishar Höyük⁸⁸ ile İkiztepe'de⁸⁹ ele geçmiştir ve bunların hepsi Geç Demir Çağı'na aittir. Orta Anadolu Bölgesi Orta ve Geç Demir çağları boya bezekli çanak-çömleğinin en sevilen motiflerinden biri olan üçgen motileri ise Küçük Küllük Tepe⁹⁰, Onhoroz Tepe⁹¹ ve Yeniköy'de⁹² ele geçmiş çanak-çömlek parçaları üzerinde görülmektedir ve bunların Erken Demir Çağı'na tarihlenmelerini gerektirecek hiçbir özellikleri yoktur.

M. Özsait ve N. Özsait Boğazköy-Büyükkaya Erken Demir Çağı çanak-çömleği ile en yakın benzerliği kurduğu örnekler içi noktalarla bezenmiş üçgen motifli parçalardır. Bunlar Küçük Küllük Tepe⁹³, Onhoroz Tepe⁹⁴, Örenler⁹⁵ ve Yeniköy'de⁹⁶ bulunmuşlardır. Ancak Boğazköy-Büyükkaya gibi tabaka buluntusu olmaması bunların tarihlendirmelerini güçleştirmektedir. Ayrıca, Demir Çağı'nın hangi dönemine ait oldukları konusu bile çok tartışmalı olan yüzey toplaması bu çanak-çömlek parçalarını M. Özsait ve N. Özsait'in Erken Demir Çağı'nın Erken, Orta ve Geç Safhalarından Orta ve Geç'e tarihleyebilmeleri⁹⁷ ise oldukça ilginçtir. Tarafımdan yapılan yüzey araştırmalarında Alıcık Höyük'te bulduğum ve içi noktalarla bezenmiş üçgen motifli bir çömlek parçası (Lev.1/2=Res.3), Alaca Höyük Geç Demir Çağı'na ait bir çömlek parçası üzerindeki bezeme⁹⁸ ve Alishar Höyük⁹⁹ ile Kocabaş Koleksiyonu'nda yer alan Konya-Karapınar kökenli Geç Demir Çağı testileri üzerindeki içi noktalarla bezenmiş üçgenlerle¹⁰⁰ benzeşmektedir. İçleri noktalanmış boya bezeme üçgen motifleri Eskiypar'da gaga ağızlı testiler¹⁰¹ ve çömlekler¹⁰² üzerinde görülmektedir. Bu formlardan gaga ağızlı testilerin içi

⁸⁷ Bossert 2000: Taf.31/281.

⁸⁸ Osten 1937b: Fig.74/11.

⁸⁹ Bilgi 1999a: Fig.7, 13/13-14; Bilgi 1999c: Çiz.1/B11.

⁹⁰ Özsait/Özsait 2002a: Pl.II/6, 8; Özsait/Özsait 2002b: Lev.1/5-6.

⁹¹ Özsait/Özsait 2002a: Pl.III/2; Özsait/Özsait 2002b: Lev.3/1.

⁹² Özsait/Özsait 2002a: Pl.VI/5.

⁹³ Özsait/Özsait 2002a: Pl.II/4; Özsait/Özsait 2002b: Lev.1/7.

⁹⁴ Özsait/Özsait 2002a, Pl.III/3-5, 6; Özsait/Özsait 2002b: Lev.1/1-3.

⁹⁵ Özsait/Özsait 2002a, Pl.V/4; Özsait/Özsait 2002b: Lev.1/4.

⁹⁶ Özsait/Özsait 2002a, Pl.VI/4; Özsait/Özsait 2002b: Lev.4/6.

⁹⁷ Özsait/Özsait 2002b: 19.

⁹⁸ Koşay 1938: Lev.VI/9.

⁹⁹ Osten 1937b: Fig.38/d471, Pl.IX/d471.

¹⁰⁰ Tigrel 1979: Lev.330c, Res.5.

¹⁰¹ Bayburtluoğlu 1979: Res.1 a-b.

¹⁰² Bayburtluoğlu 1979: Res.2-3, 7.

noktalı olarak bezenmiş üçgen bezemeli örneklerinin Boğazköy'ün bugüne değin yayınlanmış Erken Demir Çağı çanak-çömleği içinde görülmemesi¹⁰³, Eskiypar gaga ağızlı testilerinin büyük olasılıkla Erken Demir Çağı sonlarına ya da Orta Demir Çağı başlarına tarihlenebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, içi noktalarla bezenmiş üçgen motiflerinin, Alishar Höyük¹⁰⁴ ve Alaca Höyük'ün Geç Demir Çağı çanak-çömleğinde¹⁰⁵ oldukça yaygın olduğunu da belirtmek isterim. Bunlara ek olarak Alaca Höyük'te bir çömlek parçası üzerinde görülen içleri noktalarla bezenmiş üçgenlerin oluşturmuş olduğu bir zarf motifi¹⁰⁶ ile Kaman-Kalehöyük'te ele geçmiş bir çömlek parçası üzerindeki yine içleri noktalanmış üçgenlerle meydana getirilmiş kelebek motifleri¹⁰⁷ bu bezeme şeklinin çeşitlemeleri olarak değerlendirilebilirler. İçleri noktalanmış üçgen motifleri yalnızca Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kara kesimi ve Orta Anadolu Bölgesi'nin Kızılırmak Kavsı içindeki bölümünde değil, aynı zamanda Orta Anadolu Bölgesi'nin güneyinde yani Konya-Karaman yöresinde de görülmektedir. Bunlardan biri Sızma Höyük'te ele geçmiştir ve içleri noktalı üçgen motifleri Geç Demir Çağı'na ait bir testi parçası üzerinde yer almaktadır¹⁰⁸. Bu bölgede konumuzla ilgili en ilgiç örneklerin ele geçtiği merkez Karaman Derbe-Kertihöyük'tür. Bu höyükte yapılan araştırmalar sonucunda içleri noktalanmış üçgen motifleri hem boya bezeme hem de baskı-nokta tekniğinde görülmektedir. İçleri noktalarla bezenmiş boya bezeme üçgen motifleri bir çömlek parçası üzerinde yer almaktadır¹⁰⁹. Konturları kazı tekniği ile noktaları ise baskı-nokta tekniği ile oluşturulmuş olan bir üçgen motifi ise koyu gri renkli bir çömlek parçası üzerinde bulunmaktadır¹¹⁰. Orta ya da Geç Demir Çağı'na tarihlenebilecek bu örnekler, içleri nokta-

¹⁰³ Fischer 1963: Taf.13-20; Parzinger/Sanz 1992; Parzinger 1995: 527-536; Secher 1996: 249-261; Genz 2000: 35-54; Genz 2001: 1-2. Boğazköy ile ilgili olarak bugüne değin yapılmış yayınlarda Eskiypar'dakine benzer içi noktalanmış ve boya bezekli üçgenlerle bezenmiş gaga ağızlı testilere rastlanmamaktadır. Bu durumla ilgili olarak Boğazköy Kazısı başkanı Dr. Jürgen Secher ile bir görüşmem oldu. Kendisi bana bu tür bezemelere sahip gaga ağızlı testilerin Boğazköy'de ele geçtiğini ancak bugüne değin yayınlanmadığı söyledi. Bu durumda görmediğim bir çanak-çömlek grubu için yazımın kurgusunu değiştirmeye gerek duymadım. Eğer Eskiypar benzeri olduğu söylenen söz konusu Boğazköy testileri yayınlanırsa mutdaka ki bu yazıda vurgulanan bazı görüşler de değişikliğe uğrayacaktır.

¹⁰⁴ Schmidt 1932: Pl.XXX/394; Osten 1937b: Fig.72/8-9, 16.

¹⁰⁵ Koşay/Akok 1966: Lev.72; Koşay/Akok 1973: Lev.XCIV; Çınaroğlu 2003, Çiz.4/h.

¹⁰⁶ Koşay/Akok 1966: 40. sayfanın yanındaki renkli levhada en üstte en soldaki örnek.

¹⁰⁷ Omura 1992a: Lev.V/3.

¹⁰⁸ Bahar 1999: Lev.XXVII/2.

¹⁰⁹ Uysal 1990: 34 (altta sağdaki resim).

¹¹⁰ Uysal 1990: 34 (Üstte soldaki resim).

lanmış üçgen motiflerinin hem Erken Demir Çağı'na tarihlenmelerinin bir kural olamayacağını hem de yalnızca boya bezeme tekniğinde yapılmadıklarını kanıtlamaktadır. Ancak tüm bu değerlendirmelere karşın içleri noktalılarla bezenmiş üçgen motiflerinin¹¹¹ Orta Karadeniz Bölgesi Kara Kesimi'nde Erken Demir Çağı kültürünün varlığına işaret ettiği olasılığının üzerinde de durulmalıdır. Ben bu çanak-çömlek parçalarının Boğazköy-Büyükkaya örneklerinden daha çok Erken Demir Çağı sonlarına ya da Orta Demir Çağı başlarına ait olduğunu düşündüğüm Eskiypar örnekleri¹¹² benzeştiğini düşünmekteyim.

Bütün bunlara ek olarak, M. Özsait ile N. Özsait'in değerlendirdiği çanak-çömlek parçalarının büyük çoğunluğun elde şekillendirilmiş olmaları, bunların Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmelerinde etkili olmuş gibi görünmektedir. Ancak, çanak-çömleği elde şekillendirmenin Erken Demir Çağı'nın bir özelliği olmadığı İkittepe'de bulunmuş olan Geç Demir Çağı örneklerinden anlaşılmaktadır. İkittepe'de ele geçmiş olan bezeksiz ve boya bezekli çanak-çömlek parçalarının çoğunluğunun elde şekillendirilmiş olduğu¹¹³ görülmektedir. Yani Orta Karadeniz Bölgesi'nde el yapımı çanak-çömlekler yaygın olarak Geç Demir Çağı'nda da görülmektedir.

M. Özsait'in yukarıda değinilen varsayımına temel oluşturan ve Boğazköy-Büyükkaya'da Hitit İmparatorluk Çağı çanak-çömleği ile birlikte ele geçtiği söylenen, kırmızı ve kahverengi üçgen motiflerine boya bezemeli çanak-çömlek parçaları için H. Genz, bunların Anadolu'nun Erken ve Orta Tunç Çağı geleneklerini taşıyan özelliklere sahip bulunduğunu, Anadolu dışı kökenli olmadıklarını ve Kaşkalar'la ilişkili olduklarını bir olasılık olarak belirtmektedir¹¹⁴. H. Genz'in bu varsayımının çok tartışmalı olduğu açıktır. Bunun temel olarak iki nedeni vardır. Birincisi, eğer Boğazköy-Büyükkaya Erken Demir Çağı boya bezekli çanak çömleği İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı boya bezekli çanak-çömleklerinin geleneğini taşıyorsa, neden bu gelenek Hitit İmparatorluk Çağı'nda da devam etmemiştir. Bu durumda boya bezekli çanak-çömlek geleneğinin görülmediği Hitit İmparatorluk Çağı yani Son Tunç Çağı'nda yaklaşık 300 yıllık bir boşluk ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise, H. Genz'in boya bezeme geleneğinin yaşadığı bölge olarak Kaşkalar'ın

¹¹¹ Özsait/Özsait 2002a: Pl.II/4, III/3-6, V/4, VI/4; Özsait/Özsait 2002b: Lev.1/1-4,6-7.

¹¹² Bayburtluoğlu 1979: Res.1 a-b, 2-3, 7.

¹¹³ Bilgi 1999a: Fig.12/1, 8, 13/1-13; Bilgi 1999b: 143; Bilgi 1999c, 172.

¹¹⁴ Genz 2000: 39-41; Genz 2001: 2; Genz 2003: 185.

oturduğu bölgeyi işaret etmesidir. Hitit yazılı belgelerinden bilindiği kadarıyla Kaşkalar Orta Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yani Batı ve Orta Karadeniz bölgelerinde yaşamışlardır¹¹⁵. Orta Anadolu Bölgesi İlk Tunç Çağı boya bezekli çanak-çömlek kültürleri olan İntermediate ve Alishar III boya bezeme gelenekleri, Maşat Höyük'teki tek bir örnek¹¹⁶ hariç Batı ve Orta Karadeniz bölgelerinde bugüne değin ele geçmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki, İntermediate ve özellikle Alishar III boya bezekli çanak-çömlekleri için Karadeniz Dağları doğal bir sınır oluşturmuştur. Bu durumda Batı ve Orta Karadeniz bölgelerinde İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda, Boğazköy-Büyükkaya Erken Demir Çağı boya bezekli çanak-çömleklerine temel oluşturacak bir boya bezeme geleneği olmadığı bugünkü arkeolojik bilgiler ışığında anlaşılmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda H. Genz ile M. Özsait'in görüşlerinin sağlam temellere oturmadığı görülmektedir¹¹⁷.

Boğazköy/Büyükkaya'daki ile benzer bir durum bilindiği üzere Yassihöyük/*Gordion*'da yaşanmıştır. Yassihöyük/*Gordion*'da Son Tunç Çağı çanak-çömleği ile birlikte Erken Demir Çağı'na ait el yapımı, kaba bir çanak-çömlek grubu saptanmıştır¹¹⁸. Yani her iki yerleşmedeki ortak benzerlik Son Tunç Çağı çanak-çömleği ile birlikte yeni bir grup çanak-çömleğin birlikte görülmesidir. Aradaki tek fark Boğazköy/Büyükkaya'da yalın parçaların yanı sıra boya bezekli örneklerin varlığıdır. Yassihöyük/*Gordion*'daki değişim Thrako-Frig göçleri ile açıklanmaktadır. Yassihöyük/*Gordion*'a göre daha doğuda bulunan ve Anadolu'nun orta kesiminde yer alan Boğazköy/Büyükkaya'daki bu yeniliğin ise Anadolu dışı bir göç hareketi olarak kabul edilmediği görülmektedir¹¹⁹. Kanımca Boğazköy/Büyükkaya Erken Demir Çağı çanak-çömleği Hisarlıktepesi/*Troya*, Yassihöyük/*Gordion* ve Kaman-Kalehöyük'teki gibi bir göç hareketini tartışmasız bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durumda bu göç hareketinin kimliği tartışılmalıdır. Buradaki Erken Demir Çağı çanak-çömleklerini, Karadeniz Bölgesi'nde yaşamış oldukları bilinen ve bugüne değin hiçbir buluntuları ele geçmeyen Kaşkalar'dan daha çok doğudan Sivas yöresinden gelmiş olan insanlarla ilişkilendirmek daha doğru gibi görünmektedir. Çünkü güçlü İntermediate ve Alishar III

¹¹⁵ Schuler 1965; Murat 1998: 435-443.

¹¹⁶ Emre 1996: PLXIV/7.

¹¹⁷ Dönmez 2003a: 213-228; Dönmez 2003b: 1-17.

¹¹⁸ Gunter 1991: 106.

¹¹⁹ Genz 2000: 40-41.

boya bezemeli geleneklere sahip olan Sivas ili sınırları içinde¹²⁰ son yıllarda geliştirilen yüzey araştırmalarında Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük Erken Demir Çağı örneklerine benzeyen çanak-çömlek parçaları ele geçmiştir olduğu belirtilmektedir¹²¹.

Orta Demir Çağı'nda (İÖ 850-650) Kızılırmak Kavsî içinde Boğazköy, Alaca Höyük, Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Kaman-Kalehöyük, Maşat Höyük, Kayapınar Höyüğü, Eskiyyapar, Alışar Höyük, Çadır Höyük ile Kızılırmak'ın güneyinde Kültepe, Sultanhanı, Yassıdağ, Topaklı ve Porsuk gibi önemli yerleşmeler görülmektedir. Söz konusu bu yerleşmelerde ele geçmiştir bulunan, Alışar IV olarak bilinen, çoğunlukla stilize edilmiş silüet tekniğindeki geyik figürleri ile tek merkezli daire motiflerinden oluşan kompozisyonlarla bezenmiş, bazen de geometrik motiflerin oluşturduğu kompozisyonlara sahip boya bezekli çanak-çömlek grubu, Orta Demir Çağı'nın özellikle Kızılırmak kavsî içi ile güneyindeki karakteristik özelliğini oluşturur. Gerçekleştirdiğim yüzey araştırmalarında Alışar IV stilinin silüet geyiklerle bezenmiş örneklerle rastlanmadı. Demir Çağı'nın bu döneminde bezeksiz çanak-çömleğin ağırlıkta rengi olan gri (Lev.2/3=Res.11, Lev.4/5=Res.23) ve koyu kahverengi (Lev.1/6-7=Res.7-8, Lev.2/2=Res.10, Lev.4/2=Res.20) mallar Amasya Demir Çağı yerleşmelerinde çok sayıda ele geçti.

Kızılırmak kavsî içi ile güneyinde Orta Demir Çağı'ndan beri tekdüze bir üretim yapan çanak-çömlek atölyelerinin stillerinde, Geç Demir Çağı'ndan (İÖ 650-500) itibaren özellikle bezeme açısından bazı önemli değişimler olduğu gözlenmiştir. Silüet görünümlü geyik figürleri yerine, değişik stillerde çizgisel ya da reserve tekniklerde yapılmaya başlanan ve daha doğal bir görünüm sergileyen geyik figürleri ortaya çıkmıştır. Kuş figürlerinde sayı ve görünüm zenginliği artarken, boğa, merkep, karaca, keçi, aslan, köpek, balık ve böcek figürleri kompozisyonlar içinde ana öge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunların yanısıra kanatlı boğa ve sfenks gibi karışık yaratıklar ile ne oldukları tam olarak anlaşılamayan Tanımlanamayan Garip Varlık figürleri de ortaya çıkmıştır. Orta Demir Çağı'nda sayıca çok az olan ve oldukça stilize yapılmış insan figürleri Geç Demir Çağı'nda ön plana alınmıştır. Frigler'in ana tanrıçası olan, ancak Anadolu'da Neolitik Çağ'dan beri tapınılan Kibele, bu dönemde çanak-çömlek üzerinde betimlenmiştir. Söz konusu bu yenilikler ile değişimlerden Kızılırmak kavsî içi ile güneyindeki çanak-çöm-

¹²⁰ Ökse 1995: 325-326.

¹²¹ Ökse 1999: 477.

lek atölyelerinin Geç Demir Çağı'nda gelişen siyasal olaylardan etkilendiklerini ve bu durumu üretimlerine yansıttıklarını açıkça anlamaktayız. Örneğin birdenbire ortaya çıkan at ve süvari figürleri büyük olasılıkla Avrasyalı atlı göçebe savaşçılarından bir etkisidir. Bunun yanında bezeksiz olarak görülen çift kulplu çömlekler dışında, çanak-çömlek üzerine betimlenmiş taçlı ve sakallı sfenks figürlerinin ise, İran yani Med-Akhamenid etkisi olduğu açıktır. Geç Demir Çağı'nda figür ve motiflerin dışında boya bezeme tekniğinde de göze çarpan bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Geleneksel renkler olan koyu kırmızı, kahverenginin tonları ile siyah bezemelerde kullanılmaya devam etmiş, ancak bunun yanında bir yenilik olarak figürler ile kompozisyonlar beyaz ya da bej rengi tonlarındaki zeminli çerçeveler içine yapılmaya başlanmıştır. Çerçeve tekniği bir süre sonra beyaz renk zemin yapılmadan da uygulanmıştır.

Gerçekleştirdiğim yüzey araştırmalarında Amasya Demir Çağı yerleşmelerinde ele geçen boya bezekli Geç Demir Çağı çanak-çömleğinde özellikle geometrik motiflerle oluşturulmuş bezemeler dikkati çekmektedir. Bunlar çanaklar (Lev.1/3=Res.4, Lev.4/6=Res.24), çömlekler (Lev.2/4=Res.12, Lev.3/6=Res.18, Lev.5/5-6=Res.29-30), testiler (Lev.3/3-4=Res.15-16) ve kraterler (Lev.5/4=Res.28) üzerinde görülmektedir. Çoğunluğunu yatay ya da dikey koşut veya birbirini kesen çizgilerin oluşturduğu bezemelerin dışında, artık Batu İran kökenli oldukları konusunda şüpheler olan¹²² "triangle ware" (Lev.1/2=Res.3) ve "festoon ware" (Lev.1/1=Res.2) benzeri 2 çömlek parçası da ele geçti. Amasya Müzesi uzmanı C. Özdemir tarafından Amasya Kalesi'nin yamaçlarında yapılmış araştırmalarda ele geçmiş olan bir testi parçası¹²³ üzerindeki fisto motifleri (Res.31), Geç Demir Çağı'nda Amasya yöresinde fisto motifinin yaygın olduğuna işaret etmektedir.

İÖ 5. yüzyılın başlarından İÖ 4. yüzyılın ortalarına yani Helenistik Çağ'a kadar olan süreçte yani Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'nde Kızılırmak kavsi içinde geleneksel özelliklerini sürdüren, ancak bir yanda da dış etkileri bünyesinde toplayan kimi çanak-çömlek atölyelerinin üretim yapmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Kara Samsun/ *Amisos*, Maşat Höyük, Boğazköy, Alaca Höyük, Eskiypar, Hacı Bektaş Höyük, Kaman Kalehöyük, Kırşehir Höyük, Alişar Höyük ve Büyüknefesköy/*Tavium*'da ele geçmiş olan açık renk zeminli bezemeye sahip çanak-çömlekler bu durumu açıkça belgelemektedir.

¹²² Sevin 1998: 718; Dönmez 2000c: 5; Sevin 2002: 478.

¹²³ Özdemir 2001: 9.

Bu döneme yani Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne¹²⁴ ait üç örnek ele geçmiştir (Lev.1/4=Res.5, Lev.3/1=Res.13, Lev5/5=Res.17). Bunlara ek olarak Amasya Müzesi'nde korunmakta olan ve Gümüşhacıköy yöresinde ele geçmiş bulunan ve boya bezekli bir çanağın gövdesi üzerinde yer alan kompozisyonda dalları topçuklarla biten ağaç benzeri bir motiften çıktığı gözlenen bir sarmaşık yaprağı motifiyle bezenmiş bir çanak parçası¹²⁵ (Lev.6/1=Res.32), bu dönemdeki bitkisel bezemenin Amasya'daki en güzel örneklerinden biridir.

Amasya'da Demir Çağı geleneklerini güçlü bir şekilde sürdüren yerel bir Helenistik Çağ boya bezekli çanak çömlek geleneği olduğu Göynücek'in Harmanlık köyünde ele geçmiş olan sarmaşık yapraklı bir kompozisyona sahip tüm durumdaki bir çanaktan¹²⁶ (Lev.6/2 a-b=Res.33 a-c) anlaşılmaktadır.

Amasya İli sınırları içinde gerçekleştirdiğim yüzey araştırmasının diğer önemli bir sonucu ise, Avrasyalı atlı göçebe savaşçılara ait bazı ipuçlarının yakalanmış olmasıdır. Geç Demir Çağı'nda Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren ve Yassihöyük/ *Gordion*'u yakıp yıkan Avrasyalı atlı göçebe savaşçılarından Kimmerler'in bazı boylarının Paphlagonia üzerinden Orta Karadeniz Bölgesi'ne oradan da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne kadar ilerlemiş oldukları düşünülmektedir¹²⁷. Bunlara ait arkeolojik kalıntılar -fazla olmamasına karşın- bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tokat ili Zile ilçesi yakınlarında yer alan Maşat Höyük'ün I. Yapı Katı'nda ortaya çıkarılan bir at gömüsü¹²⁸ ile İskit tipi okuçları¹²⁹ Avrasya atlı savaşçıların Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki varlıklarına işaret etmektedir. Amasya ilinde ise Avrasya atlı savaşçılarına ait arkeolojik bulgular daha da fazladır. Gümüşhacıköy ilçesi İmirler Köyü Yedi Pelitler Mevkii'nde yasadışı kazılar sonucunda tahrip edilmiş olan, bir kurgan tipi bir mezarın¹³⁰ atıyla birlikte gömülmüş Avrasyalı atlı göçebe savaşçı-

¹²⁴ Dönmez 2001b: 94.

¹²⁵ Dönmez 2001b: Fig.1/Çiz.1.

¹²⁶ Dönmez 2001b: Fig.2-3/Çiz.2-3.

¹²⁷ Tarhan 1984: 112-113.

¹²⁸ Özgüç 1978: 17.

¹²⁹ Özgüç 1982: Lev.62/10-11.

¹³⁰ Buluntuları (demir bir kılıç, tunç ve demirden bir savaş kazması ve bunun tunç kabzesi, tunç bir at gemi parçası ve tunç 7 okucu) rastlantı sonucu Amasya Müzesi tarafından elde edilmiş olan bu kurganda, Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazı sonucunda, yasadışı kazılar sonrasında çukuru gören köylülerin ifadesine göre yüksekliği en az 1 m olan taş duvarlı bir konstrüksiyona ait duvarların yalnızca en alt taş sırası ortaya çıkarılmıştır. Derinliği 1.20 m, çapı

larının bir komutanına ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip kurganların Orta Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olduğuna, 1978 yılında Amasya Müzesi tarafından satın alınmış olan 250 adet İskit tipi tunç okucu da işaret etmektedir. Çünkü, okuçlarını müzeye satan kişi bunları Samsun'un Ladik ile Amasya'nın Taşova ilçeleri arasındaki bir vadide soyulmuş bir mezarın içinde bulunduğunu belirtmiştir¹³¹. Bu bilgiler doğrultusunda yüzey araştırmalarım sırasında, Taşova ilçesine özel bir önem vererek bu tip kurganların varlığı konusunda çok ayrıntılı incelemeler gerçekleştirdim. Bu incelemeler sonucunda kutsal kişilerin yattığına inanılan bazı küçük ve yapay tepeler dikkatimi çekti¹³². Üst kısımlarında, moloz taşlardan oluşturulmuş 2 x 3 m boyutunda oval biçimli konstrüksiyonlar bulunan, yükseklikleri 3-4 m ve çapları ise 5-6 m olan bu tepeler kurgan olabilecekleri şüphesiyle tarafımızdan belgelendi. Toplam sayısı şimdilik iki olan bu tepelerden birisi Çallı Evliya adıyla bilinmektedir. Çallı Evliya (Res.34) Yeşilyurt (eski Sepetli Oba) köyünün 5 km güneydoğusunda, Yeşilyurt-Taşova yolunun kenarında yer almaktadır (bkz. Harita Yer No.12). Çallı Evliya 6 m çapında ve 4 m yüksekliğindedir. Bu tepelerden diğeri ise Geyik Baba adıyla anılmaktadır. Gürsu (eski Tekelüze) köyünün 1 km güneyinde yer alan (bkz. Harita Yer No.13) Geyik Baba (Res.35) 6 m çapında ve 4 m yüksekliğindedir. Bu küçük tepelerin tümülüslerden oldukça küçük olmaları ve içinde kutsal bir şahsın yattığına inanılması yani ölüye saygı geleneği taşıması bunların kurgan olma olasılığını yükseltmektedir. Ancak, bu küçük tepeler değerlendirilirken bunların küçük tümülüsler olabileceği de hiçbir zaman gözden çıkarılmamalıdır. İçeriklerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu küçük tepelerde mutlaka kazı yapılmalıdır. Yöredeki olası kurganların bazılarının ise konilerinin tarım faaliyetleri ve erozyon nedenleriyle aşınmış olabileceği ve yüzeyden farkedilemeyeceği de düşünülmelidir. Bu nedenlerle yöredeki kurganların sayılarının gelecek yıllarda yapılacak olan araştırmalarla veya tesadüflerle artacağı açıktır.

Sonuç olarak Amasya ili Demir Çağı yerleşmelerinin çanak-çömleğe dayanarak bir yandan Orta Karadeniz Bölgesi'nin diğer illeri olan Samsun'da

ise, 2.80 m olarak saptanan kurganın sert balçık toprak zemini üzerinde 7 tunç okucu ve bir insan ile bir ata ait olduğu saptanan kemikler ele geçmiştir. Bunlara ek olarak, kurgandan hayvan figürleriyle süslü altın bir bileziğin de çıkmış olduğu ve bilinmeyen bir kişiye satıldığı söylenmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ünal 1982: 65-81; Müller-Karpe 1995: 233-238.

¹³¹ Ünal 1982: 69.

¹³² Yatur olduğuna inanılan ve bölge halkı tarafından Tekke olarak ziyaret edilen bu küçük tepelerin yerlerini gösteren ve bu konu ile ilgili düşüncelerini ileten değerli dostum ve meslektaşım Doç.Dr. Yılmaz Selim Erdal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Akalan/*Pteria* ve Tokat'ta Maşat Höyük ile yakın benzerliklere sahip olduğu görülürken, diğer yandan Orta Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşmeleri olan Kırşehir'de Kaman-Kalehöyük ve Hacıbektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Çorum'da Eskiypar, Alaca Höyük ve Boğazköy, Yozgat'ta Alişar Höyük, Çadır Höyük ve Kerkenes Dağ, Kayseri'de Kültepe, Kululu ve Eğriköy Höyüğü ile Kızılırmak'ın batusında Ankara'da Yalıncağ Demir Çağı yerleşmeleri ile benzerliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunlara ek olarak son yıllarda geliştirilen Kastamonu¹³³, Sivas¹³⁴ ve Ordu¹³⁵ illeri yüzey araştırmaları, söz konusu bu illerde de özellikle boya bezekli gelenek açısından Amasya ile benzerlikler olduğunu ortaya çıkarmıştır.

¹³³ Marro/Özdoğan/Tibet 1996: Pl.IV/10-11; Özdoğan/Marro/Tibet 1997: 309-310, Çiz.6/10-11; Özdoğan/Marro/Tibet 1999: 222-224, Çiz.6/1; Özdoğan/Marro/Tibet/Kuzucuoğlu 1998: 69-72, 74, 79-81, 83-84.

¹³⁴ Ökse 1994: Res.8, 12; Ökse 1996: Res.4, 6, 14, 20, 22-24; Ökse 1997: Res.2, 4, 10, 12, 16, 18, 21; Ökse 1999: Res.5, 8, 14; Ökse 2000: Res.1, 3, 8.

¹³⁵ Özsait 1992: Res.20; Özsait 1993: Res.18.

KATALOG

Levha 1/1: Çömlek gövde parçası. Yük. 4.1 cm, Gen. 3.8 cm, Kal. 0.8 cm, Açık kiremit rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye çok koyu kahverengi ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Niyazbaba Tepesi.

Benzerleri: Maşat Höyük II. Yapı Katı. Özgüç 1982, Şek.H/11; Kaman-Kalehöyük IIa1 Yapı Katı. Omura 1992a, Lev.VI/6, Res.III/7; Kültepe Geç Yapı Katı. Özgüç 1971: Res.82

Levha 1/2: Çömlek gövde parçası. Yük. 3.6 cm, Gen. 5.1 cm, Kal.0.8 cm, Kiremit rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye kırmızımsı kahverengi ile yapılmış.Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Alıcık Höyük.

Benzeri: Alaca Höyük. Koşay 1938: Lev.VI/9

Levha 1/3: Çanak ağız parçası. A. Çapı 16.2 cm, Yük. 4.5 cm, Kal. 0.7 cm, Pembemsi bej rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta açkılı. Bezeme iç yüzeye koyu kırmızı ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Alıcık Höyük.

Benzerleri: Boğazköy/Büyükkale I. Yapı Katı. Bossert 2000: Taf.65/701, 704

Levha 1/4: Çanak ağız parçası. A. Çapı 19.1 cm, Yük. 4.2 cm, Kal.0.7 cm, Açık portakal rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkılı. Kiremit rengi astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye koyu kahverengi ve açık bej ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı Geç Evre. Alıcık Höyük.

Benzeri: Kaman-Kalehöyük. Omura 1992a: Lev.VI/3

Levha 1/5: Çanak ağız parçası. A. Çapı 18.2 cm, Yük. 3.3 cm, Kal.0.9 cm, Kahverengi hamuru ince ve orta bitki ile orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzerleri: Boğazköy/Büyükkaya. Bossert 2000: Taf.76/892; Boğazköy/Büyükkale. Bossert 2000: Taf.83/995

Levha 1/6: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 27.5 cm, Yük.4.2 cm, Kal.0.8 cm, Açık kahverengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkılı. Hamurunun

renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzerleri: Maşat Höyük III. Yapı Katı Erken Safha. Özgüç 1982: Şek.L/18; Boğazköy/Büyükkale. Bossert 2000: Taf.29/263

Levha 1/7: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 22.8 cm, Yük.3.5 cm, Kal. 0.9 cm, Açık kahverengi hamuru ince ve orta bitki ile orta mineral katlı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzeri: Maşat Höyük III. Yapı Katı Erken Safha. Özgüç 1982: Şek.M/17

Levha 2/1: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 29.2 cm, Yük.3.7 cm, Kal.0.8 cm, Pembemsi bej rengi hamuru orta bitki ve orta mineral katlı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzeri: Boğazköy/Aşağı Şehir. Bossert 2000: Taf.54/566

Levha 2/2: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 28.8 cm, Yük. 4.7 cm, Kal. 1 cm, Devetüyü rengi hamuru ince bitki ve orta mineral katlı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzerleri: Boğazköy/Büyükkale. Bossert 2000: Taf.5/38, 24/221

Levha 2/3: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 30.4 cm, Yük. 9.1, Kal. 1.1 cm, Grimsi kahverengi hamuru orta ve iri bitki ile orta ve iri mineral katlı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzerleri:Boğazköy Büyükkaya. Bossert 2000: Taf.1/36; Alişar Höyük. Osten 1937a: Fig.451/1

Levha 2/4: Çömlek gövde parçası. Yük. 3.5 cm, Gen. 3.2 cm, Kal.0.7 cm, Pembemsi bej rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katlı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye koyu kırmızı ile yapılmış.Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Onhoroz Tepe.

Benzerleri: İkittepe Tepe III. Bilgi 1999a: Fig.13/6-9

Levha 3/1: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 7.2 cm, Yük. 5.1 cm, Kal.0.7 cm, Pembemsi bej rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katlı. Hamurunun

renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye açık kahverengi, kiremit ve açık bej ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı Geç Evre. Alacapınar Tepe (Hayrettin I).

Benzeri: Alışar Höyük. Osten 1937b: Pl.V/5

Levha 3/2: Çanak ağız parçası. A. Çapı 28.9 cm, Yük. 5.5 cm, Kal. 1.1 cm, Açık kahverengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Alacapınar Tepe (Hayrettin I).

Benzeri: Boğazköy/Büyükkale Ia Yapı Katı. Bossert 2000: Taf.34/315

Levha 3/3: Testi gövde parçası. Yük. 8.5 cm, Gen. 8.1 cm, Kal.0.8 cm, Açık kiremit rengi hamuru ince ve orta bitki ile ince ve orta mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Orta açkılı. Bezeme dış yüzeye siyah ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Delicik Tepe (Hayrettin II).

Benzerleri: Akalan/*Pteria*. Cummer 1976: Fig.2/18; Maşat Höyük II. Yapı Katı. Özgüç 1982: Şek.K/11, lev.65/5; Eskiyyapar. Bayburtluoğlu 1979: Lev.182/35; Kerkenes Dağ. Schmidt 1929: Fig.54; Alışar Höyük. Osten 1937b: Fig.36/d.744; Kültepe. Özgüç 1971: Lev.XIX/2

Levha 3/4: Testi ağız parçası. Yük. 5.2 cm, Gen. 5.5 cm, Kal. 0.8 cm, Sarımsı devetüyü rengi hamuru ince bitki ile ince ve orta mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme ağız kenarı ve kulp üzerine siyah ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Delicik Tepe (Hayrettin II).

Benzerleri: Alışar Höyük. Osten 1937a: Fig.441/4-6; Hacıbektaş Höyük (Suluca Karahöyük). Sümer/Balkan 1968: Res.28; Eğriköy Höyüğü. Darga 1959: Pl.XXXI/1-1a

Levha 3/5: Çömlek gövde parçası. Yük. 6 cm, Gen. 6.6 cm, Kal. 0.8 cm, Açık devetüyü rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye siyah, koyu kahverengi ve bej ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı Geç Evre. Delicik Tepe (Hayrettin II)

Benzeri: Alışar Höyük. Osten 1937b: Fig.38/c.53

Levha 3/6: Çömlek gövde parçası. Yük. 5.5 cm, Gen. 6.2 cm, Kal.0.9 cm, Koyu kiremit rengi hamuru orta bitki ile ince ve orta mineral katkı. Hamu-

runun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Bezeme dış yüzeye koyu kahverengi ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Delicik Tepe (Hayrettin II).

Benzeri: Yalıncağ. Tezcan 1966: Lev.XXI/sağda alttaki parça

Levha 4/1: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 12.3 cm, Yük. 4.3 cm, Kal. 0.7 cm, Pembemsi bej rengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Samadolu Höyüğü.

Benzerleri: Alışar Höyük. Schmidt 1933: Pl. V/b (1880:68); Osten 1937b: Fig.67/3; Akurgal 1955: Taf.31/b üstteki örnek

Levha 4/2: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 12.1 cm, Yük.3.2 cm, Kal. 0.9 cm, Açık kahverengi hamuru orta ve iri bitki ile orta ve iri mineral katkılı. Astarsız. Kötü pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Yoğurtçubaba Tepesi.

Benzeri: Maşat Höyük III. Yapı Katı Erken Safha. Özgüç 1982: Şek.M/8

Levha 4/3: Çanak ağız parçası. A. Çapı 22.6 cm, Yük. 4.5 cm, Kal. 0.8 cm, Açık gri rengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf açkılı. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Dere-ağıl Tepesi.

Benzeri: Boğazköy/Kuzeybatı Yamacı. Bossert 2000: Taf.71/808

Levha 4/4: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 8.1 cm, Yük. 6.9 cm, Kal. 1.1 cm, Gri rengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Oluz Höyük.

Benzeri: Kululu. Özgüç 1975: Şek. 11

Levha 4/5: Çömlek ağız parçası. A. Çapı 14.1 cm, Yük. 3.1 cm, Kal. 0.7 cm, Gri rengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. Çark yapımı. Orta Demir Çağı. Oluz Höyük.

Benzeri: Boğazköy/Büyükale Ila Yapı Katı. Bossert 2000: Taf.2/14

Levha 4/6: Çanak ağız parçası. A. Çapı 24.1 cm, Yük. 3.5 cm, Kal. 0.8 cm, Pembemsi bej rengi hamuru ince ve orta bitki ile orta mineral katkılı.

Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf ačkılı. Bezeme dış yüzeye çok koyu kahverengi ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Dođantepe.

Benzerleri: Boğazköy/Kuzeybatu Yamacı. Bossert 2000: Taf.64/692; Kululu Geç Safha.  zg  1971, Res.109

Levha 4/7: Çanak ağız parçası. A. apı 27.8 cm, Yük. 2.5 cm, Kal.0.8 cm, Pembemsi bej rengi hamuru ince ve orta bitki ile orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf ačkılı. ark yapımı. Orta Demir Çağı. Dođantepe.

Benzeri: Boğazköy/Kuzeybatu Yamacı. Bossert 2000: Taf.64/697

Levha 5/1:  mlek ağız parçası. A. apı 21.8 cm, Yük. 3.1 cm, Kal. 0.9 cm, Koyu devetüyü rengi hamuru orta bitki ile ince ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Zayıf ačkılı. ark yapımı. Orta Demir Çağı. Gediksaray H yg.

Benzerleri: Alişar H yk. Osten 1937a: Fig.446/31, 447/19

Levha 5/2:  mlek ağız parçası. A. apı 25.9 cm, Yük. 3.6 cm, Kal.0.9 cm, Açık kahverengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. Orta pişmiş. Açkısız. ark yapımı. Geç Demir Çağı. Gediksaray H yg.

Benzeri: Boğazköy/Büyükkale I. Yapı Katı. Bossert 2000: Taf.4/23

Levha 5/3: Krater ağız parçası. A. apı 30.9 cm, Yük. 5.1 cm, Kal. 0.9 cm, Koyu kahverengi hamuru orta bitki ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta ačkılı. ark yapımı. Orta Demir Çağı. Gediksaray H yg.

Benzeri: Boğazköy/Büyükkale. Bossert 2000: Taf.5/41

Levha 5/4: Krater ağız parçası. A. apı 48.4 cm, Yük. 10.4 cm, Kal. 1.4 cm, Açık kiremit rengi hamuru orta ve iri bitki ile ince ve orta mineral katkılı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta ačkılı. Bezeme dış yüzeye çok koyu kahverengi ile yapılmış. ark yapımı. Geç Demir Çağı. Gediksaray H yg.

Benzeri: Boğazköy/Büyükkale. Bossert 2000: Taf.17/163

Levha 5/5:  mlek gövde parçası. Yük. 6.9 cm, Gen. 6.5 cm, Kal. 0.9 cm, Kiremit rengi hamuru ince ve orta bitki ile ince mineral katkılı. Hamurunun

renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta açıkılı. Bezeme dış yüzeye koyu kahverengi ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Gediksaray Höyüğü.

Benzerleri: Akalan/*Pteria*. Cummer 1976: Fig.1/5; Kerkenes Dağ. Schmidt 1929: Fig.61-62; Alaca Höyük. Koşay 1938: Lev.VI/13; Yalıncağ. Tezcan 1966: Lev. XIV/alttaki parça, XXII/ortadaki parça; Çadır Höyük. Genz 2001: Fig.4/5

Levha 5/6: Çömlek gövde parçası. Yük. 3.4 cm, Gen. 6 cm, Kal. 0.7 cm, Açık kahverengi hamuru ince bitki ile ince ve orta mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta açıkılı. Bezeme dış yüzeye koyu kahverengi ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı. Gediksaray Höyüğü.

Benzerleri: Akalan/*Pteria*. Cummer 1976: Fig.1/5; Kerkenes Dağ. Schmidt 1929: Fig.61-62; Alaca Höyük. Koşay 1938: Lev.VI/13; Yalıncağ. Tezcan 1966: Lev. XIV/alttaki parça, XXII/ortadaki parça; Çadır Höyük. Genz 2001: Fig.4/5

Levha 6/1: Çanak ağız parçası. A. Çapı 24 cm, Yük. 12.2 cm, Kal. 0.9 cm, Açık kahverengi hamuru ince bitki ve ince mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta açıkılı. Bezeme dış yüzeye kahverengi, koyu kahverengi ve açık krem ile yapılmış. Çark yapımı. Geç Demir Çağı Geç Evre. Gümüşhacıköy yöresi. Amasya Müzesi.

Yayın: Dönmez 2001b: Fig.1/Çiz.1

Levha 6/2 a-b: Çanak. A. Çapı 20, Yük. 7.5 cm, Kal. 0.8 cm, Devetüyü hamuru ince bitki ve ince mineral katkı. Hamurunun renginde astarlı. İyi pişmiş. Orta açıkılı. Bezeme dış yüzeye kızıl kahverengi ile yapılmış. Çark yapımı. Helenistik Çağ. Göynücek/Harmancık Köyü. Amasya Müzesi.

Yayın: Dönmez 2001b: Fig.2-3/Çiz.2-3

KAYNAKÇA

- Akurgal 1955: E. Akurgal. *Phrygische Kunst*. Ankara.
- Alp 1963: S. Alp. "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri", *Anatolia/Anadolu VI*, Ankara: 91-126.
- Bahar 1999: H. Bahar. *Demir Çağında Konya ve Çevresi*. Konya.
- Balkan/Sümer 1968: K. Balkan ve O. Sümer, "1967 Yılı Hacı Bektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Önraporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XVI-2*, Ankara: 15-19.
- Bayburtluoğlu 1979: İ. Bayburtluoğlu. "Eskiyapar Phryg Çağı' VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt I, Ankara: 93-303.
- Benter 2002: M. Benter. "II. Hydas Yüzev Araştırması 2000/Zweiter Hydas-Survey 2000", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*, Ankara: 177-188.
- Bilgi 1999a: Ö. Bilgi. "İkiztepe in the Late Iron Age" *Anatolian Studies 49*, London: 27-54.
- Bilgi 1999b: "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları. 1993 ve 1994 Dönemi Sonuçları", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung XV*, İstanbul: 137-165.
- Bilgi 1999c: "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları 1995 Dönemi Sonuçları", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung XV*, İstanbul: 167-190.
- Blegen 1958: C. Blegen. *Troy. Excavations Conducted by the University of Cincinnati 1932-1938. Vol. IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII*. Princeton.
- Bossert 2000: E.M. Bossert. *Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy. Boğazköy-Hattusa Ergebnisse der Ausgrabungen XVIII*, Mainz am Rhein.
- Buchholz 1973: H.G. Buchholz. "Grey Trojan Ware in Cyprus and Northern Syria", *Bronze Age Migrations in the Aegean* (R.A. Crossland ve A. Birchall). London: 179-87.
- Cummer 1976: W.W. Cummer. "Iron Age Pottery from Akalan", *Istanbul Mitteilungen 26*, Berlin: 31-36.
- Çınaroğlu 2003: A. Çınaroğlu. "Alaca Höyük 2001 Yılı Kazı Çalışmaları", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 509-518.
- Darga 1959: M.S. Darga. "An sujet des céramiques découvertes au Höyük d'Eğriköy", *Anadolu Araştırmaları I,2/Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung III,2*, İstanbul: 195-201.

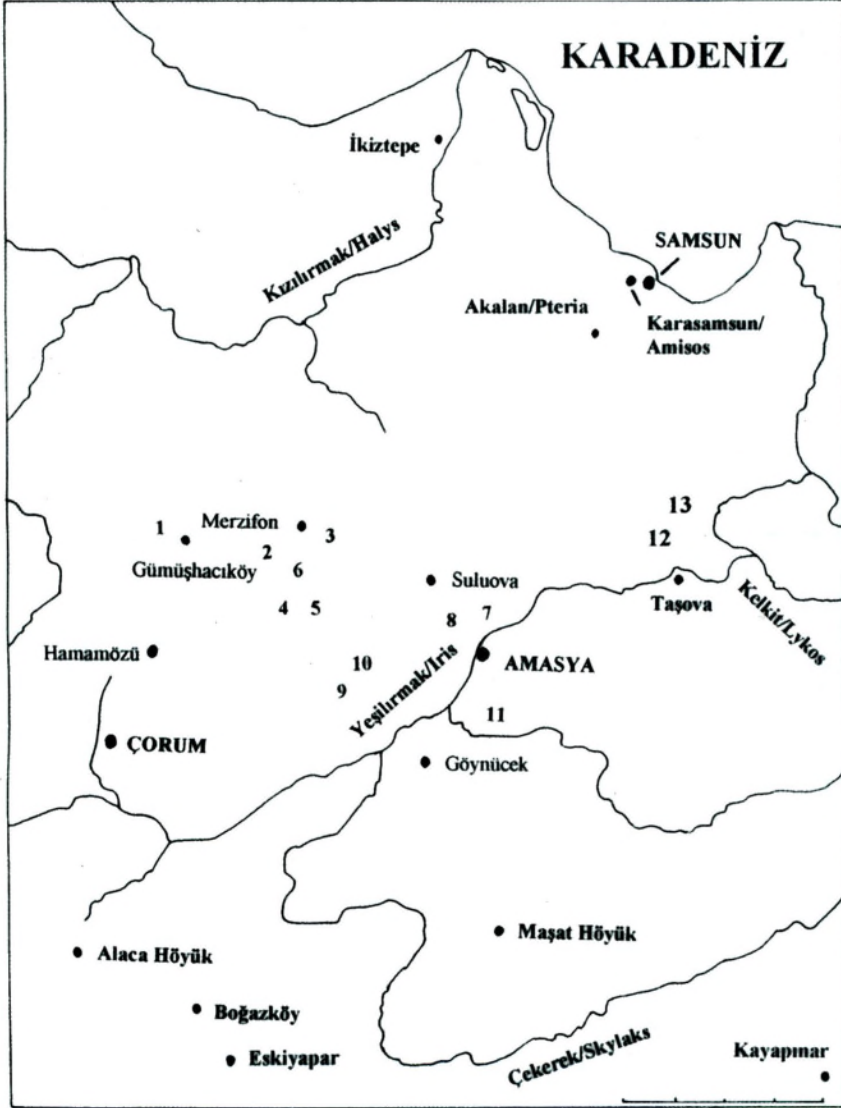
- Dönmez 1999: Ş. Dönmez. "Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması, 1997", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara: 513-536.
- Dönmez 2000a: "Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması, 1998", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 229-244.
- Dönmez 2000b: "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*. (Ed. O. Belli), Ankara: 330-334.
- Dönmez 2000c: "Adana Müzesi'nden Boya Bezekli Bir Geç Demir Çağı Tesiti", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 1*, Ankara: 5-8.
- Dönmez 2001a: "The Central Black Sea Region Survey", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*. (Ed. O. Belli), İstanbul: 302-306.
- Dönmez 2001b: "Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış' TÜBA-AR 4, Ankara: 89-99.
- Dönmez 2002a: "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun-Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri", *Bellekten LXV/244*, Ankara: 873-903.
- Dönmez 2002b: "The 2nd Millennium BC Settlements in Samsun and Amasya Provinces, Central Black Sea Region, Turkey", *Ancient West & East 1/2*, Leiden: 243-293.
- Dönmez 2003a: "The Early Iron Age Problem in the Central Black Sea Region", *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop* (Ed. B. Fischer, H. Genz, E. Jean ve K. Köroğlu). (İstanbul, November 8-9, 2002), İstanbul: 213-228.
- Dönmez 2003b: "Yeni Bulguların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Çanak-Çömleğine Bir Bakış", *Anadolu/Anatolia 24*, Ankara: 1-17.
- Dörpfeld 1902: W. Dörpfeld. *Troja und Iliion I-II*. Athen.
- Dyson 1999: R.H. Dyson. "Triangle-Festoon Ware Reconsidered", *Iranica Antiqua XXXIV*, Gent: 115-144.
- Emre 1996: K. Emre. "The Early Bronze Age at Maşat Höyük", *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.* (Ed. H.I.H. Prince T. Mikasa), Wiesbaden, 1-67.
- Erkanal 1999: H. Erkanal. "1997 Liman Tepe Kazıları", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara: 325-336.

- Fischer 1963: F. Fischer. *Die hethitische Keramik von Boğazköy*. Berlin.
- Genz 2000: H. Genz. "Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattusa' *TÜBA-AR 3*, Ankara: 35-54.
- Genz 2001: "Iron Age Pottery from Çadır Höyük", *Anatolica XXVII*, Leiden: 159-170.
- Genz 2003: "The Early Iron Age in Central Anatolia", *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop* (Ed. B. Fischer, H. Genz, E. Jean ve K. Köroğlu). (İstanbul, November 8-9, 2002), İstanbul: 179-191.
- Gunter 1991: A.C. Gunter. *Gordion Excavations Final Reports III. The Bronze Age*. Pennsylvania.
- Koşay 1938: H. Z. Koşay. *Alaca Höyük. 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara, TTKY.
- Koşay/Akok 1966: H. Z. Koşay ve M. Akok. *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*. Ankara, TTKY.
- Koşay/Akok 1973: H. Z. Koşay ve M. Akok. *Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Alaca Höyük Excavations Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967*. Ankara, TTKY.
- Marro/Özdoğan/Tibet 1996: C. Marro, A. Özdoğan ve A. Tibet "Prospection Archeologique Franco-Turque dans la Region de Kastamonu (Mer Noire).Premier Rapport Preliminaire", *Anatolia Antiqua IV*, Paris: 273-290.
- Murat 1998: L. Murat."Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, Ankara: 435-443.
- Müller 1971: W. Müller. *Troja*. Leipzig.
- Müller-Karpe 1995: V. Müller-Karpe. "Atlı Göçebelerden Kalma Anadolu'daki Kovanlı Savaş Kazmaları", *In Memoriam/İ. Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler/Studies for Ancient Near Eastern Cultures*. İstanbul: 233-238.
- Omura 1992a: S. Omura. *Kaman-Kalehöyük I*. Ibaraki.

- Omura 1992b: "1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 319-336.
- Osten 1937a: H. H. von der Osten. *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part II (OIP XXIX)*, Chicago.
- Osten 1937b: *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part III (OIP XXX)*, Chicago.
- Ökse 1994: A.T. Ökse. "Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 243-258.
- Ökse 1995: "Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması", *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 317-328.
- Ökse 1996: "Sivas İli 1994 Yüzey Araştırması", *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara: 205-228.
- Ökse 1997: "Sivas İli 1995 Yüzey Araştırması", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara: 375-400.
- Ökse 1999: "Sivas İli 1997 Yüzey Araştırması", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara: 467-490.
- Ökse 2000: "Sivas İli 1998 Yüzey Araştırması", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 11-24.
- Özcan 1991: B. Özcan. "Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara: 261-308.
- Özdemir 2001: C. Özdemir. *Amasya Kalesi ve Kral Kaya Mezarları*. Amasya.
- Özdoğan/Marro/Tibet 1997: A.Özdoğan, C. Marro ve A. Tibet "Kastamonu Yüzey Araştırması (1995)", *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara: 303-330.
- Özdoğan/Marro/Tibet 1999: "Kastamonu Yüzey Araştırması 1997 Yılı Çalışmaları", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara: 219-244.
- Özdoğan/Marro/Tibet/Kuzucuoğlu 1998: A. Özdoğan, C. Marro, T. Aksel ve C. Kuzucuoğlu. "Kastamonu Yüzey Araştırması 1996 Yılı Çalışmaları", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara: 63-104.
- Özgüç 1971: T. Özgüç. *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age*. Ankara, TTKY.
- Özgüç 1975: "Kululu Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu/Anatolia XVII*, Ankara: 1-18.
- Özgüç 1978: *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar/Excavations at Maşat Höyük and Investigations in Its Vicinity*. Ankara, TTKY.

- Özgüç 1982: *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*. Ankara, TTKY.
- Özsait 1989: M. Özsait. "1987 Yılı Amasya-Suluova Tarihöncesi Araştırmaları", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 287-300.
- Özsait 1990: "1988 Yılı Gümüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 367-380.
- Özsait 1992: "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüze Araştırmaları", *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 357-376.
- Özsait 1993: "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüze Araştırmaları", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 311-330.
- Özsait 1998: "1995 ve 1996 Yıllarında Amasya Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüze Araştırmaları", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara: 143-162.
- Özsait 2003a: "2001 Yılı Samsun ve Amasya Yüze Araştırmaları", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, Ankara: 127-140.
- Özsait 2003b: "Les Céramiques du Fer Ancien dans les Régions de Amasya et de Samsun", *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions. Proceedings of the International Workshop* (Ed. B. Fischer, H. Genz, E. Jean ve K. Köroğlu). (İstanbul, November 8-9, 2002), İstanbul: 199-212.
- Özsait/Özsait 1998: M. Özsait ve N. Özsait. "Amasya'da M.Ö. II. Bin Yılı Yerleşmeleri", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, Ankara: 457-468.
- Özsait/Özsait 2002a: "Les Ceramiques du Fer Ancien ("L' Age Obscur") dans la Region Amasya-Merzifon", *Anatolia Antiqua X*, De Baccard: 79-95.
- Özsait/Özsait 2002b: "Amasya'da Erken Demir Çağ Keramikleri", *Arkeoloji ve Sanat 107*, İstanbul: 17-24.
- Özsait/Özsait 2002c: "Amasya-Merzifon Araştırmaları", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung XVI*, İstanbul: 527-552.
- Parzinger 1995: H. Parzinger, "Bemalte Keramik aus Boğazköy-Hattuša und die frühe Eisenzeit im westlichen Ostanatolien", *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens. Festschrift für Rainer Michael Boehmer* (Ed. U. Finkbeiner, R. Dittmann ve H. Hauptmann). Mainz: 527-536.
- Parzinger/Sanz 1992: H. Parzinger ve R. Sanz. *Die Oberstadt von Hattusa hethitische Keramik aus dem zentralen Tempelviertel. Funde aus den Grabungen 1982-1987*. Berlin

- Sams 1994: G.K. Sams. *The Early Phrygian Pottery. The Gordion Excavations 1950-1973: Final Reports Volume IV*. Pennsylvania
- Schmidt 1929: E.F. Schmidt. "Test Excavations in the City on Kerkenes Dag", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* XLV/4, Chicago: 211-274.
- Schmidt 1932: *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929*. Part I (OIP XIX). Chicago.
- Schmidt 1933: *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929*. Part II (OIP XX). Chicago.
- Schuchhardt 1941: C. Schuchhardt. *Alteuropa. Die Entwicklung seiner Kulturen und Völker*. Berlin.
- Schuler 1965: E. von Schuler. *Die Kaskaer*. Berlin.
- Seeher 1996: J. Seeher. "Boğazköy-Hattuşa 1994 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 249-261.
- Sevin 1998: V. Sevin. "Van/Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Çanak Çömleği", *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel/Karatepe'deki Işık. Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*. (Eds. G. Arsebük, M.J. Mellink ve W. Schrimmer), İstanbul: 715-726.
- Sevin 2002: "Late Iron Age Pottery of the Van Region Eastern Anatolia: In the Lights the Karagündüz Excavation", *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann. Band 1*. (Eds. R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F. Schweizer ve D. Thumm). Remshalden-Grunbach: 475-482.
- Ünal 1982: V. Ünal. "Zwei Graber eurasischer Reiternomaden im nördlichen Zentralanatolien", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 4, Bonn: 65-81
- Tarhan 1984: M.T. Tarhan. "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 109-120.
- Tezcan 1966: B. Tezcan. *1964 Yalıncağ Köyü Çalışmaları*. Ankara.
- Tigrel 1979: G. Tigrel. "Kocabaş Koleksiyonundaki Karapınar Kaynaklı Frig Vazoları", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara: 557-562.
- Uysal 1990: M.V. Uysal. *Karaman Derbe Kertihöyük. Archäologische untersuchungen*. Kayseri.

Harita- 1997-1999 Yüzev Araştırmalarında İncelenen Amasya İli Demir Çağı Yerleşmeleri

1. Niyazbaba Tepesi, 2. Alıcık Höyük, 3. Onhoroz Tepe, 4. Alacapınar Tepe (Hayrettin I), 5. Delicik Tepe (Hayrettin II), 6. Samadolu Höyüğü, 7. Yoğurtçubaba Tepesi, 8. Dereağıl Tepesi, 9. Oluz Höyük, 10. Doğan-tepe, 11. Gediksaray Höyüğü, 12. Çallı Evliya, 13. Geyik Baba

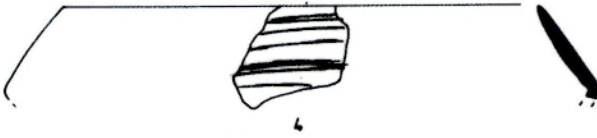
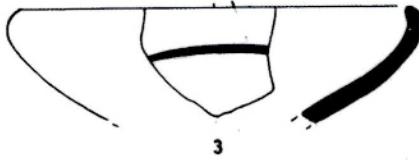
TARİHLER	DÖNEMLER	KAZILMIŞ MERKEZLER										YÜZEY ARAŞTIRMASI İLE SAPTANMIŞ MERKEZLER															
		BOĞAZKÖY					ALİŞAR					G.HACIKÖY					SULLUOVA					GÖYÜDÜCEK					
I.Ö.		GORDON	İKİZTEPE	AKALAN	MAŞAT HÖYÜK	BÜYÜKAYI	BÜYÜKALE	ALACA HÖYÜK	K.KALEHÖYÜK	HACİBEKTAŞ	ALİŞAR	ÇADIR HÖYÜK	KERKENES DAĞI	KÜLTEPE	KULULU	NİVAZBABA	ALCIK HÖYÜK	ONHOROZ TEPE	ALACAPINAR	DELİCİK TEPE	SAMDOLU	YÖĞÜRTÇÜBABA	DEREĞİL	OLUZ HÖYÜK	DOĞANTEPE	GEDİKSAKAYI	
		7	6	5	4	3	2	1	2	1	2	1	2	3	3												
1190	ERKEN						II d																				
850					Geç		II b	II c		IVc m																	
850	ORTA																										
330	GEÇ																										

KRONOLOJİ TABLOSU

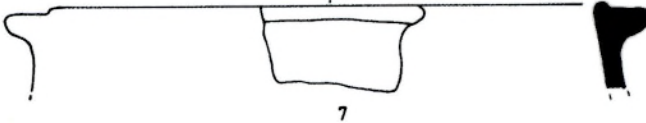
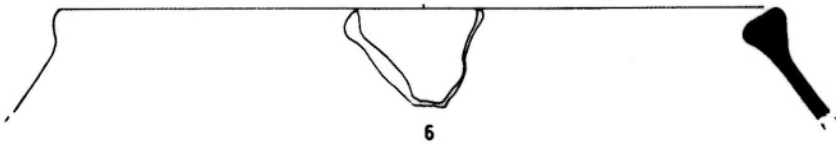
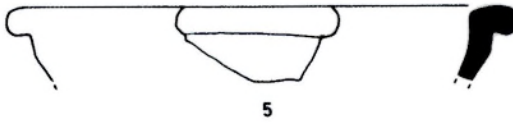
Niyazbaba Tepesi

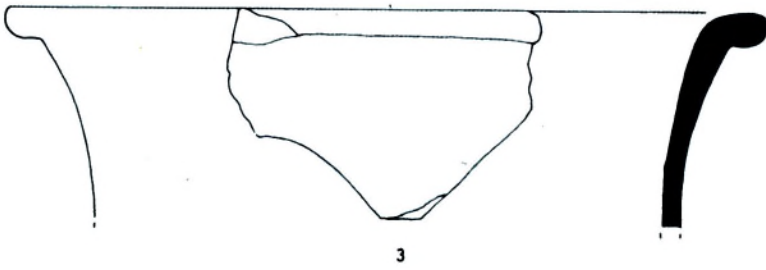
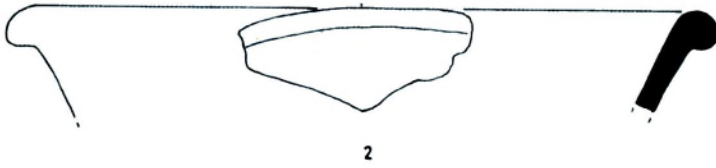
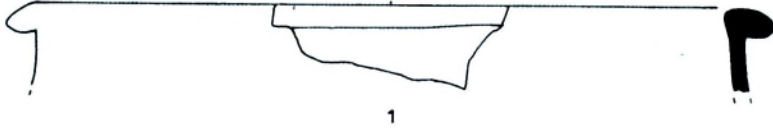
Alicık Höyük

Onhoroz Tepe

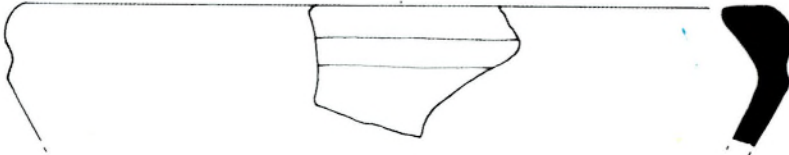
Onhoroz Tepe

Alacapınar Tepe

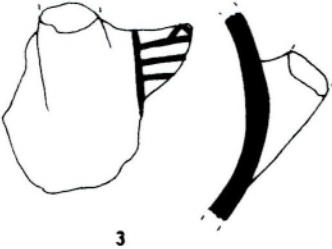

1

2

Delicik Tepe

3

4

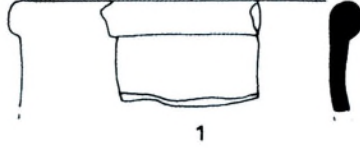
5

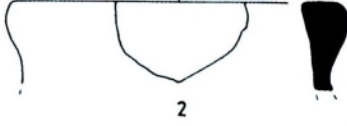
6

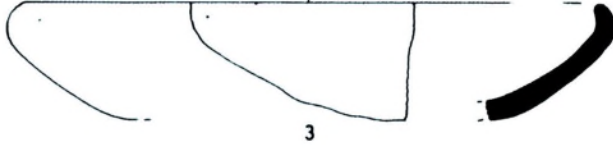
Samadolu Höyüğü

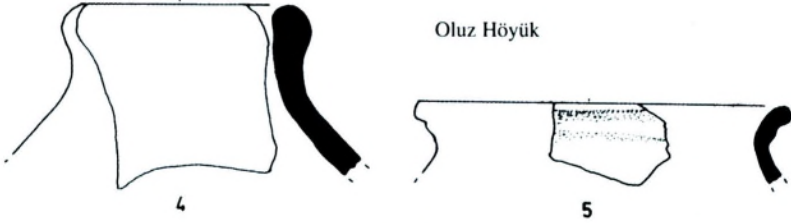
Yoğurtçubaba Tepesi

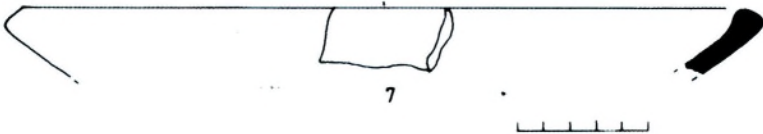
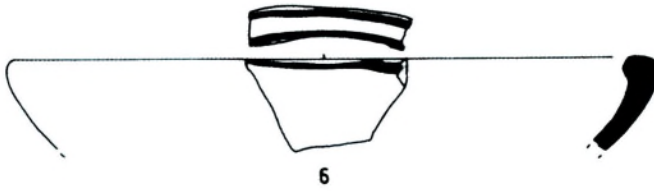
Dereağıl Tepesi

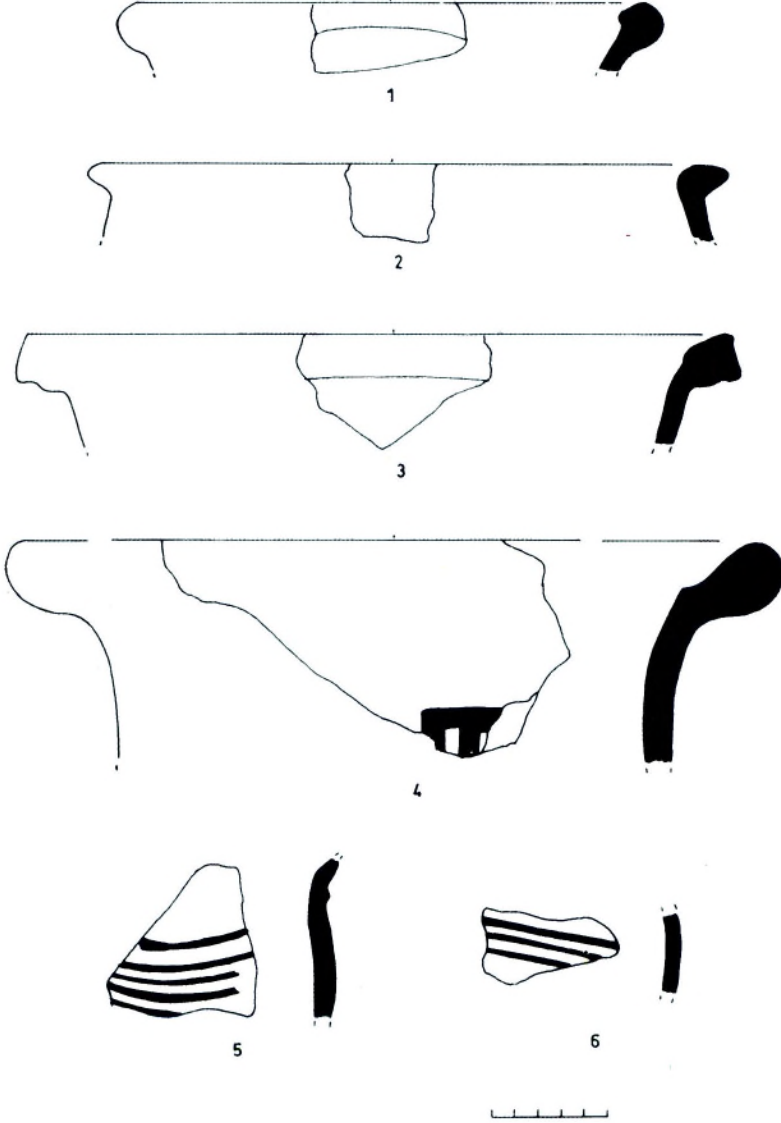
Oluz Höyük

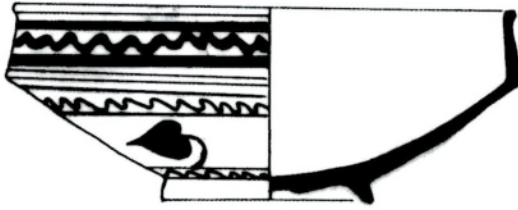
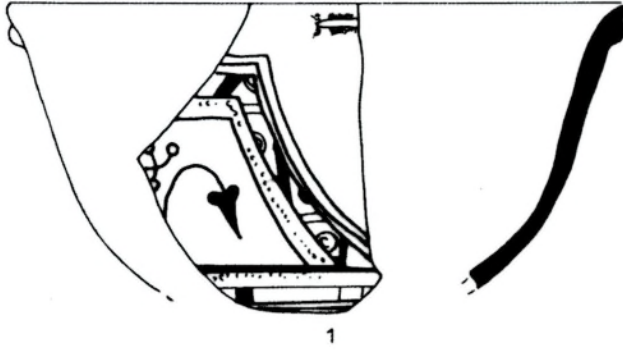

Doğan Tepe

Gediksaray Höyüğü

2 a-b

Resim 1- Niyazbaba Tepesi'nin Genel Görüntüsü

Resim 2- Niyazbaba Tepesi'nden
Çömlek Parçası

Resim 3- Alıcık Höyük'ten
Çömlek Parçası

Resim 4- Alıcık Höyük'ten
Çanak Parçası

Resim 5- Alıcık Höyük'ten
Çanak Parçası

Şevket Dönmez

Resim 6- Onhoroz Tepe'den
Çanak Parçası

Resim 7- Onhoroz Tepe'den
Çömlek Parçası

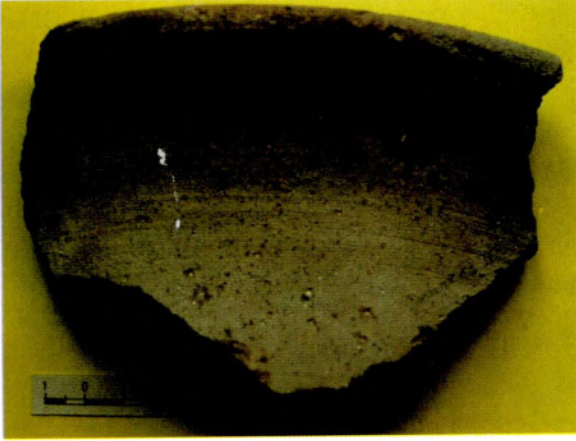
Resim 8- Onhoroz Tepe'den
Çömlek Parçası

Resim 9- Onhoroz Tepe'den
Çömlek Parçası

Resim 10- Onhoroz Tepe'den
Krater Parçası

Resim 11- Onhoroz Tepe'den Krater Parçası

Resim 12- Onhoroz Tepe'den
Çömlek Parçası

Resim 13- Alacapınar Tepe'den
Çömlek Parçası

Resim 14- Alacapınar Tepe'den Çanak Parçası

Şevket Dönmez

Resim 15- Delicik Tepe'den
Testi Parçası

Resim 16- Delicik Tepe'den
Testi Parçası

Resim 17- Delicik Tepe'den
Çömlek Parçası

Resim 18- Delicik Tepe'den
Çömlek Parçası

Resim 19- Samadolu Höyüğü'nden
Çömlek Parçası

Resim 20- Yoğurtçubaba Tepesi'nden
Çömlek Parçası

Resim 21- Dereağıl Tepesi'nden
Çanak Parçası

Resim 22- Oluz Höyük'ten
Çömlek Parçası

Resim 23- Oluz Höyük'ten
Çömlek Parçası

Resim 24- Doğan Tepe'den
Çanak Parçası

Resim 25- Gediksaray Höyüğü'nden
Çömlek Parçası

Resim 26- Gediksaray Höyüğü'nden
Çömlek Parçası

Şevket Dönmez

Resim 27- Gediksaray Höyüğü'nden Krater Parçası

Resim 28- Gediksaray Höyüğü'nden Krater Parçası

Resim 29- Gediksaray Höyüğü'nden
Krater Parçası

Resim 30- Gediksaray Höyüğü'nden
Krater Parçası

Şevket Dönmez

Resim 31- Amasya Kalesi'nden Testi Parçası

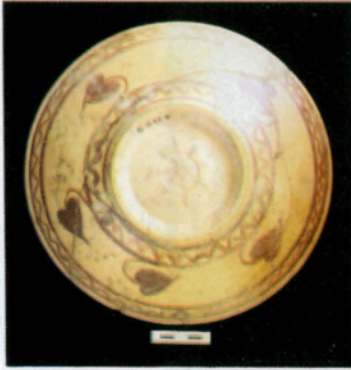

Resim 32- Gümüşhacıköyü'nden Çanak Parçası

Şevket Dönmez

Resim 33- Göynücek / Harmancık Köyü'nden Çanağın Yandan Görünüşü

Resim 33 b-c Göynücek / Harmancık Köyü'nden Çanağın İçten ve Dıştan Görünüşü

Şevket Dönmez

Resim 34- Çallı Evliya'nın Genel Görüntüü

Resim 35- Geyik Baba'nın Genel Görüntüü

ORTAÇAĞ ORTADOĞUSU'NDAKİ
MARJİNAL HAREKETLERİN
(İSMA'İLİ-KARMATİ HAREKETİNİN)
DÖNEMİN İSLAM DÜNYASINA ALTERNATİF
SOSYAL YAŞAM SUNMA ÇABALARI

ABDULLAH EKİNCİ*

Ortadoğu, tarihi süreç içinde birçok medeniyete beşiklik etmiş bir coğrafyadır. Köklü bir tarihsel geçmişi olan Ortadoğu, İslam dininin ortaya çıkması ile sarsıntılara neden olacak olaylara sahne oldu. İslam dini, bölge toplumları için yepyeni sosyo-ekonomik şartların ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Ortadoğu'nun siyasi ve sosyal tarihi geçmişi, 9-10. yüzyıllarda bölünme ve parçalanma alametleri göstermesine neden olmuştur. Bu parçalanma hareketleri, İslam dünyasında, son iki asırda bitmek bilmeyen tartışmaları da başlattı. Bu ihtilafarla Tolunoğulları, Sacoğulları, İhşidiler, Gazneliler, Selçuklular ile diğer Müslüman devletler ve hanedanlar mücadele etmeye çalıştılar¹. Bu devletlerden bir kısmı siyasi mücadele ederken, Gazneliler ve

*Yrd. Doç. Dr. Abdullah EKİNCİ, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa.

¹Adı geçen devletlerin mücadeleleri için bkz. El-Mesudi, *el-Tenbih*, Beyrut 1960, s. 370-376; Taberi, *Tarihü't-Taberi*, III, Beyrut 1987, s. 17-21; Mesudi, *Mürücu'z-Zeheb*, IV, (Mektebetü'l Asriyye Bas.), Beyrut trz., s. 280; İbn Tağri Birdi, *Nücümü'z-Zahire*, III-IV, (Darü'l Kitap Bas.), Trz., s. 50-51; Bahaeddin el-Canadi, *Kitab es-Sülük*, neşr. Hasan Süleyman Muhammed, (Basım yeri yok) 1896, s. 165,177; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, X, çev. Abdülkerim Özyayın, İstanbul 1987, s. 24-38; İmadüddin el-İsfahanî, *Zubdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-Uhra*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, terc. Kıvamüddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1953, s. 53; S. M. Stern, "İsma'ili Propaganda and Fatimid in Sind", *IC*, 23, 1949, s. 298; A. Hamdani, *The Beginings of the Isma'ili Da'wa in Northern India*, Cairo 1956; a.mlf., "Shayban and the Isma'ili State of Multan" *The Great Isma'ili Heroes*, ed. A. R. Kanji, Karachi 1973, s. 14, 15; Farhad Daftary, *The Isma'ilis: Their History and Doktrins*, Cambridge Universty 1990, s.150-151; Heinz Haim, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fa'imids*, tr. M. Bonner, Leiden 1996, s. 385-392; M. J. Goeje, "La Fin de l'Empire des Carmathes du Bahreyn, *JA*. Tom. V., Paris 1895, s. 12-13; Sevim, Ali, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi", *Belleten*, XXIV, sayı, 94, Ankara 1960, s. 209-232; Özyayın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), Ankara 1990, s.72-88.

Selçukluların siyasi mücadelenin yanında sosyal mücadeleyi de gözden ırak tutmadıklarını görmekteyiz. Ortadoğu'daki siyasi, politik, sosyal ve ekonomik ihtilafların temelinde bölgenin çok kültürlü yapısının etkisi inkar edilemez. Bölgedeki ayrışmanın bir sonucu olarak Ortadoğu, Ortaçağ İslam dünyasında farklı anlayışların belirmesine sahne oldu. Bu anlayışlardan birincisi Allah'a yakınlaşmayı öğreten "mutasavvıflar", ikincisi hakikate ulaşmak için akli en yüksek ve en iyi vasıta yolu olarak benimseyen "filozoflar", üçüncüsü ise sonsuzluk içinde her iki nazariye ve teşekkülün takipçisi² olduğunu iddia eden "İsma'ililer" ve "Karmatiler" dir. Ortadoğu'da ortaya çıkan bu heterodoks gruplar, İslam dünyasında sonraki yüzyıllarda dahi alttan alta devam eden önemli izler bırakmıştır³.

1. VIII-XIII. Yüzyıllarda İsma'ili Gruplar ve Faaliyetleri

Şii gruplarından İmamiyye, altıncı imam Cafer es-Sadık'ın (148/765) ölümünden sonra ihtilafa düşmüştür. Cafer es-Sadık'ın büyük oğlu İsmail (öl. 145/762)'in şarap içmesinden dolayı veliahdlikten azledilmesi ve yerine diğer oğlu Musa el-Kazım'ın tayin edilmesi Şiiler arasında büyük anlaşmazlıklara sebep oldu. Bundan sonra imametin Musa el-Kazım'a geçtiğini kabul edenler İsna Aşeriyye; Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail'e geçtiğine inananlar da İsma'iliye olarak adlandırılmıştır. Hareketin taraftarları, İsmail'in ölümünün ardından (158/774) oğlu Muhammed b. İsmail'in etrafında toplandılar⁴. İlk İsma'ili olarak kabul edilen Ebu'l Hattab (öl. 138/755)'in liderliğindeki İsma'ililer, Ebu'l Hattab'ı İsma'ili hareketin varisi olarak gördüler. İhtilalci bir karaktere sahip olan bu grup, Ebu'l Hattab'dan sonra Meymun b. El-Kaddah ve oğlu Abdullah'ı hareketin başına getirdiler⁵.

² Lewis, Bernard, *The Origins of Ismailism*, Cambridge 1940, s. 1.

³ Asaf, A. A Feyzee, "The Ismailis" *Religion in the East*, Cambridge 1976, s. 318-329.

⁴ Mustafa Galib, *Tarihu'd Da'veti'l İsmailiyye*, Beyrut 1965, s. 137, 144; Gazzali, **Batınlığın İç Yüzü**, çev. Avni İlhan, Ankara 1993, s. 10.

⁵ Ebu'l Hattab için bkz. Sa'd b. Abdullah el-Kummi, *el-Makalat ve'l Fırak*, ed. M. Mashkur, Tahran 1963, s. 51; Eş'ari, *Makalat el-İslamiyyin*, ed. H. Ritter, Kahire 1950, s. 76; Şehristani, *el-Milal ve'n-Nihal*, neşr. Muhammed F. Bedran, Kahire 1947, II, s. 15; C. Rentz, "Khatabiyye", *ER.*, V, New York 1987, s. 1132; Onat, Hasan, "Hattabiyye", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 492; D. S. Margokhout, "Hattabiyya", *İA*, Eskişehir 1997, s. 373; Israel Friedlaender, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm" *Journal the American Oriental Society*, S. 28, 1907, s. 68; a.mlf., "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm" *Journal the American Oriental Society*, S. 29, 1908, s. 1-150; W. İvanow, "Brief Survey of the Evolution of Ismailism", *The Ismaili Society*, Series B No: 7, Leiden 1952, s. 30; W. Madelung, "Khatabiyye", *EP*, Leiden 1978, s. 1132; Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah için bkz. İbn Nedim, *el-Fihrist*,

Daha sonraki dönemlerde İsmâ'ilîler, İsmâ'ilîlerle Ebu'l Hattab arasındaki bağlantıyı reddetmesine karşın ilk İsmâ'îliye'nin Cafer es-Sadık'ın ilahlığını⁶ ve Ebu'l Hattab'ın onun tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini iddia edenlerin iddialarının daha ağır bastığı görülmektedir⁷. Fakat daha sonra genellikle Ebu'l Hattab'ı kötüleyen İsmâ'îli doktrini, onun ve mensuplarının düşüncelerinden etkilenmiş görünmek istememiştir. Bununla birlikte 4/10. yüzyılın başlarında yazılan ve Bedehşan İsmâ'ilîlerince muhafaza edilen Ümmü'l Kitab genel düşünceye zıt olarak Ebu'l Hattab'ın Muhammed el-Bakır'ın sadık ve önemli bir öğrencisi⁸, oğullarının da İsmailîyenin kurucuları arasında olduğunu belirtir⁹. Ebu'l Hattab'dan sonra Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah¹⁰, İsmâ'îli öğretisinin ilk öğrencileri olmuştur. Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah, Fatimî hareketinin atası olarak düşünülür. Tarihsel bir şekilde baba-oğul'un yaşamları veya İsmâ'îli doktrininin gelişmesinde oynadığı rol hakkında bir şey bilmemekteyiz. Kaddahlardan bahseden ve özellikle Abdullah b. Kaddah'ın İsmâ'îliye'nin kurucusu olduğunu iddia eden ilk kişi 4/10. yüzyılın başında yaşayan Ebu Abdullah b. Rizam (Razzam)'dır¹¹. İbn Rizam, Abdullah kanalıyla İsmâ'îliye'nin uzak ve geniş bir coğrafyaya yayıldığını ifade eder. İbn Rizam'ın bu çalışması kaybolmuştur. Fakat İbn Nedim, Fihrist'inde bu çalışmayı aktarmıştır¹². İbn Nedim dışında Ebu Muhsin'de İbn Rizam'ın eserinden yararlanmışır. İbn Rizam'ın eserinden Muiz ile aynı sırada yaşayan Ebu Muhsin, İbn Rizam'dan fazlasıyla istifade etmiştir¹³. Makrizi, Ebu Muhsin'in metninin itikad

nşr. Rıza Teceddüd, Tahran 1391/1971, s. 238-239; Makrizi, *İttiazü'l Hunefa*, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyal, Kahire 1876, s. 22-29, 38-40; Lewis, s. 19-22, 34, 42, 54-67; İvanow, W., *The Rise of the Fatimids*, Bombay, 1942, s. 128-130; a.mlf., *The Alleged Founder of İsmailism*, Bombay 1940, II, s.60; Houtsma, M. Th., "Abdullah" *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 35; Fiğlalı, E. Ruhi, "Abdullah b. Meymun el Kaddah", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 118; Stern, S. M., "Abd Allah b. Meymun", *El²*, I, Leiden 1960, s. 48; Hamdani, A., s. 50-54; Mustafa Galip, s. 139-140.

⁶ İvanow, W., "İsmailis and Qarmatians", *L'elaboration De L'islam*, 12-13-14, Paris 1961, s. 99-100.

⁷ Nevbahti, *Firaku'ş Şia*, İstanbul 1931, s. 58-59.

⁸ Abdurrahman Bedevi, *Mezâhibu'l İslamiyyin*, II, Beyrut 1973, s. 51.

⁹ Öz, Mustafa -Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmailiyye" *DİA*, 23, İstanbul 1993, s. 129.

¹⁰ İbn Nedim, s. 239; Bağdadî, s. 169; a.mlf., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, İstanbul 1979 s. 253; İvanow, W., *The Rise of The Fatimids*, s. 128-130; a.mlf., *The Alleged Founder of İsmailism*, II, s. 60; Houtsma, M. Th., "Abdullah" *İA*, I, 35; Fiğlalı, "Abdullah b. Meymun el Kaddah", *DİA*, I, s. 118; Stern, S. M., "Abd Allah b. Meymun", *El²*, I, s. 48.

¹¹ Mesudi, *el Tenbih*, s. 396.

¹² İbn Nedim, s. 186.

¹³ Makrizi, *İttiazü'l Hünefa*, s. 12.

bölümünü *Hıtat*'ında¹⁴, tarih bölümünü de *Mukaffa*'sında vermiştir¹⁵. Numeyrî (öl. 732/1331) "Nihaye't el-İrep" adlı edebiyat ve tarih ansiklopedisi mahiyetindeki eserinde, Ebu Muhsin'in çalışmasına yer vermektedir. Temelde İbn Rizam'a dayanan bu rivayette de Meymun el-Kaddah, Ebu'l Hat-tab'ın aşırı bir takipçisidir. Daha sonra Meymuniyye diye bir hareketi başlattı¹⁶. Meymun el-Kaddah'ın oğlu Abdullah ise babası Meymun'dan daha ileri bir noktaya hareketi taşıyarak kendisinin peygamber olduğunu iddia etti. Abdullah'ın 3/9. yüzyılın ortalarında yaşadığı ifade edilir. İbn Rizam'a göre Meymun, Ahvaz yakınlarındaki Kuraj'dan gelmişti. Daha sonra oğlu Abdullah, Huzistan'da küçük bir kasaba olan Askar Makram'a taşındı¹⁷. Oradan da Sabat Ebu Nuh'a yerleşti. Burada Şia ve Mu'tezile tarafından düşünceleri deşifre olunca Basra'ya kaçmak zorunda kaldı. Basra'da Akil b. Ebu Talib'in soyundan olduğunu ileri sürerek onun evlatlarına sığındı. Burada halkı Muhammed b. İsmail b. Cafer es-Sadık'ın imametini kabule davet ettiği için askerler tarafından takibe uğradı. Sadık ve hararetli dostu Muhammed b. Hüseyin ile birlikte Şam civarındaki Selâmiye'ye kaçtı. Ölümüne kadar (261/874) burada yaşadı ve Muhammed b. İsmail lehine çalıştı¹⁸. Daha sonra hareketin başına oğlu Ahmed'in¹⁹, başka bir rivayette ise Muhammed'in²⁰ geçtiği bildirilir. Birinci rivayeti veren kaynaklar babasının yerine Ahmed'in geçtiğini ve Ebu'ş-Şelale lakabı ile anıldığını zikrederler. Bu süreçte çalışmalarını gizli bir şekilde sürdürdü. Daha sonra davası oğlu ve kendisine inananlar tarafından devam ettirildi. İsmailî tarihinde bu devrenin önemli bir yeri vardır. Çünkü İsmailî imamları, Cafer es-Sadık'ın ölümünden itibaren Ubeydullah el-Mehdi'nin Kuzey Afrika'da ortaya çıkışına kadar (296/908) olan döneme, gizlenme dönemi (Setr Dönemi) adı vermektedirler. Setr döneminde dâiler tarafından kurulup yönetilen gizli ihtilal teşkilatı, hareketin yayılmasında önemli rol oynamıştır. İbn Rizam'a göre, Abdullah davasına başından beri Hüseyin el-Ahvazi sayesinde inanmış olan Hamdan b. Aş'as el-Karmat'ın bulunduğu yer olan Kufe Sevad'ına dailerini gönderdi. Daha sonra Abdullah b. Meymun el Kaddah 261/874 tarihinde Kufe Se-

¹⁴ Makrizi, *el-Meva'iz ve'l İ'tibar fi Zikri'l Hıtat ve'l Asar*, Kahire 1270, I, s. 391.

¹⁵ Makrizi, *Mukaffa*, ed. S. Zekkar, Darü'l Hasan neşr., 1986, II, s. 35-86.

¹⁶ İbn Nedim, s. 39-40; Makrizi, *İttü'azü'l Hünefa*, s. 22-29, 38-40.

¹⁷ İbn Nedim, s. 278-280.

¹⁸ İbn Nedim, s. 238-239; Bağdadi, s. 169; İbnü'l Esir, VIII, s. 24, 29; Lewis, s. 19-22; Fiğlalı, "Abdullah b. Meymun el Kaddah", *DİA*, I, s. 118.

¹⁹ Makrizi, *Hıtat*, I, s. 348.

²⁰ İbn Nedim, s. 265.

vad'ında Hamdan ile haberleşmek için Alamut'un batısında yer alan Talikan' a oğullarından birini hamî olarak atadı²¹. 264/877-78 yılında İsmâ'îlî davet Kufe'de Hamdan Karmat tarafından geliştirildi. Hamdan Karmat'a kayınbiraderi Abdan, İsmâ'îlî-Karmatî öğretilerinin geliştirilmesi ve yayılmasında yardım etti²². Hamdan'ın yaymaya çalıştığı öğretileri benimseyen gruplar, Karmatîler olarak adlandırılmıştır²³.

Karmatîler, karargâh olarak Selâmiye'yi İsmâ'îlî propagandasının merkezi olarak seçmişlerdir. Suriye'de Hama şehrine bağlı Selâmiye kasabasından İslam dünyasının her tarafına propagandacılar gönderiyorlardı²⁴. Abdullah Selâmiye'deki propaganda organizasyonunun başına oğlu Hüseyin'i getirmişti. Diğer oğlu Ahmed Ebu Şelâle'yi ise bazı Irak şehirleri özellikle, Kufe ve Bağdat'taki propaganda faaliyetlerinin başkanlığına, oğullarından başka birini de İran'daki faaliyetlerin başına tayin etti. 260-269/873-82 yıllarında oğlu Hüseyin ölünce, Abdullah diğer oğlu Ahmed Ebu'ş-Şelâle'yi aynı zamanda Selâmiye ve Irak bölgesi başkanlığına tayin etti. 270/883 yılı civarında davetin liderliğine Ahmed geçti. Ahmed, kardeşi Hüseyin'in oğlu Said'in vesayetini de üzerine aldı. Bazı tarihçiler, bu Said'in Fatimilerin kurucusu ve ilk halifesi Ubeydullah el-Mehdi olduğunu iddia etmektedirler. Ahmed, İslam dünyasının değişik bölgelerine dailerini göndererek faaliyetlerine devam etti²⁵. Dailerin gönderildikleri merkezlerden Kufe, Basra, Rey, Fars, Horasan, Yemen, İran, Kuzey Afrika, Bahreyn, Suriye ve Sind bölgeleri, dailerin gönderildiği ikinci derecedeki merkezler olmuştur²⁶. Bu bölgelerde dailer yeni öğrenciler kazandılar, imamlarının propagandasını yapmaya çalıştılar. Hatta bu dailer sayesinde devlet dairelerine bile sızmaya başladılar²⁷.

²¹ İbn Nedim, s. 278-280; Hammadî, *Keşf Esrar el Batıniyye*, ed. S. Zekkar, Dar'ul Hasan neşr., 1986, s. 211-213; F. Akbar, s. 383.

²² Stern, Samuel M., "The Early İsmâ'îlî Missionaries in North-West Persia and in Khurasan and Transoxnia", *BSOAS*, Vol. 23, 1960, s. 56-90.

²³ Geniş bilgi için bkz. Ekinci, Abdullah, "IX-XI. Yüzyıllarda Karmatîler'in Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2002.

²⁴ Selâmiye, Suriye'de Asi nehrinin doğusunda, Hama'nın yaklaşık olarak 40 km kuzey doğusunda, Hıms'ın 55 km kuzey doğusunda Hama'ya bağlı küçük bir kasabadır: Kramers, J. H., "Selemiye", *İA*, Eskişehir 1997, X, s. 419.

²⁵ Salt, Jeremy, "The Military Exploits of The Qarmatians", *Abr-Nahran*, vol. XVII, Leiden, 1976-1977, s. 44-45; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, III/IV, s. 108; Öz, Mustafa, "İsmailiyye" *DİA*, 23, s. 128.

²⁶ el-Mesudi, *el-Tenbih*, s. 370-376; amlf., *Murucü'z-Zeheb*, s. 280; İbn Tağrı Birdi, 3-4, s. 50-51; Bahaeddin Canadi, *Kitab es-Sülük*, nerş. Hasan Süleyman Muhammed, (Basım Yeri Yok) 1896, s. 165, 177.

²⁷ Taberî, III, s. 2179.

286/899 yılında Selâmiye'de İmametın kendisine ve dedelerine ait bir hak olduğunu ileri süren Ubeydullah el-Mehdi'nin, bu iddiasından dolayı hareket bünyesinde önemli bir bölünme ortaya çıktı. Bu ihtilaf İsmâ'ilîleri devlet kurma sürecine sokmuştur. Özellikle Kuzey Afrika'ya Yemen'den gönderilen propagandacıların (dailer) başarılı faaliyetleri sonucunda "gizli imam" gizlendiği yerden çıkarak "el-Mehdi" unvanı ile halife ilan edildi. Böylece İsmâ'ilîler, 297/909 yılında Fatimîler adıyla anılacak bir devlet kurdular. Fatimî devleti 567/1171 yılında Selâhaddin Eyyûbi'nin zaferi ile son buldu²⁸. Bu gelişmeler Suriye bölgesinde İsmâ'ilî propagandasını yürüten Hamdan ve Abdan'ın, Ubeydullah tarafından propaganda edilen yeni İsmâ'ilî doktrinden desteklerini çekmeye sebep olmuştur. Bundan sonra kendi adlarına bölgede İsmâ'ilî propagandasını sürdürdüler. Bu süreçten itibaren Hamdan başkanlığındaki gruplar merkezden bağımsız bir hareket olarak kendi ideolojilerini yaymak için faaliyet gösterdiler. Bu hareket Karimatîler olarak adlandırılmıştır.

Fatimî idaresinde bulunan İsmâ'ilî gruplar arasında da ayrılıklar baş gösterdi. El-Mustansır'ın uzun hilafeti döneminde (427-487/1036-1096) İsmâ'ilîler, Musta'li ve Nizarî olmak üzere iki kola ayrıldı. Musta'li hareketi, 487/1094'den itibaren Mısır, Suriye, Yemen ve İslam dünyasının bazı bölgelerinde İsmâ'ilî merkezden ayrı faaliyet göstermeye başladı. Musta'lîler, Nizarîlerin karşısında ayrı bir grup olarak propagandalarını sürdürdüler. Musta'lîler, el-Mustansır'ın ardından oğlu el-Amir'in ölümü ardından iki imamı daha kabul ettiler. Fatimî tahtına Hafız'ın imamlık iddiasında bulunmasıyla Musta'liye grubu, Hafiziye ve Tayyibiye olmak üzere ikiye ayrılmıştır²⁹. Musta'li grubu da diğer İsmâ'ilî gruplar gibi zulüm ve istibdatla idare edilen dünyayı adalet ve doğrulukla yönetecek "Mehdi'nin geleceği" düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Sosyal taban olarak da aynı kitleyi hedeflemişlerdir. Özellikle iktisadî buhrandan en fazla etkilenen işçi ve köylü sınıfı ile muhalif grupları hareketlerine çekmeye çalıştılar. Fakat Musta'li grubunun faaliyetleri, Karimatî ve Nizarî grupları kadar İslam dünyasını derinden sarsmamıştır. Musta'lîler daha sakin ve sesiz bir hayatı benimsemişlerdir. Musta'lîler daha çok Yemen ve Hindistan'ın Bombay, Borada ve

²⁸ Şeşen, Ramazan, *Selâhaddin Eyyûbi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 57-59.

²⁹ Daftary, s. 305, 369; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, I, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul 2002, s. 150-174.

Haydarabad da etkili olmuşlardır. Özellikle Haydarabad'da ortaya çıkmış olan Bohralar, günümüze kadar ulaşmışlardır³⁰.

İsma'iliğin en etkili kollarından bir de Nizarîlerdir. Nizarî İsma'iliği, İsma'iliğin Alamut dönemi olarak adlandırılabilir. Hareketin ortaya çıkışından kısa bir süre sonra İran ve Suriye de bir Nizarî İsma'ili devletine dönüşmüş olan bu oluşum, Hasan Sabbah tarafından 483/1090'da kurulmuştur. Hareketin faaliyetleri İran'da 654/1256 yılına kadar sürmüştür. Hülagü'nün Alamut Kalesini zaptıyla, hareket mevcudiyetlerini İran, Suriye ve Orta Asya'da korumaya çalıştılar. Daha sonra İran'dan Hindistan'a ve Afganistan'a geçerek burada Ağa Hanlar dönemi diyebileceğimiz süreci başlattılar³¹. Nizarî İsma'ilileri, Hindistan'da "Hocalar", Pencap'ta "Şemşi" veya "Multani", Suriye'de İsma'iliye, İran'da Ağa Han Müridleri, Kabil'in kuzey bölgelerinde Ali-İlahiler, Orta Asya'nın doğu bölgelerinde "Mollalar" veya "Mavlai" olarak tanınmaktadırlar³². Nizarîler hem akîde, hem de siyasi faaliyet bakımından çok etkili olmuşlardır. Nizarîler Selçuklu fütuhâtı sonrasında oluşan içtimai ve siyasi karışıklıklardan yararlanmaya çalışmışlardır. Ayrıca İran'daki hedef kitlesi hoşnutsuz topluluklar olmuştur. Bu amaçla *şeyh*, *dai*, *fedaî* ve *murid* adı verilen gruplar aracılığı ile propagandalarını yaptılar. Selçuklular Nizarî İsma'iliğinin İslam toplumu için çok şümüllü bir tehlike olduğu düşüncesiyle askeri tedbirler yanında teb'alarının zihinlerini İsma'ili fitnessinden korumak için, Ehl-i sünnet akidesini yaydılar. Ayrıca Mısır'daki Fatimî medreselerinden ve heyetlerinden, sonraları, Alamut'un mümessillerinden gelen propagandaya mâkul cevaplar vermek için, Bağdad'da ve diğer şehirlerde büyük medreseler kurdular³³. Selçukluların

³⁰ Hollister, J. N., *The Shia of India*, London 1953, s. 265-275, 293; Arnold, W., Bohorâ, *İA*, II, s. 705-6.

³¹ Hollister, J. N., s. 331; Hodgson, M., *The Order of Assassins*, The Hauge 1955, s. 104; Daftary, s. 369-3758; Hamid Algar, "The Revolt of Agha Khan Mahallati and The Transference of the İsmaili Imamata to India" *Studia Islamica*, Paris 1969, XXIX, s. 55-80; Öz, Mustafa, Nizarî İsma'ili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, M.Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul 1986.

³² Hollister, s. 396; Iwanow, W., Hoca, *İA*, 5/1, s. 550-52; Fıçlalı, *İkûadi İslam Mezhepleri*, s. 131-133.

³³ Ebu'l Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l Beşer*, II, Mısır 1907, s. 172; Sadreddin el-Hüseyinî, *Ahbarü'd Devleti's Selçukiyye*, çev. N. Lugal, Ankara 1943, s. 60; İbnü'l Esir, VIII, s. 180; Hasan b. Ali b. İshak et-Tüsi Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, terc. M. Altay Köymen, Ankara 1976, s. 21,42; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1971, s. 17; Lewis, "İsma'ililer", *İA*, s. 1123; Madelung, Wilferd, "İsma'iliyye" *ET*², vol., IV, Leiden 1978, s. 198-206 ; Ali Sevim, "Sultan Melikşah Dön. Ahsa Bahreyn Seferi", s. 214-215.

Nizarîlerle yapmış oldukları siyasi ve sosyal mücadele İslam dünyasının hasret kaldığı kudretli bir otoritenin tesis edilmesine vesile olmuştur. Nizarîlerin propaganda tarzları ve İslam dünyasındaki etkileri anlayabilmek için, Karmatîlerin 9. yüzyıldan itibaren İslam dünyasına alternatif sosyal yaşam sunma çabalarını incelemek gerekir. Bu amaçla Karmatîler'in sosyal aktivitelerini ve yaşam tarzlarını incelemekte fayda vardır.

2. Karmatîlerin İslam Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları

İlk İsmâ'ilîliğin toplumsal karakterine ve taraftarlarının bileşimine göz atmakta yarar vardır. Yakındoğu Abbasi yönetimi, ilk iki yüzyıl içinde önemli bir ekonomik dönüşümden geçmişti. Özellikle sanayi, zanaat ve ticaretle büyük gelişmeler olmuş ve kentsel alanlar hızla büyümüşü. Bunlara paralel olarak Müslüman toplumunda, üretim araçlarının ve ekonomik ilişkilerinin alışılmış düzeninde de değişiklikler olmuştu. Bütün bu gelişmeler, Abbasi imparatorluğunu yeni gerginlikler ve hoşnutsuzluklarla karşı karşıya getiren önemli toplumsal değişikliklerin ortaya çıkmasına neden oldu. Emevi dönemi Arap boy aristokrasisinin yerine şimdi tüccarlar, büyük toprak sahipleri, profesyonel askerler, sivil yöneticiler, dinsel liderler ve eğitimli kişilerden oluşan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştı. İlk fetihler döneminin garnizon kasabaları, basit askeri kamplar olmaktan çıkıp, kentsel merkezler ve her türlü mal alış-verişinin yapıldığı canlı pazar yerleri durumuna gelmişti³⁴.

Mevalinin özgürleşmesi, Arap ve Arap olmayan Müslümanlar arasında ilk zamanlarda Şiîliğin kitle tabanını sağlayan hoşnutsuz toplumsal sınıfın doğmasına neden olan ayrımı, ortadan kaldırmıştı. Bu yeni ve daha karmaşık sosyo-ekonomik çevre içinde yeni çıkar çatışmaları ortaya çıktı. Geniş anlamda kent, artık kırdan daha kesin biçimde kopmuş ve göçebe boyların üyeleriyle topraksız çiftçileri, mülklerinden ve mesleklerinden cazip gelirler sağlayan kentin zengin sınıflarından keskin biçimde ayırmıştı. Sonradan halk ve birçok hoşnutsuz grup, doğal olarak, kurulu düzene karşı çıkan her türlü

³⁴ İslam Şehirlerinin fiziki ve toplumsal gelişimi için bkz. Nikita Elisseeff, "Fiziki Plan" *İslam Şehri*, ed. R. B. Serjeant, İstanbul 1992, s. 121-141; Can, Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995, s. 49-90; 98-137; Hourani, A. H., "The Islamic City in the Light of Recent Research" *The Islamic City*, ed. A. H. Hourani-S. M. Stern, Oxford 1970, s. 11-24; Lapidus, Ira M., "Traditional Muslim Cities: Structure and Change", *From Madine to Metropolis*, ed. L. C. Brown, Princeton-New Jersey 1973, s. 59-69; Jean-Louist Hout Jean-Paul Thalmann Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, Ankara 2000; Jean-Louis Michon, "Dini Kurumlar" *İslam Şehri*, ed. R. B. Serjeant, İstanbul 1992, s. 14-19.

harekete yakın durdu³⁵. Bölgede çıkan İsmâ'îli-Karmatî isyanında asiler, köylülerin belirli bir ölçüde kendilerine destek vermelerini sağlamışlardı. İsyanın sosyal tabanı, ağırlıklı olarak Abbasi idarecilerinin uzunca bir süredir hayal kırıklığına uğratığı Bedevilere dayanıyordu. Hareketin liderliği şehirli kesimlerde olmasına rağmen muhtemelen kasabalardaki alt sınıfların da desteğini almaya çalıştılar. Bunda da başarılı oldular. Çok sayıda genç insan, çöllerdeki İsmâ'îli kamplarına katıldılar; bu gençler eski hayat tarzının silinip süpürülmesi, imtiyazlı sınıfların bertaraf edilmesi ve mutlak adaletin hakim kılınması gerektiği duygusuyla hareket ediyorlardı³⁶. İran ve Irak'ta küçük çapta bazı köylü ayaklanmaları ve rejim karşıtı örgütlenmeler oluşmaya başladı. Aynı zamanda çeşitli yerel hanedanlar ortaya çıktı. Bu bölgelerde ilk ciddi huzursuzluk işareti, Basra yakınlarındaki büyük malikânelerde tuz bataklıkların kurutulması için çalıştırılan zenci kölelerin ayaklanması ile ortaya çıkmıştı. Ancak gerek Arap, gerekse Arap olmayan hoşnutsuz gruplar için en büyük çekim kaynağı İsmâ'îlik-Karmatilik oldu. Dünyada adaletin hakimiyetini sağlayacak Mehdi'nin kısa zamanda geleceği beklentisi üzerinde odaklanan 3/9. yüzyıl İsmâ'îliliğinin mesajı, farklı kökenlerden gelen ezilen halk yığınlarına çekici gelen bir mesaj oluşmuştu. Hareket, yetenekli Karmatî-İsmâ'îli dailer sayesinde artar bir şekilde taraftar buldu³⁷.

Karmatî Davası'nın farklı ırk ve bölgelerde kolayca yayılmasındaki en önemli etken, çeşitli inanç ve kültürlerden bir takım motiflerin propagandalarda kullanılmasıdır. Karmatîlerin sahip olduğu düşünce tarzı, Bazı tarihçiler tarafından ortaçağdaki eşitlikçi anlayışın en belirgin bir örneği olarak değerlendirilir. Bu da Karmatîlerin kadının statüsü ile mallar hakkındaki uygulamalarıdır. Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'de hareketi, Mazdekî hareketin bir devamı olarak göstermesi bu tür değerlendirmelerde etkili oldu³⁸. Karmatî uygulamalarının doruk noktasına ulaşması, Bahreyn Karmatîleri tarafından kurulan devlette görülmektedir. Hareket, Ebu Said tarafından organize edilmiş olmasına rağmen, bu dönemde açık bir şekilde herhangi özel bir sosyal program içermedi. Yine de eşit haklara; yaşamda eşit fırsatlara sahip olunması gereğine inanılan eşitlikçi prensipler, Bahreyn Karmatî devletinin organizasyonunda önemli bir rol oynamış görünmektedir. Özellikle,

³⁵ Lewis, s. 92-93; Farhad Daftary, s. 155.

³⁶ Hodgson, M. G. S., *İslam'ın Serüveni*, İstanbul 1995, s. 470.

³⁷ Lewis, s. 93; Farhad Daftary, s.155.

³⁸ Nizamülmülk, Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, s. 228-237.

mal-mülke sahip olmada, zirai sahaların ekiminde, vergilerin toplanmasında, halkın harcamalarının karşılanmasında ve temel sosyal haklardan mahrum olanlara devlet yardımının değişik tipleri, sosyal propagandada önemli rol oynamıştır. Toplum işlerinin yönetiminde de Ebu Said ve onun halefleri bazı yüksek rütbeli memurlardan oluşan ve etkili ailelerin temsiline dayanan, "İkdaniyye" adı ile bilinen bir konsül oluşturdular ve büyük kararlarda onlara akıl danıştılar³⁹. Bahreyn Karmatilerinin refahı ile ilgili durum ve özellikle bölgede kurulan düzen, İbn Havkal ve Nasır-ı Hüsrev'in ilgisini çekmiştir. 443/1053 yılında el-Ahsa'yı ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev, Saidiler olarak adlandırılan Bahreyn bölgesindeki Karmatilerinin faaliyetlerini hayranlıkla anlatır⁴⁰.

İslam dünyasının değişik bölgelerine gönderilen İsmâ'îlî dailer, farklı sosyal tabakaları cezp ettiler. Hareket başlangıçta Halifenin yönetim merkezinden uzaklaştırdığı kentleşmemiş çevrelerde en büyük ilgiyi gördü. Başlangıç döneminde sosyal içerikli propaganda yapan İsmâ'îlî hareket, ayrıcalıklı şehir tabakalarına ve merkezi yönetime karşı protesto şeklini aldı. İlk dönem İsmâ'îlî-Karmatî hareketinin tepkili olduğu sosyal taban hakkında belirtmeye çalıştığımız hususlara ilaveten, hareketin sosyal tabanın, sahip olduğu iki dönem ve her bölgenin yapısına göre de şekillenmiştir. Yalnız onlar, bu süreçlerde siyasi ve sosyo-politik şartları nazarı dikkate alarak hareketin şekillenmesini sağlamaya çalıştılar. Bu nedenle İsmâ'îlî-Karmatî hareketi, kasabalardaki en üst tabakadan da bazı taraftarları almayı reddetmedi. Fakat Zenci isyanında olduğu gibi, başlangıçta şehirli emekçi sınıflar ve esnaflar (zanaatçılar) onlara katılmadılar. Muhtemelen şehirli emekçi sınıflar ve esnaflar İsmâ'îlî-Karmatî dailerinin propagandalarını menfaatlerine uygun bulmamış olabilirler.

Kısaca, ilk dönem İsmâ'îlîler başlıca hitap etmiş olduğu gruplar, bedeviler ve köylü sınıfı olmuştur. İsmâ'îlîler son dönemlerine kadar kentlere sızmayı gerçekleştirememelerinin bir sonucu olarak bedevilere ve köylülere bel bağladılar. Bununla birlikte rejime karşı esnaf ve sanatkâr grupları ve kentin çalışan sınıflarının desteğini harekete kazandırmak için ortaçağın başlarında Müslüman kentlere İslamî loncalar olarak isimlendirilen kurumları veya profesyonel loncaları kullanmaya çalıştılar. Bu manada İslamî loncalarla Karmatîler arasındaki bağlantıyı belirtmekte fayda vardır. Fuad Köprülü ve Massignon gibi ilim adamları bu bağlantıyı vurgulamaya

³⁹ Farhad Daftary, s. 119.

⁴⁰ Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvahap Tarzi, İstanbul 1994, s. 82.

çalışmışlardır. İsmâ'ilîler ile bağlantısı olduğu düşüncesini öngören Massignon'nun düşüncesini⁴¹ Fuad Köprülü ve Hodgson da savunmaktadır.⁴²

İlk dönem İsmâ'ilîleri öncelikle kentli olmayan çevrelerde yoğunlaşmalarına rağmen İsmâ'îli taraftarları bölgeden bölgeye farklı sosyal kesimlerden oluşan karmaşık bir toplum oluşturdular. Irak'da İsmâ'îli propaganda, bir dereceye kadar bedevi kabileleri ve başlıca Kufe Sevad'ının köy sakinlerini cezp etti. İsmâ'îliye basit sosyo-ekonomik bir sistem kurdu. İsmâ'îli-Karmatî grupların başlangıçtaki başarısına tanıklık eden sosyal grup, yarı bedevi olan göçebeler idiler. Ortaçağ İslam dünyasında yayıldığı bölgelerden olan Bahreyn ve Suriye'de Bedevi kabileler hareketin bel kemiğini oluşturdu. Yemen'de İsmâ'îliye, dağ bölgelerindeki kabilelerce desteklendi. Daha sonra Kuzey Afrika'da misyon, Kutama Berberileri üzerine temellendi. İran'daki propaganda başlangıçta köy nüfusunun ihtida edilmesi üzerine planlandı. Cibal'deki ilk dailer, Rey çevresindeki vadilerde yoğunlaştılar. Karmatîlerin başlangıçta başarısız olmaları, onları, merkezi otoriteye karşı isyan çıkarmada öncülük edebilecek büyük bir taraftar elde etmek için, İran'da yeni bir politikanın uygulanmasına yöneltti. Bu politikaya göre, yönetici sınıflara doğru çabalarını yönlendiren dailer, özellikle, Horasan ve Maverâünnehir'de bu taktiği uyguladılar. Bu amaçla kendisi bir aristokrat olan Emir el-Hüseyn el-Mervezi'yi Kuzeydoğu İran'da İsmâ'îli hareketinin başına getirdiler. Karmatîler bu bölgede birçok yüksek memuru kazanmalarına rağmen, politik herhangi sürekliliği olan bir başarıya öncülük edemediler. Hareket, herhangi bir doğu eyaletindeki yöneticilerin ihtidasını da elde etmede başarısız oldu. Sonuçta, bir şekilde idareci sınıfı kazanma açısından, İsmâ'îli propagandanın ilk 20 yılında teşkilatını kurmada başarılı olduğu bölge en doğudaki Sind bölgesi oldu. Orada Fatimî hanedanın hali-feliğini kabul eden İsmâ'îlîler, yerel yöneticileri kendi tarafına çekerek Multan kentini başkentleri yaptılar. Fakat Gazneli Mahmud, Multanı aldı. Daha sonra Sultan Mahmud, Karmatîlerle yaptığı siyasi ve sosyal mücadelede sonucunda birçok İsmâ'ilînin öldürüldüğü 401/1010-1011 yılının sonunda, bölgede Karmatî-İsmâ'îli yönetimine son vermiştir⁴³.

⁴¹ Massignon, L., *Al-Hallaj, martyr mystique de l'Islam*, t. I, Paris, 1922, s. 399; amlf., "Sınf", *İA*, Eskişehir 1997, X, s. 555-556; amlf., "La 'Futuwwa', Ou 'Pacte D'Honneur Artisanal' Entre Les Travailleurs Au Moyen Age", *Opera Minora*, t. I, Paris 1922, s. 397-400.

⁴² Köprülü, F., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 92; Hodgson, I, s. 470.

⁴³ Stern, S. M., "Ismaili Propaganda and Fatimid Rule in Sind" *IC*, 23, 1949; amlf., "The Early Isma'ili Missionaries in North-West Persia and in Khurasan and Transoxania, *BSOAS*, 1960, vol. 23, s. 56-96; Hamdani, A., "Shayban and the Ismaili State of Multan" *The Great Ismaili Heroes*, ed. A. R. Kanji, Karachi, 1973; s. 14-15; Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Tarihi*, Ankara, 1989, s. 19; Farhad Daftary, s. 125; Heinz Haim, *The Empire of The Mahdi: The Rise of the Fatimids*, tr. M. Bonner, Leiden 1996, s. 385-392.

Karmatîlerin farklı bölgelerde farklı sosyal tabanları olduğu gibi bu bölgelerdeki uygulamaları ve önermiş oldukları yaşam tarzları da farklı olmuştur. 295/907-8 yılında, Sevad bölgesinin daisi olan Ebu Hatim el-Zutti, bölgedeki yandaşlarını organize etmiş ve onların yaşam tarzlarını da düzenlemeye çalışmıştır. Ondandan sonra gelen dainin adına izafeten Buraniyye diye isimlendirilen grubun bölgede aktif faaliyetleri oldu⁴⁴. "Buraniyye" isminin, Kufe Sevad'ında Hamdan ve Abdan'ın ilk dailerinden biri olan İshak el-Burani'yi göstermesi daha çok muhtemeldir⁴⁵. Sevad bölgesinin Karmatî idarecisi Ebu Hatim el-Zutti, taraftarlarına sarımsak, soğan, pırasa ve turp yemeyi, hayvan kesmeyi yasakladı⁴⁶. Bu nedenle Ebu Hatim'in taraftarları daha sonraları et yemekten kaçınanlar veya vejetaryenler manasına Bakliyya olarak anıldılar. Ebu Hatim el-Zutti köken olarak Hindistan'dan gelme idi. Bu bölge sakinleri yeşil sebzeleri ve kökleri içeren yemekleri yemekte, hayvan kesme ve yemenin yasak olduğuna inanmakta idiler⁴⁷. Bununla birlikte sarımsak, soğan, pırasa ve turp'un yasaklanmasının arkasındaki fikir çok açık değildir. Muhtemelen Ebu Hatim bu ürünleri yerel bir şekilde tüketmekten ziyade ihraç etmek istemesinden kaynaklanmış olabilir. Bu yılın sonunda Ebu Hatim tamamen görme gücünü kaybetti ve taraftarları arasında fikir ayrılıkları başladı. Bu Karmatî koalisyonu İsa b. Musa ve Mes'ud b. Hurayth gibi liderlerin idaresi altında Güney Irak'ta birkaç yıl daha varlığını sürdürdü. 312/925'te "Beklenen Mehdî" olduğunu iddia eden bir adamın çevresinde toplandılar. Bu grup, Abbasilerce bozguna uğratıldı ve dağıtıldılar. Daha sonra 316/928 tarihinde Bakliyya olarak adlandırılan Karmatîler, Sevad'da tekrar isyan ettiler. Bu dönemde İsa b. Musa Abbasi-lerce yakalandı; Fakat, 320/932 yılında hapis haneden kaçtı. Misyonerlik faaliyetlerine yeniden başladı. Sonuçta İranlılar'a karışan Bakliyya kolu, Ebu Tahir el-Cennabi'nin güçlerine katıldılar ve Bahreyn'e gittiler. Orada Ace-miyyun olarak adlandırılmaya başlandılar⁴⁸.

Karmatîler, dönemin İslam dünyasına yönetim açısından da farklı bir takım hususları alternatif olarak sunmaya çalışmıştır. Özellikle, Ebu Said'e izafeten Saidîler olarak da adlandırılan Bahreyn Karmatîleri farklı bir yönetim tarzını oluşturmuştur. Malatî, Bahreyn Karmatîlerin reisi Ebu Said-

⁴⁴ Makrizi, *İtti'az*, I, s. 179.

⁴⁵ Makrizi, s. 179.

⁴⁶ Makrizi, s. 179.

⁴⁷ Makrizi, s. 180.

⁴⁸ Faiza Ahbar, s. 385-386; Farhad Daftary, s. 134.

'in ölümünden sonra idari mekanizmada reformlar yapıldığını belirtir. Bu reformların en önemlisi "İkdaniyye meclisi"dir. Karmatiler, Ebu Said öldüğünde adalet ve doğrulukla hükmeden taraftarlardan altı kişilik bir şura meclisini oluşturdular. Bu Şura meclisi, 443/1053 yılında Nasır-ı Hüsrev'in bölgeyi ziyaretinde hâlâ mevcuttu. "İkdaniyye" adı verilen bu meclis zirai işlerde çalıştığı 30.000 zenci köleye sahipti. Onlarda öşür veya vergi yoktu. Herhangi bir kimse fakirleşir veya borçlanırsa diğerlerinin yardımı ile durumu eski haline getirilirdi. Alacakta alacaklılar sadece ana parayı isterlerdi. Lahsa'ya gelen herhangi bir yabancı sanatkâra, gelişinde kendi işyerini kurabilmesi için yeterli para verilirdi. Fakir olan ailelerin ihtiyaçları umumi heptan karşılanırdı. Nasır Hüsrev, Lahsa'da devlete ait ve devlet tarafından korunan değirmenler gördüğünü belirtir. Bu değirmenlerde hububat ücretsiz öğütülmekte idi⁴⁹.

Nasır-ı Hüsrev, Lahsa'da kedi, köpek, eşek gibi bütün hayvan çeşitlerinin yendiğini belirtir. Bununla birlikte zorunlu olarak satış için arz edilen hayvanların başının ve derisinin teşhiri emredilmekte idi⁵⁰. Böylece alıcıların ne aldıkları bilmeleri sağlanıyordu. Nasır, Lahsa'da gördüğünü belirttiği günlük yaşam, idari anlayış, iktisadi düzen ve dini hayata ilgili vermiş olduğu bilgilerden, İslam dünyasının yabancı olduğu yaşam felsefesi ve devlet düzeni oluşturmaya çalıştıklarını anlamaktayız. Karmatiler ve onlarla mücadele etmeye çalışan gruplar arasında şiddetli mücadeleler sergilenmesinin temelinde bu anlayış farklılığı yatmaktadır. Bu anlayış farklılığını İbnü'l Esir ve Sabit b. Sinan eserlerinde örnekler vererek anlatmaya çalışmışlardır. Bu örneklerden biri; asilere katılan oğlunu geri çağırmak için çöl kamplarına giden bir kadının yaşadıklarıdır. Kadın, kampların eşitlikçi, mevcut toplumun adetlerini bilinçli biçimde reddeden ve kendi ihtilalci normlarının katı bir biçimde uygulanmasını isteyen cü'retkâr atmosferinden korkar. Ailesine bağlılık duygusundan azade olan oğul, bir annenin oğlu üzerindeki haklarını tanımadığını gösterecek bir kararlık ve gaddarlık noktasındadır. Bu-

⁴⁹ el-Malati, Ebu Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Askalani el-Şafii, *et-Tenbih ve'r-Red ala ehli'l ehva ve'l-Bid'a*, neşr. Sven Dederling, İstanbul 1936, s. 16-17; Nasır-ı Hüsrev, s. 82.

⁵⁰ Nasır-ı Hüsrev, s. 82, 137; Lewis, s. 100; Arap kabileleri arasında benzer uygulamaların varlığı dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. İbn Kuteybe, *Uyunu'l Ahbar*'da Esed kabilesinden bazı Arapların, Emeviler döneminde iyi beslenmiş kedi ve köpeklerini keserek yediklerine dair bilgi vermektedir: *Uyunu'l Ahbar*, III, s. 348'dan aktaran Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ İslam Dünyasında İriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000, s. 161; Ayrıca Ortaçağ İslam dünyasındaki et ticareti ve etli yemekler hakkında geniş bilgi için adı geçen eserin 160-180 sayfa-larına müracaat ediniz.

nun üzerine anne oğlunu reddeder ve Karmatîlere karşı suçlamalarla dolu olarak geri döner⁵¹. Sosyal hayat ile ilgili farklı bir ayrıntıyı Ali Mazaherî vermektedir. O, İslam toplumunun bazı kesimlerince şarkı ve müziğe ilgi göstermemelerine rağmen Kudüs'teki Karmatîlerin koro halinde şarkı söylediklerini ve dinsel müzik çaldıklarını belirtmektedir⁵². Mazaherî'nin bahsetmiş olduğu dinsel musiki "İnisiyasyon törenlerinde" yapılan müzikli törenler olsa gerek. İslam dünyasının aşırı tepkisi ile karşılaşmalarının arka planında, Karmatîlerin söz konusu yapısı ile bütün kurum ve kuruluşları ile mevcut yapının alternatifi olarak ortaya çıkmış olmaları yatmaktadır. Kurmaya çalıştıkları sosyal ve iktisadi düzenin olumlu sayılabilecek bazı hususları olduğu gibi olumsuz sayılabilecek pek çok hususları da olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Sonuç olarak, Ortadoğu'nun yukarıda ifade etmeye çalıştığımız karakteristik yapısının izlerini, sonraki dönemlerde de görmek mümkündür. Hatta Ortadoğu'nun bugünkü yapısına baktığımızda da geçmişin izlerini rahatlıkla görebiliriz. Bu açıdan siyasi ve sosyal yapısının fotoğrafını çekmeye çalıştığımız Karmatî hareketinin etkileri daha sonraki dönemlerde de yer yer kendisini göstermiştir. Özellikle bölgenin tarihi geçmişi, coğrafik ve sosyo-kültürel yapısı, çağdışı ve feodal değerlere sadık kalmak, kültürel olarak entelektüel olmayan bir hoşgörüsüzlük olarak tanımlayabileceğimiz tavırlarla da kendini göstermektedir. Bölgede ortaya çıkan siyasi ve fikri hareketler arasındaki bağlantılara bakacak olursak öncelikle, kültürel bir gerilik olarak tanımlanan Fundamentalizm ile yukarıda anlatmaya çalıştığımız gruplara mensup olan bireylerin sergilemiş olduğu tavırlar arasında paralelliklerin olduğu görülecektir. Her iki grup da dini eylem ve aktivitenin bir sorunu olmaktan çok, sosyal ve iktisadi analizlerin bir problemi olarak ortaya çıkmışlardır. Daha çok bireysel ve toplumsal protestoların dini bir hüviyet kazandırılmış formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapısı ile Anadolu ve Orta Asya'daki bazı grupları da etkilemişlerdir. Özellikle, Karmatîlerin karakteristik yapısına baktığımızda; tutuculuk, kültürel bir gerilik, bağnazlık, hoşgörüsüzlük, temel insan hürriyetlerini yok saymak ve son olarak da dışlayıcılık gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Bu anlayış, Ortadoğu'daki siyasi yapılanma içinde de ifadesini bulmuştur. Bölgede Arapların koruyuculuğuna soyunan Baas Partisi, bu yapıdan etkilenen en önemli siyasi hareket olarak kabul edilebilir.

⁵¹ Sabit b. Sinan, *Tarihü'l Karamita*, ed. S. Zekkar, Darü'l Hasan, 1986, s. 27; İbnü'l Esir, VIII, s. 156.

⁵² Ali Mazaherî, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, İstanbul, 1972, s. 9.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibu'l İslamiyyin*, C. II, Beyrut 1973
- Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara 2000
- Ali Mazeheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, İstanbul 1972
- Ali Sevim, "Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatilerine Karşı Selçuklu Seferi", *Belleten*, XXIV, say. 94, Ankara 1960
- Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118) Ankara 1990
- Abdullah Ekinci, "IX-XI. Yüzyıllarda Karmatiler'in Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2002
- Asaf, A. A Feyzee, "The İsmailis" *Religion in the East*, Cambridge Un. Press., 1976
- Bahaeddin el-Canadi, *Kitap es-Sülük*, neşr. Hasan Süleyman Muhammed, (Basım yeri yok) 1896
- Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Firak*, neşr. M. Muhyiddn Abdülhamid, Kahire, Trz Bağdadî, *el-Fark Beyne'l Firak*, çev., E. Ruhi Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, İstanbul 1979
- C. Rentz, "Khattabiye", *ER.*, V. New York 1987
- D. S. Margoliouth, "Hattabiyya", *İA.*, Eskişehir 1997
- Eşari, Makalat el-İslamiyyin, ed. H. Ritter, Kahire 1950
- Farhad Daftary, *The İsmailis: Their History and Doktrins*, Cambridge Universty Press, 1990
- Faiza Ahbar, "The Secular of Religious Dissidence in Early İslam", *Journal İnsitute of Muslim Minority Affairs*, vol. 12/2, July Londın, 1991
- Fığlalı, E. Ruhi, "Abdullah", *İA.*, I, Eskişehir 1997
- Fığlalı, E. Ruhi, "Abdullah b. Meymun el Kaddah", *DİA*, C. I, İstanbul 1988
- Gazzali, *Batuniliğın İç Yüzü*, çev. Avni İlhan, Ankara 1993
- Hammadî, *Keşf Esrar el Batuniyye*, Esrarü'l Batuniyye, ed. Suheyl Zekkar, Darü'l Hasan Bas., 1986

- Hamdani, Abbas, "Shayban and the Ismaili State of Multan" *The Great Ismaili Heroes*, ed. A. R. Kanji, Karachi 1973
- Hamdani, Abbas, *The Beginnings of the Isma'ili Da'wa in Northern India*, Cairo 1956
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit vd., 3/4, İstanbul 1985
- Hasan Onat, "Hattabiyye", *DİA*, XVI, İstanbul 1997
- Heinz Haim, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, tr. M. Bonner, Leiden 1996
- Hodgson, M. G. S., *İslam'ın Serüveni*, I/II, İstanbul, 1995
- Houtsma, M. Th., "Abdullah" *İA*, I, Eskişehir, 1997
- Israel Friedlaender, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm" *Journal the American Oriental Society*, S. 28, New York 1907
- Israel Friedlaender, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of İbn Hazm" *Journal the American Oriental Society*, S. 29, New York 1908
- İbn Nedim, *el Fihrist*, nşr. Rıza Teceddüd, Tahran 1391/1971
- İbnü'l Esir, *el Kamil*, nşr. C. J. Tornberg, Leiden 1851-76
- İbnü'l Esir, *el Kamil*, V, VII, X, çev. Komisyon, İstanbul 1987
- İbn Tağri Birdi, *Nücümü'z-Zahire*, III-IV, Darü'l Kitap neşri, Trz.
- İmadüddin el-İsfahani, *Zubdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, nşr. M. Th. Hostuma, Leiden 1889, terc. Kıvamüddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1953
- İvanow, W., "İsmailis and Qarmatians", *L'elaboration De L'Islam*, 12,13,14, Paris 1961
- İvanow, W., *The Rise of The Fatimids*, Bombay 1942
- İvanow, W., *The Alleged Founder of İsmailism*, Bombay 1940
- İvanow, W., "Brief Survey of the Evolution of İsmailism", *The İsmaili Society*, Series B No:7, Leiden 1952
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineveri, *Uyunu'l Ahbar*, III, Kahire, 1925-30
- Köprülü, F., *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1994

- Kramers, J. H. , "Selemiye", *İA*, X, Eskişehir 1997
- Lewis, Bernard, *The Origins of İsmailism*, Cambridge Un. Press 1940
- Madelung, W., "Khattabiye", *EI2*, Leiden 1978
- Makrizî, *İtti'azü'l Hunefa bi Ahbar al-A'İmmat ai-Fatimi:yîn al-Hulafâ*, nşr. Cemaladdin eş Şeyyal, Kahire 1867
- Makrizi, *el-Meva'iz ve'l-İ'tibar b. Zikri'l Hitat ve'l Asar*, I, Kahire 1270
- Makrizi, *Mukaffâ*, II, ed. S. Zekkar, Da'rül Hasan 1986
- Malatî, Ebu Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Askalani el-Şafii, *et-Tenbih ve'r Red ala ehli'l-Bid'a*, neşr. Sven Dederıng, İstanbul 1936
- Massignon, L., *Al-Hallaj, mayrty mystique de l'İslam*, t. I, Paris 1922
- Massignon, L., "Sımf", *İA*, 10, Eskişehir 1997
- Massignon, L., "La "Futuww", Ou "Pacte D'Honneur Artusanal" Entre Les Travaillleurs Au Moyen Age", *Opera Minora*, t. I, Paris 1927
- M. J. De Goeje, "La Fin de l'Empire des Carmathes du Bâhreyın, *JA.*, Tom. V, Paris 1895
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Tarihi*, Ankara 1989
- Mesudî, *el Tenbih*, Beyrut 1965
- Mesudi, *Mürücü'z-Zehap*, IV, Mektebetü'l Asriyye Bas. Beyrut Trz.
- Mustafa Galib, *Tarihu'd Da'veti'l İsmailiyye*, Beyrut 1965
- Mustafa Öz-Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmailiye", *DİA.*, 23, İstanbul 1993
- Nevbahti, *Firaku'ş Şia*, İstanbul 1931
- Nizamülmülk, Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, *Siyasetname*, Haz. M. A. Köymen, İstanbul 1990
- Sabit b. Sinan b. Kurra, *Tarihü'l Karamita*, ed. S. Zekkar, Darü'l Hasan, 1986
- Sa'd b. Abdullah el-Kummi, *el-Makalat ve'l Fırak*, ed. M. Mashkur, Tahran 1963
- Salt, Jeremy, "The Military Exploits of The Qarmatians", *Abr-Nahran*, vol. XVII, Leiden, 1976-1977
- Stern, S. M., "Abd Allah b. Meymun", *EI2*, I, Leiden 1960
- Stern, S. M., "İsmaili Propaganda and Fatimid Rule in Sind" *IC.*, 23, 1949

Stern, S. M., The Early Isma'ili Missionaries in North-West Persia and in Khurasan and Transonia" *BSOAS*, Vol., 23, 1960

Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'l-Nihal*, neşr. Muhammed F. Bedran, Kahire 1947

Taberî, *Tarihü't Taberi*, III, Beyrut 1879-81

İLGİNÇ YÖNLERİYLE SULTAN MELİKŞAH

ALİ SEVİM

Büyük Selçuklu Devleti'nin azamet devrinin hükümdarı olarak tarihe geçmiş olan Sultan Melikşah, 6 Ağustos 1055'de dünyaya gelmiştir. Daha küçük yaşlarda iken babası Sultan Alp Arslan'la birlikte sefere çıkmak suretiyle, devletin fetih planları çerçevesinde, görev yapmaya ve dolayısıyla da tecrübe kazanmaya başlamıştı. Onun çıktığı seferler sırasında kazandığı başarılar nedeniyle Sultan Alp Arslan, son derecede sevinmiştir¹. Daha sonra Alp Arslan, oğlu Melikşah'ı *Karahanlı* hanedanına mensup olan Celâliye Terken Hatun'la *Merv* kentinde evlendirdi. Alp Arslan, *Üstyurt* ve *Mangışlak*'a sefer düzenledikten sonra *Nişabur*'a yakın *Râdgân* kentinde büyük bir tören düzenleterek "Oğlu Melikşah'ı *veliaht* yaptığını" açıkladı ve *Selçuklu* emirlerine "Kendisinden sonra Melikşah'ı *sultan* olarak tanımaları hususunda teker teker ant içirdi, *hil'atler* verdi ve "Yönetimine Melikşah'ı atadığı *Şiraz* ve *İsfahan* kentlerindeki camilerde, kendi adından sonra onun adının da hutbelerde okutulmasını" emretti ve onun emrine 15 bin kişilik bir askerî birlik de verdi, daha sonra da Melikşah'ı, omuzunda hükümdarlık ve tâbilik simgesi olan *eyer örtüsü* (*gâşiye*²) olduğu hâlde, ata bindirip onun önünde birkaç adım yürüdü. Oğlu Melikşah hakkındaki bu isteğini tekrarlamak amacıyla Alp Arslan, *Malazgirt Savaşı*'na başlamadan önce, eşine ve veziri *Nizam ülmlük'e* "Savaşta şehit olursam *Büyük Selçuklu Devleti* tahtuna oğlum Melikşah geçmelidir" dedi. Sultan, bu isteğini *Berzem* kalesi kumandanı *Hârezmlî Yusuf* tarafından ağır bir biçimde yaralanıp ölmeden önce, beraberindeki veziri ve kumandanlarına söylediği vasiyeti³ arasında "oğlu Melikşah'ı Sultan ve *Nizam ülmlük'ü* de onun veziri olarak tanıyıp onlara itaat et-

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul 1953), s. 9-12; A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Ankara 1995), s. 76-77.

² Bk. E. Merçil, "Gâşiye ve Selçuklular'da Kullanılışına Dâir Bazı Örnekler", *Yusuf Hikmet Bayur Armağanı*, Ankara 1985, s. 321-323

³ Bu vasiyetin ayrıntısı hakkında bk. Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II., Sultan Alp Arslan Dönemi" *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, cilt XIX, sayı 23, s. 49-50; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 74.

melerini” de söylemiştir. Melikşah'ın *veliahtlığı*'nın Abbasi halifesi el-Kaim Bierrillah'ın da onaylaması gerektiği için sultan Alp Arslan, halifeye bir elçi göndererek bu hususta ondan izin istedi. Sultanın bu isteğini uygun bulan halife, Amîdüddeve b. Cüheyr'i hil'atlarla birlikte bir *tevkî*, bu sıralarda İsfahan'da bulunan Melikşah'a göndermiş, o da *veliahtlık* iznini içeren *tevkî* ve *hil'atları* ona vermiştir⁴. Sultan Alp Arslan'ın ölümü (24 Kasım 1072) üzerine de babasının vasiyeti doğrultusunda devlet erkânı ve komutanlar, Melikşah'ı *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına sultan olarak oturtular; onun sultanlığı halife el-Kaim Bierrillah tarafından da resmen onaylandı. Böylece *Selçuklu* sultanı olan 20 yaşındaki Melikşah, huzuruna gelen devlet erkânına, Nizamülmülk'ün “Ey sultan hadi konuş” demesi üzerine “Sizin benden büyüğünüz benim babam, ortancanız kardeşlerim, küçükleriniz de benim oğullarımdır” demek suretiyle onların kalplerini hoş tutup kendine bağlamaya çalıştı, daha sonra da hep birlikte Merv'e giderek babasının cesedini, dedesi Çağrı Bey'in mezarının yanına defnettiler⁵.

Kavurt Bey'in Son İsyanı ve Sultan Melikşah

Sultan Melikşah, *Selçuklu* tahtına çıktıktan sonra ülke içindeki huzursuzlukları önleme ve *Selçuklu* sınırlarını koruma hareketlerine başladı. Özellikle amcası Kirman hâkimi Kavurt Bey'in, kardeşi Alp Arslan'ın ölümü üzerine kendisine “Ben, büyük kardeş, sen küçük olan oğuldan daha çok *Selçuklu* tahtına lâyıkım” diyerek isyana kalkışması üzerine Sultan Melikşah, beraberinde veziri Nizamülmülk, ordusu, komutanları ve *Selçuklu* vasalı Arap emîrleri olduğu hâlde, Kavurt Bey'e karşı harekete geçip *Hemedan* yakınlarında onunla savaşa başladı (15 Nisan 1073); Kavurt Bey, yenilgiye uğrayıp *Hemedan* dağlarına kaçmasına rağmen ele geçirildi. Bu arada Melikşah, *Hemedan*'a geldi ve veziri Nizamülmülk'ün de etkisiyle “Kavurt'un derhal öldürülmesini” emretti. Bir ara yakalanıp kendisine teslim edilen emîr Savtçekin⁶ tarafından yaya olarak sultanın huzuruna getirilen Kavurt Bey, ona saygısını göstermek amacıyla önünde yere eğilip onun elini öptü. Bunun üzerine sultan, ona “Ey amca, böyle yorgun ve perişanlık do. aysıyla ne hâle gelmişsin! Bana karşı giriştiğin bu isyan hareketinden hiç utanmıyor musun? Sen, kardeşin olan

⁴ Bu hususta ayrıntı için bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 12-13; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 77.

⁵ Bu konuda bk. A. Sevim, a.g.mak., s. 1-2

⁶ Bk. E. Merçil, “Emîr Savtegin”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 6, İstanbul 1975, s. 63 - 74.

babam Alp Arslan'ın ölümü dolayısıyla bir yas günü düzenlemediğin gibi, onun kabrine örtülmek üzere bir örtü bile göndermedin, halbuki yabancılar dahi onun ölümü dolayısıyla yas tuttular, sen ise bir kardeş olarak onun vasiyetini bir tarafa atarak şenlik yapıp eğlendin. Fakat Ulu Tanrı, senin bu kötü hareket ve davranışlarının karşılığını işte sana böyle verdi" dedi. Kavurt Bey ise sultanın bu sözlerine cevap olarak "Tanrı'ya ant olsun ki ben, sana karşı asla harekete geçmek istemedim, ancak senin askerlerin bana, gece, gündüz mektuplar gönderip 'Acele kendilerine gelmemi' bildirdiler. İşte bu nedenle ben, Ulu Tanrı'nın benim hakkımda takdir buyurup yerine gelmesini istediği şey sebebiyle bu isyan harekâtuna giriştim" dedi⁷.

Sıbt'ın eserinde (*Mir'âzü'z-zaman*), Sultan Melikşah - Kavurt Bey ilişkileri hakkında şu ilginç kayıtlar yer almaktadır:

Sultan Melikşah, amcası Kavurt Bey'in bulunduğu yeri haber alınca onu yakalaması için birisini gönderdi. Bir tepe üzerinde oturmakta olan sultan, yiyecek istedi ve kendisine hemen getirilen bu yiyecekleri vasal Arap emirleri Müslim b. Kureyş, İbn Mezyed ve İbn Verra m'ı çağırarak onlarla birlikte yedi. Daha sonra sultan, atına binmişti ki tam bu sırada, yakalandıktan sonra atından indirilen ve başındaki külâhı alınıp sultanın yanına getirilen Kavurt Bey'e sultanı ululaması için "Yeri öp!" denildi, fakat o, bunu yapmadı. Bunun üzerine sultan, ona yaklaşmış boynuna sarıldı ve "Ey amca, sen çok uzak bir yerden geldin, atına bin ve bizimle gel!" dedi ve hemen de oradan ayrıldı. Emîr Savtekin de kendisine teslim edilen Kavurt Bey'i alarak kendi özel çadırına götürüp göz altına aldı. Bu sırada Kavurt Bey, Sultan Melikşah'a ulaştırılmak üzere şunları söyledi: "Bundan sonra ülke ve hükümdarlıkla asla ilgilenmeyeceğim, sultana muhalefet yoluna gitmeyeceğim. Bütün mallarım, kent ve kalelerim ve kölelerim sultanın olsun. Ben, bir mescit köşesinde oturup dünyadan göç edinceye kadar Tanrı'ya yalvarıp yakarmakla meşgul olarak gece, gündüz zincire bağlı bir hâlde kalayım, böylece tek başıma olup Tanrı fikrinden uzak kalmayayım. Beni öldürtmek suretiyle *Selçuklu* hanedanını mahvetme ve benim hakkımda Nizam ül k'ün sana söylediği söze ve ettiği tavsi-

⁷ Bk. A. Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'âtü'z-zaman Fi Tarihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, III., Sultan Melikşah Dönemi" *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, cilt XX, sayı 14, s. 3; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, hazırlayan E. Merçil, İstanbul 1977, s. 118-119; ayrıca bk. A. Sevim-E. Merçil, g.e., s. 80.

yeye kulak asma ve bana *Türklere* yakışacak şekilde davran! Ben babanın ölümünden beri sarf ettiğin bütün paraları sana vereceğim. Ülkemi sana teslim edip *Suriye*, ya da *Hicaz*'a gideceğim". Çok geçmeden *Hemedan*'a götürülüp Ebû Hâşim el-Câferî'nin evinde hapsedilen Kavurt Bey, kendisine gönderilen bir *Kıpçak* tarafından boğazına yayının kirişi geçirilip öldürüldü (Nisan/Mayıs 1073)⁸.

Kavurt Bey'in özellikle vezir Nizamülmülk'ün sultan üzerindeki sürekli etkisi sonucunda öldürülmesini haber alan *Selçuklu* ordusundaki askerler, Nizamülmülk'ü yüzüne karşı lânetleyerek bağırıp çağırıyorlardı, hattâ ordudan ayrılıp başka tarafa çekildiler ve ona "Sultan Alp Arslan, böyle mi vasiyette bulundu? Halbuki o, Kavurt Bey'e belirli bir miktar para ile *Kirman* ve *Fars*'ın verilmesini ve kendi eşi *Seferiyye Hatun*'la da evlenmesini vasiyet etmişti" dediler. Daha sonra askerler, ülkede birçok şeyleri yağmalayıp ele geçirdiler. Askerlerinin bu tutum ve davranışlarından endişeye kapılan Sultan Melikşah'a veziri Nizamülmülk, "Bu duruma karşı sen mi önlem alacaksın, yoksa ben mi?" deyince sultan "Tabii ki sen" dedi. Bunun üzerine Nizamülmülk, bu askerlere para ve ıktâlar verdi, böylece onlar, sultan ve Nizamülmülk'e karşı olan olumsuz tutum ve davranışlarından vazgeçip sükûnet buldular ve orduya geri döndüler. Sultan, vezirinin bu başarısı üzerine onun ıktâlarına, aralarında *Tus* kentinin de bulunduğu yeni ilâveler yaptı; ayrıca ona *hil'at* giydirip çeşitli armağanlarla "*Atabek*" unvanını⁹ da verdi¹⁰.

Sultan Melikşah'ın Oğlu Davud'un Ölümü ve Sultanın İlginc Durumu

Sultan Melikşah'ın hayatında en çok üzüntü duyduğu olay, eşi *Terken Hatun*'dan olan oğlu *Davud*'un 12 Mayıs 1082'de *İsfahan*'da ölümüdür. Bu sebeple sultan, daha önce hiç görülmemiş şekilde son derecede çok acı çekti, hattâ birkaç kez kendini öldürme girişiminde dahi bu-

⁸ Kavurt Bey'in isyanı, yakalanıp, öldürülmesi hakkında bk. A. Sevim, a.g.makl., s. 4-5; E. Merçil, *Kirman Selçukluları* (İstanbul 1980), s. 45-63 (Bu eserde çeşitli kaynak ve araştırmalardan yararlanılmak suretiyle oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiştir); Kavurt Bey'in öldürülmesinde de uygulanan hanedan mensuplarının öldürülmesi sırasında kanlarının akıtılması yasağı hakkında bk. M.F. Köprülü, "Hanedan âzasının idamında kan dökme memnûiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi* (1941/42), I, 1-9. Bu töre'nin değişik bir uygulaması hakkında bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 2000, 3. Baskı. TTK. Yay., s. 83; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 20-23; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 78-81.

⁹ Eski ve yeni *Türk* lehçelerinde "Baba" anlamına gelen ata ile *beg* (*Bey*, *emîr*) sözcüklerinden oluşan *Atabek* hakkında bk. M.F. Köprülü, *İA*. "Ata" mad. ve bu maddedeki "Atabeğ".

¹⁰ Bk. A. Sevim, a.g.makl., s. 5, not nr. 6'daki eserler; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 26-27.

lundu, fakat kendisinin ileri gelen yakınları, ona engel olmak için onun boynuna sarılıp yanından hiç ayrılmadılar, çünkü onun sabır ve dayanma gücü son derecede zayıflamıştı. O, hep oğlunu koklayıp duruyor, bu nedenle onun cesedinin yıkanmasına engel oluyordu. Yeme ve içmeyi de bırakan sultan, sürekli olarak giysisini çekiştirip duruyordu; kendisini teselli etmek isteyenleri dinlememek için kaldığı yerin kapılarını kapattı. Bu arada *Türkmenler*, *Türk* matem töresi gereğince *Sultanlık Sarayı*'nda toplanıp saçlarını, başlarını yoldular, *Saray*'daki kadınlar, hizmetkârlar ve diğer *Saray* mensuplarının kadınları da onlara katılıp aynı şeyleri yaptılar. *Selçuklu* ülkesindeki halk da yedi gün süreyle evlerinde ve sokaklarda yas tuttular, atlarının alınlarındaki kâkülleri kestiler, eyerlerini ters çevirdiler ve üzerlerine karalar sürdüler. Bu yasla ilgili olarak *İsfahan*'dan *Bağdat*'a gönderilen bir mektupta "Benim bu mektubum, bir saatte üzüntüden alt-üst olan bir ülkeden geliyor. Ben, böyle bir olaya şimdiye kadar hiç tanık olmadım" denilmiştir.

Oğlunun ölümünden bir ay geçtikten sonra ava çıkan sultan, bir kağıt parçasına şu ilginç yazıları yazmıştır:

"Ey oğlum Davud! Sensiz ava çıktım, senden ayrılmamın bana verdiği sıkıntı ve senden uzak kalmamın getirdiği bir yalnızlık içindeyim. Böylece ben, feleğin seni benden aldığı, bu sebeple gecelerimi uykusuz bıraktığı, hayatımı berbat ettiği, ciğerimi parçalayıp üzüntümü ve sıkıntımı artırdığı için ağlıyorum. Hadi bana, benden ayrıldıktan sonraki durumunun nasıl olduğunu haber ver! Ölüm, seni değiştirdi mi? Mezar kurtları senin vücudunu ne yaptı? Toprak, yüzüne ve gözlerine ne yaptı? Şu anda sen de benim gibi üzüntülü müsün? Seni ne kadar çok özleyorum, senin için ne kadar üzülmüyorum ve acı duyuyorum. Vâh senin yokluğuna vâh." Sultanın bu acıklı ve ilginç sözlerinin yazılı olduğu kâğıt parçası vezir Nizam ül Mülk'e götürülüp verildi, o da bunu okuyunca hüngür hüngür ağlamaya başladı ve derhal ileri gelen devlet adamlarını yanına çağırıp onlarla birlikte Davud'un mezarına giderek bu kağıdı kabre karşı okudu. Bunun üzerine onlar, hep birlikte feryat ve figanlar edip ağladılar. Bu sıralarda *Selçuklu* ülkesinde de sanki Davud, yeni ölmüş gibi, daha önce tutulan yaslar tekrar edildi. Ayrıca *Halifelik* veziri Amîdüddeve, *Halifelik Sarayı*'ndaki *Selâmlık*'ta üç gün süreyle yas tutup taziyeleri kabul etti¹¹.

¹¹ Davud'un ölümü hakkında bk. A. Sevim, a.g. makl. "III., Sultan Melikşah Dönemi", s. 45-46; Ahmed Bin Mahmud, I, s. 139-141. Bu hususla ilgili araştırmalarda Krş. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 150; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 201'deki not nr.8'de son derecede az ve yetersiz bilgiler yer almıştır.

Tekiş'in İkinci İsyanı ve Sultan Melikşah'ın İlginç Davranışları

Bilindiği üzere Sultan Melikşah'ın kardeşi *Belh* ve *Toharistan* bölgesinin vasal yöneticisi olan Tekiş, isyana girişmişse (1081/82) de başarılı olamayınca Melikşah'ın huzuruna gelip af dileğinde bulunmuştu. Fakat o, daha sonra Sultan Melikşah'ın *Musul* yörelerinde bulunduğu sıralarda, ikinci kez sultana karşı isyana başladı (1084/85). Bu konuda öteki ilgili kaynaklarda yer almayan ilginç bilgiler, *Sıbt*'in eserinde (*Garsunî'me Muhammed b. Hilâles - Sâbi*'in kaybolması sebebiyle bugün elimizde bulunmayan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden naklen) kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre Sultan Melikşah, *Musul*'da bulunduğu sıralarda Tekiş hakkında kendisine şu haberler ulaştırıldı:

Tekiş, isyana başlayıp harekete geçerek *Horasan*'daki *Mervürûd*'a geldi ve kenti tahrip ederek halkın mal ve paralarını yağmalattı, daha sonra da yine *Horasan*'daki *Mervüşşâhican*'a gelerek hile ile şehrin kapısını açtırdı, böylece şehre giren Tekiş, burada da üç gün sürekli olarak halkın mal ve paralarını yağma ile kadınlara tecavüz ettirdi. Bu arada Tekiş ve adamları, *Ramazan*'da şehrin *Ulu Camii*'nde içki içtiler ve kâfirlerin bile hoş görmeyeceği kötü şeyler yaptılar, ayrıca kenti de tahrip ettiler. Daha sonra Tekiş, Sultan Melikşah'ın nâibi Mesut b. Yâhız et-Türkmânî'nin içinde bulunduğu *Serahs*'a yöneldi. Bunu haber alan Mesut, çok sağlam surları olan, bu nedenle kolay kolay ele geçirilemeyen kent kalesine çıkıp savunma hazırlıkları yaptı. Kaleyi günlerce kuşatan Tekiş, Mesut'a bir takım hileli haberler gönderdi, fakat Mesut, ona "Güya sen, Sultan Melikşah'a ait bayraklar açıyorsun" cevabını gönderdi. Kuşatmayı sürdüren Tekiş, kale surlarına karşı mancınıklar kurdurup savaşı sürdürmekte iken "Sultanın *Rey* kentine geldiğini ve kendisinin isyana devam ile savaştığını haber aldığını" öğrendi. Bu arada *Selçuklu* ordu komutanları, sultana "Orduyu *Hâsların* komutasında Tekiş'e karşı sevk-dip kendisinin de arkadan bizzat harekete geçmesini" bildirdiler. Bunun üzerine davullar, camuzlara yükletildi; bunlar, altı günde *Nişabur*'a ulaştılar. Bu arada da Sultan Melikşah, Mesut'a bir mektup gönderip "Davul sesini falan vakitte duyunca askerlerinle davulların önüne çık, biz de onların arkasından geliyoruz" dedi. Fakat bu sırada Tekiş'in öncüleri, sultanın bu mektubunu Mesut'a getiren casusu yakalayıp Tekiş'e getirdiler. Mektubun kapsamına vâkıf olan Tekiş, korku ve dehşete kapıldı ve acele olarak alabildiği kadar gerekli eşyalarını topladı, geri kalanlarını da ateşe verip kale

kuşatmasından ayrılarak *Merv*'e geldi, fakat halk kent kapısını yüzüne kapatıp onunla savaşmaya başladılar ve onun burada bıraktığı askerlerinden bir bölümünü öldürdüler. Öte yandan *M e s u t b. Yâ h ı z*, *Serahs*'a ulaşan *B o z a n*'ın öncü kuvvetlerine gelip katıldı. Böylece bu *Selçuklu* kuvvetleri, *T e k i ş*'in peşine düşüp onun bütün hareketlerini yakından gözetlemeye başladılarsa da ona karşı herhangi bir saldırıya geçemediler. Bu arada *Belh*'e ulaşan *T e k i ş*, mal ve yiyecek maddelerini almak için burada ikamete başladı, fakat bu sıralarda Sultan *M e l i k ş a h* da *Belh*'e yaklaşmıştı. Bunun üzerine o, *Venenc* kalesine çıkıp sığındı ise de sultanın kendisini izlemesi sebebiyle buradan ayrılarak bu yöredeki bir otağa gelip konaklamaya başladı. *M e l i k ş a h*'ın emîri *A r t u k B e y* de hayvanlarını otağa salan bura sahipleriyle birlikte bulunuyordu. Bu arada buradaki dar bir geçide kuvvet yerleştiren *T e k i ş*, beraberindeki emîrleri de *Venenc* kalesinin çevresine yerleştirdi. Öte yandan Sultan *M e l i k ş a h*, atına binip oradaki dar geçidi yukarıdan görebilen bir dağın tepesine çıktı ve buradan, *T e k i ş*'in bulunduğu yere ulaşılabilmesi kuvvetle muhtemel olan bir yer görüp tespit etti. Bu arada sultan, *T e k i ş*'in bağışlanması amacıyla kendisine gelen *Gazne* hâkimi *İ b r a h i m b. M e s u t*'un elçisine "Biz, şu an bulunduğumuz yerden çekilecek olursak bu kez size karşı askerî harekâta başlarız; çünkü senin emîrin, *T e k i ş*'i bize karşı isyana kıskırttı" dedi. Bunun üzerine elçi sultana, benim emîrim "Ben, sultanla aramızda olan ahde *Gazne*'den vazgeçip halkını ve mallarını *Hindistan*'a nakletmek zorunda kalsam da, sâdik bulunuyorum ve bu ahdimi devam ettiriyorum. Seninle savaşmaktan *T a n r ı*, beni korusun. Böylece ben, sana itaat ile tâbi olmam dolayısıyla senin kalbindeki benim hakkımda olan olumsuz şeyler ortadan kalkar" dedi. Elçinin bu sözleri üzerine sultan, ona "*T e k i ş* için emîrinizle aramızdaki dostluğu ve yakınlığı asla bozmak istemeyiz" dedi. Öte yandan *T e k i ş*'in ordusunda, çok kötü ve yok olma durumuna düşmeleri sebebiyle kaynaşmalar başladı. Bu nedenle askerler *T e k i ş*'e karşı fikir ve niyetlerini değiştirdiler. Bu durumu anlayan *T e k i ş*, esasında hile yapmak, fakat görünüşte iyi ve hoş görünmek amacıyla sultana bir elçi gönderdi. Önce vezir *N i z a m ü l m ü l k'e*, sonra da sultana gelen bu elçiye sultan, "*T e k i ş*'ten bir elçinin, ya da bir mektubun *Gazne* hükümdarına gönderilmesinden korkup çekindiniz ve sizin hakkınızda hiç kimse ona hitap etmeye cesaret edemez" dedi. Bunun üzerine elçi, *N i z a m ü l m ü l k'e* gelip "*T e k i ş*, bütün yetkilerini sana vermiş ve işlerinin yürütülmesini sana bırakmıştır" dedi ve *T e k i ş*'in şu sözlerini de ona aynen nakletti: "Eğer sen

uygun görürsen ben, sultandan bana bir güven geldikten sonra gider, kendimi sultanın önüne atarım ve elimde bulunan bütün kaleleri ona teslim ederim, çünkü bu kaleler, aramızda vahşet ve kötülüğe sebep oluyor. Ben, bütün bu söylediklerimi kesinlikle aynen yerine getiririm". Elçinin naklettiği T e k i ş'in bu sözleri üzerine N i z a m ü l m ü l k, sultanın yanına gitti ve T e k i ş'in elçisini haber verdi, sultan da ona "Şu an, benim yanımda T e k i ş'in emîrlerinden birisi var, bu, bize yeterli bir durumdur. Eğer T e k i ş, kendi memleketinde oturmak isterse o zaman işler yoluna girer ve kaleler kendisine teslim edilir, böylece de ona olan lütuf ve ihsanımız daha çok artırılır ve istediği şey hususunda bana ant içtikten ve senin ve benim tarafımdan istediği şeye güven duyulduktan sonra da hemen benim huzuruma alınır, yok eğer huzuruma gelmekten korkup çekinecek olursa o zaman ben, ona kendi ülkemizde başka bir yer veririm ve elinde bulunan kaleleri bize teslim edip verdiğim o yere gidinceye kadar ona yolu açarım. Eğer o, *Toharistan*'ı isterse orayı da ona veririm. Benim bundan başka ona hiçbir söz ve cevabım yoktur. Bunu, T e k i ş'in elçisine bildir ve ona 'Bu hususların birisinden dönecek olursa onun boynunu vurdururum' de" dedi. Bu sıralarda bir rastlantı eseri olarak sultanın emîrlerinden birisi, kapıya yakın bir kalenin alt tarafındaki patika yoldan giderken T e k i ş'in sarayın içinde sarhoş bir durumda bulunduğunu gördü ve ona saldırdı ise de adamları, onu koruyup kurtardılar, bunun üzerine T e k i ş yukarıya kaleye çıktı. Çok geçmeden T e k i ş'in sultana gönderdiği elçi, bir süre sonra yeniden geldi ve ona "Ne için geldin?" denilince o da "Sultanın T e k i ş için rızasını almaya geldim" dedi. Bunun üzerine vezir N i z a m ü l m ü l k, elçinin elini tutup sultana götürdü. Sultan onu görür görmez "Ne için geldin?" deyince elçi, "Âdil melikimiz diyor ki 'Ben kaleleri asla teslim etmem, ben, dağın tepesinde olurum, sen de dağın öteki tepesinde olursun, aramızda da vâdi olur, böylece karşılıklı olarak konuşur anlaşırız. Sen, bana *Herat*'ı verir, bunun için bana *Hâce-i Buzurg Nizamülmülk*'ü gönderir, onunla bu hususları kararlaştırırız. Ben *Müslim b. Kureys*'ten daha aşağı bir insan değilim." Elçinin bu sözleri üzerine sultan, gazaba gelip âdeta çılgına döndü ve "Elçinin derhal boynunun vurulmasını" emretti. Bunun üzerine N i z a m ü l m ü l k, ayağa kalkıp yer öptü ve elçinin öldürülmemesi için sultana yalvarıp yakardı. Esasında bu durum, N i z a m ü l m ü l k'e çok zor geldi ve acı verdi, çünkü o, bu sorunu, sultan *İçki Meclisi*'nde iken acele olarak ona götürüp arz etmişti. N i z a m ü l m ü l k'ün geldiğini öğrenen sultan, âdeti olduğu üzere, ona saygısı sebebiyle "*İçki Meclisi*'nin derhal

kaldırılmasını” emretti. T e k i ş’in elçisinin öldürülmemesi sorununu çözmeyi başaramayan N i z a m ü l m ü l k, buna son derecede üzüldü. Bu arada sultan, “Askerlerin elçinin çevresini kuşatmalarını, daha sonra da kuvvetli bir darbeye boynunun vurulmasını” emretti. Sultanın bu emri, derhal yerine getirildi, elçinin cesedi de T e k i ş’e gönderildi. Daha sonra Sultan M e l i k ş a h, T e k i ş’i ele geçirmek amacıyla ordusuyla hareket geçti, emir B o z a n’ın komutasındaki sultanın öncü kuvvetleri *Serahs*’a gelip burada bulunan M e s u t b. Yâ h ı z, B o z a n ve P o r s u k’un kuvvetleriyle birlikte T e k i ş’i izlemeye başladılar, sonunda *Venenc* kalesine sığınmış olan T e k i ş’i buradan zorla indirdiler (2 Ekim 1085), gözlerine mil çekilen T e k i ş *Dâmegân*’daki *Fîrûzkûh* kalesine gönderildi, böylece o, ölünceye kadar orada tutuklu kaldı¹².

Sultan Melikşah’ın Kuzey-Suriye Seferi Sırasındaki İlginç Davranışları

Sultan M e l i k ş a h’ın Kuzey-Suriye’ye gitmek üzere¹³ *İsfahan*’dan ayrıлып N i z a m ü l m ü l k’ün oğlu M ü e y y i d ü l m ü l k’ün yönetimindeki *Tekrit* üzerinden *Musul*’a hareket etti. Yolu üzerinde bulunan bir *Arap* kabilesine mensup temsilciler, sultana gelerek “*Elcezire*’de oturmakta olan *Arapların* kendilerine saldırmamaları hususunda lütfedip kendilerine güvence vermesini” dilediler, sultan da onlara bir *ok* vererek “Bunu, *Arapların* obalarına götürüp onlara vermelerini” bildirdi¹⁴. Bu arada bir bedevî *Arap*, sultana gelip “Ey âlemlerin sultanı, bir askeriniz benim mızrağımı aldı” deyince sultan, daima beraberinde bulunup kendisini koruma görevi yapan *Çavuşıyye* (*Savuşıyyen=Çavuşlar*)’ye¹⁵ “Bunu araşturmalarını” emretti. *Çavuşlar*, kısa sürede elinde bedevî *Arabın* mızrağı bulunan o askeri sultanın huzuruna getirdiler, sultan da “Bu askerinin elinin kesilmesini” emretti ve bedevî *Araba* da “Bu kesik eli mızrağının ucuna koy

¹² T e k i ş’in ikinci isyanı ve sonu hakkında, G a r s u n n i ’ m e ’den naklen S ı b t ’ta verilen bu ayrıntılı ve ilginç bilgiler, öteki ilgili kaynaklarda yer almadığı gibi ilgili araştırmalarda da yansıtılmamıştır. Krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e., 58-59; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 114-115; *Türk Ansiklopedisi* (TA.) “Tekiş, Şihabüddeve” mad.; Sıbt’daki bilgiler, Ahmed b. Mahmud tarafından da nakledilmiştir. Bk. I, s. 144-149.

¹³ Sultan M e l i k ş a h ’ın Kuzey-Suriye seferi ve daha sonra cereyan eden olayların ayrıntısı hakkında bk. A. Sevim, a.g.e., s. 127-132; Sıbt’daki bilgiler Ahmed b. Mahmud tarafından da nakledilmiştir, bk. I, s. 144-149.

¹⁴ Bu konuda bk. O. Turan, “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belleten* (1945), IX/35, s. 305-18.

¹⁵ *Çavuşıyye* hakkında bk. A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 507.

ve *Araplara* güven verip hoşnut etmek için onların obalarında dolaştır” dedi, bedevî de sultanın bu emrini aynen yerine getirdi.

Gerçekten ilgili kaynak ve araştırmalara yansımayan bu ilginç olay, *Selçuklu* yönetiminin tâbilerine karşı ne derecede adaletli ve koruyucu olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. *Büyük Selçuklu Devleti*'nin Ulu Sultan *Melikşah*'ın bir bedevî *Arabın* şikâyetini dinleyip suçlu bulunan bir *Selçuklu* askerini elini kestirerek cezalandırması, dikkate şayan bir olay olarak böylece tarihe geçmiştir.

Bu olaydan sonra Sultan *Melikşah*, *Musul*'dan ayrıldı (5 Ağustos 1086) ve halkının başvurusu sonucunda *Urfa*'yı ele geçirip *Selçuklu* sınırları içine aldı, bu arada *Câber* kalesi de ele geçirildi. Buradaki hırsız ve fesaatçuların başı olan bir adamın karısı, kalenin tepesine çıkarak kendini aşağı attı ise de sadece bacağı kırılıp ölümden kurtulmuştu. Bu olay sultana bildirilince sultan, o kadını yanına getirtip “Niçin canını böyle tehlikeye attın?” diye sorunca kadın da “Tecavüze uğramaktan korktuğum için canıma kıymayı yeğledim” dedi. Kadının bu cevabına çok şaşırın sultan, “Sen nerelisin?” diye sorunca o da “*Dımaşklıyım*” diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan, “Bu kadının ailesine götürülüp teslim edilmesini” emretti¹⁶.

Görüldüğü üzere bu ilginç olay da Sultan *Melikşah*'ın, ülkesinde yaşayan insanların her türlü sorunlarıyla nasıl yakından ilgilendiğini ve onların güvenli ve mutlu olabilmeleri için ne kadar ince ve insafli düşünüp gerekli kararları alarak emirler verdiğini bütün açıklığıyla göstermektedir.

Daha sonra *Haleb*'e gelen Sultan *Melikşah*'a bölgedeki çeşitli *Selçuklu* vasal emirleri, birer birer gelip tâbiyetlerini arz etmişlerdir. *Haleb*'de bir süre kalan Sultan *Melikşah*, buradan daha önce *Süleymanşah* tarafından fethedilen (12 Aralık 1084) *Antakya*'ya gitmiş (Aralık 1086) ve şehirdeki *Süleymanşah*'ın veziri *Hasan b. Tahir* tarafından şehir dışında karşılanmıştır. Sultan, beraberindeki emirlerden *Alpoğlu Yağısıyan*'ı bir miktar askerle şehir *Şihneliği*'ne atadı ve vezir *Hasan*'ı da *Divan* işlerini yürütmekle görevlendirdi. Daha sonra sultan, *Samandağı (Süveydiye)*'na kadar giderek *Akdeniz*'e ulaştı. Denizi büyük bir heyecanla seyreden sultan, hükümranlığı altında bulunan ülkelerin babası *Alparslan* dönemindekinden daha

¹⁶ İlgili araştırmalarda yer almayan bu olay hakkında bk. A. Sevim, a.g.makl., s. 69 ve Ahmed b. Mahmud, I, s. 151.

geniş bir hâle gelmesi nedeniyle T a n r ı'ya şükretmiş, bu düşüncelerin kendisinde oluşturduğu gurur ve heyecanla atını dalgalı denize sürerek elindeki kılıcı üç kez sulara daldırıp çıkartmış ve “İşte T a n r ı, Doğu Denizi'nden Batı Denizi'ne kadar olan ülkelerin hâkimiyetini bana verdi” dedikten sonra da namaz kılarak kendisine ihsan ettiği bu lutf ve inayetten dolayı T a n r ı'ya şükretmiştir. Bu arada sultan, deniz kıyısından bir miktar kum almış ve daha sonraki bir zamanda babası A l p A r s l a n'ın Merv kentindeki mezarına gidip “Ey babam A l p A r s l a n, sana müjdelers olsun, henüz bir çocuk olarak bıraktığın oğlun, dünyayı baştan başa fethetti” demek suretiyle haklı ve gururlu duygularını belirtmiştir¹⁷.

Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı İkinci Ziyareti ve Cereyan Eden İlginç Olaylar

Sultan M e l i k ş a h, beraberinde veziri N i z a m ü l m ü l k olduğu hâlde, 5 Kasım 1091'de ikinci kez Bağdat'a geldi, kendisini Halifelik vezir vekili E m î n ü' d - d e v l e E b û S a' d b. M a v s â l â karşıladı. Sultanın bu gelişini sebebiyle kardeşi Suriye meliki T u t u ş, Haleb emîri A k s u n - g u r, Urfa emîri B o z a n, emîr Ç u b u k ve diğer Selçuklu emîrleri Bağdat'a çağrılmışlardı. Sultanın Bağdat'a gelmesi dolayısıyla Bağdat'ta büyük şenlikler yapıldı. Bu cümleden olarak gece sohbeti yapılan Sümeyriyye gemilerinde ve büyük kayıklarda büyük mumlar yakıldı; her kayıkta büyük bir çardak bulunuyordu. Böylece Dicle ırmağı meşalelerle süslendi. Bağdat halkı, bunu seyredip neşelenmek amacıyla evlerinden çıkarak Dicle ırmağı kıyısına gelip geceyi burada geçirdiler. Vezir N i z a m ü l m ü l k ve diğer ileri gelen devlet adamları, bu ilginç manzara karşısında yapılan büyük gösterilere katıldılar, çeşitli eğlence ve oyunlar eşliğinde gemi ve kayıklarla Dicle ırmağında dolaştılar; büyük gemilere odun doldurulup ateşler yakıldı. Bu arada Bağdat'ın batı kesimindeki halk, ellerinde birer, ikişer mum olduğu hâlde, Dicle ırmağının kıyısına indiler. Sultan Sarayı'nın (Dârü'l-memleke) damından Dicle ırmağına doğru birbirine sıkı sıkıya bağlanmış halatlar uzanıyordu. Bu sıralarda da bir adam, ırmakta bulunan Sumeyriyye gemisine iplerle tırmanır, orada ateş yakıp tekrar aşağı inerdi. Bu eğlenceler sırasında da Sultan M e l i k ş a h için Milâd (Doğum günü zamanı)¹⁸ töreni yapıldı. Dönemin şâirleri, bu gecede olup bitenleri yazdıkları şiirlerde de

¹⁷ Bu hususta bk. A. Sevim, a.g.e., s. 129-131; krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 93-94.

¹⁸ Bu sözcük için bk. İA. “Milâd” mad.

dile getirmişlerdir. Bu şâirlerden Ebu'l-Kasım el-Mutarrız da bu hususta şöyle bir şiir yazmıştır:

Âşıkların üstünde yanan her ateş,
 Ya kalbinin ateşidir, ya da Sudak gecesinin ateşidir.
 Zifiri karanlık, şafağın aydınlığına karıştı....
 Güneş, orada dolunayı ziyaret etti.
 Yeryüzüne, kavuşma ve ayrılık yerlerinin arasına,
 Kendi cevherlerinden bir örtü yaydı...
 Işıldayan kandiller gibiydi... Kovulmadan ve yanmadan
 Gökyüzüne inmişti...
 Ne tuhaf bir ateş! Rıdvan, onu alevlendiriyor,
 Mâlik ise ondan korkuyor!...
 Cennet bahçelerinin kendisine gülümsediği
 Bir mecliste dişleri, ıslıl ıslıl parlıyor...
 Mumların öyle gözleri var ki, şafağın yıldızları,
 Her bakışında onlardan dert yanıyor...
 Üzerinde yaprak bulunmayan dal gibi salınan
 İnce bellilerden ışıklar saçılmaktadır.
 Şaşıyorum doğrusu, yaşaması için boynunun vurulması
 Gerektiği hâlde o, sakın bir şekilde ağlıyor¹⁹.

Sultan Melikşah'ın Bağdat'taki İlginç Faaliyetleri

Sultan M e l i k ş a h, *Bağdat*'ta bulunduğu sıralarda, "*Tuğrul Bey ken-
 tinde* bulunan evine yakın bir yerde, bir şehir çarşısının yapılmasını" emretti. Sultanın bu emri üzerine tâcirler için hanlar ve içinde çeşitli malların bulunabileceği bir çarşı, yol ve sokaklar yapıldı. Sultanın eşi T e r k e n H a t u n da *Dâru'd-darb (Darbhane)* için güvenli bir hücre yaptırdı ve "Buralarda ticarî işlemlerin ancak altunlarla yapılmasını" halka yüksek sesle ilân ettirdi. Bu arada sultan, "*Sultan Camii*"nin yapılmasını ve bu camiin yapım giderlerinin tespit edilip bunların gümüş parayla ödenmesini" emretti. Bunun üzerine bu camiin yapımına derhal başlandı. Buranın gözcülerinden bir kısmının bütün ücretlerini bizzat sultan üzerine alıp ödedi, camiin inşasının denetim işlerine de *Kadi'l-kudât E b û B e k r e ş -*

¹⁹ Bu hususta bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-mülük ve'l-ünem* Yay. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, indeks: İbrahim Şemseddin, Beyrut 1993-95, XVI, s. 294-95; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih* (Beyrut 1966), X, s. 199; krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 123-25; A. Sevim-E.Merçil, a.g.e., s. 124-25.

Şâ m î'yi atadı. İnşa için gerekli olan tahta ve keresteleri de *Sâmerrâ*²⁰ Cami-i'nden getirtti. Sultan, ayrıca *Ebû Hanîfe Medrese* ve *Çarşısı*'nı da yaptırdı. Bu arada sultan, avladığı hayvanların boynuzlarından *Kûfe*'nin dışında bir *Minare (Minaretü'l-kurûn)* yaptırdı. Bunun aynısını *Mâverâünnehr*'de de yaptırdı. Rivayet edildiğine göre, bu hayvanları bizzat kendisi avlamış ve bunların sayısı da 10 bin imiş. Öte yandan vezir N i z a m ü l m ü l k de *Bustanü'l-cisr* ve buna sınır olan hastahaneye ait vakıf topraklarını, 50 yıl süreyle kiraladı. O, bütün bu işleri yoluna koymak ve bitirmek amacıyla kendini bir eve âdeta hapsedti. Bu arada E b u ' l - H a s a n e l - H e r e v î, kendisine ait olan bir hanı N i z a m ü l m ü l k'e armağan etti, E b û S a ' d e l - Y a - h u d î de bu hanın bakımını bizzat üzerine aldı. T â c ü l m ü l k E b u ' l - G a n â i m, *Dârü'l-hemmâm*'ı ve onun devamındaki *Benü'l-Me'mun Kasrı*'nı ve *Hâc* emîri K u t l u ğ'un evini satın aldı ve bütün bu binaların hepsini, *Reîs E b û T â h i r İ b n ü ' l - E s b â ğî*'yi görevlendirip tamir ettirdi²¹.

Sultan Melikşah'ın Veziri Nizamülmülk'le Olan İlginç İlişkileri

Sultan M e l i k ş a h 'ın 76 yıl, 10 ay ve 19 gün yaşayan veziri N i - z a m ü l m ü l k'ün ömrünün bu kadar uzun olmasından hoşlanmadığı, rivayet edilmiştir. Özellikle N i z a m ü l m ü l k'ün düşmanları, onun devlete ait mal ve paralardan pek çoğunu almış olduğunu, sultana bildirmişler, işte bu nedenle de M e l i k ş a h, vezirinden hoşlanmamaya başlamıştı, hattâ bu husus, halk arasında bile yayılmıştı. Bunun bir sonucu olarak sultan, N i - z a m ü l m ü l k'ün oğlu Ş e m s ü l m ü l k O s m a n'ın valisi bulunduğu *Merv* kentine, değerli *mamlükü* (yetiştirmesi) B e r d i (ya da K o d a n)'yi *şihne* olarak atadı. Buna son derecede kızıp öfkelenen O s m a n, B e r d i'yi tutuklatı ise de bir süre sonra serbest bıraktı, o da yardım istemek amacıyla *Merv*'den ayrılıp sultanın yanına gitti. Bunun üzerine sultan, devletin ileri gelenlerini (erkân) yanına çağırıp onlara "H â c e H a s a n (N i z a m ü l m ü l k)'a gidin ve benim adıma ona, 'Sen, hükümdarlıkta benim ortağım mısın? Bu husus için bir karar gerektir. Yok eğer sen, bana tâbi bir durumda isen o takdirde haddinin gereğini yapman gerekir. Senin çocukların *Selçuklu* ülkesinin büyük bir bölümünün yönetimini kendi başlarına ele geçirmiş durumda bulunuyorlar, hattâ onlar, bana karşı olan

²⁰ *Abbasilerin Elcezire*'deki yönetim merkezi olup bugün *Bağdat*'ın kuzeyinde ve *Dicle* ırmağı kıyısında büyük bir harabe alanı (Bk. İA. "Sâmerrâ" mad.).

²¹ Bu konudaki bilgileri krş. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 166 vd.; O. Turan, a.g.e., s. 87, 156.

hürmet ve saygıdan ayrılmama hususunda ikna olunamadılar” dedi. Bunun üzerine devlet erkânı, sultanın bu sözlerini aynen N i z a m ü l m ü l k'e ulaştırdıkları zaman N i z a m ü l m ü l k, onlara dedi ki “Sultana söyleyin: O, devletin yönetiminde kendisinin ortağı olduğumu bilmiyor mu? O, benim devlet yönetiminde aldığım önlemler sayesinde sultanlık makamına geldiğini ve babası öldürüldüğü zaman herkesin kendi aleyhine birleştiğini bilmiyor mu? O, ordusuyla *Amuderya* ırmağını geçip birçok memleket fethettiği zaman *Selçuklu* ülkesi, yükselmek için revaçta olanlarla korkudan ürkek bir duruma düşenler arasında, sadece benim aldığım yerinde ve yararlı önlemler sayesinde bu iyi duruma geldi. İşte bundan sonra ona söyleyip bildiriniz ki hükümdarlık tâcının devamı, ancak vezirlik *divitinin* (*hokka*) benim elimde olmasına bağlıdır. Bu divit kapatıldığı takdirde o tâc da yok olur”. N i z a m ü l m ü l k'ün bu sözleri sultana bildirilince sultan da vezir için bir takım önlemler almaya devam etti. Rivayet edildiğine göre, vezirin öldürülmesi, sultanın onayı ve T a c ü l m ü l k E b u ' l - G a n â i m'in girişimleri sonucunda olmuş²².

Yukarıda söz konusu edilenlere ilâve olarak Sultan M e l i k ş a h 'ın ilginç hâl ve davranışlarıyla ilgili kayıtları şöylece sıralayabiliriz:

1- Sultan M e l i k ş a h , fakirlere 10 bin altın tutarında sadaka verirmiş, bu nedenle de “Ben, her şeyden berî olan T a n rı'dan korkarım” demiştir. *Türk* ülkelerinin en uzak yerinden *Yemen*'in en uzak yerlerine kadar olan memleketlerde adına hükümdar olarak hutbe okutulan Sultan M e l i k ş a h'a birçok hükümdarlar, mektuplar yazıp onunla ilişkiler kurmuşlardır. Sultan öldüğü zaman *Bizans*, *Lân*²³, *Hazar*, *Suriye*, *Yemen*, *Fars* ve diğer memleket hükümdarları, taziyet için elçiler gönderdiler. Vezir N i z a m ü l m ü l k'ün söylediğine göre, eğer Sultan M e l i k ş a h , yılda 20 milyon altından daha çok vergi toplatsaydı kendi döneminde bütün yollar güvence altında olurdu. Onun hayır işleri yapmaktaki niyeti daima isabetli ve iyi olmuştur. O, kadınlara ve güçsüz insanlara yardımda bulunur, onlara hep arka çıkardı²⁴.

²² Sultan M e l i k ş a h - vezir N i z a m ü l m ü l k ilişkileri hakkında bk. A. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* Seçmeler, Ankara 1989, TTK. yay., s. 42, 55-57, 36-61; İbnü'l-Cevzi, a.g.e., XVI, s.302-307; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II, İstanbul 1977, s. 13-14. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 198-206; O. Turan, a.g.e., s. 158-160; A. Sevim-E.Merçil, a.g.e., s. 131-132; İA. “Nizamülmülk” mad.

²³ *Bâbü'l-Ebvâb*'a yakın olup *Hazar Denizi*'ne kadar uzanan büyük bir ülke (Bk. İA. “Allân” mad.)

²⁴ İbnü'l-Cevzi, a.g.e., XVI.s.309.

2- Tâcirlerden birisi, sultanla ilgili olarak şunları söylemiştir: Ben, bir gün sultanın ordugâhında idim. Sultan, bir gün ava çıkmak amacıyla atuna bindi, yolda giderken ağlamakta olan bir köylüye rastladı ve ona “Ne oldu böyle sana?” deyince o da sultana “Ey *haylbaşı* (*Suvari Komutanı*)²⁵, benim yanımda bir yük karpuzum vardı, ben, bunları satacaktım. Fakat bana rastlayan üç asker, bunları benden aldılar” dedi. Bunun üzerine sultan, ona “Ordugâha git, orada kırmızı bir kubbe var, orada otur ve akşama kadar oradan kalkma, ben, geri dönüp seni zengin edecek kadar ihsanlarda bulunacağım” dedi. Bir süre sonra sultan, avdan dönünce *Şarabî* (*Şarabdâr*)²⁶'ye “Ben, karpuz istemişim, bu nedenle askerleri ve otağlarını kontrol et!” dedi. Sultanın bu emri üzerine *Şarabî*, sultanın bu emrini derhal yerine getirdi ve ona karpuz getirdi. Sultan, hemen ona “Bu karpuzu kimin yanında gördün?” diye sorunca o da “Falan *Hâcib*'in otağında” dedi, sultan da “O *Hâcib*'i hemen bana getirin” dedi ve *Hâcib* de derhal sultana getirildi. Sultan, ona “Bu karpuz sana nereden geldi?” diye sorunca *Hâcib*, “Bunu bana askerler getirdi” dedi. Bunun üzerine sultan, “O askerleri hemen derhal istiyorum” deyince yapılan kötülüğü hisseden *Hâcib*, bunu askerlere bildirdi. Bunun üzerine öldürüleceklerini hisseden askerler, oradan derhal kaçıp uzaklaştılar, *Hâcib* ise geri dönüp sultana “Onlar, sizin kendilerini istediğinizi anladıkları için kaçmışlar” dedi. Bunun üzerine sultanın “O köylüyü bana getirin” demesi üzerine köylü derhal getirildi. Sultan, ona “Senin karpuzlarını, *-Hâcib*'i gösterip- bu adam mı aldı? diye sorunca köylü de “Evet” deyince sultan, ona “Bu *Hâcib*, babamın ve benim yetiştirmem (*Memlûk*)'dir, onu, benim sana bir ihsanım olarak teslim ediyorum. Fakat bu *Hâcib*, sana ait olan karpuzları senden alan askerleri buraya getirmedi. T a n r ı'ya ant olsun ki sen, onu bıraksan o takdirde senin boynunu kesinlikle vurdururum” dedi; bu nedenle köylü, *Hâcib*'in elini sıkıca tutup dışarı çıkarttı, daha sonra da *Hâcib*, köylüden canını 300 altına satın aldı. Daha sonra o köylü, dönüp sultana gelerek ona “Ey sultan, bana armağan olarak verdiğin o *Hâcib*, kendini 300 altına benden satın aldı” dedi. Bunun üzerine sultan, ona “Sen buna razı mısın?” diye sorunca o da “Evet” dedi, sultan da ona “O hâlde parayı al ve bizden memnun olarak buradan git!” dedi²⁷.

²⁵ Bu kelime hakkında bk. A. Sevim-E.Merçil, a.g.e., s. 514.

²⁶ Sultanın içki ve şerbetlerini hazırlayan *Şarabhane* âmiri Bk. A. Sevim-E.Merçil, a.g.e., s. 506.

²⁷ Bu hususta bk. İbnü'l-Cevzî, a.g.e., XVI, s. 309. Burada verilen Sultan M e l i k ş a h 'la ilgili bu ilginç kayıtları karşılaştırmak için bk. İbnü'l-Esir, a.g.e., X, s. 211-12; Ahmed b. Mahmud, II, s. 23-24; ayrıca bk. A. Sevim-E.Merçil, a.g.e., s. 135.

Bu ilginç kayıtlarda da Sultan M e l i k ş a h 'ın *Selçuklu* ülkesinde hiçbir kimsenin herhangi bir şekilde haksızlığa uğrayıp zarar görmemesi ve gördükleri takdirde de nasıl korunduğu hususunda ne kadar hassas bir tutum ve davranışlarda bulunduğu, bütün açıklığıyla görülmektedir.

3- Sultan M e l i k ş a h , beraberindekilerle birlikte oldukça dar ve sarp bir yolda giderken beraberinde, üstünde mal yüklü katırlar bulunan bir tâcire rastladı. Sultanın yanında bulunan kimseler, kendilerine yol açmak amacıyla katırları, at üstünde bulunan tâcirin tarafına çekmeye başlayınca sultan, onlara "Öyle yapmayın, biz atların üstünde olduğumuz için kolaylıkla yukarı tepeye çıkabiliriz, fakat bu katırların üzerlerinde çok ağır yükler vardır, bu durumda onları yukarı tepeye çıkarmaya çalışmak, çok zor ve tehlikeli olur" dedi. Böylece sultan, beraberindekilerle birlikte tâcirin yükleriyle oradan geçip gidinceye kadar düz yola çıktı, daha sonra da geri döndü.

Daha sonra sultan, bu kez yürümekte olan bir kadına rastladı ve ona "Böyle yaya olarak nereye gidiyorsun?" diye sorunca kadın da "*Hacca* gidiyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan, ona, "Nasıl olur da buna gücün, kuvvetin yeter?" diye sorunca kadın, "Ben, işte böyle yaya olarak *Bağdat*'a gidip oradan, sevap kazanmak için beni *Hacca* götüreceğim birisini bulacağım" dedi. Onun bu sözleri üzerine sultan, çantasında bulunan altınları çıkarıp kadının üzerindeki şala attı ve "Bunlarla kendine bir binek hayvanı satın al, geri kalanları da senin gerekli giderlerine sarfet" dedi²⁸.

Öteki ilgili kaynak ve araştırmalarda pek yer almayan bu kayıtlarda da Sultan M e l i k ş a h 'ın, güç durumlarında kalan kimselerle nasıl yakından ilgilenip onlara gerekli yardım ve destekleri yapmaktan geri kalmadığı, bütün açıklığıyla görülmektedir.

4- Sultan M e l i k ş a h , isyan hâlinde bulunan T e k i ş 'le savaşmak için harekete geçtiği sıralarda, *Tus* kentindeki A l i b . M u s a e r - R ı z a 'nın türbesine (*Meşhed*) uğradı ve beraberindeki veziri N i z a m ü l m ü l k 'le birlikte türbenin bulunduğu yere girdi ve duada bulundu; sonra sultan, vezirine, "Ey H a s a n , sen bu türbede ne için dua ettin?" diye sorunca vezir, "T a n r ı , seni kardeşine karşı başarılı kılsın diye duada bulundum" deyince sultan, "Ben 'T a n r ı 'dan bunu istemedim, ancak T a n r ı m , eğer kardeşim, *Müslümanlar* için benden daha iyi hizmette bulunuyorsa onu, bana karşı

²⁸ Bu ilginç kayıtlar için bk. İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. XVI, s. 310. Ahmed b. Mahmud, II, s. 24-25.

başarılı kıl, yok eğer ben, Müslümanlara ondan daha iyi hizmet ediyorsam, o takdirde beni, onun karşısında başarılı kıl!" şeklinde dua ettim" dedi²⁹.

Bu kısa kayıta da ülkesinde yaşayan halka hizmet etme hususunda Sultan Melikşah'ın ne kadar güzel ve olumlu niyet sahibi olduğu, bütün açıklığıyla görülmektedir.

5- Bir *Türkmen*, beraberinde başka bir *Türkmenle* birlikte sultan Melikşah'a gelip "Bu adamın kızımı olan cinsî ilişkisini gözlerimle gördüm, onu öldürmem için bana izin vermenizi sizden istiyorum" deyince sultan ona, "Onu öldürme, biz, senin kızını onunla evlendiririz, mihrini de *Devlet Hazinesi'*nden karşılız" dedi ise de *Türkmen*, "Onu öldürmekten başka hiçbir şeye razı olmam" dedi. Onun bu sözü üzerine sultan, "Bana bir kılıç getirin" dedi, kendisine hemen getirilen kılıcı kınından çıkararak sultan, şikâyetçi *Türkmen'e* "Gel" dedi. Buna herkes şaşırıp kaldı ve sultanın, kızın babasını öldüreceğini sandılar. *Türkmen*, kendisine yaklaşıncaya sultan, kılıcı ona verdi ve kınını kendi elinde tuttuğu kılıcı "Kınına sokmasını" emretti, fakat *Türkmen*, ne kadar çok uğraştıysa da sultan, ters çevirdiği kına, onun kılıcı sokmasına fırsat vermedi. İşte bu sırada da sultan, ona "Kılıcı niçin kınına koyamıyorsun?" diye sorunca *Türkmen*, "Ey sultan, sen, kılıcı kınına sokmama imkân vermiyorsun ki" diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan, ona "İşte senin kızın da eğer istemeseydi o *Türkmen*, kızına yaptığı şeyi yapamaz, dolayısıyla da kızının ırzına geçemezdi. Eğer o *Türkmeni* öldürmek istiyorsan o takdirde kendi kızını da onunla birlikte öldür" dedi. Sultanın bu sözleri üzerine *Türkmen*, sultana cevap vermeyip yalnızca "Sultan ne emrederse o olur" demekle yetindi. Sultan da kadın ve *Türkmenin* nikâhını kıyacak kimseleri getirip ikisinin nikâhını kıydırdı ve *Devlet Hazinesi'*nden de kadının mihrini verdi³⁰.

6- Bir gün sultanın huzuruna bir vâiz gelip ona şu hikâyeyi anlattı:

Kisrâlardan (Eski İran hükümdarları) birisi, askerlerinden ayrı kalıp bir bostandan geçerken oradaki insanlardan içecek su istemiş. Küçük bir kız çocuğu da ona bir kap içinde, şeker kamışı suyu ve biraz da kar getirmiş, *Kisrâ* da onu içmiş ve çok beğenmiş, kız çocuğuna "Bu nasıl yapıyor?" diye sorunca kız da ona "Bu, bizim burada yetişen şeker kamışından yapılır;

²⁹ İbnül-Cevzî, göst. yer. Bu ilginç kayıtları krş. İbnül'l-Esîr, a.g.e., X, s. 211.

³⁰ Öteki ilgili kaynak ve araştırmalarda yer almayan Sultan Melikşah'ın adalet uygulamasıyla ilgili bu ilginç kayıtları için bk. İbnül'l-Cevzî, a.g.e., XVI, s. 310; Ahmed b. Mahmud, II, s. 25-26.

kamışı ellerimizle sıkmak suretiyle işte bu suyu çıkarırız” cevabını vermiş. Bunun üzerine *Kisrâ*, “Ondan bana biraz daha getir” demiş, onun kim olduğunu bilmeyen kız, süratle harekete geçmiş. Bu arada *Kisrâ* da kendi kendine, bu bostanı satın almak için buranın tutarı olan parayı sahiplerine vermeyi tasarlamış. Bir süre sonra kız, ağlayarak geri gelirken orada gördüğü, fakat tanımadığı sultan, ona “Neyin var senin?” diye sorunca kız da ona “Sultanımızın bize olan niyeti değişmiş” demiş. Bunun üzerine sultan, ona “Bunu nereden anladın?” deyince kız, “Ben, bu suyu zorlamadan sıkıp çıkarıyordum, fakat şimdi ne kadar uğraştımsa da bir türlü çıkaramadım” demiş. Sultan, onun doğru söylediğini anlamış, bu nedenle de ona, “Git ve yeniden sıkmayı dene, bu kez başarılı olup amacına ulaşacaksın” demiş ve kıza azmettiği şeyi yapabilmesine karar vermiş, böylece kız da kamışı sıkmayı başarmış ve güleç bir yüzle sultana geri gelmiş.

Vâiz, bu hikâyeyi anlatınca sultan, ona demiş ki “Bana bunları böyle anlatıyorsun da halka neden bunları şöyle anlatmıyorsun?” : *Kisrâ*, yalnız başına bir bostandan geçerken bostan bekçisine, “Bana, bir salkım koruk ver, çünkü beni hararet bastı, bu sebeple de çok susadım” demiş. Bekçi de ona “Bunu yapamam, çünkü sultan bile gelip bundan hissesine düşeni almamıştır, bu nedenle ben, ona asla haksızlık edemem” demiş. Aralarında vezir N i z a m ü l m ü l k’ün de bulunduğu yerde hazır olanlar, Sultan M e l i k ş a h’ın vâizin söylediği o hikâyeye, söylediği bu hikâyeye karşılık vermesi üzerine hayrete düşmüşler ve bunu, onun güçlü zekâsına yormuşlardır³¹.

7- Sultan M e l i k ş a h, *İsfahan*’dan *Antakya*’ya, oradan da *Bağdat*’a gitmiş ve geçtiği bütün yerlerde askerlerinden hiçbirisinin halktan zorla, ya da haksız olarak herhangi bir şeyin aldığı asla rivayet edilmemiştir. Sultan, askerleriyle *Bağdat*’a her gelişinde halk, şehir içinde kıtlık ve dolayısıyla pahalılık olmasından endişeye kapılmışsa da ancak durum, sandıklarının tersine çıkmıştır; hattâ sıradan insanlar, gece, gündüz demeden onun askerlerinin arasına karışır, satıcılar da incir ve tavuk satmak için askerlerin arasında hiç korkup çekinmeden dolaşırlar ve istedikleri fiyatlardan satış yaparlardı. Bu arada sultan, gümrük harcını kaldırmak isteyince tahsildarlardan birisi, ona “Ey sultan, bu sayede, bu yıl *Devlet Hazinesi*’nden 600 binden

³¹ Aynı şekilde ilgili kaynak ve araştırmalarda bulunmayan Sultan M e l i k ş a h hakkındaki bu ilginç kayıtlar için bk. İbnü’l-Cevzî, a.g.e., XVI, s. 310-11; Ahmed b. Mahmud, II, s. 26-27.

fazla altın eksiltmiş olacaksın” deyince sultan ona, “Para ve mal T a n r ı ’ya aittir, kullar, onun kullarıdır, yeryüzü de onun ülkesidir, bu sebeple bu iş, böyle olacak. Bu sebeple her kim, böyle bir iş için bir daha bana gelecek olursa onun boynunu vurdururum” demiştir³².

8- *Vâsıt*’a bağlı büyük bir köy olan *Haddâdiyye* adlı köyden *Gazzal*’ın oğulları adıyla tanınan iki kişi, Sultan M e l i k ş a h ’ın yanına gelip atının üzengisine yapışarak ona şunları söylediler: “Biz, H u m a r t e k i n e l - H a - l e b î ’ye iktâ edilmiş olan *Haddâdiyye* köyündünüz. H u m a r t e k i n, bizim 1600 altınımıza el koyduğu gibi birimizin ön dişlerinden iki tanesini de kırdı, bu dişler, şu anda, onun avucunun içinde durmaktadır. Ey sultan, ondan bizim hakkımızı alman için sana geldik. Senin adaletin halk arasında çok yayıldı, bu sebeple biz de sana geldik. T a n r ı ’nın sana yapılmasını farz kıldığı gibi, ondan hakkımızı alırsan ne âlâ, yok eğer bunu yapmazsan T a n r ı, aramızda adaletle hüküm verecektir.” Bunun üzerine sultan, atından inerek onlara “Her biriniz, kolumun bir yeninden tutarak beni N i z a m ü l m ü l k ’ün evine götürünüz” deyince onlar, sultanın bu sözleri kendilerini ürkütüp korkuttuğu için onun bu isteğini yerine getirmeye cesaret edemediler. Fakat sultan, dediğini yapmaları için her ikisine ant içirince her biri, sultanın yeninden tutarak onu N i z a m ü l m ü l k ’ün evinin kapısına kadar götürdüler. Kendisine, sultanın ve beraberindekilerin geldiğini haber alan N i z a m ü l m ü l k, süraile evinden çıkıp sultanın önünde yer öptü ve “Ey yüce sultan, neden böyle yapıyorsun?” diye sorunca sultan, ona şöyle dedi: “Yarın, T a n r ı ’nın huzurunda benden *Müslümanların* hakları sorulduğu zaman hâlim nice olacak. Seni, benim adıma bu görevi yerine getirmen için atamıştım. Halka bir zarar gelirse senin yüzünden gelir, muhatab sen olursun, bu nedenle işine iyi bakıp görevini yerine getir!” Bunun üzerine vezir, yer öpüp sultanın emrini yerine getirmek için derhal harekete geçti. Çok geçmeden sultan geri dönünce vezir, “H u m a r t e k i n ’in azledilmesi, *iktânın* elinden alınması, el koyduğu mal ve paraların sahiplerine geri verilmesi ve öne sürülen deliller ispatlandığı takdirde de H u m a r t e k i n ’in iki dişinin sökülmesi için” bir *ferman* hazırladı. Bunun üzerine N i z a m ü l m ü l k ’ün kendilerine 100 altın bağışladığı iki kişi, derhal oradan ayrıldılar³³.

³² Sultanın ordusundaki askerlerin nasıl bir disiplinle yetiştirildiğini ve sultanın adalet uygulamasını gösteren bu ilginç kayıtlar için bk. göst. yer.

³³ Hibetullah b. Mubarek b. Yusuf’un eserinden naklen İbün’l-Cevzi, a.g.e., XVI. s. 311-12; ayrıca bk. İbnü’l-Esir, a.g.e., X. s. 212-13; A. Sevim-E.Merçil, a.g.e., s. 134.

9- Sultan M e l i k ş a h Rey kentinde, huzuruna güzel bir şarkıcı kadını getirtmiş ve onun söylediği şarkıyı çok beğenmiş, canı onu arzulayınca kadın, ona “Ey sultan, ben, senin bu güzel yüzünün cehennem ateşinde azap görmesinden çekinirim. Helâl ile haram arasında bir tek sözcük var” demiş. Bunun üzerine sultan, ona “Doğru söyledin” dedikten sonra kadını çağırarak bu şarkıcı kadını kendisiyle evlendirtmiştir³⁴.

10- Bir ara *Bâtunî* inancı, sultanın inancını bozmuşsa da sonradan o, inancını yeniden düzeltmiştir. Sultan M e l i k ş a h'ın yakınlarından olan *Cürcanlı* bir vâiz, sultanın inancı *Bâtunîlikle* bozuldu, hattâ daha da ileri giderek sultan, “T a n r ı nedir, T a n r ı diyerek ne demek istiyorsunuz?” demeye başladı. Ben de onun sorduğu bu soru üzerine şaşkına döndüm ve güzel bir cevap olarak sultana şunları yazıp bildirdim:

Şunu iyi bil ki ey hükümdar, bu avam tabakası ve câhiller, T a n r ı'yı his yoluyla ararlar, o hissi yitirirlerse onu inkâr etmeye kalkarlar, bu da sağduyu sahipler için uygun bir durum olmaz. Bizim duygularımızın ulaşamadığı varlıklarımız vardır, *akıl* onları reddetmiyor. Akıl, onları ispat ettiği için onları inkâr etmek mümkün değildir. O insanlardan birisi, sana “Gördüklerimizin dışında hiçbir şey, mevcut değildir” derse işte o zaman T a n r ı'yı inkâr etmek, *emir* (buyruk) ve *nehiy* (men, yasak)'den pek hoşlanmayan câhil insanların içine nüfuz eder. Onlara göre, bizim için gelişip büyüyen ve ölümden sonra artık geri gelmeyecek olan uzun ve derin olan maddî bedenlerimiz vardır. Bu bedenler, gıdaları kabul edip alır, ondan güzel işler ortaya çıkar, meselâ tıp ve hendese gibi... Ve sonunda bütün bunların bu bedenlerin ötesindeki manevî bir şeyden ortaya çıktığını anlamışlardır; işte bu da *ruh* ve *akıl*'dir. Onlara “Bu iki şeyi duygularınızla mı idrak ettiniz?” diye sordüğümüz zaman onlar, “Hayır, onları, kendilerinden ortaya çıkan etkilerine deliller göstererek idrak ettik” derler. Biz de onlara “T a n r ı'dan rüzgârların ve yıldızların yaratılması, feleklerin yönetimi, ekin yeşertme, zamanı (*devranı*) çekip çevirme ortaya çıktığı hâlde, onu hissetmeyi nasıl oldu da yitirdiniz? Bu bedenin nasıl bir *ruhu* ve *aklı* varsa, bu ikisi sayesinde mevcut ise bu ikisi hisle idrak edilemeyip akli deliller, buna tanıklık ediyorsa işte her şeyden berî olan Yü c e T a n r ı'nın da bu yaptıklarını hisseden akıl sayesinde varlığı sâbittir” dedik. C ü r c a n l ı vâiz'in kendisine yazıp bildirdiği bu sözleri beğenen ve bundan dolayı duyulanan

³⁴ Öteki ilgili kaynak ve araştırmalarda yer almayan bu özel ve ilginç kayıt için bk. İbnü'l-Cevzi, a.g.e., XVI., s. 313; Ahmed b. Mahmud, II, s. 29.

Sultan M e l i k ş a h , *Bâtinîleri* lânetlemiş ve onun kendisine yazdığı şeylerin gerçekleri ortaya koyduğunu anlamıştır³⁵.

11- Bilindiği üzere vezir N i z a m ü l m ü l k'ün *Nihavend* yakınlarındaki *Sihne*'de konaklamakta iken E b û T â h i r adlı bir *Bâtinî*, elinde bir dilekçeyle onun yanına gelip dilekçeyi ona verdi, vezir de bunu okurken *Bâtinî*, elindeki bıçakla veziri ağır bir şekilde yaraladı. Bunu haber alan Sultan M e l i k ş a h , *Bağdat*'taki evine yaralı olarak getirilen N i - z a m ü l m ü l k'ün yanına derhal geldi. Bunun üzerine vezir, ona "Ey âlemin (dünyanın) sultanı, ben, babanın ve senin devletinde yaşlandım. Bana biraz zaman verseydin -çünkü ömrümden ancak az bir zaman kaldı- ya da beni vezirlikten uzaklaştırsaydın da bana böyle sûikast yapılmasını emretmeseydin" dedi. Bunun üzerine sultan, hep boynuna asarak taşıdığı bir *Kur'an*'ı çıkarıp bu sûikast işinden haberi olmadığı ve bir emir vermediği hususunda ant içti ve "Ben, bu işe nasıl razı olup reva görürüm. Oysaki sen, benim devletimin bereketisin ve babam yerindesin" dedi³⁶.

Bilindiği üzere Sultan M e l i k ş a h , *Bağdat*'ta iken ava çıktığı sıralarda hastalanmış ve *Bağdat*'a döndükten sonra da 38 yaşında hayatını kaybetmiştir (19 Kasım 1092). Cesedi, *İsfahan*'a götürülüp oradaki kendi medresesinde bulunan türbesine defnedilmiştir³⁷.

Sınırları, Çin sınırından *Marmara Denizi*'ne, *Kafkaslar*'dan *Yemen*, *Aden* ve *Mısır* sınırlarına kadar uzanan *Büyük Selçuklu Devleti*'nin en büyük hükümdarı olan Sultan M e l i k ş a h , ülkede yaşayan *Müslüman* ve *Müslüman* olmayan halklara karşı din ve mezhep farkı gözetmeksizin -daha önce birçok kez değinildiği üzere- daima hoşgörülü bir şekilde haksızlığa ve dolayısıyla zarara uğramamaları için gerekli önlemleri aldırılmış ve tabii bunun bir sonucu olarak da bütün *Selçuklu* ülkesinde huzur ve sükûnu sağlamış, bu sebeple *Âdil Sultan* lâkabıyla anılmıştır³⁸.

³⁵ Yine ilgili diğer kaynak ve araştırmalarda yer almayan bu ilginç kayıtlar için bk. E b u ' l - V e f â b . U k a y l 'den naklen İbnü'l-Cevzi, a.g.e., XVI, s. 312-13.

³⁶ Bk. *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, s. 57, 59; ayrıca bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 198-206; O. Turan, a.g.e., s. 158-60; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 131-32; İA. "Nizamülmülk" mad.

³⁷ Sultan M e l i k ş a h 'ın hükümdarlık dönemi ve tarihi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgiler, İ. Kafesoğlu'nun adı geçen eserinde yer almaktadır. Ayrıca bk. O. Turan, a.g.e., s. 159-162; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 133-36 ve bu eserlerdeki geniş bibliyografya.

³⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 204 vd.; O. Turan, a.g.e., s. 160-62; A. Sevim-E. Merçil, a.g.e., s. 133-36.

COLLECTORS OF AVÂRİZ AND NÜZUL LEVIES
IN THE OTTOMAN EMPIRE: A CASE STUDY OF
THE PROVINCE OF KARAMAN
1621-1700

SÜLEYMAN DEMİRCİ*

Introduction

In Ottoman studies there have been collective biographical studies on the personnel of the imperial palace, the sultan's household, the households of viziers (*vezirs*) and pashas (*paşas*), and on the personal backgrounds of the members of certain branches of the central administration¹. Such studies enable us to follow recruitment patterns, changes in the numbers or educational levels of personnel, length of period in office, etc. Study of more minor groups employed in the Ottoman government, such as *avâriz*² and *nüzul*³ collectors, is at a preliminary stage. Fortunately, the *avâriz* and *nüzul*

* Author's note: I would like to thank Professor Christine Woodhead of Durham University and the anonymous referees of this Journal for their encouraging comments and suggestions on various points throughout the process of this paper.

¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, (Ankara, 1945); *Kapıkulu Ocakları*, 2 vols. (Ankara, 1943-44); Rifaat A Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Pasa Households, 1683-1703: A preliminary Report.", *Journal of the American Oriental Society*, XCIV (1974): 438-447; İ. Metin Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarit in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 5 (1974): 233-39; "Kulların Kulları." *Boğaziçi üniversitesi Dergisi-Hümaniter Bilimler*, 3 (1975): 27-42; "Derviş Mehmet Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica*, 9/1 (1977): 197-214; *The Sultans Servants: The Transformation of the Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, (New York, 1983); Norman Itskowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica* 16 (1962): 73-94.

² The term a *vâriz* as used by the Ottoman administration originally denoted various types of levy set by the central government in the sultan's name, and are therefore referred to, in full, as *avâriz-i divaniye*. See Süleyman Demirci, *The Functioning of Ottoman avâriz taxation: an aspect of the relationship between centre and periphery: A case study of the province of Karaman, 1621-1700*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Durham, Durham/England, 2001: 33-40.

³ *Nüzul* was a levy of provisions, such as barley and flour. The *nüzul* defters list only the amounts of flour and barley to be paid per *avârizhâne* in each *kaza*. *Nüzul* registers list the amounts of provisions or their equivalents in cash to be paid on the basis of *avârizhânes* in each *kaza* in the *livas* within the province.

*defters*⁴, and *sicils* (court records) used for the present study contain sufficient information about such tax collectors to enable us to make a useful comment on their origins and status. This paper focuses on two related aspects: first, it provides a picture of the range of individuals involved in *avâriz* and *nüzul* collection, whether from the military class, scholars of the Islamic sciences (*ulema*) or others; second, it examines the changes during the century in the type of person appointed, and what ranks the collection candidate held before attaining those of *avâriz* and *nüzul* collection. It will be interesting to assess at what stage, if at all, the palace officials or the followers of 'great men of state' became involved in the collection process.

The registers that have been studied name 58 separate individuals as collectors of *avâriz*/*nüzul* levies during this period. Their professional status is also frequently given. This information is sufficient to enable us to test whether the theories of Rifaat Abou-el-Haj and Metin Kunt on the gradual replacement during the seventeenth century of military personnel by palace-trained and household retainers at the higher levels of Ottoman provincial administration also holds good for lower level functionaries such as tax collectors. This paper examines the available information to see what, if any, pattern emerges from it. We will first review briefly the findings of Abou-El-Haj and Kunt. Kunt's findings show that patronage relations and household affiliations became dominant factors in the appointment of more central government officials to high provincial office in the period up to the mid-seventeenth century. For example, by the 1630s, 10 out of 17 men were appointed by the central government as *sancak beyi* (the governor of a *sancak*) directly from *ümera* (high-ranking military-administrative officials) households (15.9 percent of all new appointments); 8 out of 17 (almost half) were not blood relatives but *ümera*-household officers. This shows that the service in private households came to be considered a regular alternative to

⁴ The most useful source of information concerning the *avâriz* levies in the province of Karaman is the series of unpublished *avâriz* and *nüzul defterleri* in the collections of *Maliyeden Mudever* and *Kamil Kepeci* of the *Başbakanlık Arşivi* in İstanbul, cited here as MM and KK. The *Maliyeden Mudever* and *Kamil Kepeci* classifications are contained in over 200 volumes, dating from the early 1600s to the 1830s. Several volumes are used in this study, dating particularly from 1620 to 1700. *Avâriz* and *nüzul* registers were kept by the *Mevkufat kalemi* (Finance bureau that recorded income from properties temporarily in the possession of the treasury; in charge of the *avâriz* levies.), which organized its records by the principal administrative divisions of *vilayet*, *liva* and *kaza*.

the service in the sultan's household, as a preparation for a further career⁵ Abou-El-Haj, in his study of appointments to high office in the central government in İstanbul and to provincial governorships, argues that by the second half of the 17th century almost half of all these appointments were of men who had been raised or trained in, or were in some way attached to, the households of *vezirs* or *paşas*. Again, these were gradually replacing men trained in the palace or the military section of the sultan's household, which were the traditional sources for the Ottoman ruling class⁶.

Abou-El-Haj's conclusions are based on a study of 262 individuals working in the central administration during the period 1683 and 1703, and of 426 appointments to provincial governorships in the 36 *eyâlets*⁷ of the empire during the same twenty years.

Origin	Central administration		Provincial governors	
	Number	% of total	Number	% of total
Vizier household	91	34.7	117	27.4
Palace-trained	69	26.3	164	38.5
Military background	56	21.3	67	15.7
Civilian	33	12.5	16	3.7
<i>Beyzade</i>	13	4.8	62	14.5

Source: Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households", p. 442

These figures indicate that the military had been down-graded as a source for staffing posts in the central government and in the provinces taking a little over 20% of posts in the central administration and about 16% of the governorates, while the palace household continued to provide a substantial number of men to staff both levels of government. As far as *Karaman eyâleti* (the Province of Karaman) is concerned, 17 governors were assigned to the province from 1683 to 1703. Two out of the 17 were *beyzade* (son of a nobleman), 6 were from *vezir* households, 7 were palace-

⁵ On this see Metin Kunt, *The Sultan's Servants*: 57-66.

⁶ Rifaat Ali Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, (XCIV, 1974): 438, 441.

⁷ *E yâlet*: a province in Ottoman administrative practice; from the late sixteenth century this term was used for a *beylerbeylik*.

trained, and 2 were military. There was no civilian involvement in the governorship of Karaman for this period⁸.

Can similar changes be detected at the lower levels of the Ottoman administration? According to Darling, numbers of *avâriz/nüzul* collectors in the empire generally drawn from the standing cavalry forces increased dramatically in the first two decades of the seventeenth century. For example, the majority of assignments for collection of the *piyade* and *müşellem*⁹ *avâriz* of Anadolu was given to men from the standing cavalry, e.g. 9 out of 14 in 1031/1621-22, and 14 out of 15 in 1032/1622-23¹⁰. However, she then identifies a noticeable decrease from around 1650, with collection appointments being given to a wider range of men. This appears to mirror the findings of Abou-El-Haj and Kunt. However, the findings in this present study for Karaman do not support this empire-wide general pattern.

The following chronological listing of the named *avâriz* and *nüzul* collectors allows us to see in more detail their background and the scope of their appointment. In general, most, though not all, were appointed to collect both these levies throughout the whole province of Karaman. The majority were appointed for one year only; their names do not appear again in further registers in Karaman, although they may have been employed as tax-collectors in other provinces. Most appeared in person to collect the levies, although occasionally an officially appointed collector delegated the task to a subordinate, and this was recorded in the register (*defter*).

The entries in the *avâriz* and *nüzul* registers shown in table 1 reveal that the number of military personnel in the *avâriz* collection for the first half of the seventeenth century were in the majority, and that they continued to be so after mid-century. In fact, from the 1660s onwards only one person is named each year as *avâriz/nüzul* collector for the entire province, and in 11 cases out of 18 he is from a military background. Some of the unidentified *avâriz* collectors in table 1 may also have been members of military since we

⁸ Abou-El-Haj, "The Ottoman Vezir and Pasa Households": 442.

⁹ *Piyade ve müşellem*: Auxiliary footsoldiers, exempt from *avâriz* taxation, discontinued by the end of the sixteenth century. See Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, (New York 1996): 318-19.

¹⁰ Darling, *Revenue-Raising*: 174.

cannot determine their background from the brief names given. It should be noted here that several collectors in the later part of the century are identified only as 'ağa' and it is not always possible to say whether they were also connected to the central administration or were local men in the various *livas*. Unless stated otherwise in the documents, ağa is taken here to refer to men of military background¹¹. This gives us a total of 34 out of 58 identifiable *avâriz/nüzul* collectors in *Karaman eyâleti* who were from a military background.

Also involved as collectors were senior officials from the general administration i.e. *gümrük emini* (customs controller), *başbakikulu* (tax inspector) etc. other individuals identified by title are more difficult to place, mainly due to uncertainty about usage of term ağa. Sometimes ağa is used together with some other affiliation i.e. *mirahur-i evvel* (master of the imperial horses) İbrahim Ağa. In this case, İbrahim Ağa is classified as a palace functionary rather than military, as is the *kethüdâ* of the *mirahur-i evvel*. Some cases contain the title *solak ağa*. *Solak* in Ottoman usage referred to guards in attendance on the sultan in processions, and hence were palace functionaries, as was the *baltacı* (halberdier attached to the sultan's palace and *kapuçı* (gatekeeper). The term *sipahi* is used for cavalrymen whether standing (*ulufeli*) or enfeoffed (*umarlı sipahiyan*) hence military. Similarly, *zaim*, holder of a *zeamet*, is classified as military. The term *çavuş* was used for ranking military officers; *bostancı* (member of the imperial guard) was also military. Among those classed as retainers of prominent men of state are *sadrıazam kapu kethüdası* (gatekeeper of the grand *vezir*) and *defterdarpaşa kethüdası* (head male servant of minister of finance). Taking all this into consideration we can now build up the following table in order to be able to present these figures in a more intelligible way. Following this we will present the available information on the names and professional status of known *avâriz/nüzul* collectors.

¹¹ "Yeniçeri ocağı zaditlerine umumiyetle 'ağa' denilirdi.", Mehmed Zeki Pakalin, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, vol.1, (İstanbul 1946): 21.

Table 1: Identity of *avâriz* and *nüzul* collectors in the province of Karaman, 1628-1700

Date	Military Background	Palace functionaries	Retainers of prominent men	Civilian	Religious men	Kadı	Officials working in the administrative apparatus	Status unknown
1628	5	—	—	—	—	—	—	—
1640	2	—	—	—	—	—	—	—
1641	2	2	—	—	—	—	—	3
1642	3	—	—	—	—	—	—	1
1643	2	—	—	—	1	—	—	1
1645	—	1	—	—	—	—	—	—
1648	—	—	—	—	—	1*	—	—
1651	3	—	—	—	—	—	1	—
1652	1	—	—	—	—	—	—	1
1652/3	1	1	—	—	—	—	—	—
1654	—	1	—	—	—	—	—	—
1655	1	—	1	—	—	—	—	1
1658	—	—	—	—	—	—	1	—
1664	2	—	—	—	—	—	—	—
1665	1	—	—	—	—	—	—	—
1666	—	1	—	—	—	—	—	—
1668	—	1	—	—	—	—	—	—
1669	—	—	1	—	—	—	—	—
1670	—	—	1	—	—	—	—	—
1671	1	—	—	—	—	—	—	—
1672	1	—	—	—	—	—	—	—
1673	1	—	—	—	—	—	—	—
1674	—	1	—	—	—	—	—	—
1675	—	1	—	—	—	—	—	—
1676	1	—	—	—	—	—	—	—
1677	1	—	—	—	—	—	—	—
1678	1	—	—	—	—	—	—	—
1687	1	—	—	—	—	—	—	—
1688	1	—	—	—	—	—	—	—
1689	1	—	—	—	—	—	—	—
1691	1	—	—	—	—	—	—	—
1695	1	—	—	—	—	—	—	—
1698	—	—	—	1	—	—	—	—
Total	34	9	3	1	1	1	2	7 = 58

* Appointed to collect for *kaza* of Konya only. Other collector(s) not given in the register.

As can be seen in the table 1, of the 58 collectors found for the period 1628 to 1700, 34 (58.6%) were military men, while 9 (15.5%) were palace functionaries, 3 (5.1%) were retainers of prominent men, 1 (1.7%) was civilian, 1 (1.1%) was a religious man, 1 (1.7%) was a *kadı*, 2 (3.4%) were officials working in the administrative apparatus. Seven (12%) were unknown by their employment at the time when the collection took place. The majority of tax collectors were therefore from a military background¹². They remained prominent throughout the century.

All the collectors listed in the 1628 (MM3862) register, the first one used here, came from military backgrounds as members of the standing cavalry. The register also lists Cafer Mustafa of the *ebna-i sipahiyan* (member of one of the standing cavalry regiment) as a collector of the *bedel-i nüzul* (cash equivalent for grain levy) for Konya, Aksaray, Niğde and *Akşehir livası*. An imperial decree in the *sicil* indicates that he was the same person who had performed the *nüzul* collection in *Niğde livası* in 1626: "...*ebna-i sipahiyan*dan iki yüz dokuzuncu (209) bölükte *ulufeciyan-i yemin subaşilarından olan Cafer Mustafa ... kayd fi 9 şehir-i cemaziye'l-ewvel sene 1036* (9 July 1626)"¹³. Mustafa Abdulkerim of the *ulufeciyan-i yesar* (units of the standing palace cavalry force) collected the *bedel-i nüzul* for *Beşşehir Livası*, Veli Selim Oğuz of *gureba-i yesar* (units of the standing palace cavalry force) for *Kırşehir Livası*, Ali Musa Bâli of *ebna-i sipahiyan* for Kayseri and Ahmed Abdullah Larende of *ulufeciyan-i yesar* for İçil. The sums earned by the above mentioned tax collectors (*el-mübaşir*) ranged from about 7 to 26 *akçe* per day, depending on the locations, and presumably on the status of the collectors¹⁴.

As far as we can tell from the available information in the archival documents used here, the daily payment (*mübaşiriye*) to collectors during

¹² Cf. Süleyman Demirci, "Collectors of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire. A case study of the province of Karaman, 1621-1700", paper delivered at CIEPO-15, International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies 15th Symposium, 8-12 July 2002, The London School of Economics and Political Science, (London 2002).

¹³ Ahmet Gündüz, *27 Numaralı Kayseri şer'iyye Sicili H.1035/36-M.1625/26, Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, Unpublished MA Thesis, Erciyes University, Institute of Social Sciences, (Kayseri, 1995): 811-812.

¹⁴ "Der liva-i Konya, Be-marifet-i Cafer Mustafa bölük 209 an-ebna-i sipahiyan zaim-i ulufeciyan-i yemin." "Der Liva-i Niğde, Be-marifet-i müşarunileyh" "Der Liva-i Akşehir Be-marifet-i müşarunileyh." "Der Liva-i Beşşehri Be-marifet-i Mustafa Abdulkerim an-ulufeciyan-i yesar bölük 38 fi yevm 10 el-mübaşir." "Der liva-i Kırsehri, Be-marifet-i Veli Selim Oğuz an-gureba-i yesar bölük 14 fi yevm 11 el-mübaşir." "Der liva-i Aksaray, Be-marifet-i Cafer Ağa el-mübaşir." "Der liva-i Kayseriye, Be-marifet-i Ali Musa Bali an ebna-i Sipahiyan bölük 22 fi yevm 26 el-mübaşir." "Der liva-i İçil, Be-marifet-i Ahmet Abdullah Larende an-ulufeciyan-i yesar bölük 47 fi yevm 7 el-mübaşir." MM3862.

the course of the collection process varied significantly in the first half of the seventeenth century. The *mübaşiriye* for *avâriz akçesi* was paid at 17 *akçe* in the *liva* of Akşehir in the year 1641, while it was paid at 30 in the *liva* of Kırşehir. It varied more widely in the following year, 1642: 39 *akçe* in Konya, and 11 *akçe* in Beyşehir. Significant variations were also seen for *bedel-i nüzul*. The *mübaşiriye*, as recorded in the registers of 1628 at the *liva* level are as follows; 7 *akçe* in İçil, 10 *akçe* in Beyşehir, 11 *akçe* in Kırşehir, and 26 *akçe* in Kayseri. In contrast to *avâriz akçesi*, the *mübaşiriye* was comparatively stable in 1641; 10 *akçe* in the *livas* of Konya, Beyşehir, Akşehir, Kayseri, Aksaray, Kırşehir, İçil, and 19 *akçe* in Niğde. Once the *avâriz* and *nüzul* system was firmly established by the middle of the seventeenth century, the *mübaşiriye* for the *avâriz akçesi* stabilised at 50 *akçe* for *avâriz* from c.1650s¹⁵ and 30 *akçe* for *bedel-i nüzul* from c. 1659¹⁶ in the province of Karaman.

In the 1628 register, there is no sign of non-military involvement in the *avâriz* and *nüzul* collection in that year. This military dominance may have been influenced by the disturbances connected with the rebel Abaza Mehmed Paşa, the governor-general of Erzurum, in eastern and central Anadolu¹⁷.

Table 2: Tax collectors in 1038/1628

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	N/A
Konya	Cafer Mustafa
Niğde	Cafer Mustafa
Beyşehir	Mustafa Abdülkerim
Akşehir	Cafer Mustafa
Kayseri	Ali Musa Bâli
Aksaray	Cafer Mustafa
Kırşehir	Veli Selim Oğuz
İçil	Ahmed Abdullah Larende

Source:MM3862-1038/1628.

¹⁵ See Demirci, *The Functioning of the Ottoman Avâriz taxation*: 149 (table 3.1).

¹⁶ Ibid: 167 (table 3.3).

¹⁷ The first revolt of Abaza Mehmed Paşa took place between 1623-24, and the second revolt took place in the course of 1627 and 1628.

Of the 34 recorded *avâriz* and *nüzul* collectors who were members of the military in the years between 1628 and 1700, five out of the 34 were involved with *avâriz* and *nüzul* collection in 1628, and those remaining were active collectors during the rest of the century. Darling assumes that a dramatic decrease in assignments to standing cavalymen began around 1650¹⁸. The information used in this study does not support her assumption that a decline in the use of military personnel occurred from about the mid-century. Here the military remained the dominant factor in tax collection job in the province throughout the century.

Unfortunately, no registers have been found for the years 1629 and 1639. We are therefore not in a position to give the name of the collectors and their status on a regular basis for the period before 1640.

Survey of Collectors 1640-1699

This section extracts from each relevant register the information on appointees, their status and their remunerations, and any other significant information to enable us to build up a picture of the type of people appointed as *avâriz/nüzul* collectors once the regular registers begin. The information is presented in tabular form in certain years where this is appropriate. The text includes the rate of pay received by each individual where this is available.

Table 3: Tax collectors in 1050/1640

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	Hasan Ağa
Konya	Hasan Ağa
Niğde	Solak Ali Ağa
Beyşehir	Hasan Ağa
Akşehir	Hasan Ağa
Kayseri	Solak Ali Ağa
Aksaray	Hasan Ağa
Kırşehir	Hasan Ağa
İçil	Hasan Ağa

Source: MM3382-1050/1640, KK2587-1050/1640

¹⁸ Darling, *Revenue-Raising*: 174.

The *avâriz* register of 1050/1640 lists Hasan Ağa as a collector of the cash *avâriz* for the *eyâlet* as a whole¹⁹. In fact, Hasan Ağa collected the cash *avâriz* in the *livas* of Konya, Aksaray, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir and İçil, while Solak Ali Ağa, who was an inhabitant of Kayseri, collected the cash *avâriz* in both Kayseri and *Niğde livası*. Here, therefore, a local person was involved in the collection²⁰.

Table 4: Tax collectors in 1051/1641

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	Turalizâde Osman Bey
Konya	Osman Bey (el-mübaşir)
Niğde	Mustafa çelebi
Beyşehir	Baltacı Mehmed Bey
Akşehir	Mahmud (ulufeciyan-i yemin)
Kayseri	Solak Ali Ağa
Aksaray	Ali Bey
Kırşehir	Ali Bey
İçil	Mustafa çelebi

Source: MM3845-1051/1641

The *avârizhâne* register dated 1051/1641 tells us that a certain Turalizâde Osman Bey, who was an inhabitant of *Amasya*, was appointed to collect the cash *avâriz* at the *eyâlet* level²¹. The register did not mention Turalizâde Osman Bey's current employment, so it is possible that he was out of office/*mazul* at that time and had been assigned to this large collection post. In contrast to Hasan Ağa in the previous year, it seems that Turalizâde Osman Bey himself did not travel around the province in order to perform

¹⁹ "Der Vilâyet-i Karaman an tahsil-i Hasan Ağa telhis-i ser-bevveban-i hazret-i sadr-ı azam..." MM3382.

²⁰ "Der liva-i Kayseriye Solak Bey sakin-i Kayseriye" "Der liva-i Niğde Der uhde-i Ali Ağa Solak eş-şehir be-babanzade an-sakinan-i Kayseriye tabii hazret-i Sadr-ı azam ber-muceb-i arz-i hal-i hod ba-ferman-i şerif emr ü defter dade fi 16 safer sene 1050." KK2587; "Der liva-i Kayseriye an tahsil-i Solak Ağa el-mezbur." "Der liva-i Niğde an tahsil-i solak Ali Ağa eş-şehir be-baba şa'banzade an-sakinan-i Kayseriye" MM3382.

²¹ "Der Vilâyet-i Karaman Amasya sakinlerinden Turalizade Osman Bey nam-i diğer Taşcizade cem' ider." MM3845.

the collection, but delegated other people to the *livas*. In *Beyşehir Livası* Baltacı Mehmed Bey, the 'man'²² of Baltacı Mahmud Ağa, was assigned to the *avâriz* collection. The title of *baltacı* indicates that Mehmed Bey was associated with the palace hence he should be regarded as palace functionary. The *avâriz* collection in *Akşehir Livası* was carried out by Mahmud of *ulufeciyan-i yemin* from the *alti bölük* regiments. He was paid 17 *akçe* per day. The *avâriz* collection in *Kayseri Livası* was carried out by Solak Ali Ağa (presumably the same person as in 1640) who is identified here as an inhabitant of the village of Gesi in the *kaza/district* of Kayseri at that time. The document did not mention his current employment, so it is Again possible that he was at that time out of office/*mazul* or a retired palace functionary of military origin. The document gives the name of a certain Ali Bey for the *avâriz* collection in *Aksaray livası*. It is clear in the text that he was an inhabitant of the *liva*. Nothing is known about his current employment. The *avâriz* of Kırşehir was collected by Ali Bey of the *sipahiyân* from *Bolu livası*. He was paid 30 *akçe* per day. The *avâriz* collection for *İçil livası* was given to Mustafa çelebi who was a 'man' of Yunus Ağa in Adana²³. The *avâriz* for *Konya Livası* is noted as being collected by Osman Bey (*el-mübaşir*), who is presumably Turalizâde Osman Bey himself. This is the only *liva* in which he personally made the collection²⁴.

Table 5: Tax collectors in 1052/1642

Collection area	Name of collector
The province of Karantân	Veli Ağa
Konya	Veli Ağa
Niğde	Çorbacioğlu Seyyid Mehmed Ağa
Beyşehir	Veli Ağa
Akşehir	Züema Musa Ağa
Kayseri	Mehmed Bey
Aksaray	Çorbacioğlu Seyyid Mehmed Ağa
Kırşehir	Çorbacioğlu Seyyid Mehmed Ağa
İçil	Çorbacioğlu Seyyid Mehmed Ağa

Source: MM4950-1060/1650

²² 'Man' could be explained as the person being a protégé, agent, associate, or simply a follower of a prominent person.

²³ MM3845.

²⁴ "Der *liva-i Konya Der uhde-i Osman Bey el-mübaşir*." MM3845.

The MM4950 register lists Veli Ağa of Manisa as the cash *avâriz* collector for both Konya and *Beyşehir livası* for the year 1642. *Baltacı* Mahmud Ağa acted as a guarantor on behalf of Veli Ağa. There is no indication in the document whether, despite his title, Veli Ağa was an active military man in Manisa. Here we see for the first time, a potential *avâriz* tax collector producing a guarantor to the central government in order to get *emr ü defter* for the province of Karaman. In the *iltizam* (tax-farming) system, it is not unusual to see such a situation, but as far as our sources are concerned this is the exceptional case, since there is no other example appearing before this register.

Züema Musa Ağa, who was a military man and an inhabitant of Kırşehir, collected the cash *avâriz* in the *Akşehir livası* for the year. The *avâriz* of Niğde, Aksaray, Kırşehir and *İçil livası* was collected by Çorbacıoğlu Seyyid Mehmed Ağa, an inhabitant of Larende²⁵. Nothing is known about Çorbacıoğlu Seyyid Mehmed Ağa's current employment. The *avâriz* of Kayseri was collected by Mehmed Bey, *serdar-i yeniçeriyân-i dergah-i âli cami*²⁶.

Table 6: Tax collectors in 1053/1643

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	Boşnak Mehmed Bey
Konya	Mehmed Şaban Yeniçeri
Niğde	Kalenderi Mehmed Bey
Beyşehir	Veli Beyzade Mehmed Bey/Murad Beydin of the <i>ebna-i sipahiyan</i>
Akşehir	Kalenderi Mehmed Bey
Kayseri	Kalenderi Mehmed Bey
Aksaray	Kalenderi Mehmed Bey
Kırşehir	Kalenderi Mehmed Bey
İçil	Kalenderi Mehmed Bey

Source: KK2604-1053/1643

²⁵ MM4950.

²⁶ MM4950.

In 1053/1643 the *avâriz* collection in *Karaman eyâleti* was carried out by Boşnak Mehmed Bey, the 'man' of Kalenderi Mehmed Efendi. Although it is not clear from the text what exactly his position was, one could assume that Kalenderi Mehmed Efendi was a leading figure in the order of the *kalenderi* dervishes and, therefore a trustworthy person at that time, so it is perhaps for this reason that someone from among his followers was assigned to this post²⁷. In the same register we have some other people whose names were registered in the *defter* for separate *livas* in the province. It is therefore quite likely that these people were acting under Boşnak Mehmed Bey's supervision, although the document does not give clear information to support this. Having said that however, there is not an obvious reason not to do so. The *avâriz* collection in *Konya livası* was given to Mehmed Şaban Yeniçeri of the *ebna-i sipahiyan*. He was paid 39 *akçe* per day²⁸. The *avâriz* collection in both Niğde and *Akşehir livası* were carried out by Kalenderi Mehmed Bey himself²⁹. Veli Beyzade Mehmed Bey of Doğanhisari town was given permission to collect the *avâriz* in *Beşşehir livası*. However it seems that he did not collect it personally since the document gives Murad Beydin of the *ebna-i sipahiyan* as an acting collector. It is again the case that he himself was not, it seems, the fully responsible person before the central government, and yet he did the job for a payment of 11 *akçe* per day³⁰.

It is seen in the *avâriz* registers that sometimes the amount of *avâriz* money was not collected in cash. Instead the *avârizhânes* of a certain province were asked to provide something else for the central government. For example, in MM2808, dated as 1645, every 7 *avârizhânes* in *Karaman eyâleti* provided a *kürekci*/oarsman for the navy during the Crete campaign (1645-1669). Kapucubaşı Yaya Süleyman Ağa, presumably a highly qualified person, was assigned to oversee this. The main difference between the ordinary collectors mentioned above, and Yaya Süleyman Ağa, was that he was not paid on a daily basis, but according to the number of *avârizhânes* in

²⁷ KK2604.

²⁸ KK2604.

²⁹ "Der liva-i Niğde, Der liva-i Akşehir, Kalenderi Mehmed Efendiye verilub teslimati Konya mahallinde mukayyedir." KK2604.

³⁰ "Der liva-i Beşşehri, Doğanhisari kasabasinda sakin Veli Beyzade Mehmed Bey cem' ider kendu yediyle kayd olmuşdur fi 6 muharrem sene 1053. Der uhde-i Murad Beydin eş-şehir an ebna-i sipahiyan bölük 25 fi yevm 11 emin-i kayid şod fi 6 Muharrem sene 1053. Amed fi 24 Receb sene 1053." KK2604.

the province. It is stated in the text that 15 *akçe* from each *avârizhâne* of the province was to be paid to him, as his salary³¹.

In the *avârizhâne* register MM3832, dated 1058/1648, we have for the first time a *kadı* named Mevlâna Seyyid Ahmed, who was *kadı* of the *kaza* of Konya. He is mentioned in the text as an acting collector for the *kaza*³². Darling stated that a number of *temessüks* (document(s) that could be presented as verification) for *avâriz* payments, found in the *Ali Emiri* collection in the archives, list *kadıs* as the persons responsible for payment, and concluded that "the *avâriz* documents from around the turn of the century show that the *avâriz* was collected by *kadıs* and therefore was organized and divided by *kaza*"³³ As far as the archival documents regarding *Karaman eyâleti* are concerned, there is only one single entry out of the 58 which indicates the *kadı* as a collector. While *kadıs* were always expected to work closely with the official collectors, they were, from the evidence here, rarely appointed as collectors themselves.

Table 7: Tax collectors in 1060/1651

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	<i>Başbakikulu</i> Abdullah Ağa
Konya	Mustafa Çavuş
Niğde	Celâlizade Yusuf Ahmed Beşe
Beyşehir	Mustafa Çavuş
Akşehir	Mustafa Çavuş
Kayseri	Celâlizade Yusuf Ağa
Aksaray	Mustafa Çavuş
Kırşehir	Mustafa Çavuş
İçil	Mustafa Çavuş

Source: MM2787-1060/1651

³¹ MM2808.

³² "Der liva-i Konya Kaza-i Konya be-marifet-i Mevlana Seyyid Ahmed kadı-i kaza-i mezbure" MM3832.

³³ Darling, *Revenue-Raising*: 165.

In register MM2787 dated 1060/1651 the *avâriz* collection in *Karaman eyâleti* excluding *Niğde* and *Kayseri livası* was given to *Başbakikulu Abdullah Ağa*³⁴. After receiving the authority for the collection of the cash *avâriz* in certain areas, Abdullah Ağa himself did not go to the region, but gave the *emr ü defter* (an order and a copy of the assessment register) to Süleyman oğlu Mustafa çavuş, an inhabitant of *Ilgin*, in order to do the job for him³⁵. Mustafa was military since the title 'çavuş' is evidence of this. There is no information in the text on the amount of money paid for this job to either Abdullah Ağa or Süleyman oğlu Mustafa Çavuş. In the same year the *avâriz* of *Niğde livası* was collected by Celâlizade Yusuf Ahmed Beşe, who was an inhabitant of *Kayseri*, and a retired Janissary. We do not know from the available information how, being a retired soldier in *Kayseri*, he could manage to get this job. Having said that, however, it is quite possible that some of his old friends in *İstanbul* might have played an active role in assisting him³⁶. The *avâriz* collection for the same year in the *liva* of *Kayseri* was also carried out by Celâlizade Yusuf Ağa. He may or may not be the same person as Celâlizade Yusuf Ahmed Beşe above. Nothing is known about his current employment or official status. It is possible that Yusuf Ağa might be a retired person from the standing army, although there is no indication apart from the title of 'ağa' in the text to support this³⁷.

Table 8: Tax collectors in 1061/1652

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	Köse İsmail Ağa
Konya	Mustafa
Niğde	Mustafa
Beyşehir	Mustafa
Akşehir	Mustafa
Kayseri	Mustafa
Aksaray	Mustafa
Kırşehir	Mustafa
İçil	Mustafa

Source: MM1980-1061/1652

³⁴ "Der Eyâlet-i Karaman Niğde ve Kayseriye sancaklarından gayrisi Başbakikulu Abdullah Ağa'ya verilmiştir." MM2787.

³⁵ "... tarafından Ilgin sakinlerinden Süleyman oğlu Mustafa çavuş'a emr ü defteri verilmiştir fi 13 Zilkade sene 1059." MM2787.

³⁶ MM2787.

³⁷ MM2787.

Entries in register MM1980, dating from 1061/1651-52, shows that the *avâriz* collection in *Karaman eyâleti* was given to Köse İsmail Ağa³⁸. Subsequent entries in MM1980 show that *avâriz* collection in the *livas* of Konya, Kayseri, Kirsehir, Niğde, Aksaray, Akşehir, Beyşehir and İçil was actually carried out by Mustafa, the 'man' of Yunus Ağa in Adana³⁹. It is possible that the same Mustafa and Yunus Ağa of Adana carried out the *avâriz* collection, both in Niğde and *İçil livası* in 1641⁴⁰. As stated above, Mustafa is the only person mentioned in the text as the *avâriz* collector for all *livas* in the entire *Karaman eyâleti*. We do not know his official status since the text does not give his full name.

Table 9: Tax collectors in 1062/1652-3

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	Birader Ahmed Ağa
Konya	Birader Ahmed Ağa
Niğde	Kapuci Mehmed çelebi
Beyşehir	Birader Ahmed Ağa
Akşehir	Birader Ahmed Ağa
Kayseri	Birader Ahmed Ağa
Aksaray	Birader Ahmed Ağa
Kırşehir	Birader Ahmed Ağa
İçil	Birader Ahmed Ağa

Source: MM3844-1062/1652-3

³⁸ "Der eyâlet-i Karaman zaman-i hulul eyledikde cem' olmak üzere emri verilmiştir fi 5 Cemaziyelahir sene 1060 be-dest-i Köse İsmail Ağa ser bevaban-i Hazret-i sadriazam der zaman-i Defterdar İbrahim Paşa." MM1980: 41.

³⁹ "Der liva-i Konya Adana sakinlerinden Yunus Ağa Merhum Mustafası cem' ider" "Der liva-i Niğde liva-i Konya ile verilmiştir." "Liva-i Beyşehir bu dahi liva-i Konya ile verilmiştir." "Liva-i Akşehir bu dahi liva-i Konya ile verilmiştir." "Liva-i İçil bu dahi liva-i Konya ile verilmiştir." "Liva-i Kayseri bu dahi liva-i Konya ile verilmiştir." "Liva-i Aksaray bu dahi liva-i Konya ile verilmiştir." "Liva-i Kırşehir bu dahi liva-i Konya ile verilmiştir." MM1980: 41-46.

⁴⁰ See Süleyman Demirci, *The Functioning of Ottoman Avâriz Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery: A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700*, Unpublished Ph.D Thesis, University of Durham, (Durham/England, 2001): 210 (table. 4.5).

The *avâriz* collection for *Karaman eyâleti* was carried out by a certain Birader Ahmed Ağa for the year 1062/1652-53⁴¹. His collection area consisted of Konya, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Aksaray and *İçil livası*,⁴² but *Niğde livası* is not included. Nothing is known about Birader Ahmed Ağa's employment. However, one could believe that he was, or used to be a member of the standing cavalry regiment either in İstanbul or in the region. The *avâriz* collection of *Niğde livası* was given to the Kapuci Mehmed Çelebi⁴³. Unlike Birader Ahmed Ağa, Kapuci Mehmed Çelebi was probably officially holding a 'doorkeeper' position, most likely in İstanbul, before getting this job since the initial title *kapucı* in front of his name, is evidence of this.

The *avârizhâne* register MM2989, dated 1064/1654, lists Mimar Ağa (chief architect) as the only collector. The *emr ü defter* for the *avâriz* collection in *Karaman eyâleti* were given to Mimar Ağa himself, according to the register⁴⁴. Nothing is known about his actual name, except that of Mimar Ağa. He may be of military origin with a strong link with the palace functionaries, hence he could be regarded as a palace functionary rather than military. This is the first instance in these records where a single collector was responsible for *avâriz/nüzul* levies in the province. The case of Yaya Süleyman Ağa in 1645 differs because he was recruiting oarsmen for the navy not cash payment. It also differs from that of 1648 where the only named collector Mevlâna Seyyid Ahmed was appointed to collect from the single *kaza* of Konya only.

⁴¹ "Der-liva-i Konya Birader Ahmed Ağa'ya verilub emr ü defteri kendüye verilmişdir fi 8 Safer sene 1061." MM3844: 40.

⁴² MM3844: 40-44.

⁴³ "Der-liva-i Niğde Kapuci Mehmed Çelebiye verilmişdir fi 8 Safer sene 1061." MM3844: 41.

⁴⁴ "Der Eyâlet-i Karaman emr ü defteri Mi'mar Ağa'ya verilmişdir fi 28 Muharrem sene 1063." Cf. MM2989: 42-46.

Table 10: Tax collectors in 1065/1655

Collection area	Name of collector
The province of Karaman	Ahmed Ağa
Konya	Ahmed Ağa
Niğde	Ahmed Ağa
Beyşehir	Mehmed Çelebi/Ahmed Ağa
Akşehir	Mustafa Bey
Kayseri	Ahmed Ağa
Aksaray	Ahmed Ağa
Kırşehir	Veled Ağa
İçil	Ahmed Ağa

Source: KK2623-1065/1655

The following year, according to the register KK2623, dated 1065/1655, the cash *avâriz* collection in *Karaman eyâleti* was given to *Defterdar Paşa Kethüdâsi* (head male servant of minister of finance) Ahmed Ağa⁴⁵. Later on for some unknown reason, the *avâriz* collection of *Beyşehir livası* was separated and given to Mehmed çelebi in 1065/1655, who himself was an inhabitant of Konya at that time. Another entry in the same document shows that the *avâriz* collection in *Beyşehir livası* was then taken away from Mehmed çelebi and given back to Ahmed Ağa⁴⁶. The *avâriz* collection of *Kırşehir livası* was carried out by Veled Ağa, an inhabitant of Kırşehir⁴⁷. Although the document does not give us a clear indication about Veled Ağa's employment or official status, he may be someone with a military background. The same register shows that Mustafa Bey, an inhabitant of

⁴⁵ "Defterdar Paşa Kethüdâsi Ahmed Ağa'ya eyâletle verilmışdir fi 1 Ramazan 1064." KK2623.

⁴⁶ "Der liva-i Beyşehri orduyu hümayun tarafından Konya sakinlerinden Mehmed çelebi'ye tevcih ve emr-i şerif verilmekle mücebince sûret-i defter verile deyu ferman olmuştur fi 2 Cemaziyelvel sene 1065 be-iltûmas-i Mehmed efendi kadı-i Diyarbekr ve imam - sahib-i devlet. Eski sahibi Ahmed kethüdaya mukarrer olmuştur fi 17 Receb sene 1065." KK2623: 37.

⁴⁷ "Der liva-i Kırşehri Kırşehri sakinlerinden Veled Ağa'ya orduyu hümayun tarafından deruhde olunmuştur ba-defter-i muhasebe-i ewel fi 18 Cemaziyelvel sene 1065." KK2623: 38.

Kayseri, collected *avâriz* in *Akşehir livası*¹⁸. His official status is not mentioned in the document.

From around 1658, the information on *avâriz* and *nüzul* collectors tends mainly to give only one individual as the main collector, and only a very few others in restricted areas. This may mark the beginning of a transition from an appointment procedure to one of tax-farming, *iltizam*. The personnel details are as follows.

Table 11: Tax collectors in 1068/1658-1111/1700

Date	Collection area	Name of collector
1658	Entire province	Gümrük emini Siyavuş Ağa
1664		Gümüşi Mehmed Ağa
1665		Bostancılar odabaşisi Mehmed Ağa
1666		Hasodabaşi Ağa
1668		Hasodabaşi Ağa
1669		<i>Kapu Kethüdâsi</i> Ali Ağa
1670		Sadriazam Kapu Kethüdâsi Ali Ağa
1671		Ali Ağa
1672		Abdulmuin Ağa
1673		Mahmud Ağa
1674		Mahmud Ağa (Kethüdâ of the mirahur-i evvel İbrahim Ağa)
1675		Mirahur-i evvel İbrahim Ağa
1676		Mustafa Ağa
1677		Mehmed Ağa
1678		Ömer Ağa
1687		Halil Ağa
1688		Sarı Osman Ağa
1689		El-hac Halil Ağa
1691		Mustafa Ağa
1695		Kara Şaban Ağa
1698		El-hac Mehmed Efendi

¹⁸ "Der İva-i Akşehir badehu Kayseriye sakinlerinden Mustafa Bey'e cem' ve tahsili için emri-i şerif verilmiştir fi 10 Cemaziyelahir sene 1065." KK2623: 37.

In the *avârizhane* register for 1070/1660 we have the name of a certain *Gümrük emini* (customs controller) Siyavuş Ağa, as the collector of the *avâriz* and *nüzul* taxes in the province of Karaman for the year 1068/1658⁴⁹. Siyavuş Ağa was working in the administrative apparatus, as '*gümrük emini*' in front of his name is evidence of this.

The *avârizhâne* register of 1073/74-1663/64 lists Gümüşi Mehmed Ağa as *avâriz* collector for the *livas* in province of Karaman excluding the *liva* of Beyşehir⁵⁰. We do not know Gümüşi Mehmed Ağa's current employment or official status, since the document does not provide this information. However, it is likely that he could be a man with military background as the title of 'ağa' is indicative of this. We do not know the actual name of the collector for the *liva* of Beyşehir. Within the register it mentions that he was *subaşı* of a certain İbrahim Canzade Mehmed Bey⁵¹. In MM3354 register, dated 1074/75-1665, in which an imperial degree was given to the *Bostancılar odabaşisi* Mehmed Ağa (the person in charge of the imperial guards) in order to collect the *bedel-i nüzul* in the province. From the information given in the text it seems that he, himself, did not perform the job personally, but rather had assigned Küçük Hasan Ağa as an acting *bedel-i nüzul* collector for the *livas* in the province of Karaman. He would give the *emr ü defter* to him, providing that Küçük Hasan Ağa paid the full amount of money by the 15th of the month of şaban in 1074/1665. The *bedel-i nüzul* collection of the *liva* of Beyşehir for the same year was separated from the main task, and given to someone else. The document does not provide the collector's name, their employment, or their official status⁵².

In some cases the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collection was carried out by the same person, as is the case in MM3003 register, dated 1081/1671, list Hasodabaşi (a head in the royal ward of the Sultan's palace) Ağa as the collector of both the *avâriz* and *bedel-i nüzul* for the province of Karaman for the year 1076/1666⁵³. An entry in MM3836 register, dated 1078/1668, indicates that Hasodabaşi Ağa did receive *emr ü defter* for the *avâriz*

⁴⁹ MM3810: 44.

⁵⁰ MM3067: 17.

⁵¹ MM3067: 18.

⁵² MM3354: 15.

⁵³ "Der Eyâlet-i Karaman bedel-i nüzulu avâriziyle maan hasodabaşi Ağa hazretlerine verilmiştir fi 10 Ramazan sene 1076 " MM3003: 34.

collection in the *kazas* of the *livas* within the entire province of Karaman⁵⁴. The Hasodabaşı Ağa must be someone among the palace functionaries. The *avârizhâne* register KK2651 register dated 1080/1670 lists *Kapu Kethüdâsi* (official representative of a provisional governor in İstanbul) Ali Ağa as *avâriz* collector for the province of Karaman in 1079/1669⁵⁵.

An entry in KK2653 register, dated 1080/1670,⁵⁶ indicates that *Defterdar Paşa Ağalarından* (head male servant in the minister of finance's household) Osman Paşazade Ahmed Bey received the *avâriz* collection certificate for the province of Karaman, for the given year. Later on his collection certificate was taken away from him for some unknown reason, and *Sadriazam Kapu Kethüdâsi* (gatekeeper of the grand vezir) Ali Ağa was assigned to undertake the *avâriz* collection of the province⁵⁷. Ali Ağa, as *sadriazam kapu kethüdâsi*, was a retainer of the grand vezir. He may be the same Ali Ağa who collected the *avâriz* in the province of Karaman in 1669.

The register MM2790, dated 1082/1672, lists Ali Ağa from the *liva* of Kayseri as the collector of the *avâriz* for the province of Karaman for the year 1081/1671. The document tells us that Ali Ağa was *Başbakikulu* (tax inspector/chief of collectors arrears) Hasan Ağa's uncle but it does not tell us about his employment or official status. It is possible that he was a man with military connections since the title of 'ağa' indicates. It also mentions in the text that his collection was guaranteed by a certain İsmail Ağa, an inhabitant of the *liva* of Kayseri. This is the second case where the potential *avâriz* tax collector had produced a guarantor to the central government in order to get *emr ü defter* for the province of Karaman. Although the collector was a close family relative of *Başbakikulu* Hasan Ağa, he still had to prove his ability to meet the central government's requirement by producing a guarantor⁵⁸.

⁵⁴ MM3836: 37.

⁵⁵ KK2651: 19.

⁵⁶ This *defter* has mistakenly been dated as 1073 in the catalogue. In fact it should be 1080.

⁵⁷ "Der Eyâlet-i Karaman Saadetlu defterdar paşa Ağalarından Osman Paşazade Ahmed Bey'e 5 yük akçe peşin ile emr ü defteri verilmiştir fi 3 Şa'ban sene 1080. Bادهu mezbur Ahmed Bey ref' olunub sadriazam kapu kethüdasi Ali Ağa'ya deruhde olunub peşini rikab-i hümayun hazinesine teslim olunmak üzere emr ü defterleri verilmiştir be dest-i hazret-i defterdar paşa fi 26 Şevval sene 1080." KK2653: 47.

⁵⁸ "Der Eyâlet-i Karaman Kayseriye sakinlerinden başbakikulu Hasan Ağa'nin emmisi Ali Ağa'ya virilub mezbur Kayseriyeli İsmail Ağa kefaletiyle emr ü defteri verile deyu ferman olmağla mahallinde mukayyedir Hasan Ağa ser gulam-i baki fi 8 Şevval sene 1081." MM2790.

The register MM2412, dated 1083/1673, lists Abdulmuin Ağa as the collector of the *avâriz* for the province of Karaman for the year 1082/1672,⁵⁹ stating that he was a member of the standing army (*ulufeli*) in the *liva* of İçil. There is no mention of whether he would collect both *avâriz* and *bedel-i nüzul* for the province. We could assume that his collection would include the *bedel-i nüzul* since there is no other person specifically mentioned in the text on this tax⁶⁰. The register KK2659 dated 1084/1674 lists Mahmud Ağa, son of Silahdar (member of the sword bearers' regiment) Burunsuz Mustafa Ağa, as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector for the province of Karaman for the year 1083/1673⁶¹. The document states that the amount of money collected for this particular year was more than expected. So, the excess in the amount of collected money was given to Silahdar Burunsuz Mustafa Ağa as a gift/*in'am olunmak* by the Sultan⁶². This is a very unusual case. It may have been the case that the previous collections had not met the central government's expectation and therefore Silahdar Ağa was given the money as a reward. The question to be considered here is that, if Mahmud Ağa did collect the *avâriz* and *bedel-i nüzul* for the given year on his own, why was his father the person who was awarded the money from the central government? The only explanation we can suspect, is that he was probably acting under his father's supervision, and was not the person with prime responsibility towards the government.

MM2505 register, dated 1085/1675, lists Mahmud Ağa, *Kethüdâ* of the *mirahur-i ewel* (the master of the Sultan's horse) İbrahim Ağa, as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector for the province of Karaman, for the year 1084/1674⁶³. KK2665 register dated 1086/1676 lists *mirahur-i ewel* İbrahim Ağa himself as collector of the *avâriz* and *bedel-i nüzul* for the province of Karaman for the year 1085/1675. There is no mention in the text whether or not a second person was involved in the actual collection. Thus, it was perhaps İbrahim Ağa himself who made the collection for the province⁶⁴.

The *avârizhâne* register of MM3830, dated 1091/1680, lists Mustafa Ağa as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector for the year 1086/1676, in the

⁵⁹ MM2412: 39.

⁶⁰ MM2412: 39-42.

⁶¹ KK2659: 38.

⁶² KK2659.

⁶³ MM2505: 42.

⁶⁴ KK2665.

province of Karaman. It is mentioned in the text that Hamza Ağa, who was a 'man' of *mirahur-i evvel* İbrahim Ağa, acted as a guarantor on behalf of Mustafa Ağa before the central government. There is no indication of Mustafa Ağa's current employment in the document⁶⁵. His background is assumed to be military. The *avârizhâne* register of MM3841, dated 1088/1678, lists Mehmed Ağa, a 'man' of *Altuniçok* Ali Ağa and settled in Ilgin, as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector for the province of Karaman, for the year 1087/1677. It is mentioned in the text that a person called Hayrullah Ağa was the guarantor for Mehmed Ağa's collection before the central government. There is no indication concerning either of these men in the document in reference to their current employment, or official status⁶⁶. MM3909 register, dated 1089/1679, lists Ömer Ağa, an inhabitant of Niğde, as the collector for the province of Karaman, for the year 1088/1678. It is clear from the text that Ömer Ağa did not collect *bedel-i nüzul* for the year in question, and that the former *mütesellim*/deputy lieutenant-governor and local collector of taxes and tithes in the province of Saruhan, acted as Ömer Ağa's guarantor. It is not possible for us to identify Ömer Ağa's employment at the given time⁶⁷. Again, it is possible that he was or used to be a military personnel in the region before being assigned to this job.

The MM2805 register lists Halil Ağa as the *avâriz* collector for the province in the year 1097/1687. There is no clear indication in the document on Halil Ağa's employment at the time. Bezzasitani Mustafa Ağa, who was a resident of Hocapaşa in İstanbul, acted as a guarantor for him⁶⁸. MM2789 register, dated 1098/1688, lists Sarı Osman Ağa as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector for the province, in the given year⁶⁹. MM9480 register lists *el-hac* Halil Ağa as the *avâriz* collector for the province in the year 1100/1689⁷⁰. MM2793 register lists Mustafa Ağa as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector for province in the year 1103/1691. Two individuals, namely Osman Ağa and Hüseyin Ağa, were registered in the document as his guarantors. There is no information concerning the employment of either

⁶⁵ MM3830: 40-43.

⁶⁶ MM3841: 45-47.

⁶⁷ MM3809: 36-38.

⁶⁸ MM2805: 37-40.

⁶⁹ MM2789.

⁷⁰ MM9480: 68.

of them⁷¹. In MM3807 register, dated 1108/1696, lists Kara Şaban Ağa, an inhabitant of Kayseri, as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector in the province of Karaman for 1107/1695. Abdülkerim Ağa, treasurer of Köprülüzade Mustafa Paşa, and [illegible] Ağa were his guarantors. There is no indication of Kara Şaban Ağa's employment⁷². MM3820 register, dated 1111/1699, lists *el-hac* Mehmed Efendi as the *avâriz* and *bedel-i nüzul* collector in the province of Karaman, for the year 1110/1698⁷³.

Conclusion

The systematic examination of the *avâriz* and *nüzul* registers shows that the majority of the 58 named *avâriz* and *bedel-i nüzul* collectors for the province of Karaman between 1628 and 1699 were from a military background. Such men appear to have remained significant in tax collection in the province throughout the century. However, it should be kept in mind that this assumption, at least in part, is based on our understanding of the title *ağa* as indicating mainly men of military affiliation.

The tendency from about 1665 onwards to appoint only one man to collect the levies from the entire province, coupled with the increasing appearances of guarantors for these collectors together suggest a movement towards a system of *iltizam* (tax-farming). However, there are insufficient details in the registers studied so far to enable much to be said about *iltizam* in the *avâriz* system at this stage. It could be a fruitful topic for further research drawing upon material from other provinces.

The present study also shows that there was no non-Muslim involvement recorded in the registers as the collector for the *avâriz* and *nüzul* levies in *Karaman eyâleti* in the seventeenth century, though non-Muslims may have been involved in this job in some other parts of the empire, during the same period. There was, however, a degree of local involvement in *avâriz/nüzul* collection at the official level. 13 (22.4%) out of the 58 *avâriz* and *nüzul* collectors came from local areas within the province i.e. 1 in 1643, 1648 and 1695, 2 in 1641, 1651 and 1655, 3 in 1642; 4 (6.8%) out of the 58 came from other areas i.e. 1 from Amasya recorded in 1641 and 1 from *liva* of Bolu, 1 in

⁷¹ MM2793: 47-49.

⁷² MM3807: 33-34.

⁷³ MM3820: 29-31.

1642 from Manisa, and 1 from Adana in 1652. The remaining 43 (74.1%) out of the 58 collectors were based in İstanbul. Interestingly enough, of the 13 local collectors, almost all of them (i.e. 11) are recorded for the period leading up to 1655, and only two thereafter, in 1673 and 1695. This may have been determined by the introduction of an *iltizam* system⁷⁴.

As will be seen from these conclusions, much more work remains to be done on *avâriz* taxation generally. There is considerable scope within this topic for significant development of our understanding of seventeenth-century Ottoman socio-economic history. This study is, to a large extent, merely the first of what could potentially be a lifetime study. It is to be hoped that the above findings will provide a solid basis for more future work.

References

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi, (The Ottoman Archive of General Directorate of State Archives: formerly "Başbakanlık Arşivi-Prime Ministry Archive"), İstanbul, (DAGM)

A. Archival documents

1. Avârizhâne Registers in Kamil Kepeci Classification [KK]

2587-1050/1640, 2604-1053/1643, 2623-1065/1655, 2625-1067/1657, 3810-1070/1660, 3354-1074-75/1665, 2651-1080/1670, 2790-1082/1672, 2659-1084/1674, 2665-1086/1676, 3809-1089/1679.

2. Avârizhâne Registers in Maliyeden Müdevver Classifications[MM]

2751-1030/1621, 3862-1038/1628, 3382-1050/1640, 3845-1051/1641, 3074-1051-52/1642, 2808-1055/1645, 3832-1058/1648, 3835-1057-59/1649, 4950-1060/1650, 2780-1061/1651, 1980-1061/1651, 3844-1062/1652, 2989-1064/1654, 3847-1066/1656, 3850-1067-68/1658, 2998-1068/1658, 2749-1068/1658, 2653-1080/1670, 7857-1080/1670, 3067-1073-74/1664, 2783-1075/1665, 3836-1078/1668, 3003-1081/1671, 3834-1081/1671, 2412-1083/1673, 2505-1085/1675, 3841-1088/1678, 3837-1090/1680, 3830-1091/1681, 9480-1096/1686, 2805-1097/1687, 2800-1098/1688, 3839-

⁷⁴ On this see Süleyman Demirci, "İltizam (tax-farming) in the Avâriz-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700", *Erciyes University Journal of Social Sciences*, 12/2003: 159-172.

1098/1688, 2793-1103/1691, 2471-1104/1692, 2987-1106/1694, 3807-1108/1696, 3820-1111/1699, 3826-1112/1700

B. Studies

- A Abou-el-haj, Rifaat; "The Ottoman Vezir and Pasa Households, 1683-1703: A preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society*, XCIV (1974): 438-447.
- Darling, Linda; *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, New York 1996.
- Demirci, Süleyman; The Functioning of Ottoman *avâriz* taxation: an aspect of the relationship between centre and periphery: A case study of the province of Karaman, 1621-1700, unpublished Ph.D Thesis, University of Durham, Durham/England, 2001.
- _____, "Collectors of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire. A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700" delivered at CIEPO-15, International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies 15th Symposium, 8-12 July 2002, The London School of Economics and Political Science, (London 2002).
- _____, "*İltizam* (tax-farming) in the *Avâriz*-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700", *Erciyes University Journal of Social Sciences*, 12/2003: 159-172.
- _____, "Collection of *avâriz* and *nüzul* levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700" to be published in *BELLETEN* forthcoming.
- G.S.P Freeman-Grenville; *The Islamic and Christian Calendars AD 622-2222 (AH 1-1650). A complete guide for converting Christian and Islamic dates and dates of festivals*, Garnet Publishing, (Reading, UK, 1995).
- Gündüz, Ahmet; *27 Numaralı Kayseri şer'iyye Sicili H.1035/36-M.1625/26, Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, Unpublished MA Thesis, Erciyes University, Institute of Social Science, (Kayseri, 1995).
- İnalçık, Halil; "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *AO*, VI (1980): 283-337.
- Istskowitz, Norman; "Eighteenth century Ottoman Realities", *Studia Islamica* 16 (1962): 73-94

- Kunt, İbrahim Metin; "Ethnic-Regional (Cins) Solidarit in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 5 (1974): 233-39
- _____, "Kulların Kulları" *Boğaziçi üniversitesi Dergisi-Hümaniter Bilimler*, 3 (1975): 27-42
- _____, "Derviş Mehmet Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice", *Turcica*, 9/1 (1977): 197-214
- _____, *The Sultans Servants: The Transformation of the Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, 1983
- Pakalin, Mehmed Zeki *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, vol.1, İstanbul 1946.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945
- _____, *Kapıkulu Ocakları*, 2 vols. Ankara, 1943-44

KIZILDENİZ'İN GÜNEYİNDE REKABET - ŞEYH SAİD VE FERSAN ADALARI MESELESİ-

İLHAN EKİNCİ*

Giriş

Avrupa devletlerinin Kızıldeniz ile olan doğrudan ilgi ve irtibatları coğrafi keşifler sonrası Portekiz'in Hint ticaretini kontrol altına almak için buraya gönderdiği donanma ve bu donanmanın bazı stratejik noktaları işgal etme çabalarına kadar uzanır. Memlukları ortadan kaldırmak suretiyle Mısır'a, oradan Kızıldeniz sahillerine ulaşan Osmanlılar, Portekiz'le Hint denizlerinde hakimiyet mücadelesi vermişler ancak başarısız olmuşlardı¹. Daha sonraki yüzyıllarda özellikle Kızıldeniz'in Hint okyanusuna çıkışı olan Babülmendeb Boğazı ve çevresinde önce Fransızlar, arkasından da İngilizlerin faaliyetleri ve stratejik noktalara yerleşme teşebbüsleri görülmektedir. Bölgenin tam bir uluslararası rekabet alanı haline gelmesi ise ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında olacaktır².

İngilizler başta olmak üzere, ekonomik ilişkiler ve ticaret, Avrupa'nın Doğu ile olan ve gittikçe artan ilgisi, siyasetlerinin oluşumu, şekillenmesi, değişiminde en önemli belirleyici sebeplerden birisi haline gelmişti. Yüzerce yıllık geleneksel ticaret yollarının canlanması, yeni yol arayışları ve bu ticaret yollarının korunması, ticari akışın sağlanması, birçok Avrupa devletinin doğu ile ilgili siyasetlerinin merkezine oturmuştur. Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki geleneksel ticaret yolu üzerindeki en önemli alanlardan birisi de Kızıldeniz'dir³.

Avrupalı devletlerin artan ilgileri ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Kızıldeniz'in iki ucu, Babülmendeb ve Süveyş üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştı. Kızıldeniz ile ilgili politikadaki köklü

* Dr. OMÜ, Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Bkz. Salih Özbaran, "Yemen'den Basraya, Sınırdaki Osmanlı", İstanbul 2004; Muhammad Yakub Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul 1974.

² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, Ankara 1996.

³ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.134-137.

değişikliğin belirleyicisi, Süveyş kanalının açılması olmuştur. Süveyş kanalının açılması sonrasında özellikle İngiltere ve Fransa için Kızıldeniz ve çevresinin stratejik değeri daha da artmıştı. Bunun yanında, 1870'den sonra Avrupa siyasi dengelerinin değişmesiyle, bölge üzerinde daha etkin rol oynamak isteyen güç odakları arasında 1880'lerde İtalya, daha sonra da Almanya katılacaktır⁴.

Kısalan zaman ve Doğu ile doğrudan ilişkinin artması bu yol üzerinde daha önce önemsiz veya az önemli olarak görülen birçok mevkiin jeopolitik değerlendirmelerinin yeniden yapılmasına sebep olmuştur. Yalnız Kızıldeniz'in giriş ve çıkışı değil, bu denizi çevreleyen sahilleri boyunca da birçok noktanın stratejik değeri artmıştı. Kızıldeniz, Avrupalı devletlerin Doğu ile irtibatını sağlayan bir geçiş noktası olmasının yanında, kıyısındaki limanları aracılığı ile iç kesimlere ulaşan ticaret ağı sebebiyle büyük önem taşımaya başlamıştı. Bu merkezlerden bazıları (Aden, Sevakin, Musavva gibi) yalnızca ticaret yollarının iase ve güvenliği için değil, iç bölgelere kadar uzanan ticarî yollarıyla aynı zamanda birer çıkış limanı haline de gelmişlerdi.

İngiltere, ondokuzuncu yüzyılda dış politikasının mihverine oturan Hindistan ve ülkesi arasında oluşturmaya çalıştığı "Doğu Güvenlik Yolu" politikasını gerçekleştirmeye yönelmişti. Bu yol üzerinde bulunan Cebelitarık-Malta-Kıbrıs-Aden-Basra Körfezi ve kıyıları gibi stratejik noktaları ele geçirmek veya bu bölgelerde nüfuz elde etmek politikasının ana hedefiydi. Süveyş-Kızıldeniz kıyılarının, hatta Arap yarımadasının İngiltere için özel bir önem taşımaya başladığı ortadadır⁵. Süveyş kanalının açılışı bu politikasını iyice pekiştirecektir. İngilizler bu konuda diğer devletlerden hatta kanalın açılmasından çok daha önce bu yol üzerinde birçok noktada iase ve kömür depoları oluşturmuşlardı. Aden⁶, Umman'ın güneyinde Sokotra adası⁷ ve Kızıldeniz'in ağzında Perim (Mayyun) adası bunlardan bazılarıydı.

⁴ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.140-160.

⁵ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 2000, s. 57.

⁶ Hint deniz yolu üzerinde kilit bir noktada bulunan Aden'e İngilizlerin ilgisi XIX. yüzyılın hemen başında başlamıştı. Bombay hükümeti tarafından gönderilen kuvvetlerle 1839'da burayı fiilen işgal eden İngilizler, oluşturdukları kömür ve su depoları, liman, antrepolarla burayı Hint ve Uzakdoğu ticaret yolları üzerinde işlek bir ticarî liman haline dönüştürmüşlerdi. B. Darkot, "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1993, s.136; Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen*, London 2002, s.120-126.

⁷ Hint Okyanusunda Aden'in doğu sahilinde bulunan bu adaya Avrupa'nın ilk ilgisi Portekiz işgali (1507) ile başladı. 1835 yılında Şark Hind Kumpanyası tarafından burada bir kömür deposu kurmak suretiyle İngiliz etkisi altına girdi. Ada 1886 yılında Aden'e tabi olarak İngiliz hakimiyeti altına girdi. J. Tkatsch, "Sokotra", *İslam Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul 1993, s.745-746.

Kızıldeniz'in çıkışında 13 km² yüzölçümlü Perim adası Babülmendeb Boğazına hakim konumu sebebiyle daha onaltıncı yüzyılda ilk Portekiz faaliyetleri esnasında dikkati çekmişti. Portekizliler adaya Veracruz adını vermişlerdi. Fransızların Mısır seferi sırasında İngiliz Doğu-Hint Kumpanyası, Napolyon'un planları arasındaki Hindistan'a ulaşan yolu kontrol altında tutma isteğine engel olabilmek için bu adayı işgal etmişti. Fakat yerleştirilen bataryaların Afrika kıyısı boyunca geçen gemilere engel olamayacağı anlaşılınca garnizon buradan geri alınmıştı. İngiltere Perim adasını 1857'de tekrar işgal etti⁸. Gayet korunaklı ve geniş bir limana sahip olan adada bir bölük İngiliz askeri vardı. Adadaki İngiliz şirketi, getirmiş olduğu buhar makinesi vasıtasıyla elde ettiği tatlı su ile diğer malzemeleri ve kömürü buraya uğrayan vapurlara satarak büyük kâr elde etmekteydi. Hindistan yolu üzerinde Aden'e uğramak istemeyen gemiler için çok uygun bir iâşe merkeziydi. İngilizler adaya kışla, telgrafhane yapmışlar ve biri büyük olmak üzere beş fener yerleştirmişlerdi⁹.

Perim adasının özellikle Hindistan yolu üzerindeki önemi tartışması çok önemliydi. İngiltere'nin Aden valisinin Bombay'a gönderdiği bir yazıda Perim adası etrafındaki arazi meselelerine değinilerek "*bu arazilerin şeyhiyle yapmış oldukları anlaşma gereği yıllık 4000 sterlin maaş tahsis edildiği, bu arazilerin giriş kapısı niteliğindeki Perim adasının elde tutulmasının mutlaka gerekli olduğu, Türklerle bir muharebe esnasında bu bölgeden hareketle Arabistan sahillerinin işgal edilebileceği, bu mevkiilerde gönderilen kraliyet mühendisleri vasıtasıyla uygun istihkâmlar yapılması gerektiği*" belirtilmekteydi¹⁰.

1869 yılında Süveyş kanalının açılmasıyla özellikle İngilizler başta olmak üzere Kızıldeniz ve çevresinin politik arenadaki yeri değişmişti. Fransa, Almanya ve İtalya'nın bölgeye olan ilgileri artmış, onlar da stratejik noktalar arayışına girmişlerdi. Almanya'nın Fersan adalarına olan ilgisi bu cümleden kabul edilebilir. Fakat İngiltere, Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde, başka bir devletin yer almasını istemediği için öncelikle üzerinde büyük nüfuzu olduğu Mısır'ın Kızıldeniz'in Afrika sahili boyunca yayılmasına müsamaha göstermişti. Arkasından Babülmendeb boğazı çevresinde yoğunlaşan Fran-

⁸ A. Grohman, "Perim", *İslam Ansiklopedisi*, C.IX, İstanbul 1993, s.551-552.

⁹ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1302, s.56.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), 41/166, 21.06.1875, Aden Valisinden Gelen Yazının Tercümesi.

sa'nın ilgisini kırmak ve onu dengelemek amacıyla İtalya'yı teşvik etti. İtalyanlar, Kızıldeniz'in güneyinde Afrika sahillerinde bazı önemli noktaları İngilizlerin izniyle işgal etmişlerdi¹¹.

Bu çalışmanın konusu, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletlerinin Kızıldeniz'in güneyinde iktidar ve nüfuz mücadelelerinin arttığı bir dönemde, mekân ve Osmanlı Devleti'nin karşısındaki devletler açısından bakıldığında birbirinden bağımsız olan iki meselenin incelenmesidir. Bunlardan birisi 1869 yılından sonra Fransızların Şeyh Said arazisi, diğeri ise 1900 yılından sonra Almanların Fersan adaları üzerindeki istek ve politikalarıdır. Fransa ve Almanya'nın istekleri, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Kızıldeniz ve Yemen üzerinde nüfuzunu yerleştirmeye ve artırmaya çalışan Osmanlı siyasi iktidarı ile karşılaşmış, rekabete ve güçler dengesine İngiliz ve İtalyanlar da dahil olmuşlardı. Şeyh Said ve Fersan adaları meselesi Avrupa devletlerinin genişlemesi ve rekabeti karşısında, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında izlediği siyasete (veya gösterebildiği tepkilere), topraklarını elde tutmak için getirmeye çalıştığı çözüm ve gayretlere, I. Dünya Savaşı sonrası bu bölgelerden çekilişi konularına ait iki küçük örnektir. Ayrıca bu iki mesele, yalnızca Osmanlı Devleti'nin "*sınırlarındaki bir hakimiyet mücadelesi*" değil, aynı zamanda devletin bu bölgelerdeki "*egemenliğinin sınırlarına*" ait ip uçları da vermektedir¹².

1. Şeyh Said Arazisi ve Fransız İstekleri

Fransızlar, Uzakdoğu ve Afrika sömürgelerine uzanan hat üzerindeki Kızıldeniz ve Babülmendeb'i kontrol etme isteğinin bir sonucu olarak, Şeyh Said arazisi olarak adlandırılan bölgeye yerleşmek istemişlerdi. Şeyh Said, Kızıldeniz, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu'nun birleştiği bir noktada Yemen'in en güney ucunda stratejik değeri ile önem kazanmış bir bölgedir. Yemen'in Babülmendeb Boğazı'na bakan en uç kısmını oluşturan bu arazi, İngiltere'nin *askerî işgali altında olan* Perim adasına iki mil uzaklıkta bulunmaktaydı. Genelde düzlük olup yükseltileri az ve kumluk olan arazi, yaklaşık yirmi kilometre karedir. Arazi gayri meskûn olup tarım ve imara da uygun değildi. Bölge için önemli olan tatlı su, kuyulardan elde edilebili-

¹¹ Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.179.

¹² Onaltıncı yüzyılda bölgedeki Osmanlı egemenliğini ve derecesini, bölgenin ve tarihinin sınırlarında dolaştırarak sorgulanması hakkında bakınız, Salih Özbaran, "*Sınırdaki Osmanlı*", s.17-32.

yordu. Limanı da derin olmayıp mevcut haliyle ancak küçük, yerli teknelerin giriş çıkışına uygundu¹³.

1869 Ocağında iki Fransız (Mass ve Poilex) Şeyh Said arazişini Hakrani (belgelerde Hükm? olarak geçmektedir) göçebelerinden 80.000 riyale (425.000 Frank) satın aldılar¹⁴. Bölgedeki Osmanlı yetkililerinin, Şeyh Said arazisinin Fransızlara satıldığına ait ilk bilgileri Aden'deki İngilizler vasıtasıyla öğrendikleri anlaşılmaktadır. İlk tepkileri şaşkınlık olduğu anlaşılan Osmanlı yetkilileri, haberin doğru olmayabileceği, satan kişinin "bedevilik ve cehaletinden" kaynaklanan bir yanlışlık olabileceğini ifade etmişlerdi. Haberin doğruluğunu araştırmak için yüzbaşı Salim Bey bölgeye gönderilmişti¹⁵.

Fransız vatandaşı olup uzun yıllardır Aden'de ticaretle meşgul olan Mass ve "Süveyş Kanalı Şirketi'nden" Mösyö Poilex Ekim 1868 başlarında Aden'den Moha'ya gelmişlerdi. Gelişlerinin görünüşteki sebebi, Kızıldeniz sahilindeki bazı yerlerde ve Kızıldeniz'in Babülmendeb'den girildikten sonraki ilk iskelesi olan Moha'da ticarethane açmak için keşif gezisinde bulunmuş olmalarıydı. Ancak uzun yıllardır Aden'de bulunan tecrübeli tüccarın bölgeyi tanımak için geziler yapmaya ihtiyacı yoktu. Yapılan tahkikatta; Mass ve Poilex'in Hükm kabilesi şeyhlerinden olup asiliği ve zorbalığıyla şöhret bulmuş olan Ali Sabit adlı kişiyle irtibata geçtikleri ve Şeyh Said olarak adlandırılmış boğazda Fransa'ya (belgede, muhtemelen konuya hakim olunmadığından dolayı "İngiltere'ye" şeklinde yazılmıştır) istihkâm vermiş olduğu haberi alınmıştı. Fakat satış mukavelesinin ayrıntıları konusunda Hükm kabilesi şeyhinin de bir malumatı olmadığından bir bilgi edinilememişti. Yalnız Şeyh Said boğazından güney, kuzey ve doğu yönünde altışar

¹³ Buradaki suyu balıkçı, sedefçi kayıklarına ve Perim adasındaki İngilizlere satarak geçinenler vardı. Fakat Perim adasındaki İngilizler getirttikleri buhar makinesiyle tatlı su elde etmeye başlayınca bu gelir önemini yitirecektir. Osmanlı askeri bölgeye gelince yeni su kuyuları açılarak hakimiyet altına alınmıştı. *Yemen Vilayet Salnamesi* 1302, s.52-55.

¹⁴ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, İstanbul 1334, s.2; Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen*, s.131-132.

¹⁵ BOA, HR.SYS, 105/4, 8.11.1868, Aden Kumandanından gelen Ariza Sureti; "Ali Sabit de şaşırmıştı. Onun şaşkınlığı Osmanlı yetkililerinin kendisine olan kızgınlığının sebeplerini anlayamamış olmasıydı. O, her zaman ailesinin üzerinde yaşadığı ve yönettiği topraklarını satmıştı" ifadeleri yerel gelenek ve tutumun tipik bir örneğini sergilemektedir. Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen*, s.131-132.

saatlik bir mesafedeki toprağın sekiz bin riyale satıldığı ve bu paranın da bir kısmının ödendiği öğrenilmişti¹⁶.

Zaman geçtikçe satış işlemi ile ilgili ayrıntılı ve daha doğru bilgiler de gelmeye başlamıştı. Fakat önceleri, araziye Fransızlar tarafından gösterilen ilginin gerçek sebebini anlayamamış olan bazı Osmanlı memurlarının, bunu, bölgenin “*birinci derecede mümbit*” olmasına bağlamaları dikkati çekmektedir. Halbuki subaylardan gelen raporlarda Fransız teşebbüsünü basit ticarî kaygılara indirgeyen bölgenin tarımsal potansiyelinin olduğu haberleri yalanlanmış, amacın arazi sahibi olmak değil, Babülmendeb Boğazı'nın kontrolü olduğu vurgulanmıştı. Fransızların amacı, boğaz açısından kilit bir noktada bulunan Şeyh Said arazisini ele geçirerek, İngiltere'nin bu boğazı kontrol etmekte olan Aden ve Perim adası noktalarına karşı stratejik bir üstünlük sağlayabilmektir¹⁷.

Osmanlı merkezinin ilk ne zaman tepki verdiği bilinmiyor fakat, aldığı ilk bilgilerinin karışık, düzensiz, eksik hatta yanlış değerlendirmelere sebep olacak nitelikte olduğu görülmektedir. Bu sebeple olsa gerek, Fransızlara karşı ilk ciddi tepkinin İngiltere'nin Aden komutanından geldiği anlaşılmaktadır. İngiliz yetkili, Fransa konsolosuna giderek bu durumun kabul edilemeyeceğini bildirmişti. Ayrıca İngilizler, “*Fransızların teşebbüsünü Yemen mutasarrıfı paşaya ulaştırmış olmalarına rağmen Osmanlı idarecilerinin bu konuda ciddi bir önlem almamalarından şikayetçi*” olmuşlardı. Fransızların bölgeyi ziyaretlerinin asıl sebebi, daha önce imzalanmış olan mukavelede bina yapımına başlanması için öngörülen altı ay sürenin bitmesi ve bu sürenin dört ay daha uzatılması için olduğu öğrenilmişti. Hatta İngilizler, Fransızların bu teşebbüsünden o kadar rahatsız olmuşlardı ki Ali Sabit ile doğrudan temasa geçerek Fransızların vermiş oldukları miktarın bir buçuk katını teklif etmişlerdi¹⁸.

Osmanlı hariciyesi, aldığı haberlerin doğrulanması ve İngiliz yetkililerin uyarısı üzerine gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı. Hemen Ali Sabit'in yakalanması ve mukaveleden geri döndürülmesi için aşiretin muteber şeyhleri ile irtibata geçilmişti. Diğer taraftan, yetkililer, Fransa nezdinde gerekli diplomatik tepkiyi gösterebilmek için olayın; Fransız tüccarların basit bir ticarî

¹⁶Bu miktarın sekizbin değil yirmibin veya seksenbin riyal olduğu şeklinde, BOA, HR.SYS, 105/4, 22.11.1868, Hicaz Vilayetinden Gelen Arıza.

¹⁷ BOA, HR.SYS, 105/4, 22.11.1868, Hicaz Vilayetinden Gelen Arıza.

¹⁸ BOA, HR.SYS, 105/4, 22.11.1868, Hicaz Vilayetinden Gelen Arıza.

girişimi, tâbi oldukları devletin izni, veya Süveyş Kumpanyası'nın teşviki sonucunu olup olmadığını anlamaya çalışmaktaydılar¹⁹.

Yemen'den gelen raporlarda ise, Ali Sabit ve aşireti hakkında hiç de olumlu şeyler yazılmamıştı. Raporlara, dönemin Yemen'inin klasik bir manzarası yansımıştı. Aşiretle ilgili olarak; eskiden beri isyan halinde oldukları, çöllerde hecin üzerinde gezen kabilenin fesada meyilli olduğu, hükümet yanlısı kabile şeyhi varsa da sadakatle iş görmediği ve kabilenin, şartları uygun bulunduğu durumda Ali Sabit gibi kişiler etrafında toplanıp isyan ettiği, bildirilmişti²⁰.

İlk gelen raporların aksine daha sonra problemi algılama düzeyinin arttığı anlaşılmaktadır. Osmanlı subayları açılacak olan Süveyş kanalından dolayı bölgenin artacak önemine dikkat çekmişlerdi. Fransa'nın da İngiltere gibi bölgede istihkâmlar elde etmek amacıyla olduğu, Ali Sabit meselesinde başarılı olamazlarsa bile başka teşebbüslerde bulunabilecekleri belirtilmişti. Alınan bilgilere göre; Fransızların mukavele ile ilgili olarak taleplerinden vazgeçmeyeceği, Ali Sabit ile imzaladıkları mukavele kabul edilmese bile devlet düzeyinde teşebbüslerde bulunarak ısrar edecekleri tahmin edilmekteydi²¹.

Osmanlı Devleti bu toprak satışı işlemini reddettiği gibi, Ali Sabit'in de peşine düşmüştü. Kendisini mektup göndererek savunmak zorunda kalan Ali Sabit'in ifadeleri dikkat çekicidir. Bu Fransız tüccarlarıyla burada istedikleri gibi bir liman yapmak üzere satılması hususunda görüştüğünü, burasının Devlet-i Aliyye'nin olduğunu ve onun izni ve rızasıyla ancak satılabileceğini, tüccarların Devlet-i Aliyye'nin rızasını alacaklarını söyleyerek kendisine bir

¹⁹ BOA, HR.SYS, 105/4, 22.11.1868, Hicaz Vilayetinden Gelen Arıza.

²⁰ BOA, HR.SYS, 105/4, 17.03.1869, Yemen Mutasarrıflığına Arıza.

²¹ Avrupa'da çıkan kolera salgınının Hacılar yoluyla ortaya çıkıp, yayıldığına dair Avrupa devletlerinin iddiaları üzerine oluşturulan bir heyet Kızıldeniz iskelelerinde karantina oluşturulmasına karar vermişti. Heyet Şeyh Said'de bir karantinahane kurulması önerisine, bölgede yapmış oldukları gezi sonucunda, yol olmadığı gerekçesiyle sıcak bakmamış ve bu görüşten vazgeçilmiştir. Halbuki mahallî ve askerî yetkililer Şeyh Said'in sahip olduğu limanı ile bölgede karantinahane için en uygun yer olduğu görüşündeydiler. Dikkati çeken husus "*burada yapılacak bir karantinahanenin bölgedeki Fransız iddialarını zayıflatacak veya boşa çıkaracağı*" düşüncesidir. BOA, HR.SYS, 105/4, 17.03.1869, Moha Kaymakamı Süleyman Nuri Bey; Askerî tedbirlerin yanında bölgede karantinahane açılmasının Osmanlı egemenliğini kuvvetlendireceği böylece Fransız taleplerinin bertaraf edilebileceği şeklindeki görüş 1882 yılında yeniden dile getirilmişti. BOA, YPRK. UM, 5/51, 5.12.1882, Hicaz Vali ve Komutanı Osman Nuri.

kağıt yazdırdıklarını, bu şartların mukavelede olup olmadığı veya çarpıtılıp çarpıtılmadığını bilmediğini, çünkü okuması ve yazması olmadığını, ayrıca mukavelede belirtilen süre şartını çoktan aştığı için artık mukavenenin öneminin de kalmadığını belirtmişti. Fransızların, mukavelede öngörülen sürenin bitmesi üzerine ikinci defa gelip müddeti uzatmak istediklerinde kabul ettiğini ve bir belgeye parmak basurdıklarını söylemişti. Bununla birlikte bu müddet de sona erdiğinden ve Osmanlı'dan bir ferman da getirmediği için mukavenenin hükümsüz kaldığını, altıyar saat mesafenin ne olduğunu bilmediğini, kararlaştırılmış olan 80.000 riyalden de hiçbir şey almadığını ifade etmişti. Bu arazinin devletin malı olduğunu bildiğini, gerçekte kendisinin bir mülkü tasarruf etmeye salahiyeti olmayıp meblağın alınması ve yerin tesliminin devletin rızasıyla olabileceğini yazmıştı. İfadesinde Fransızların verdiklerinden fazlasını başkalarının da teklif etmesi üzerine durumu kabul etmeyip yetkililere bildirdiğini söyleyen Ali Sabit (İngilizlerin daha büyük bir teklifle gittikleri anlaşılıyor) hakkındaki suçlamaları reddedip (devlete sadakat konusu da dahil) kendisinin masum olduğunu bildirmişti²².

1870 yılında Fransız şirketi Şeyh Said'e yerleşme konusunu keşinleştirmek üzere bina inşası için malzeme getirmişler ve inşaata başlamışlardı. Fransızların mülkiyet konusundaki ısrarları ve buradaki inşaatlarını genişletip bölgeyi ileride ele geçirecekleri ortaya çıkınca Babiali tedbir alma yoluna gitmişti. Osmanlı yetkilileri bir taraftan buradaki Fransızlara Osmanlı devletinin herhangi bir yerinde ecnebilerin sahip oldukları imtiyaz dairesi içerisinde hareket edilmesi, fazlasına müsaade edilmemesi emrini verirken diğer taraftan bölgenin aşiret ve kabilelerin müdahalelerinden kurtarılmasını istemişti. Ayrıca taraflar anlaşacakları zamana kadar inşaatların tatil edilmesini (statüko) kararlaştırmıştı. Fransızlar Avrupa'da bu sırada Almanya ile olan savaşları sebebiyle bölgedeki isteklerinden geçici olarak vazgeçmişler fakat durumu protesto etmişler ve yapmış oldukları harcamaların tazminini istemişlerdi²³. Osmanlı bu binalarla ilgili olarak talep edilen korumanın, olayın öncesi ve sonrasında kişiyi oradaki mülk sahibi olarak görmediği ve mesele hallolmadığı için her ne kadar zo-

²²BOA, HR.SYS, 105/4, 30.08.1869, Ali Sabit'in Mektup Tercümesi.

²³ HR.SYS, 105/1, 23.12.1871, Hudeyde Mutasarrıflığı Tahriratı; Fransızların buraya gelişine engel olmak için Moha kaymakamı olan Süleyman Bey yanına başıbozuk askerleri ve bazı aşiretlerden aldığı askerlerle beraber buraya gelip küçük bir kale inşa ettirerek içine birkaç asker koydurduğuna dair. *Yemen Vilayet Salnamesi* 1302, s.54.

runlu değilse de korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti²⁴. Fakat diğer taraftan bu protestonun ileride açılacak davaların başlangıcı olabileceğini fark eden Babıali, Fransa'nın Aden konsolosuna bir reddiye göndermişti. Çıkış yolu arayan yetkililer Fransızlara verilen senedin arazi satışı için değil burada bina yapımı izni için olduğu, Ali Sabit'in Osmanlı ruhsat verdiği takdirde bina yapılacağını zannettiği için amele ve malzeme tedariki için 80 bin riyale anlaştığını iddia etmişti. Kabile şeyhleri arasında arazi satışı hususunda yapılan yegane işlemin şer'i şerifte hüccet almaktan ibaret olduğu, satan kişinin senet vermesinin satışlar için muteber kabul edilmediği, hiç kimsenin kendi arazisi olmayan bir yeri başkasına satmaya muktedir olmadığı, senet iptal edilemese bile kabileler arasında itibarı olmadığı belirtilmişti. Meselelere sebep olan Ali Sabit'in ise hükümetten çekindiği için saklandığı ve kendisinden bu konuda cevap almanın da şu ana kadar mümkün olmadığı ifade edilmişti²⁵.

1872 yılı Haziranında Fransa Şeyh Said açıklarına gönderdiği "Ases"? adlı kruvazörü ile bir kez daha işgal teşebbüsünde bulunmuş fakat sonuç alamamıştı. Fransızların çabaları devam etmiş, bölgeye egemen olabilmek için gönderdikleri askerlerle fiili işgale uygun zaman ve zemin yaratmaya çalışmışlardı²⁶. Bu teşebbüsün başlangıcında Fransa'nın devlet olarak rolünün derecesini bilemiyoruz. Fakat araziye sahip olma konusunda sonuç alamayacağını anlayan şirketin 1884 yılında araziye Fransa hükümetine satmaya teşebbüs ettiği haberi alınmıştı²⁷. Bu noktadan sonra mesele iki hükümet arasındaki bir soruna dönüşecektir.

2. İstekler Karşısında Osmanlı Tepkisi ve Politikası

Osmanlı Devleti'nin anlaşmayı yok hükmünde sayması ve buraya gönderdiği kuvvetlerle Fransızların geri çekilmesini sağlaması meseleyi halletmemiştir. 1876 yılında, muhtemelen Osmanlı için savaş yılları oluşundan istifade etmek isteyen Fransa'nın meseleyi yeniden gündeme getirdiği anlaşılmaktadır. Yetkililer mukavele karşılığı para alınıp alınmadığı, şeyhler arasında bu tür senetlerin itibarının ne olduğu, senetlerin arazi satışlarında

²⁴ HR.SYS, 105/1, 03.1.1872, Hudeyde Mutasarrıflığı Tahriratu.

²⁵ HR.SYS, 105/4, 23.03.1876.

²⁶ Fransa savaş gemilerinden birisi 1872 yılında içinde 2500 asker bulunduğu halde Şeyh Said'e gelmiş oradan Perim'e ve Aden'e geçmişlerdi. Bir müddet sonra yine Şeyh Said'e demir atmış ve bir subayla 500 asker, oradaki muhafız Osmanlı askerleriyle görüşüp araziye ve binaları gezmişlerdi. HR.SYS, 105/5, 01.05.1872, Yemen Vilayeti Tahriratu.

²⁷ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, s.2.

yerel kurallara uygun olup olmadığının araştırılmasını istemişlerdi²⁸. Güç durumunda kalan Osmanlı Devleti'nin daha önce meseleyi çok kesin bir şekilde reddederken, bu sefer kendi iç hukuku açısından da incelemeye almış olması, zor durumda kaldığını göstermektedir.

Bu meseleyle ilgili olarak İngilizler her fırsatta Osmanlı yetkililerinin yanında yer alacaklar, dahası bölgeyle ilgili her türlü istihbaratı Londra elçiliği aracılığıyla İstanbul'a ulaştıracaklardı. Londra elçiliğinden gelen gizli telgrafta; Lord Granvil'in Aden valilerinden almış oldukları telgrafta "Brandon" adlı Fransız savaş gemisinin Perim karşısındaki Şeyh Said arazisini tasarrufları altına almak için bir tercüman ve bir miktar askerle karaya çıkmak istediğini, fakat Osmanlı askerinin Fransız komutanın çıkmasına engel olduğunu bildirmişti. Fransız subay Fransa'nın bölgeyi "Sultan"dan satın aldığını ifade etmişse de geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu haberi ulaştıran elçilik yetkilileri, buradaki Osmanlı egemenliğinin sınırlarını gösteren bir ibareyi de not düşmüşlerdi. Lord Granvil, komutanın kullandığı "Sultan" tabirinin Osmanlı hükümdarını mı, yoksa bölge üzerine hak iddia eden "hakimlerden" birinin mi kastedildiğinin anlaşılamadığını söylemişti. Ayrıca İngiltere bu haberin kendilerinden öğrenildiğinin gizli kalmasını istemişti²⁹.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti siyasal mekanizmalara dayanıyordu. Kurmaya çalıştığı devlet otoritesi sık sık isyanlarla bozuluyor ve Osmanlı hakimiyeti belli merkezlerin dışında sağlanamıyordu. İmparatorluğun sınırlarında, bu uzak topraklardaki hakimiyetini artırmak için ortaya atılan projeler, nihai olarak sınırdaki Yemen'e kadar uzatılıyordu. İlk etapta yapılması düşünülen Hudeyde-San'a hattının, daha sonra Hicaz Demiryolu ile birleştirilmesi hesapları yapılmaktaydı³⁰. Umman-ı Osmanî gibi vapur şirketleri kurularak veya Kızıldeniz'e gönderilen savaş gemileriyle sahillerde hakimiyet ve denetim artırılmaya çalışılmaktaydı.

Yemen'de bulunan idareciler, bölge ile ilgili siyasî ve askerî isteklerin müdahalelerin önlenbilmesi için ekonominin yeniden canlandırılmasını önermekteydi. Özellikle Süveyş kanalının açılmasından sonra devletlerin bölgeyle ilgili artan niyet ve istekleriyle mücadele edebilmek, buradaki tica-

²⁸ HR.SYS, 105/4, 23.03.1876.

²⁹ BOA, YEE, 118/51, 23.10.1870, Londra Sefareti Telgrafı.

³⁰ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, s.214-216; Ufuk Gülsoy, "Yemen Demiryolu Projesi", *Osmanlı*, C.3, Ankara 1999, s.685-691.

ret yollarını İngiliz etkisinden kurtarmak, Osmanlı hakimiyetini yeniden canlandırmak gerekiyordu. Önerilerden birisi de özellikle Moha'nın durumunun iyileştirilmesiydi. Kızıldeniz'in güneyinde Yemen sahillerindeki bu liman kenti, İngilizler Aden'e yerleşinceye kadar çok canlı bir ticarete sahne olmuştu. İngilizlerin Aden'e yerleşmeleri ve kara ve deniz bütün ticaret yollarını buraya çekmeleri üzerine Yemen'in bu eski ve meşhur iskelesi günden güne önemini kaybetmişti. Limanın bakımsızlığı, gemilerden atılan safralarla dolmuş olması gibi teknik sebepler de buraya büyük gemilerin girişini engellemiş ve gümrük vergileri düşmüştü³¹.

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'nın bölgeye artan ilgisi karşısında, başvurduğu tedbirler arasında merkezle olan bağlarının güçlendirilmesindeki en büyük araçlardan olan telgraf hatlarına önem vermişti. Hicaz ve Yemen sahillerindeki mevcut hatlara yenilerinin eklenerek İstanbul'a bağlanması için çalışmalar başlatılmıştı. Bu çalışmalarda Şeyh Said mevkii de önemli bir yer tutmaktaydı. 1889 yılına gelindiğinde Yemen'de San'a, Moha ve Luhiyye arasında telgraf hatları döşenmişti. Fakat bu hatlar yalnızca Yemen sahiliyle merkezi birbirine bağlıyordu. Artan önemine binaen bu hattın güneyde Şeyh Said'e kadar uzatılması planlanmaktaydı. Fakat bundan daha da önemlisi Yemen'deki hatların İstanbul'a uzanan ana hatlarla birleştirilmesi meselesiydi. Bunun için Yemen'deki hattın Konfide'ye, oradan denizden uzatılacak bir hatla Cidde'ye uzatılması veya Hindistan'dan gelen ve Aden-Perim-Sevakin üzerinden Süveyş ve Mısır'a uzanan *Eastern Telegraph Company*'nin telgraf hattına bağlanması düşünülmüştü. Bu noktada işin ekonomik boyutu devreye girmiş, telgraf ücretleri için bu şirketin İstanbul yetkilisi Serpuş Efendi ile görüşülmüştü. Dahası telgrafların dili, zamanı, tarifesi ve bunun için Perim adasında istihdam edilmesi gereken olan görevlinin maaşı meseleleri ortaya çıkmıştı³². Raporlarda Osmanlı hakimiyetinde olacak hatların yapımındaki masraftan kaçınmak için, daha az masrafla fakat dışa bağımlı olunacak olan Eastern Şirketinin hatı üzerinden bağlanılmasının tavsiye edilmesi dikkati çekmektedir. Halbuki Mısır Fevkalade Komiseri Ahmet Muhtar Paşa 1893 yılında padişaha gönderdiği bir raporunda, Hicaz, Yemen gibi bölgelerdeki telgraf hatlarının İngilizlerin elinde bulunmasının sakıncalarını vurguluyor, yeni hat çekmenin yollarının araştırılmasını öneriyordu³³.

³¹ BOA, HR.SYS, 105/8, 05.06.1875, Taiz Mutasarrıfı Yusuf Mazhar Bey'in Tahriratu.

³² Y.PRK.PT, 5/53, 08.10.1889, Mazbata Sureti.

³³ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, s.39.

Bu arazinin mülkiyeti ile ilgili olarak Avrupa basınında spekülâtif haberlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Şeyh Said arazisinin “*Marsilya Heyet-i Sarrafıyesi tarafından Alman Heyet-i Sarrafıyesine satıldığına*” dair Paris’ten gelen telgraf üzerine II. Abdülhamid’in bu arazinin hukuki durumunun araştırılmasını istediğini görmekteyiz³⁴. Ayrıca haberin doğruluğu Paris sefaletinden sorulmuştu. Elçilik, arazi üzerindeki Fransız isteklerine dair yetkililerle yaptığı görüşmelerde kaçamak cevaplar verildiği ve Fransızların açık tavır sergilemekten kaçındıklarını bildirilmişti. Osmanlı, hukukunu korumak için buraya bir miktar daha asker göndermekten başka çare görememişti³⁵.

1891 yılında Fransa’da ve Berlin’de yayınlanan gazetelerde yer alan habere göre ise; “*Mısır meselesinden dolayı İngiltere’ye karşı oluşmuş tepki ve kızgınlık sebebiyle Fransa ile Osmanlı Devleti Kızıldeniz’de İngilizlerin elinde bulunan Perim adasına karşılık Şeyh Said arazisini Fransa’ya terk edildiğine dair gizli anlaşma yapmışlardı*”³⁶. Babıalı bu söylentiye yalanlamış ise de gazeteler arazinin mülkiyetinin Fransa tarafından satın alınmış olduğunu yazmaya devam etmişlerdi³⁷.

Fransa’nın bu teşebbüs ile ilgili ilk niyeti ne olursa olsun; ister devlet düzeyinde, ister gayri resmî destek düzeyinde, isterse basit bir ticarî teşebbüs olsun, resmî düzeyde desteklenmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. 1893 yılında, Fransa meclisinde Şeyh Said arazisinin işgal ve tahkimi tavsiye edilmişse de Fransa Sömürge Bakanı bu isteği yanıtsız bırakmıştı³⁸. Meclisin, hükümete yaptığı bu tavsiye kararına dair haberleri çoğu defa olduğu gibi İngiltere kaynaklı öğrenen Osmanlı yetkilileri, Fransa’dan bu konuda kesin teminat istemişlerdi. Diğer taraftan Yemen vilayetine de telgraflar çekilerek devlet egemenliğini orada temsil edecek mülki ve askerî memurlar bulunulması istenmişti³⁹.

³⁴ Osmanlı Hariciyesi, bu konuda mevcut evraklardan kesin bir bilgi edilememiş olmasını, Fransa ile yapılan görüşmelerde askerlerinin buraya çıktığının aslı olmadığı, Fransızlar tarafından bölgenin Osmanlıya ait olduğunun kabul edilmiş olduğu, dolayısıyla bu tür iddiaların gerçek olmadığı şeklinde yorumlamıştı. BOA, YA. HUS, 180/44, 30.11.1884, Hariciye Nezareti Tezkiresi.

³⁵ BOA, YEE, 21.01.1885, Hariciye Nezareti Tezkiresi.

³⁶ BOA, Y.PRK.EŞA, 14/101, 21.11.1891.

³⁷ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, s.3.

³⁸ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, s.3.

³⁹ BOA, HR.SYS, 105/8, 02.04.1893, Sadaret Tezkiresi.

Fransızların ilgisi, Paris ve Londra elçiliklerinden gelen uyarılar, Osmanlı Devleti'nin Şeyh Said çevresindeki askerî durumunu yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştu. Osmanlı burada bir koğuş, bir istihkâm, bir bölüklük kışla, iki top ve tepenin üst noktasında bir karakol, cephanelik ve cami yapmıştı. Konumu itibarıyla Perim adasının bir kısmı ve Fransızların daha önce çıktıkları fakat boşaltmak zorunda kaldıkları arazi de kontrol altında tutulmaktaydı. Bir telgrafhane yapılmıştı ve yanında bulunan karakolda resmî günlerde sancak çekilmekte, Şeyh Said önünden geçen gemilere de selam merasimi yapılmaktaydı⁴⁰. Bu sembolik törenlerin bile bu bölgedeki egemenlik mücadelelerinde büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Fransa'nın Şeyh Said ile olan ilgisinin parlamento düzeyinde 1897 ve 1909 yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Fransa Meclisi ikinci başkanı tarafından gazeteler aracılığıyla hükümetinin bu arazi üzerine tasarruf hakkı olduğuna dair görüşlerini belirtmişti. Osmanlı, sahip olduğu Yemen'in bir parçası olan arazi üzerindeki Fransız isteklerinin asılsız olduğunu ifade ederek ve buradaki Osmanlı hakimiyetini pekiştirecek önlemler almaya çalışarak Fransızların bu isteklerine cevap vermişti⁴¹.

Fransızlar Şeyh Said ile olan ilgilerinin peşini bırakmamışlardı. 1911 yılında Paul Body adlı bir müteşebbisin Moha ile Şeyh Said arasında kömür arama imtiyazı için Osmanlı yetkililerine başvurduğu görülmektedir. Osmanlı yetkilileri Şeyh Said konusundaki Fransız isteklerini reddetmişlerdi⁴². 1912 yılına gelindiğinde, Fransa Şeyh Said arazisini satan Ali Sabit'in soyundan geldiği anlaşılan kişilerle irtibat kurarak, bunların bu satışı razı olup olmadıklarına dair tasdikname peşinde koşarken, Fransa'nın Hudeyde konsolosluguyla dışişleri bakanlığı arasındaki şifre haberleşmeler Osmanlı yetkililerinin dikkatinden kaçmamıştı⁴³.

1868'de iki Fransız tüccarın satın aldıklarının haber alınmasıyla başlayan Şeyh Said meselesi, Osmanlı hükümetinin Ali Sabit'i baskı altına alarak ve İngiltere'nin desteğiyle Fransa'ya karşı koymaya çalışmıştı. Fransızların işgal

⁴⁰ BOA, HR.SYS, 105/10, 06.04.1893, Yemen Umum Kumandanlığından; BOA, Y.MTV, 76/135, 06.04.1893; askeri tedbirlerin artarak devam ettirilmesine dair, BOA, Y.MTV, 77/42, 78/70, 13.05.1893.

⁴¹ BOA, DH.MUİ, 18-2/5, 03.10.1909, Sadaret Tezkiyesi.

⁴² BOA, HR.SYS, 105/11, 16.01.1911, Paris Sefareti Tahriratı ve Mektubu.

⁴³ BOA, HR.SYS, 105/13, 30.12.1912.

teşebbüsleri ve hak iddialarıyla mesele I. Dünya Savaşı öncesine kadar taşınmıştı⁴⁴.

3. Fersan Adalarına Osmanlı Devleti'nin İlgisi ve Adaların Durumu

Avrupalı devletlerin rekabetleri sonucu stratejik önem kazanan yerlerden birisi de Fersan adalarıydı. Fersan adaları Kızıldeniz'in güneyinde Cizan açıklarında Luhiyye'ye 75, Kamaran'a 95 ve Hudeyde'ye 140 deniz mili uzaklığında bir mercan adaları grubuydu.

Fersan adalarına olan ilgi arttıkça, bölgeyle ilgili olarak merkeze gönderilen layiha ve tahriratların da arttığı görülmektedir. Bu raporların hazırlanmasında Yemen'in içinde bulunduğu durum ve karmaşadan kaynaklanan endişeler bulunduğu gibi özellikle, 1901 yılından sonra yazılanlarda, ada üzerinde odaklanmış olan Alman ilgisinin de rol oynadığı anlaşılmaktadır. Layihada, Fersan adalarının coğrafi, idari yapısı, halkın durumu, maişetleri ile ilgili bilgiler yer almakta ve adanın maden kaynaklarının durumu, potansiyeli, üretime geçildiği takdirde devlete olan katkıları da incelenmişti⁴⁵. Bu raporlar, yabancı devletlerin ilgi alanına girmiş olan Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki bir adasını koruma siyaseti, devletin bu ilgi karşısındaki tavrı ve hareket tarzına ait bazı bilgiler vermektedir. Bir anlamda devletin egemenlik konusundaki tepkilerine işaret etmektedir.

Raporda Fersan'ın idari durumu belirtilerek adalardaki meskûn ve gayri meskûn yerler ve özellikleri anlatılmıştı. Adalar idari bakımdan Hudeyde sancağına bağlı Ebu Ariş kazasının Cizan nahiyesine bağlıydı. Müdürlük, meskûn ve gayri meskûn yüzü aşkın irili ufaklı adacıklardan oluşmaktaydı. Fakat adaların ağırlık merkezi Büyük ve Küçük Fersan olarak adlandırılmış en büyük iki ada çevresindeydi. Diğer adalar çok az nüfus barındırmaktaydı. Fersan'ın, merkezinin bulunduğu ada ile birlikte toplam nüfusu 2500 kadardı. Raporda Osmanlı Devleti'nin 300 hanelik Fersan kasabasındaki hakimiyetinin sembolikliği, devleti temsil eden bir müdür ve iki gümrük kolcusunun dışında hiçbir şey olmadığı ifade edilmişti⁴⁶.

⁴⁴ BOA, HR.SYS, 105/11, 16.01.1911, Paris Sefareti Tahriratu ve Mektubu.

⁴⁵ BOA, YEE, 9/11, 13.02.1889, Yemen Vilayetinden Layiha; BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, 15.03.1901, Binbaşı Rüşdü Bey'in Tahriratu.

⁴⁶ Osmanlı yetkililerinin devlet egemenliğinin sembollerini konusundaki hassasiyeti yalnızca içe, ada halkına yönelik değildi. Devlet uluslararası alanda da sıkıntılı zamanlarından birini yaşamaktaydı. Ayrıca bölgedeki hakimiyeti açısından, semboller konusunda endişelenmekte haklıydı. Çünkü 1860'larda Babülmendeb Boğazı'ndaki Perim adası İngilizler tarafından işgal edilirken öne sürülen gerekçe "adada Osmanlı hakimiyetine dair hiçbir işaretin olmamasıydı". A. Grohman, "Perim", s.552.

Adalar arazisinin büyük bir kısmı taşlıktı ve tarım çok az yapılabilirdi. Tatlı suyun kaynağı yalnızca kuyulardı ve mevcut su kaynakları temel ihtiyaçlara ancak yetmekteydi. Adalarda bulunan nüfus ve dağılımı, kuyu sayısı ve tatlı suyun özellikleri ile paralellik göstermekteydi. Bu mercan adalarında halkın temel geliri inci, sedef ve balık avcılığıydı. Bunun yanında biraz hurma ağaçları (5000 civarında oldukları tahmin ediliyor), az miktarda koyun ve çok az da ziraatla uğraşılmaktaydı. Balık, sedef ve inci avı mevsiminde adalar ve çevresinde yalnızca ada halkı değil, Hicaz ve Yemen'in çeşitli yerlerinden hatta Kızıldeniz'in Afrika sahillerinden tekneler gelmekte ve civarda sayıları 4000'i bulan kayak toplanmaktaydı. Kızıldeniz'e mahsus Sinbuk denilen büyük kayıkların barınabileceği birçok limanı olan adanın çevresindeki nüfusun, av mevsiminde çok büyük oranda artarak 120.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir. Raporda ekonomik kaygılar da yer almaktaydı. Halk elde ettiği sedef ve inci vergiden kaçırmak için gizli olarak pazarlamaktaydı. Ekonomik olarak bölgenin Hindistan'la olan bağlılığına işaret edilmişti. Çünkü bu inci ve sedefin en büyük alıcısı Aden ve Bombay tüccarlarıydı. Bundan başka tube? olarak adlandırılan, yağı kalafat olarak, derisi yay, dişleri tespih yapımında kullanılmakta olan bir tür büyük bir balık cinsi avlanmaktadır⁴⁷.

Bu bölgeye karşı devletin ilgisinin artmasındaki temel sebeplerden birisi, adaların ekonomik potansiyelinin fark edilmesidir. Bu potansiyelin en önemli bölümünü ise madenler teşkil etmektedir. Fersan'ın, büyük adasının kuzey doğusunda, bir petrol yatağı bulunmaktaydı. Sahilde, deniz çekildiğinde, çatlaklardan sızan ve yüzeye kadar çıkmış olan bir petrol madeni vardı. Deniz bastığında ise; el veya ağaçla karıştırıldığında deniz yüzeyine çıkan petrole, bölge ahalisi, med-cezir sebebiyle ancak sular çekildikten sonra ulaşabilmekteydi. Med-cezirden etkilenmeyecek şekilde bir rıhtım yapıldığı takdirde petrol çıkarmak için çok uygun bir yer olduğu ifade edilmişti. Almanlar, 1900'de adaya geldiklerinde, ellerinde bir burgu yardımıyla numune almışlardı. Fersan adasında ayrıca bir de Tuzla vardı⁴⁸.

Adanın bir diğer ekonomik kaynağı ise çimento ydu. Halk bu çimento yu kayıklarının izolasyonu için kullanmaktaydı. Raporda, Avrupa'dan bir liraya alınan çimentonun fişisinin burada yüz paraya mal olabileceği bildirilmişti. Adadan alınan maden örnekleri değerlendirilmek üzere İstanbul'a da

⁴⁷ BOA, YEE,9/11, 13.02.1889, Yemen Vilayetinden Layiha.

⁴⁸ BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, 15.03.1901, Binbaşı Rüşdü Bey'in Tahriratu.

gönderilmişti. Hatta ada tarihi eserler bakımından incelenmiş, fakat bunlar önemli derecede görülmemişti⁴⁹.

Dikkatlerin ada ve çevresinde toplanmasını sağlayan hususlardan birisi de Kızıldeniz’de yapılmakta olan kaçakçılığın önemli güzergâhlarının üzerinde oluşuydu. Fersan adalarında (Feşt adasında) gözlerden uzak gayri meskûn yerlerde, Zengibar veya çevre sahillerinden aldıkları kapaklı tüfek ve cephaneyi sinbuklar vasıtasıyla Osmanlı sahillerine çıkararak silah kaçakçılığı da yapılmaktaydı. Özellikle, Kızıldeniz’in Afrika sahillerine İtalyanların yerleşmesiyle siyasi bir nitelik kazanan kaçakçılık, bu bölgede ve Yemen sahillerinde Osmanlı-İtalya arasında diplomatik çekişmelere sebep olmuştu. Adada bulunan iki gümrük kolcusuyla bu akışı denetleme imkânı olmadığı bildirilmekteydi. Ateşli silah, tütün ve köle kaçakçılığının engellenmesi için Midi iskelesine bir kışla yapılarak iki bölük asker koyulması, hatta her adaya ikişer gümrük kolcusu ve beşer zaptiye konulması önerilmişti. Adalar çevresinde iki küçük vapur veya bir kaç büyük kayıkla devamlı olarak denetim yaptırılmasının gerekli olduğu ifade edilmişti. Balık mevsimi başladığında bölgeye gelecek kayıkların, oluşturulacak iki kontrol noktasından tezkerelelerini almadan çalışamayacakları ilan edilmeli ve kayıklara içindeki insan ve taşıyabilecekleri yük nispetinde belirli bir vergi tahsis edilmeliydi. Çıkarılan inciler denetimden uzak olduğu için çok ucuz bir şekilde ecnebi tüccarlara satılmaktaydı. Bu ekonomik faaliyet, gümrük vergisi alınmayacağı ilan olunur ve yapılan inci ticaretinin gerçek potansiyeli anlaşıldıktan sonra hafif surette bir vergilendirmeye gidilirse hem halk için gerçek değerini bulabileceği hem de devlet için gelir getirir bir hale dönüştürülebileceği ifade edilmişti. Hali hazırda adanın yıllık ekonomik faaliyetlerinden alınabilen yıllık vergi geliri 35.000 kuruş kadardı⁵⁰.

Hazırlanan ilk raporda daha çok idarî ve ekonomik kaynaklar ve bunların kullanımı konusu ağır basarken, 1901 yılında ada hakkında yazılan tahriratta Almanların adaya olan ilgileri, artan siyasi önemine karşılık asker istihdamı, savunma, karakol inşası gibi kayguların ön plana çıktığı görülmektedir⁵¹.

Osmanlı idarecilerinin, ada halkının yeni gelen güç karşısındaki durum ve bakışlarıyla da yakından ilgilenmeye başladıkları görülmektedir. Halkın

⁴⁹ BOA, YEE,9/11, 13.02.1889, Yemen Vilayetinden Layiha.

⁵⁰ BOA, YEE,9/11, 13.02.1889, Yemen Vilayetinden Layiha

⁵¹ BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, 15.03.1901, Binbaşı Rüşdü Bey’in Tahriratı.

Almanlara karşı olan tavır tutum ve tepkileri de incelenmişti. Adaya, Osmanlı askerinin gelmesinden dolayı huzursuz olan halka bunun sebebinin, Almanların faaliyetleriyle ilgili olarak ve tamamen yabancılara karşı olduğu ifade edilmişti. Osmanlı yetkilisi halkın tepkisiyle ilgili olarak “*üzerlerinde silah taşımayan halkın Almanlara karşı sempati ve ilgileri yoksa da bir müdür ve zaptiyeden başka kimseyi görmediklerinden bedevilikleri ber-kemaldir*” diye yazmıştı. Bölgede stratejik noktalara yerel idarecilerle anlaşarak, zorlayarak veya aldatarak çıkan ve kendilerini kabul ettirdikten sonra buradaki hakimiyetlerini yerleştiren Batılıların bu gibi metotları karşısında tedbir alma gereği duyan idareciler, ada halkında Almanlar lehine oluşacak kanaatlerle ilgilenmişler, bundan sonra halkın eğilimlerinde oluşacak değişmelerin sıkı şekilde takip edileceğini ifade etmişlerdi⁵².

Almanlar bölgeye geldikten sonra Sakıt limanı civarındaki adanın en yüksek tepesine çıkarak dürbünle görülebilen yerlerin haritasını çıkarmışlardı. Adaların birbirlerinden uzaklığı bir ile beş mil arasında değişiyordu. Balık avı meselesiyle ilgili olarak devlet çok basit bir resmi muamele geliştirmişti. Tekneler, Rüsumat ve Düyun-ı Umumiye’den oluşan memurlara kayıt yaptırarak ava çıkmaktaydılar. Fakat bu durum yalnızca Fersan kasaba merkezi için geçerliydi. Diğer adalarda bu işlem de yapılmamaktaydı. Tabiatıyla “*ele geçenlerden vergi alınabildiği için*” vergi denetimi veya toplama işi halkın beyanına ve katılımına kalmıştı. Adanın 1901’de toplam yıllık vergisi 50 bin kuruş kadardı. Su almak veya başka bir eksiğini gidermek için uğrayan sinbuklardan başka Fersan adalarına yabancı hiçbir vapur uğramamıştı⁵³.

Osmanlı idarecilerinin adalara olan ilgilerinin artışı, bölgeye karşı uyanan uluslararası ilginin bir sonucu olarak görülebilir. Bu ilgi, Avrupalılarınkiyle paralel olarak bölgenin her türlü yeraltı, yerüstü kaynak ve değeriyle ilgilenmek, bunları işler, verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak şeklinde olduğu görülmektedir. Buralara giden veya gönderilen yetkililer bir taraftan kaynakların kullanımındaki etki ve denetimin artırılmasının yollarını ararken, diğer taraftan o zamana kadar devletin buralarda temsil edildiği değer ve dereceden üstü kapalı da olsa şikayet etmekte, bunun artırılmasının çarelerini aramaktadırlar. Bu çareler arasında merkezi-yetçi yapının telleri olan telgraf, ekonomik bağ ve bunun göstergesi deniz

⁵² BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, 15.03.1901, Binbaşı Rüşdü Bey’in Tahriratı.

⁵³ BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, 15.03.1901, Binbaşı Rüşdü Bey’in Tahriratı.

ulaşımının artırılması (bu adalar için petrol çimento) gibi konularda teşebbüs ve faaliyete geçildiği görülmektedir. Hiç kuşkusuz bu tedbirlerin asıl ağırlığı askerî ve siyasî merkezli olanlardır.

3.1. İngiliz ve İtalyanların Bölgeye İlgileri

İngilizlerin Kızıldeniz üzerindeki etki ve denetimleri Süveyş kanalının açılmasından ve Mısır'ın işgalinden sonra daha belirgin bir şekilde artmıştı. Hindistan yolu üzerindeki kömür ve işe depolarına uğrayarak giden buharlı gemiler İngiltere'nin Hindistan ile olan ticaretini yürütüyordu. Buharlı gemilerin bu uzun güzergâh üzerinde kömür, su gibi başlıca temel gereksinimlerinin karşılanması gerekiyordu. Bu sebeple Kızıldeniz sahilindeki limanların önemi artmıştı. İngiliz tüccar ve konsolosları, limanlara uğrayacak gemilerin ihtiyaçlarını karşılayacak malzemeleri bu limanlarda bulundurluyorlardı. Bu noktada vapurların seyri için stratejik bir yakıt haline gelen kömür önem kazanıyordu⁵⁴. Ticaret gemilerinin yanında bu güzergâh üzerinde savaş gemilerinin ihtiyaçları da söz konusu oluyordu. Bu sebeple bölgede artan hassasiyetler, kömürün alınması, saklanması, depolanması ve bu esnada uygulanan vergiler, kısacası kapitülasyon hukuku işin içine giriyor ve yeni sorunlara yol açıyordu. Örnek olarak; Hudeyde limanına uğrayacak olan İngiliz savaş gemilerine verilmek üzere British India Kumpanyasının almış olduğu 40 tonilato maden kömürü, Babıali'den izin verilmedikçe, karaya çıkarılmasına izin verilmeyeceği ifade edilerek mahalli yetkililer tarafından engel olunmuştu. Hudeyde mutasarrıflığı, bu işleme izin verildiği takdirde Hudeyde'de savaş gemileri için bir kömür deposu inşasına kalkışılacağı ve bu gemilerin Yemen sahillerinde sıkça dolaşmasının siyasî açıdan mahzurlu olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Bunun üzerine vapurdan küçük kayıklara alınan kömür açıkta yüklenmek istenmiş fakat buna da müsaade olunmamıştı. 600 riyal değerindeki kömür, bedeli ödenerek satın alınmış ve acente yetkililerine de Babıali'den izin alınmadığı müddetçe işlemin aynen devam edeceği bildirilmişti⁵⁵.

İngiliz konsolosu emaneten şirkete bırakılmış olan kömürün bu şekilde alınmasının serbest ticaret kurallarına uymadığını ifade etmişti. Osmanlı yetkilileri hukukî ve ticarî bakımdan engellenmemesi gereken bir durumla

⁵⁴ Vapurların kömür problemleri, kömür anbarlarının kuruluşu, Osmanlı ve İngiliz kaynaklı üretilen kömürlerin Doğu Akdeniz'deki rekabetleri konusunda bakınız Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s.13-32.

⁵⁵ BOA, YA.RES, 10/14, 01.01.1181, Şuray-ı Devlet Mazbatası.

karşı karşıya kalmışlardır. Limanın ticaret gemilerine açık bir liman olduğu ve orada bir kömür ambarının inşasına engel olunmasının ticarete de sekte vuracağı hukuk müşavirliğinden bildirilmişti. Harp gemilerinin limanlara giriş ve çıkışları uluslararası kurallara dayanıyordu. Bu kurallar dahilinde ticarete engel olma şansı yoktu. Fakat başta yabancıların kömür deposu yapmak üzere arazi alma istekleri ve savaş gemilerinin buralara sıkça uğramalarının getireceği sakıncalar sebebiyle bu tür faaliyetlere izin verilmemişti. Bunun üzerine artan ihtiyaç üzerine depoların mahalli hükümetler tarafından yapıp isteyenlere kiralanması şeklinde bir çıkar yol düşünülmüştü⁵⁶.

Yetkililerin kaygılarının sebebi geçmişteki örnekleriydi. Bu duruma Şuray-ı Devlet üyeleri de dikkat çekmişlerdi. Bir kömür deposu kurmak şeklinde başlayan küçük izinlerin ileride açacakları sorunlar ve doğuracağı tehlikeli sonuçlar, Aden örneğinde olduğu gibi, ortadaydı. Başlangıçta bir kömür deposu inşasıyla başlayan ilgi ve izin kısa zaman içinde buranın işgal ve istimlakine kadar giden süreci hazırlamıştı. Osmanlı yetkilileri açısından bu bölgeyle ilgili olarak ortaya çıkan siyasî kaygıların, ekonomik ve hukukî kaygıların çok daha önünde olduğu görülmektedir⁵⁷. İngilizlerin Kızıldeniz çevresindeki faaliyetleri ve kötü şöhretleri, Osmanlı yetkililerinin, onların tüm faaliyetlerini potansiyel bir tehdit ve tehlike unsuru olarak görmelerini kolaylaştırmıştı.

İngilizlerin bölgedeki deniz ticaretini emniyet altına almak için yaptıkları çaba ve faaliyetler, bu yolu gittikçe daha sık kullanmaya başlayan Almanlar tarafından da takdir edilmişti. Berlin'de yayınlanan bir gazetede çıkan haberde; Kızıldeniz'in Osmanlı sahilinde mevcut fenerlerin, İngilizlerin hakimiyetinde bulunan Aden ve çevresindeki fenerlere nazaran daha kötü yönetildiği ve muntazam çalışmadıkları ifade edilmişti. Asya, Afrika ve Avrupa arasında işleyen ticaret gemilerinin yegane geçiş yeri olan Kızıldeniz'in son derece tehlikeli olan sahillerinde, uluslararası ticaretin güvenliği için gereken yerlere fenerler dikilmesi gerektiği ifade edilmişti. Osmanlı Devleti'nin, İngilizlerden sonra Almanların da ticari menfaatlerine hizmet edecek ıslahatlara teşebbüs edeceği ümit edilmekteydi. Osmanlı

⁵⁶ BOA, YA.RES, 10/14, 01.01.1181, Şuray-ı Devlet Mazbatası.

⁵⁷ Avrupalıların, Hindistan'ı sömürgeleştirilmelerinin başlangıcının, imtiyaz aldıkları küçük bir adadan hareketle olduğu üyeler tarafından hatırlanmıştı. BOA, YA.RES, 10/14, 24.03.1181, Şuray-ı Devlet Mazbatası.

elçilik yetkilileri bu makalenin Alman hükümetinin bilgisi dahilinde çıkarıldığını ve yazıdaki talepleri, Kızıldeniz sahilindeki fenerleri kendi idareleri altına almak için çalışan İngilizlere, Alman hükümetinin manevi yardımı olarak değerlendirmişlerdi⁵⁸.

İngilizler, Almanların Fersan adasıyla ilgili kömür deposu kurma çalışmalarını da dikkatle takip etmişlerdi. İstanbul'daki İngiliz ticaret ataşesi Weakley, Alman kömür gemisi Marie'nin faaliyetleri hakkında merkeze bilgiler geçmişti. İngiliz gazeteleri meseleyle özellikle kömür deposundan bütün devletlerin yararlanabileceğine dair çıkan haberlerden sonra daha da ilgilenmişlerdi. İngilizler bölgedeki yerel ileri gelenlerin burada bir Alman kömür deposu fikrine sıcak baktıkları ve Sultanla anlaştıkları şeklinde duyumlar aldıklarını ifade etmişlerdi⁵⁹. İngilizlerin adayla olan ilgileri adaya kendilerinin yerleşme isteği değil, Almanların yerleşmemesi fikri üzerine yoğunlaşmıştı. İngiltere, Kızıldeniz'in aşağı bölgesindeki faaliyet ve egemenlik yarışında Fransız ve Alman teşebbüsleri karşısında İtalya'nın bölgedeki faaliyetlerini desteklemişler ve İtalyanların Kızıldeniz'in hemen karşısındaki Afrika topraklarına olan ilgilerini, bölgedeki Fransız faaliyetlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmışlardı⁶⁰. Hatta ilerleyen yıllarda Yemen'de artan Fransız nüfuzunu kırabilmek için Avusturya şirketlerinin yolunu açmaya çalışmışlardı⁶¹.

İngiltere, İtalya'nın dikkatini Avrupa'dan uzaklaştırmak, Kızıldeniz'in güneyinde Afrika sahillerinde yayılmaya çalışan Fransa'yı bu bölgede dengelemek için Kızıldeniz sahilindeki Musavva ve bazı yerleri işgal etmesine göz yummuştu⁶². İtalya'nın bölgedeki işgal ve faaliyetleri onu Osmanlı Devleti ile de karşı karşıya getirecektir. Nüfuzunu güçlendirmek ve Kızıldeniz'e yaymak isteyen İtalyanlar bölgeye has ulaşım deniz ulaşım ve nakliye araçları olan sinbukları kendi bayrağını taşımaya zorlamışlardı. Sinbukların İtalya bayrağı taşımaya başlamaları, bunların daha önce Osmanlı sahillerinde sahip oldukları bazı istisnai uygulamaların Osmanlı tarafından kaldırılmasını gündeme getirmişti. İtalya bayrağı çeken tekneler ve himaye altına giren personelin uluslararası hukuk kurallarına tâbi olmaları karşısında, istisnai uygulamaların kaldırılması için Yemen vilayetine tebligat yapılmıştı. İtalya himayesin-

⁵⁸ BOA, Y.PRK,EŞA, 18/81, 04.11.1893, Berlin Sefareti Müsteşarı Mehmed Refet.

⁵⁹ Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen*, s.116, 195.

⁶⁰ Caesar E Farah, *The Sultan's Yemen*, s. 195, 199; Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.157.

⁶¹ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, s.216.

⁶² Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s.157.

deki teknelerin korsanlık ve kaçakçılık yapmaları, bu teknelerin Osmanlı sahil kuvvetleri tarafından takip edilmeleri ve bazılarının yakalanmaları, Osmanlı-İtalya ilişkilerini germişti⁶³.

Osmanlı, İtalya bayrağı taşıyan sinbukların İtalya tabiiyetinde olarak tanınmalarının doğru olacağını kabul etmişti. Fakat İtalya, uluslararası hukukun uygulanmasını isteyerek kendi bayrağını taşıyanların ticaretlerini kolaylaştırmakla yetinmiyor, kendi bayrağını taşımayanları, özellikle Osmanlı sinbuklarını korsanlıkla itham ediyordu. Bu durum bölgedeki Osmanlı tabiiyetindeki sinbuklara ve ticaretine zarar verdiği gibi, ticari egemenliğin İtalya'nın nüfuzu altına girmesine sebep olacaktı. Bu sebeple bölgede gerçekten korsanlık yapanların denetlenerek ortadan kaldırılmaları hem Osmanlı ticaretinin korunması hem de Yemen sahillerinde yapılan kaçakçılık ve ateşli silah sevkiyatını durdurabileceği ifade edilmişti⁶⁴.

Öyle anlaşılıyor ki, Kızıldeniz'de artan uluslararası rekabet, uluslararası hukuk kurallarının uygulanması söylemlerini de beraberinde getirmişti. Siyasî, ekonomik, askerî sorunlarla gelen uluslararası hukukun uygulanması isteklerinin, Osmanlı yetkilileri tarafından nasıl algılandığı ayrı bir merak konusudur. Fakat bu örnekte uluslararası hukuku, ondan istifade ederek egemenliğini sınırlandırmaya çalışan bir araç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, önceleri daha serbest hareket etmekte olan ve kendisinin de tanıdığı yerel halkın bazı eski istisnai uygulamalarından, sinbukların İtalya bayrağı çekmesi üzerine vazgeçmişti. Yetkililer, ister istemez sinbukların sahip oldukları yerel inisiyatif ve hareket alanlarını daraltmaya ve onlara, yerel teamüllerin dışında, uluslararası hukukun bir parçası gibi davranmak zorunda kalmıştı. Bu İtalya nüfuzunun yayılmak istenmesine karşı bir tepki olduğu gibi aynı zamanda gittikçe problem olmaya başlayan bir sahada uluslararası kuralları kullanmaya çalışarak daha fazla problemden uzak kalmak isteğinden de kaynaklanabilir. Fakat her durumda bölgedeki halkın gözünde Osmanlı egemenliğini törpülediğine şüphe yoktur.

3.2. Almanya'nın Fersan Adalarına İlgisi

Birliğini tamamladıktan sonra denizaşırı topraklarda sömürge elde etme yarışına giren Almanya, Uzakdoğu ve Afrika'da geniş koloniler oluşturdu.

⁶³ BOA, Y.PRK.HR, 01.12.1892, Hariciye Nezareti Tezkiresi; BOA, Y.PRK.BŞK, 67/36, 20.10.1902, Sadarete Gönderilen Tezkere.

⁶⁴ BOA, Y.PRK.BŞK, 67/36, 20.10.1902, Sadarete Gönderilen Tezkere.

Özellikle Çin çevresindeki Alman sömürgeleri için, Uzakdoğu'da hayli önemli Alman deniz birlikleri konuşlandırılmıştı. Alman bahriyesi en alt kademesinden en üst kademesine kadar Almanya'nın artan denizaşırı ticarî çıkarları karşısında bu çıkarların askerî olarak desteklenmesi gerektiğine inanıyordu. Sömürgelerine giden yollar üzerinde bir dizi üs kurma fikrini, 1899 yılında devrin Bahriye Bakanı Amiral Alfred von Tirpitz tavsiye etmişti. Bu üslerin hem askerî hem de sivil ticaret gemilerine kömür, su ve her türlü kumanya sağlaması amaçlanmıştı. Buradaki bir başka düşünce de rakip devletlerin benzer işlevli üslerine yakın olmaktı. Bu amaçlar doğrultusunda Alman Bahriyesinin Kızıldeniz'de Osmanlı egemenliğindeki Fersan adaları ile ilgili olarak bir takım planlar hazırladığı görülmektedir. Bu adalar bölgedeki İngiliz ve Fransız bahriye üslerinin gölgesi altında kalmış gibi duran Babülmendeb Boğazı'na yakınlığı sebebiyle de stratejik önem arz ediyordu. Özellikle Süveyş kanalı açıldıktan sonra Almanların Kızıldeniz'deki rotalarla ilgili çıkarları giderek önem kazanmıştı. Aynı zamanda bölgeye karşı yükselen Alman ilgisi; özellikle Basra Körfezi'ne doğru açılan yeni hatlar ve ulaşım yolları, bu rota üzerindeki noktaların stratejik değerini uluslararası arenada artırdığı açıktır⁶⁵.

Fersan adaları ile ilgili Osmanlı-Alman ilişkileri, Çin'deki Boxer ayaklanmasıyla birlikte Alman ticaret ve savaş gemilerinin Çin'e giden deniz yolları üzerinde sıklaşan seferlerini, uygun yerlerde oluşturulacak kömür ve iaşe depoları vasıtasıyla desteklemek istemesi sonucu ortaya çıkmıştı. Kömür yüklü Alman Marie vapuru önce Kamaran'a uğramış, Çin'e giden bir Alman savaş gemisine kömür verdikten sonra Kamaran'a dönmüştü. Buradan aldığı bir kılavuzla Fersan adalarına gelerek burada bir depo kurmak için gerekli ölçümleri yapmış ve işaretlemişlerdi. Yerel yöneticilerin ifade ve endişeleri karşısında "*buralar Arap memleketidir Osmanlı tezkeresi geçmez*" diyerek bir hafta içinde beş harp gemisinin daha Fersan'a geleceğini ifade etmişlerdi. Daha sonra Kamaran'dan Berlin'e şifreli ve ayrıntılı telgraflar çekmişlerdi. Bunun üzerine devriye vapurlarından ikisi gerekli araştırmaları yapmak için buraya gönderilmiş ve Almanlar karaya asker ve kömür çıkaracak olurlar ise bunun engellenmesi için Hudeyde komodorluğuna bildirilmişti⁶⁶.

⁶⁵ Walter Bloch, "Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", *Toplumsal Tarih*, S.21, Eylül 1995, s.20-21.

⁶⁶ BOA, Y. PRK.UM, 51/86, 20.09.1900, Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Şifre Telgraf.

Bunun üzerine Alman hükümeti, 1900 senesi başlarında Osmanlı hükümeti nezdinde yaptığı resmi müracaatla Uzakdoğu'ya giden harp gemileri için burada bir kömür deposu yapmak isteğini bildirmişti⁶⁷. Osmanlı Devleti, Almanların Fersan'da bir kömür deposu oluşturma tekliflerini, gemilerinin bu hat üzerindeki Port Said ve Kamaran adasından kömür alabileceği gerekçesiyle reddetmişti. Fakat Alman elçisi ısrarlıydı. Teşebbüsünün padişaha gereği gibi arz edilmediği, mevcut ihtiyacı karşılayamayan Kamaran ve Port Said'deki kömür depolarını kullanmalarının mümkün görünmediğini ifade ederek istedikleri iznin verilmesi için yeni teşebbüste bulunmuştu⁶⁸. Osmanlı hükümeti başlangıçta burada bir kömür deposunun kurulmasını bu bölgede kömür deposu bulunmayan devletler için kötü emsal olacağı gerekçesiyle kabul etmek istememişti⁶⁹. Almanların, Osmanlı idarecilerinin, daha önce de benzer gerekçelerle girilen fakat bir daha çıkılmayan stratejik noktalardan dolayı ortaya çıkan temel endişelerini iyi bildikleri anlaşılmaktadır. Almanlar, hiçbir şekilde Osmanlı toprakları üzerinde gözleri olmadığını bütün amaçlarının Çin'e gitmekte olan harp gemilerinin ihtiyacı olan kömürün sağlanması için Osmanlı devletinin bazı yerlerine kömür çıkarmaktan ibaret olduğunu ifade etmiş ve Osmanlı yetkililerinin endişelerini gidermek için bu konudaki her türlü garantiyi vereceklerini söylemişlerdi. Yemen valiliğine, bu duruma engel olması konusunda verilmiş olan emrin zor ve şiddet kullanmaya varmaması, Osmanlı'nın oyalayan bürokrasisine de işlemlerin hızlandırılması için gerekli uyarıların yapılmasını istemişlerdi⁷⁰.

Almanya, yalnızca kömür deposu izni istememiş, deponun yerini kendisi tespit etmek ve bu yerin kendisine kiralanması suretiyle tahsis edilmesini de istemişti. Yemen vilayetinden gelen telgrafta bunun kesinlikle doğru olmayacağı, elçilik aracılığıyla teşebbüse geçilerek duruma engel olunması gerektiği ifade edilmişti⁷¹.

Osmanlı hariciyesi Almanların bu konudaki isteklerinde ısrar edeceğini anlayınca, bir taraftan Almanya ile gelişmekte olan ilişkiler ve ittifak, diğer taraftan önceki kötü örnekler arasında bir ara yol bulmaya çalışmıştı. Gelecekte adalardaki egemenliğine mal olabilecek bir teşebbüse zemin

⁶⁷ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, İstanbul 1334, s.1.

⁶⁸ BOA, Y.PRK.HR, 29/21, 29.9.1900, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁶⁹ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, s.1

⁷⁰ BOA, Y.PRK.HR, 29/21, 29.9.1900, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁷¹ BOA, Y.PRK.HR, 29/21, 29.9.1900, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

hazırlamamak ve hakimiyeti tamamen elden kaçırmamak için, kendisinin inşa edeceği ve tasarrufu altında olacağı bir kömür deposundan Alman gemilerine kömür satmayı teklif etmişti. Bunun için teşebbüse de geçilmişti. Adada ilk önce beş bin tonilatoluk bir kömür deposu yapılması ön görülmüş fakat daha sonra Yemen vilayetinden bunun ihtiyacı karşılayamayacağı, deponun en az on bin tonilatoluk olması gerektiği bildirilmişti. Deponun inşaa masrafının ise 15-20 bin lira kadar olacağı ifade edilmişti. Böylece Almanların burada kiralayacakları ve yapacakları bir kömür deposunun ortaya çıkaracağı siyasi sonuçların da önüne geçilmiş olacaktı. Tersane-i Amire tarafından yapılacak olan kömür deposundan Almanların kömür almaları konusunda razı edilmeleri ve bulunacak bir kömür müteahhidiyle Kamaran ve Port Said'den buraya kömür getirilebileceği ifade edilmişti⁷².

Osmanlıların oyalama politikasına karşı Almanlar, bir taraftan resmi izin peşinde koşarken diğer taraftan harekete geçerek adaya bir iskele yapmak için bir gemi göndermişlerdi. Fiili bir durum yaratmayı amaçladıkları anlaşılan Almanların bu teşebbüsleri üzerine Osmanlı devleti bu uygulamaların diğer devletler indinde bir gayri meşru örnek oluşturacağını söyleyerek duruma müdahale etmişti⁷³. Durumun sorulması üzerine Alman elçiliği oyalama yoluna giderek, inşaattan haberleri olmadığını fakat Kum adasında bir depo yapılması ile ilgili teşebbüslerine ve ihtiyaçları olan kömürün uygun bir surette alınması konusunda Bahriye Nezaretine yapmış oldukları başvurulara henüz bir cevap alamadıklarını ifade etmişti. Mevcut durumun, girişimlerinin, Osmanlı yetkilileri tarafından cevapsız bırakılmış olmasından kaynaklanabileceğini ifade etmişti. Ayrıca kömür deposunun yeri konusunda Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği Kum adasının sığ sularla çevrili olduğu, bu yüzden buraya bir iskelenin yapılmasının şart olduğunu bildirmişlerdi⁷⁴.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı, Fersan'da bulunan Kum adasında kendisinin yapacağı bir depoya kendi kömürünün uygun ve gerçek bir fiyata

⁷² BOA, Y.PRK.BŞK, 63/16, 06.10.1900, Bahriye Nezaretine Tezkere; Almanların Kızıldeniz'de bulunan boş adalardan birinde kömür deposu inşası için yaptıkları teşebbüsün gerçek amacının bu adalarda bulunan ve "Guano" adı verilen organik gübre yataklarının ruhsatsız olarak işletilerek Avrupa'ya ihracı amacına yönelik olduğu, eğer Kızıldeniz'de mutlaka kömür deposu yapılması gerekiyorsa denetlenebilmesi için Cidde veya Hudeyde gibi merkezlerle yakın olması gerektiği ifade edilmişti. Y. PRK. HR, 23/69.

⁷³ İtalyan savaş gemilerinin Hudeyde limanına geldiği, İtalya'nın Hudeyde konsolosunu alarak oradan Kamaran'a daha sonra da Fersan'a giderek Alman vapurları gözlemlemekte olduğuna dair. BOA, Y.PRK. ASK, 164/95, 26.10.1900.

⁷⁴ BOA, Y.PRK.HR, 29/33, 19.11.1900, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

satın alınması veya Almanların getirecekleri kömürün emanet suretiyle buraya bırakılıp kira, yükleme, boşaltma masraflarının verilerek savaş gemilerinin ihtiyacı olan kömürü buradan karşılamasına müsaade etmişti. Almanlar, deponun farklı amaçlarla Osmanlı tarafından kullanılmasını engellemek için depoya kömürden başka hiçbir şey konulmamasını istemişlerdi. Almanya'nın imtiyaz dairesini genişletmesinden çekinen Osmanlı devleti ise bu şartların ileride hiçbir şekilde Almanya tarafından bozulup değiştirilmeyeceğine dair teminat almıştı. Osmanlı yetkilileri Kum adasını seçerek, Almanların verdikleri garantiye rağmen sözlerinde durmamaları ve adayı işgal etmeleri halinde onları Fersan merkezinden ve büyük adalarından uzakta tutacak şekilde küçük bir adayı tahsis etmek istedikleri anlaşılıyor. Almanlar, Osmanlı Devleti'nin bu izninin memnuniyetle karşılandığını ancak bir an önce yapılması gereken deponun ihtiyaca yeterli olup olmadığının anlaşılması için planlarının kendilerine de iletilmesini istemişlerdi⁷⁵.

Bu arada Osmanlı merkezi yönetiminin bölgeyle haberleşmesi konusunda sıkıntılar yaşıyordu. Emir ve tebliğlerin zamanında ulaşmamasından dolayı Almanların bazı teşebbüsleri geç öğreniliyor ve müdahale edilemiyordu⁷⁶.

Diğer taraftan bir oldu bittiyle karşılaşmak istemeyen Osmanlı Devleti adaya asker sevkine karar vermişti. Yedinci Ordu'ya verilen bir emirle Luhiyye'de bir tabur hazırlanmış ve adaya sevk edilmişti⁷⁷. Almanlar, toprak bütünlüğü konusunda vermiş oldukları garantiye rağmen adaya Osmanlı askerinin yerleştirilmesini kendilerine karşı yapılmış bir hareket olarak değerlendirmişlerdi. Osmanlı yetkilileri ise sınırları içindeki basit bir askerî sevkîyat olarak değerlendirmişti. Gazeteler, Almanların bu adaya zorla kömür koyması ve almasına engel olunması için Osmanlı Devleti'nin adaya 400 asker gönderdiğini yazmıştı. Almanya askerlerin geri çekilmemesinden şikayetçi olmuş ve bütün bunların iki ülke dostluğuna ve iyi ilişkilerine zarar verdiğini bildirmişti⁷⁸.

⁷⁵ BOA, Y.PRK.HR, 29/62, 05.12.1900, Hariciye Nezareti Tezkeresi; BOA, YA.RES, 110/68, 08.12.1900, Encümen-i Mahsus Mütalaası.

⁷⁶ BOA, YA.HUS, 412/55, 20.11.1900, Yemen Vilayeti Şifre Telgrafı.

⁷⁷ BOA, Y.PRK.HR, 165/76, 21.11.1900, Yedinci Ordu Müşiri Abdullah Paşa'nın Telgrafı.

⁷⁸ BOA, Y.PRK.HR, 29/62, 30.12.1900, Alman Sefareti Muhturası.

Görüşmeler devam ederken kömür deposuyla ilgili olarak iki ülke arasında başka problemlerin de çıktığını görmekteyiz. Almanlar, Fersan adasında elde ettikleri bu iznin yalnızca kendilerine münhasır olmasını ve deponun yalnızca kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdi. Fakat Osmanlı diplomatları adanın egemenliği üzerinde ortaya çıkacak olan Alman nüfuzunu kırmak için, *Moniteur Oriental* gazetesine geçtikleri bir haberle, adadaki kömür deposundan isteyen her devlete kömür verilebileceğini ve adada başka kömür depoları yapma tasarrufunun kendi elinde olduğunu ilan etmişti. Bu durum Almanları hiç memnun etmemişti⁷⁹. Her şeyden önce Almanların bu konudaki görüşmeleri mümkün mertebe saklamak istedikleri ve bu şekilde açığa çıkmasından memnun olmadıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti ise alınan karar ve inşa faaliyetlerini gizlemenin mümkün olmayacağı ve haberin gazetelerde yer almış olmasının bir haberin duyurulmasından öteye gitmediğini bildirmişti. Fakat Almanların asıl rahatsız oldukları nokta, bu depodan diğer devlet gemilerinin de faydalanabilmelerine izin veren açıklamalardı. Alman elçisi burada bir kömür deposunun yapılması kararının Alman devletinin teşebbüsü sonucu olduğu, dolayısıyla bu kararın ve izinin yalnızca kendilerini içerebileceğini ifade etmişti⁸⁰.

Bu faaliyetlerden sonra Mısır'da yayınlanan *el-Müeyyed* gazetesinde Kızıldeniz'deki Fersan adasının Almanlara terk olduğuna dair haberler çıkmıştı. Bu tür haberlerin zaten isyanlar sebebiyle karışık olan bölgedeki durumu iyice zorlaştıracığı ve asilere cesaret vereceğini düşünen Osmanlı yetkilileri haberin hemen tezkip edilmesi için Mısır komiserliğine gerekli uyarının yapılmasını istemişti⁸¹.

Alman savaş gemilerinin 1901'de Fersan adalarına gelişi ve gözlemleriyle ilgili olarak; "18 Ocak 1901 günü Kondor kruvazörü yanında Marie istim botu olduğu halde Tibta koyuna girdi. Burada Galata adında bir Türk gemisi gümrük gözetimi yapıyordu. Alman ve Türk subaylar arasındaki görüşmeler dostça bir hava içinde geçti. Karada 400 dolayında Türk askeri vardı... Adaların Arap Müdürü bizi Fersan köyüne götürdü. 24 Ocak 1901'de Komodor Sadık Bey komutasında Pera gemisi Tibta koyuna geldi. Daha önce Türk

⁷⁹ Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, s.1.

⁸⁰ Hariciye Nazırı bu makaleyi basit bir gazete haberi olarak alınması isteğine karşı Alman elçisi, Osmanlı Devleti yayın hayatında sıkı bir sansür uygulandığını, dolayısıyla bu yazıya yanlış gözülle değil resmî bir yazıymış gibi bakacaklarını ifade etmişti. BOA, Y.PRK.HR, 29/62, 20.12.1900, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁸¹ BOA, Y.PRK.BŞK, 63/81, 17.02.1901, Alman Sefareti Muhturası.

hükümetince seçilen kömür deposunun yerini onayladı. Aynı gün petrol kuyularının bulunduğu alana gidildi. Bunlardan siyah, kokulu bir yağ çıkıyordu. Yerel halk bu kuyular konusunu gizlilik havasına büründürmekteydi. Müdür bile bizim bu alanı ziyaret etmemizden tedirgin göründü. Kondor, Tibta koyundan 28 Ocak 1901 günü ayrıldı. Kondor'un komutanı bu kömür ikmal istasyonunun konumunu değerlendirirken, Aden Körfezi, Arabistan kıyıları veya Somali kıyılarında daha iyi bir yer bulunması gerektiğini düşünmüştür. Bağdat demiryolu tamamlanınca buraları Alman çıkarları bölgesine gireceğinden, böyle bir kömür ikmal istasyonu için Basra Körfezi girişini özellikle uygun bulmaktaydı.”⁸² denilmektedir.

Fakat Osmanlı askerî yetkilileri için durum görüldüğü gibi değildi. Almanların, henüz tam olarak anlaşma sağlanamadan ve vilayet yetkililerine resmî bir duyuru göndermeden, Fersan ve çevresinde faaliyete girmeleri özellikle askerî yetkilileri rahatsız etmişti. Alman kömür gemisi Marie'nin faaliyetlerine engel olunması üzerine Alman elçiliği bir muhura vermişti⁸³. Rahatsızlığın asıl sebebinin Almanların almış oldukları iznin uygulanmasından ziyade, bu iznin dairesini genişletmek istemeleri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Almanların bir an önce karaya kömür çıkarma, işaret direkleri dikme, sahile şamandıralar yerleştirme gibi faaliyetlere girişmişlerdi. Hatta Almanlar, Fersan'daki petrol madenini de kontrol etmişler, numune almışlar, Kum adasının haritasını çıkarmışlardı. Bu faaliyetleri konusunda Osmanlıya garanti veren Almanlar, harita meselesinde ise adanın sığılığı ve mercan kayalıkları sebebiyle buna ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdi. Petrol numunesi meselesini ise yalanlamışlardı. Karşılaşacakları zorluklardan dolayı ilgili birimlere işlerini kolaylaştıracak emirler gönderilmesini de istemişlerdi⁸⁴.

Alman askerî kuvvetlerinin, diplomatların vermiş oldukları garantilere rağmen bölgedeki egemen güç gibi hareket etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Alman vapuru Kaptan Granvil'den Zohrab adasına çıkarılan birtakım Alman askerî buraya kereste, demir çıkarmış, adanın etrafına işaretler ve şamandıralar dikmişlerdi⁸⁵. Alman vapuru adadan Kamaran'a

⁸² Walter Bloch, "Alman Bahriye Stratejisi ve Denizası Ticareti", s.21.

⁸³ BOA, YA. HUS, 412/150, 16. 01. 1901, Almanya Sefaretinden Gelen Muhura Tercümesi.

⁸⁴ BOA, YA.RES, 112/13, 06.02.1901, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁸⁵ Bu ada Kum adasının 17 mil güneybatısında (kible-lodos) bulunuyordu ve gemilerin barınmaları için uygun bir limana sahipti. BOA, YA.RES, 112/13, 10.04.1901, Yemen Vilayetinden Telgraf.

dönmüş fakat 12 askerlik bir kuvveti orada bırakmıştı. Alman bayrağı diken bu grup, sahilden 300 metre uzakta 27 metre yüksekliğinde bir kule inşa etmişlerdi. Osmanlı yetkililerinin inşaatı bırakmaları uyarılarına, hükümetlerinin emri olduğunu söyleyerek devam etmişlerdi⁸⁶. Yemen valiliğinden alınan bu haberler Alman elçiliğinden sorulmuş, elçi, ilkönce bu faaliyeti yalanlamışsa da daha sonra kulenin yapıldıktan sonra Osmanlıya terk edileceğini ve kesinlikle Alman bayrağı çekilmeyeceğine garanti vermiş ve inşaatın devamına izin verilmesini istemişti⁸⁷. Almanların buradaki faaliyetlerinden rahatsız olan vilayet yetkilileri ve komutanlar Hariciye nezaretinden gerekli teşebbüslerin yapılarak duruma engel olunmasını istemişlerdi⁸⁸.

Bu tartışmalar arasında Osmanlı Devleti ve Almanya sonunda 25 Nisan 1901'de dört maddelik bir beyanname üzerinde anlaştılar. Buna göre⁸⁹:

1) Osmanlı hükümetinin inşa ettirmekte olduğu mahal, sadece Alman hükümetinin makul bir kira karşılığında geçici olarak depolayacağı kömürün saklanması tahsis edilecektir. Osmanlı yetkilileri bu deponun güvenliğinin korunması için gerekli bütün önlemleri alacaktır.

2) Bu kömürün yüklenip boşaltılması için gerekli bütün masraflar Alman hükümetine ait olacaktır.

3) Fersan adasında tam güvenli bir kömür deposundan yararlanmak dışında bir niyet taşımayan Alman hükümeti, adanın zenginlik kaynaklarından hiçbir şekilde istifade etmek için teşebbüs etmeyecektir.

4) Depolanacak kömürün alım ve tesliminin düzenli bir şekilde yürütülmesi için iki Alman memur bulundurulacaktır. Fakat bu memurlar hangi sebeple olursa olsun adı geçen görevleri dışında hiçbir işe karışmayacaklardır⁹⁰.

⁸⁶ BOA, YA.RES, 112/13, 14.04.1901, Yemen Vilayetinden Telgraf; BOA, Y.PRK.ASK, 169/2, 21.04.1901.

⁸⁷ BOA, YA.RES, 112/13, 27.04.1901, Meclis-i Mahsus Mazbatası.

⁸⁸ BOA, Y.PRK.HR, 29/62, 31.03.1901, Yemen Vilayetinden Telgraf; BOA, YA.RES, 112/13, 10.04.1901, Berlin Sefareti Tahriratu.

⁸⁹ Walter Bloch, "Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", s.23; Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, s.4; BOA, YA.RES, 112/13, 25.04.1901, Alman Sefaretinin Beyanname Tercümesi.

⁹⁰ Alman subaylarının daha ilk keşifleri esnasında adadaki petrol madeninden örnek almaları Osmanlı yetkililerinin gözünden kaçmamıştı. Petrolün Almanlar tarafından kullanımına engel olmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca burada kömür deposunun yeri Osmanlı'nın teklif ettiği Kum adası mı, yoksa Almanların istediği Fersan adası mı olduğu tam

İngilizlerin Aden ve Yemen merkezli hareketleri, Fransızların Babülmendeb Boğazı'nın Yemen sahilindeki Şeyh Said arazisi üzerindeki isteklerini yeniden dile getirmeleri, İtalyanların Afrika sahillerindeki işgal ve Kızıldeniz'deki faaliyetlerine karşılık, bölgede söz sahibi olmak isteyen Almanların araçlarından birisi de Fersan üzerindeki istekleri olmuştu. Bunlara isyanlarla sarsılan Yemen meselesi de eklenince Osmanlının bölgeyle ilgili temel endişeleri askerî merkezli bir hale gelmişti. Yetkililer Fersan adasını bir tabur askerle güçlendirmişler, Kum ve Zohrab adalarını da emniyet altına almaya çalışmışlar, Moha ve Hudeyde karşısında olan ve uzun süredir metruk olan Haniş ve Zugar adalarına asker konulması ve bölgedeki adaların haritalarının yapılmasını istemişlerdi. Kamaran'la ilgili olarak ise; burada bulunan tahaffuzhane, devlet tarafından adadaki egemenliğinin bir garantisi olarak görülmüştü. Ayrıca müdüriyet merkezi olması sebebiyle de yabancı devletlerin müdahalelerinden kurtarılmış, emniyet altına alınmış bir ada olduğu vurgulanmıştı⁹¹.

Bu arada Almanların Kızıldeniz sahillerinde kömür deposu arayışlarının Fersan dışında da başka yer ve şekillerde devam ettirdikleri görülmektedir. Tasarlanan Yemen Demiryolu fikri Almanların ilgisini çekmiş, Alman Dışişleri Bakanlığı, projenin uygulanabilirliğini araştırmak üzere Yemen'e bir mühendis göndermişti. Bu teşebbüste Almanların, demiryolu yapımından çok Kızıldeniz'de kömür cevheriyle meşhur Moha'ya ulaşma hesapları yaptıkları belirtilmektedir. Fakat II. Abdülhamid ileride ortaya çıkabilecek siyasi problemleri hesaba katarak Yemen Demiryolu inşaatını Almanlara vermekten vazgeçmişti⁹².

3.3. Petrol ve I. Dünya Savaşı Öncesi Fersan Adası

I. Dünya Savaşı öncesi daha büyük problemlere yoğunlaşan Avrupa devletlerinin adaya olan ilgilerinin de merkezi değişmişti. Ada artık, kömür deposu olarak değil dünyada gittikçe daha büyük rol oynayan petrol sebebiyle gündeme gelmekte ve devletlerarası mesele olmaktadır. Fersan adasındaki

olarak anlaşılmamaktadır. Çünkü bu konuda Yemen vilayetinden şikayet gelmeye devam ediyordu. Almanların getirdikleri kömürü kendilerine tahsis edilmiş olan Kum adasındaki depoya değil de Fersan adasına çıkarmak istedikleri fakat engel olundukları bildirilmişti. BOA, Y.PRK.HR, 31/30, 05.09.1901, Hariciye Nezareti Tezkeresi; BOA, YA.HUS, 419/89, 08.09.1901, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁹¹ BOA, Y.PRK.ASK, 170/87, 20.06.1901, Yedinci Ordu Müşiri.

⁹² Ufuk Gülsoy, "Yemen Demiryolu Projesi", s.687.

petrol yatağı ve işletilmesi konusu bazı Osmanlı devlet adamlarının da dikkatini çekmiş ve madenin işletme imtiyazını almak istemişlerdi⁹³.

Fersan'daki kömür deposunun kullanıldığına veya ne zamana kadar kullanıldığına dair bilgiye ulaşılamadı. Fakat Almanlar tarafından pek kullanılmadığı anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesinde bölgede artan hareketlilik sebebiyle olsa gerek Adanın yeniden gündeme geldiği, bölgede artan Alman faaliyetleri sebebiyle buraya gelen Almanların takip edildiği anlaşılmaktadır. 1912 yılına gelindiğinde Almanların geçmişte Fersan'da bir kömür deposu inşa etme isteklerine işaret edilerek, bölgede ortaya çıkan şüpheler üzerine, durum Osmanlı Berlin elçiliğine sorulmuştu. Elçilikten, İngiliz gazetelerinde bu konuya ait bazı gerçek dışı haberler çıktığı ifade edilmişti. Bu ifadelerden adadaki kömür deposunun Almanlar tarafından artık kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Adanın stratejik değeri Trablusgarp savaşı dolayısıyla İtalya ile Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de de karşı karşıya gelmeleriyle yeniden gündeme gelmişti. Ada çevresinde İtalya gemileri ve bunların faaliyetleri görülmüştü⁹⁴.

İngiltere'nin adayla olan doğrudan ilgisi 1913 yılı ve sonrası buradaki petrol madeni ile ilgili olarak ortaya çıkmıştı. Eastern Petrol Kumpanyası'nın, Şeyh İdris ile buradaki petrol imtiyazı için anlaştığı görülmektedir. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin buradaki petrol madeni işletme imtiyazını vermiş olduğu Yusuf Asım Bey devreye girmişti. Fakat Yusuf Asım Bey tarafından gönderilen mühendisler Fersan'a geldiklerinde halk tarafından kabul edilmeyerek zorla adadan gönderilmişlerdi. Mühendisler Şeyh İdris'den aldıkları izinle madeni keşfedebilmişler ve numune alabilmişlerdi. Bu hareket madenin işletilmesi konusunda Şeyh İdris'in şirketle anlaştığının bir delili olarak kabul edilmişti. Bu aynı zamanda adadaki Osmanlı egemenlik ve inisiyatifinin de artık sona ermek üzere olduğunu göstermektedir. Babiali madenin işletilmeye başlandığında geriye dönüşünün olmadığını farkına vararak bunu engellemek istemişti. Bölgenin denetim ve kontrolü için mutlaka vapurlar gönderilmesi ve Kızıldeniz'de bulunan Hamidiye kruvazörünün burada kalması istenmişti⁹⁵. İngiliz şirketi ile Şeyh İdris ortaklığını askeri tedbirlerle engellemeyi düşünen Osmanlı, adadaki hakimiyeti ve bu-

⁹³ Turhan Paşa, "bu adadaki petrol imtiyazının kesinlikle ecnebilere devretmemek şartıyla" talep etmişti. BOA, Y.PRK.AZJ, 47/35, 28.03.1903.

⁹⁴ BOA, HR.SYS,106/13, 06-30.04.1912, Berlin Sefareti Tahriratu.

⁹⁵ BOA, A.MKT.MHM, 744/20, 15.04.1913, Yemen Vilayetinden Telgraf.

radaki askerlerinin güvenliği için de adanın ileri gelenleri ve hakimleriyle iyi geçinme yoluna gitmişti. Şeyh İdris'in davetine icabet etmeyen, Osmanlı Devleti'ne sadık kalan ve Fersan'daki Osmanlı askerine her türlü yardım ve kolaylığı gösteren Şeyhülmeşayih Abdullah Sehl'e beşinci rütbeden Mecidi nişanı verilmişti⁹⁶.

Osmanlı belgelerinde adayla ilgili son bilgiler Yusuf Asım Bey'in petrol çıkarma imtiyazını J.R. Rogers adında bir İngiliz'e devretmesiyle ilgilidir. Bu devrin gerektirdiği muamele Orman ve Meadin nezaretinden yapılmıştı. Şuray-ı Devlet tarafından kabul edilen işlem hükümet tarafından onaylanmamıştı. Fakat Edward Grey ile Hakkı Paşa arasında Londra'da yapılan görüşmelerde, İngiliz Dışişleri Bakanının 15 Eylül 1913 tarihiyle Hakkı Paşa'ya verdiği bir notayla, imtiyaz sahibinin araştırmalarına başlayabilmesi için anlaşmanın hükümet tarafından bir an önce onaylanması istenmişti⁹⁷. Osmanlı, adadaki petrol madeni ile ilgili yapılacak olan keşiflerde Babıali'den izin alınması gerektiğini ifade etmişti⁹⁸. Osmanlı Devleti'nin adayla ilgili son egemenlik kısıntularının da bu petrol imtiyazını devretme tartışmaları arasında I. Dünya Savaşı öncesine kadar taşıdığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı hakimiyetinin son izlerinin adadan çekilişi ise I. Dünya Savaşı'na girmesinin hemen öncesine rastlamaktadır. Osmanlı savaş öncesinde Fersan'daki taburunu çekmişti. Adanın hükümet memurlarına varıncaya kadar boşaltılmasının mahzurları görülünce buraya Luhiyye kaymakamı gönderilmiş ve orada kalması sakıncalı görülen bazı şahısları da beraberinde Luhiyye'ye getirmişti. Şeyh Abdullah adanın savunma ve güvenliğinden sorumlu kişi olarak aylık 100 riyal maaşla atanmıştı⁹⁹. Savaş öncesi bölgede iyice bulanıklaşan ve sembolikleşen Osmanlı hakimiyeti, savaş sonrasında tasfiye edilen imparatorlukla birlikte kayboldu.

Sonuç

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa egemenliğinin genişlemesi ve bu genişleme karşısında Osmanlı coğrafyasında devleti ve toplumu ne yönde etkilediği ve dönüştürdüğü önemlidir. Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında bu dönüşümlere verilen tepkilerin farklılıklar göstermesi

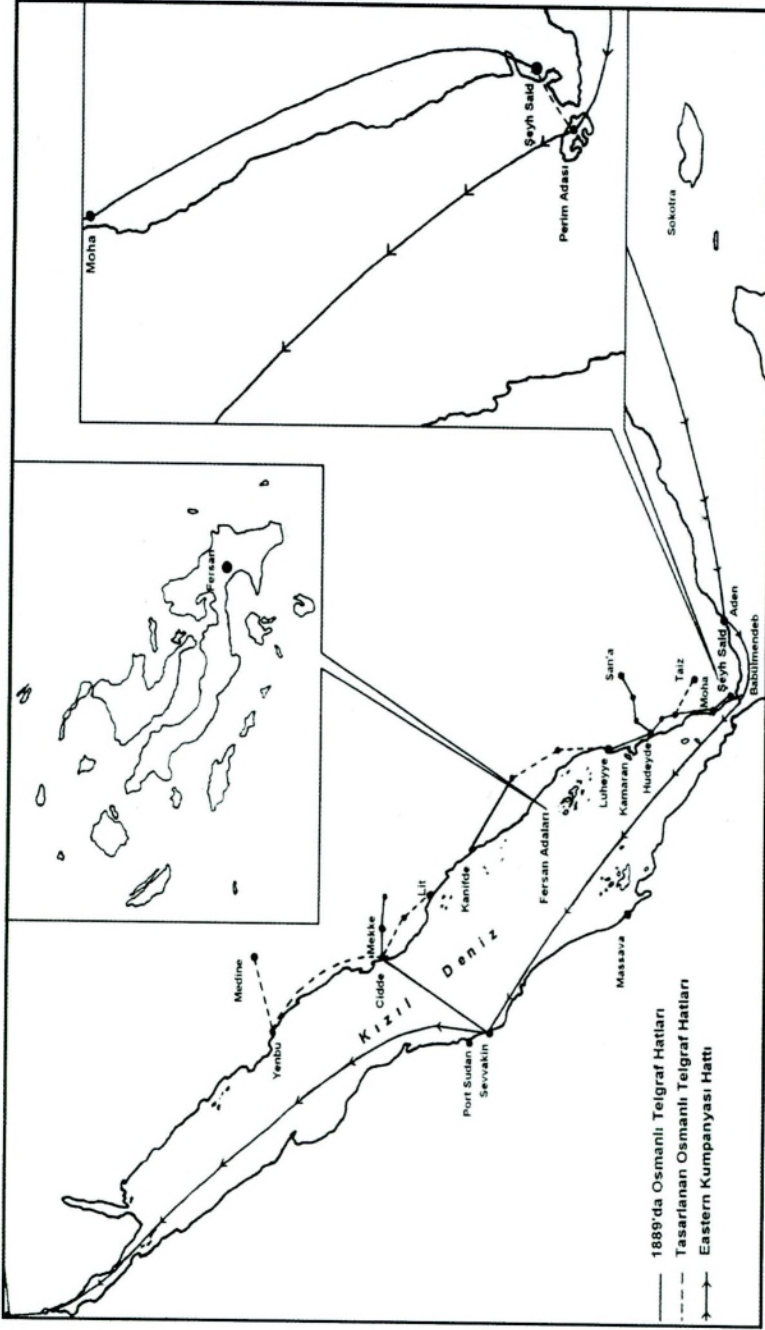
⁹⁶ BOA, DH.KMS, 15/26, 15.02.1914.

⁹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.II/III, Ankara 1991, s.370; Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, s.3; BOA, MV, 179/89, 28.02.1913.

⁹⁸ BOA, MV, 179/90, 25.02.1913.

⁹⁹ BOA, DH.EUM.4.şb, 1/12, 31.10.1914.

tabiidir. Avrupa yayılması birçok kavramı etkilediği gibi jeopolitik değer kavramını da değiştirmiştir. Önemsiz gibi görünen, çok az nüfus barındıran hatta hiç nüfus barındırmayan arazi veya küçük adaların bile stratejik anlamını değiştirmiştir. Süveyş kanalının açılmasından sonra Avrupalı devletler için bir rekabet alanına dönüşen ve Kızıldeniz'de Şeyh Said arazisi ve Fersan gibi küçük adalar diplomatik rekabet alanı haline gelmişti. İngiltere'nin ilk müdahaleleri daha sonra Fransa ve Almanya'nın ilgileri arkasından diğer devletler katılımıyla meseleler uluslararası zemine taşımıştı. Batılı devletlerin müdahaleleri karşısında sahip olduğu stratejik noktaları koruma siyasetine yönelen devlet daha merkezîyetçiliği artıracak uygulamalara ve askeri önlemler almaya, egemenliğine ait unsurları daha fazla kullanmaya yönelmişti. Osmanlı Şeyh Said konusunda İngilizlerin desteğini arkasına alarak Fransa'nın bölge üzerindeki isteklerine geçit vermemişti. Fakat İngilizlerin kışkırttığı Yemen isyanlarıyla çözülmüceye kadar uğraşmak zorunda kalmıştı.

Kaynak: Y.PRK.PT. 5/53.

Harita: Kızıldeniz, Şeyh Said ve Farsan Adaları

ARMİN VÁMBÉRY'NİN TÜRKİSTAN SEYAHATNAMESİ VE KARAKALPAK TÜRKLERİNE DAİR KAYITLAR*

SALİH YILMAZ**

GİRİŞ

Bu makale; dünyanın gelmiş geçmiş en büyük Türkologlarından birisi olan Macar asıllı bilim adamı, seyyah ve casus Prof. Dr. Armín Vámbéry'nin "Reşat Efendi" sahte ad ve kıyafetiyle devrinin ünlü Osmanlı paşalarından Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın İstanbul'daki konağında dört sene misafir kaldıktan sonra Türklerin ana vatanı olan Türkistan'a üç yıl süren (1862-1865) yolculuğu sonrasında kaleme almış olduğu eserlerinde geçen, bugün Aral gölü ve çevresinde yaşayan Karakalpak Türkleri topraklarındaki inceleme ve gözlemlerinin hikâyesidir. Armín¹ Vámbéry, bu üç yıl süren yolculuktan sonra oldukça geniş bir eser yazmıştır. Bizim yazdığımız bu makale anılan eserin sadece Karakalpakistan ve Karakalpaklarla ilgili bölümlerin incelemesinden ibarettir. Vámbéry'nin yazmış olduğu asıl metin oldukça uzundur. Bu metnin büyük kısmı 1864 yılında Londra'da yayımlanmıştır². Bu tam metin üzerinde Cemal KUTAY³ ve Mim Kemal ÖKE⁴ önemli çalışmalar yapmışlardır. Fakat onların yaptıkları bu çalışmalar genelde sınırlı

* Bu eserin hazırlanması sırasında kaynak ve fikir bakımından büyük yardımlarını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Sabır Kamalov'a teşekkürlerimi sunarım.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Genel Türk Tarihi, Doktora Öğrencisi.

¹ Bazı eserlerde Armín ismi Armen, Arminius, German ve Hermann olarak da geçmektedir. Fakat asıl adı İbranice bir kelime olan Hayim'dir. Aile isimleri olan Vámbéry (aslı Wamberger), onun büyükbabasının Macaristan'a göç etmeden önce yaşadığı bir Alman kenti olan Bamberg'den gelmektedir. Bu isim zamanla değişerek Vámbéry olmuştur.

² Bu eser için bk. A. Vámbéry, *Travels in Central Asia*, John Murray, Albemarle Street, London, 1864, 443 s.

³ Cemal Kutay, *Sahte Derviş*, 3.bs., Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 109.

⁴ Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vamberger'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 173; Mim Kemal Öke daha sonraları bu eserin fazlaca ilgi görmesinden dolayı yeni eklemeler de yaparak yeniden yayımlamıştır. Bunun için bk. aynı müellif, *Vamberger: Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 200; aynı müellif, *Gizli Belgelerle II. Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vamberger: Saraydaki Casus*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 294.

kalmış ve eserin Karakalpak Türkleri konusundaki kısımları henüz incelemeye tâbi tutulmamıştır. Ayrıca bu iki değerli araştırmacı Vámbéry'nin bütün eserlerini incelememiş sadece bir esere bağımlı kalmışlardır. Cemal Kutay, yazmış olduğu 'Sahte Derviş' adlı eserde Vámbéry'nin Türkistan'a yapmış olduğu seyahati genel olarak değerlendirmiştir. Mim Kemal Öke ise İngiltere'de yapmış olduğu doktora tezinin de etkisiyle yazmış olduğu bu eserlerde Vambéry'nin İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ile olan ilişkilerini ve Vámbéry'nin Siyonizm ile olan bağlantılarını ayrıntılı olarak incelemiştir. Bizim yaptığımız bu çalışmada ise bütün eserleri incelenerek Karakalpaklar hakkında verdiği bilgiler derli toplu bir hâle getirilmiştir.

Vámbéry, Türkistan'a yaptığı bu yolculuktan sonra da ölümüne kadar (ö.1913) Türklük ve Türklerle ilgilenmiştir. Bu konudaki çalışmalarının ve ders notlarının birçoğunu Türk Ocakları'na göndermiştir. Türkiye'deki en büyük dostlarından Türkolog Ahmet Hikmet Müftüoğlu sayesinde bu çalışmalarını değerlendirmiştir. Vámbéry'nin, XIX. yüzyılın ilk yarısı içerisindeki Türkistan'ın gerçek çehresini dile getiren birisi olarak verdiği bilgilerin, aziz ülkemiz Türkiye vatandaşlarının öğrenmesi gereken bilgiler olduğu kanaatindeyim.

Vámbéry, Karakalpakistan topraklarında almış olduğu notlarda Türkler için şunu ifade etmektedir: "*Türkistan'daki Japhetik bölümüne girecek insanlar, dünyanın başka yerlerinde bu terkipte olanlar, bünye itibariyle farklıdır. Çünkü Türkleri bir başka milletin temsil edebilmesi imkânsızdır. Ruslar bunu denemişler fakat muvaffak olamamışlardır. Türk erkekleriyle evlenen başka milletlere mensup kızların çocukları azamî iki nesil sonra tamamen Türklere benzemektedirler. Türk kızlarını alan yabancılar için ise netice değişmiyor. Türk kanı daima öteki kanlara galip gelmektedir. Türkistan'da en zengin ve köklü ırklar Ural-Altay bölümünde toplanmaktadır. Özbekler, Kırgızlar, Çuvaşlar, Oyratlar, Cüveyratlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Tacikler, Türkmenler, Tatarlar, Azerbaycanlılar, Hakaslar, Nogaylar, Şartsiler, bir kısım Sibirler, Karatekinler, İskitler, Kumyaklar ve onlara bağlı ikinci derecedeki uruklar bu zengin milletler literatürünün membalarıdır. Türkler, kendi ırkî hasletlerini muhafaza için başka milletlerin ehemmiyet vermediği hassasiyeti gösterirler. Aile kurmada gösterdikleri duyarlık bu özel dikkatlerinin belirtisidir.*"⁵

⁵ Cemal Kutay, aynı eser, s. 83.

Vámbéry'nin, XIX. yüzyılda Türk anavatanında Rusya ile hâkimiyet rekabeti içerisine giren İngiltere adına bu yolculuğa çıkmış bir casus olarak burada gördükleri ve yaşadıkları olaylar onun kafasında ve ruhunda büyük bir tesir bırakmış ve Türklere karşı yakınlık hissetmesine neden olmuştur. Onun duyduğu bu yakınlık birçok eserin yazılmasını, Türk kültürünün ve tarihinin Avrupa'da duyulmasını ve pek çok âlimin bu konuyla yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Macar bilgini Vámbéry, XIX. yüzyılda Karakalpaklar ve Karakalpakistan hakkında bilgiler veren ilk Batı Avrupalı âlim olarak bilinmektedir. Vámbéry, XIX. yüzyılda Karakalpakların yaşadığı topraklarda bulunmuş ve gözlemlerini bir kitapta toplamıştır. Makalelerinin birçoğunda da Karakalpak halkının tarihi ve etnografyası hakkında bilgilere sıkça rastlanmaktadır. Vámbéry'nin ilmî mesailerini ilk zamanlar XIX. yüzyılda İngilizce ve Almanca olarak yayımlanmış, daha sonraları ise Rusçaya çevirileri yapılarak ilim âlemine sunulmuştur. Vámbéry bu seyahatinde Karakalpak topraklarına gelerek gördüklerini ve yaşadıklarını ilmî mesailerinde yazmıştır. Bizim amacımız bütün bunları bir araya getirerek Türk dünyasına ve Karakalpaklara sunmaktır. Vámbéry'nin, Karakalpaklar ve Karakalpakistan hakkındaki bilgileri tek bir kitapta bulunmadığı için birçok kitabında yer alan bilgiler derlenerek burada yayımlanmaktadır⁶.

Hazırlamış olduğumuz bu makalenin araştırılması sırasında Karakalpak ilim adamı Prof. Dr. Sabır Kamalov önemli derecede yardımda bulunmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk Dünyası gerçeği bizleri bu konuda çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Bizler Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve Türk Dünyasının en büyük parçası olarak buna benzer çalışmalar yapmayı görev biliyoruz.

A- ARMÍN VÁMBÉRY'NİN HAYATI

Bu eseri yazarken Armín Vámbéry hakkında kısaca malûmat vermeyi uygun bulduk. Bu malûmatı özellikle Vámbéry'nin kendi kaleminden çıkan ve İngiltere'de yayımlanan '*Travels in Central Asia*' adlı eserinden aldık.

⁶ Vámbéry'nin Karakalpakistan ve Karakalpaklar hakkında verdiği bilgiler şu kitaplardan derlenerek bir araya getirilmiştir: A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii c Kartınoyu i Kartoyu Uzdaniye Vtoroye*, 2. bs., Moskva, 1874; aynı müellif, *Oçerki Sredney Azii (Dopolneniye k Puteşestviyu Po Sredney Azii)*, Moskva, 1868; aynı müellif, *İstoria Buhari İli Transaksonii (Maveranahr)*, s *Drevneişih Vremën do Nastoyaşego*, Tom: 1-2, Sankt-Petersburg, 1873; aynı müellif, *Oçerki Jizni i Nravov Vostoka, Perevod s Nemetskogo*, S.Petersburg, 1877; aynı müellif, *Das Türkenvolk in Seinem Ethnologischen und Ethnographischen Beziehungen*, Leipzig, 1885; aynı müellif, *Travels in Central Asia*, John Murray, Albemarle Street, London, 1864.

Armín Vámbéry, 19 Mart 1832 tarihinde Macaristan'ın bir köyünde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Genç yaşlardayken babasının ölmesiyle annesinin elinde yetişti. İlkokulu doğduğu köyde tamamladıktan sonra Macaristan'ın Niske (Niş) şehrinde bir manastırda eğitimine devam etti. Gençliğinde ayağında bir yara çıkmasından dolayı aksak kaldı⁷.

Vámbéry, küçük yaşlarından itibaren yabancı dil öğrenmeyi kendisine amaç edinmişti. Bu amacına da manastırda Latince ve Almanca öğrenerek ulaşmıştı. Manastırdaki eğitimini tamamlayarak evine dönen Vámbéry, kısa bir süre sonra eğitimine yeniden devam etmek için evinden ayrıldı. Petersburg'a giden Vámbéry, buralarda öğretmenlik yapmaya başladı. Kendisi Macarca, İbranice, Almanca ve Latinceyi çok iyi bildiği için Levi Efendinin evinde iş buldu. İş, Levi Efendinin oğlunu eğitmekti. Aynı zamanda Fransızca öğrenmek için çaba gösteriyordu. Fakat hastalandığı için Levi Efendi, kendisini evinden kovdu. İki hafta manastır hastanesinde yattıktan sonra iyileşerek, yaşlı bir adamın evinde işe başladı. Vámbéry henüz 14 yaşında olmasına rağmen beş tane dil biliyordu⁸.

Vámbéry, bu sıralarda halk arasında Türkistan hakkında anlatılan hikâyeleri büyük bir ilgi ile dinliyordu. Macarlarla akraba olan Türkistan'daki milletleri merak ediyor ve onların dillerini öğrenmeyi hayal ediyordu. Vámbéry, işte bu hayallerle Türkistan'a gitmek için Petersburg'tan Budapeşte'ye geldi. Budapeşte'ye geldikten sonra yabancı dil öğrenmeye devam etti. Peşt şehrinde kaldığı süre içerisinde Rusça, Danimarkaca, İtalyanca, Farsça ve İspanyolca dillerini, o dillerde yazılan makaleleri okuyabilecek düzeyde öğrendi. Budapeşte'den Viyana'ya giden Vámbéry, Frak Şenfeld adında bir kadının evinde kaldı. Viyana'da bulunduğu süre içerisinde Türkistan'a gitme hayali ağır bastığı için bu amaçla İstanbul'a geldi. İstanbul'da kısa sürede Türkçeyi öğrendi. Öyle ki "Áşık Garip" hikâyesinin beyitlerini Türkçe olarak ezbere söyleyebiliyordu. İstanbul'da dört yıl kaldıktan sonra artık Türkçeyi hem konuşabiliyor hem de yazabiliyordu. Zamanla ileri gelen Türk devlet adamlarıyla tanışmaya başladı. Kısa süre önce aç susuz gezen Vámbéry artık tanınan bir insan oldu. Türkçeyi ve Türk kültürünü iyi bilmesinden dolayı kendisine Reşat Efendi adı verildi. Birçok dil bildiği için kendisine memurluk önerilse de, Türkistan'a gitmek için bu

⁷ A. Vámbéry, *Travels in Central Asia*, s. VII-VIII.

⁸ Sabır Kamalov, *Vámbery Karakalpaklar Turalı*, Habarsı Jurnalının 1995 jil 4-samına Kosımşa, Nökis, 1995, s. 4-5.

dilleri öğrendiğini söyleyerek bütün görevleri reddetti. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde İslâm eğitimi de almıştı⁹.

Vámbéry, İstanbul'dan Trabzon'a geldi. Amacı buradan geçen kervan yoluyla İran'a gitmekti. Bu yolla, 1863 yılında 31 yaşında iken Türkistan yolculuğu hazırlıkları için İran'a geldi. Osmanlı Devleti'nin Tegeran (Tahran) büyükelçisi olan arkadaşı Haydar Efendiye gelerek Hive ve Buhara'ya yapacağı seyahat hakkında bilgi verdi. Arkadaşı Haydar Efendi bu aksak hâliyle seyahate çıkamayacağını ve hatta buna kendisinin izin vermeyeceğini söylese de Vámbéry; "Senin iznine ihtiyacım yok, nasılsa İran'da kalmayacağım, benim amacım Türkistan'a gitmek. Ben 15 yıl boyunca bu hayalle aç susuz yaşadım. Ayağım aksak olsa da at sırtında gideceğim için buna dayanabilirim. Evsiz barsız insanların arasında yaşamak beni çok ilgilendiriyor."¹⁰ diye cevap verdi.

Vámbéry, bu konuşmalardan sonra muayene olmak için elçiliğin doktoru Bimzenştin'e gitti. Vámbéry ile Bimzenştin arasında şu konuşmalar geçti:

B_Vámbéry, demek sen Buhara'ya gidiyorsun?

V_Evet doktor gideceğim.

B_Türkistan'a giden binbaşı Mayor Konolli'ye ne olduğunu biliyor musun?

V_Ne olmuş?

B_Onun kafasını keserek minareye astular, onu aramaya giden Stoddart da aynı akıbete uğradı.

V_Türkistan'a giden başkaları da oldu.

B_Evet başkaları da oldu. Örneğin Blokvidi Türkmenler tarafından öldürüldü. Ayrıca Vaisberi de kayboldu ve hâlâ haber yok¹¹.

⁹ A. Vámbéry, *Travels in Central Asia*, s. VIII.

¹⁰ aynı eser, s. 3-8.

¹¹ Bu konuşmada adı geçen binbaşı Blokvidi ve Vaisberi aslında birer casus olup istihbarat toplamak amacıyla Türkistan'a gönderilmiştir. Fakat bir daha geri dönmemişlerdir. Bunlardan sonra İngiltere'nin Tahran büyükelçisi tarafından Türkistan'a gönderilen Conolly, Stoddart ve Wyburn adındaki casusların akıbeti de bir öncekiler gibi ölüm olmuştur. bk. A. Vámbéry, ayn. esr., s. 19, 26.

V_Ben uyumlu bir insanım doktor, Türkistan'a macera aramak için gitmiyorum. Ben ilim için kendimi kurban edeceğim. Buhara'yı çok görmek istiyorum. Ayrıca aldığım terbiyeye de güveniyorum.

B_O nasıl bir terbiye?

V_Ben kendime hâkim olabilirim.

B_Tamam tamam, gitmeden önce bana uğrarsın.

Vámbéry, Tahran'da üç ay süreyle dervişlerin arasında yaşayarak, dervişlerin nasıl hareket ettiklerini öğrendi. Aradan biraz zaman geçtikten sonra doktor Bimzenstein'ı görmek için bir gece yarısı kapısını çaldı. Doktor kapıyı açtuğunda kendisini tanımadı ve kim olduğunu sordu. Vámbéry ise Hoca Mahmud Reşat Efendi olduğunu söyleyerek doktora büyük bir sürpriz yaptı. Vámbéry, başında sarık, üstünde kaftan, belinde kısa saplı bir balta ile tam anlamıyla Türkistan yolculuğu için hazırды. Doktor kendisine üç adet zehir şişesi vererek zor zamanlarında bunları kullanmasını istedi. Vámbéry, zehir şişelerini aldıktan sonra; "*ben oraya gidiyorum fakat...*" dedi ve devamını söylemeden gitti.

Vámbéry, Türkistan'a gidip geldikten sonra o doktora gelip ondan aldığı zehir şişelerini iade etti. Gitmeden önce doktora söylemek istediği ancak yarım kalan cümlesini geldikten sonra tamamladı ve şunları demek istediğini söyledi: "*..fakat ölmeden önce yaşamak gerekir. Buna da hiçbir şey mâni olamaz*"¹².

Vámbéry, 28 Mart 1863 tarihinden aynı yılın Kasım ayına kadar derviş kılığında Hive, Konırat (Kongrat), Ürgenç, Buhara, Semerkant, Karşı ve Herat şehirlerini gezerek Tahran'a döndü. 28 Mart 1864 tarihine kadar Tahran'da kaldı. O, Türkistan ziyareti sırasında iki bin kilometreye yakın yol yürümüştü. Bu yolculuk sırasında Türkçe, Farsça ve Arapçayı iyi bildiği için birçok zorluğun üstesinden kolayca gelebilmiştir.

Vámbéry, 1863 yılında Semerkant'a ulaştığında, Buhara Hanı Emîr Muzaferredin ile karşılaştı. Han, ondan şüphelenerek kim olduğunu sorduğunda, seyyah olduğunu söyledi. Bu cevap üzerine Han, bu aksak ayağıyla nasıl seyahat ettiğini sordu. Vámbéry cevap olarak şunları söyledi: "*Sizin atanız Emîr Timur aksak olduğuna aldırmadan bütün dünyayı eline*

¹² aynı eser, s. 9-11.

geçirdi.” Bu cevap Buhara Hanının çok hoşuna gittiğinden ona 30 duka (tilla) altın verdi¹³.

Vámbéry, Hive hükümdarı Seyid Muhammed Han ile buluştuğunda da kısa sürede onun dikkatini çekmeyi başardı. Hanın vezirlerinden Şükrullah Bey, Vámbéry’yi Hana İslâmiyet’i çok iyi bilen âlim bir insan olarak tanıttı. Han onu kabul ederek Hive’nin en büyük âlimi ile atıştırdı. Bu atışmadan Vámbéry galip çıktı. Han, bu galibiyet karşılığında kendisine 20 duka altın ve bir eşek hediye etti. O eşeği hediye olarak kabul edeceğini fakat altınları alamayacağını söyledi. Bunun sebebi olarak da paranın bir dervişe zarar verdiğini gösterdi. Han da onun bu isteğine karşı çıkmadı¹⁴.

Vámbéry, İslâmiyet’i ve namaz kılmayı İstanbul’da medresede öğrendi. Bu eğitim sayesinde başına gelen birçok kötülükten kolayca sıyrılabildi. Bunlardan bir örneğini burada verecek olursak olay şöyle gelişmiştir. O Hive’ye dervişlerin oluşturduğu bir kervan ile gelmişti. Bu kervanın içinde Afgan bir kişi vardı. Bu kişi Vámbéry’nin kâfir olduğunu ve öldürülmesi gerektiğini herkese söylüyordu. Bir gün Vámbéry namaz kılarken kervanbaşıyla beraber onun yanına geldiler. Afgan bu sırada hemen Vámbéry’yi öldürmek istediye de kervanbaşı ona engel oldu. Çünkü, Vámbéry namazı öyle bir istek ve huşu ile kılıyordu ki ondan kimsenin şüphelenmesi mümkün değildi. Kervanbaşı Vámbéry’nin namaz kılmasına bakarak onun tam bir Müslüman olduğunu ve onu öldürürlerse günah işleyeceklerini söyleyerek Afgan’ı bu isteğinden vazgeçirdi. Afgan bu isteğinden geçici de olsa vazgeçti, fakat onun kâfir olduğunu Hive’ye vardıklarında ispat edeceğini de söylemekten edemedi. Bu Afganlı aslında sara hastasıydı. Üç dört gün arayla nöbet geçiriyor ve bu nöbetleri Vámbéry’nin verdiği ilaçlar sayesinde kolayca atatabiliyordu. Fakat iyileştikten sonra da onun kâfir olduğunda ısrar ediyordu. Vámbéry bu olayla ilgili notlarında şunları yazmaktadır: “Eğer o adamın sara nöbetleri başladığında ben ona Bimzenştein’in verdiği zehirlerden birisini verseydim çoktan öbür dünyaya giderdi. Fakat ben bunu yapmadım. O Hive’ye vardığımızda benim kâfir olduğumu ispatlamaya çalıştıysa da Hive Hanı ona inanmadı. Onu gök eşeğe ters bindirip Hive sokaklarında insanlara taşlattırdı.”¹⁵

¹³ aynı eser, s. 186-190.

¹⁴ aynı eser, s. 124-131.

¹⁵ Taşlatırma olayı o dönemde “sarsan taş” olarak ifade edilmekteydi. bk. A. Vámbéry, aynı eser, s. 92-94.

Vámbéry'ye göre onun birçok dil bilmesi kendisi için büyük kolaylıklar sağlıyordu. Ona göre eğer bir insan içinde yaşadığı yabancı bir milletin dilini iyi bilirse hiç kimse onu yabancı olarak görmezdi. Herkes onu kendisi gibi bilir ve ona her türlü yardımda bulunurdu. Vámbéry Türkistan'a yaptığı seyahatlerde bunun yararını fazlaca gördü. Vámbéry'nin bu nasihatini günümüz ilim hayatı için oldukça büyük öneme sahiptir.

Vámbéry, 15 Eylül 1913 tarihinde 80 yaşındayken öldü. Onun Türkistan seyahati sonucunda yazdığı eserler günümüzde bile hâlâ ilgi görmektedir. Çünkü onun eserleri Türkmenler, Özbekler, Karakalpaklar ve çeşitli Türk topluluklarının o dönem yaşayışları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

B- VÁMBÉRY'NİN KARAKALPAKLAR ARASINDA YAPTIĞI SEYAHAT

1- Hive'den Konırat'a Seyahat

Vámbéry, derviş olarak Hive'ye geldiğinde Mekke'ye gidip geldiğini ve daha da gideceğini söylüyordu. Bunu duyan ve Konırat'tan Hive'ye gelerek medresede okumakta olan İshak Molla Vámbéry'ye; "*Ben de Mekke'ye gitmek istiyorum. Beni de yanına alır mısın?*" diye sordu ve bu isteği Vámbéry tarafından kabul gördü. Ancak Vámbéry önce Hive'den Buhara'ya gitmesi gerektiğini ve ondan sonra da Afganistan, İran, Türkiye üzerinden Mekke'ye gideceğini söyledi. İshak Molla da bunu kabul etti¹⁶.

İshak Molla Vámbéry'ye: "*Siz Buhara'ya gitmek için hazırlık yaparken ben de Konırat'a gidip geleyim.*" dedi. Vámbéry'de Molla'ya: "*Ben de seninle Konırat'a geleyim.*" dedi. Böylece Vámbéry Karakalpakların yaşadığı topraklara ilk seyahatini yapmış oldu. Bu olay yaklaşık 1863 yılının Haziran ayında olmuştur. Vámbéry ve İshak Molla Hive'den Konırat'a, Amuderya nehri yoluyla gitmişler ve dönerlerken de Göhne (Köhne) Ürgenç üzerinden Hive'ye gelmişlerdir¹⁷.

Vámbéry, Karakalpakların yaşadığı yerlere (yani Konırat'a) gidişiyle ilgili olarak şunları yazmaktadır: "İshak Molla ile ikimiz sözleştikten iki gün sonra

¹⁶ Salih Yılmaz, "İngiliz Casusu Armin Vambéry'nin Türkistan Seyahatinde Ona Eşlik Eden Özbek İshak Molla Hakkında", TDAV Tarih Dergisi, sayı: 211, Temmuz 2004, s. 52-53.

¹⁷ ayn. mkl., s. 53.

Yeni Ürgenç'e gittik, bizim bineceğimiz gemi Amuderya'da¹⁸ bizi bekliyordu. Gemiciler ile ucuz fiyata anlaştık. Zaten geminin yükü de ağır değildi."

Hive'den Konırat'a yazları genellikle Amuderya üzerinden gemilerle gidiliyordu. Amuderya'nın ağız akıntısı hızlı olursa beş günde gidilirdi. Baharda ve güzde akıntı ters taraftan aktığı için gemi yavaş ilerliyordu. Kışın ise gemiler çalışmıyordu. Çünkü, kış aylarında Amuderya nehri buz tutuyordu¹⁹. Bizim bindiğimiz gemide bizden başka iki tane yolcu ve dört tane de gemici vardı. İlk zamanları gemi yolculuğumuz fazla ilgi çekici değildi. Gemiye iki adam yönetiyordu. Birisi geminin bir başında, diğeri ise sonunda ellerindeki değneklerle geminin hareket etmesini sağlıyorlardı.

Amuderya'nın iki tarafı çevre bakımından fazla ilginç değildi. 1858 yılında Konırat'tan yukarıya doğru yani Yeni Ürgenç'e kadar vapur ile seyahat eden Butenov'un yazdıkları ile karşılaştırıldığında Amuderya'nın iki tarafındaki çevre hakkında bir şeyler söylemek mümkündür.

Bizim gemiye bindiğimiz yerde, deryanın sağ tarafında Şahbaz-Veli'nin (Karamatlı Bahadır) yıkılan duvarları bulunuyordu²⁰. Bir zamanlar bu duvarlar Şabbaz şehrinin korumalığını yapıyordu. Fakat daha sonra bu duvarlar Kalmuklar tarafından yıkılmıştır. Hive Hanlığı içerisinde yaşayan âlimlerin yazdıklarına göre şehir Moğollar tarafından yağmalanmış ve yıkılmıştır. Gerçekten de Cengiz Han güzelim Horezm'e büyük zarar vermiştir. Ancak, Moğolların yakıp yıktığı şehirler güçlükle yeniden onarılabiliyordu. Amuderya'nın akıntısına doğru yol aldıkça taştan duvarların yerdeki yıkıntularını görebilirsiniz. Bu şehir Gayür diye adlandırılıyordu. Ben önce Gayür'ü eski zamandaki Gevrler veya ateşe tapanlar diye düşündüm. Fakat, Türkistan'da Gayür (Gâvur) terimiyle Ermenilerin veya Hıristiyanların kastedildiğini anlayınca çok şaşırdım. Buradaki Hıristiyanlar İslâm dininin buralarda yayılması ve Moğol hâkimiyetinin sağlanmasına kadar Aral gölünden Çin'e kadar uzanan sahada koloni halinde yaşamışlardır.

Gemi yolculuğumuzun ilk zamanlarında rastladığım birinci yıkık kalıntılardan (Kat şehri) sonra Amuderya'nın sağ tarafında akıntı istikâmetinde Hıtabegi (Kıtabeği) adıyla bir orman bulunmaktadır. Bu ormanın uzunluğu üç saatlik yoldur, ağaçları kısadır. Bu orman sayesinde

¹⁸ Amuderya nehrinin ismi Vámbéry'nin eserlerinde Oksus olarak geçmektedir. Biz Türkçe bir terim olan Amuderya'yı kullanmayı uygun bulduk.

¹⁹ A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 118-119.

²⁰ Bugünkü Şabbaz veya Kat şehri kalıntıları.

Amuderya'ya akan çevredeki akıntular çabucak kuruyup gitmemektedir. Ormanın içerisinde fazla açık alan yoktur. Karakalpaklar bu orman alanlarını koyun yetiştirmek için kendilerine almışlardır. Karakalpaklar, Amuderya'nın sol tarafına yerleşmişler ve evleri arka arkaya gelmektedir. Ormanın kıyıya doğru yaklaştığı yerde evlerin sayısı fazlalaşmaktadır. Orman ile kıyının birleştiği yerde Özbeklerin yaşadığı Taşkala adı verilen büyük bir köy bulunuyor. Bu köy Kılıçbay kanalına yakın bir yerdedir. Kılıçbay kanalının bir ağacı Yılanlı'dan geçip çölle birleşmektedir.

Biz gemi yolculuğumuz sırasında vaktimizi birbirimize dinî masallar anlatarak, çay kaynatarak, pilav pişirerek geçirdik. Bazen konuşuyor bazen de uyuyorduk. Bunlar benim çok hoşuma gitti. Amuderya'nın sarı dalgalarına bakarken, Avrupa'nın o güzelim hayatını, vapurlarını ve parıldayan dalgalarını hatırladım. İki arasındaki farkları karşılaştırmak mümkün değil. Amuderya nehri de tıpkı onun etrafında yerleşmiş olan Türkistanlılar gibi yabancı ve vurdumduymaz. Türkistanlının iyi veya kötü tarafını bilmek veya tahmin etmek ne kadar zorsa Amuderya'nın ne düşündüğünü bilmek de o kadar zor. Sonuçta burada yaşayanlar evlerini ne kadar sık değiştirip göçmen hayatı yaşıyorlarsa Amuderya da yerini tıpkı onlar gibi değiştiriyordu.

Yolculuğumuz sırasında akıntıya doğru yol alırken ikinci günün sabahı Gürlen şehrinin önünden geçtik. Bu şehir deryadan çok uzakta idi. Fakat Amuderya kıyısında gemilerin mola verdiği bu şehre bağlı İsimçiran adı verilen bir köy vardı. Amuderya'nın sağ tarafında, Gürlen şehrinin önünden başlayan Rehimberdibek Karğani'nin (Kurganı?) duvarları uzanıyordu. Bu duvarlardan sonra Üveyis-Karaine²¹ (Sultanveyis veya Karatav) dağı başlıyordu. Burası güneydoğudan arkaya doğru uzanıyor. Bu dağın uzunluğu ve genişliğine baktığımız zaman Hive ile Astrabad'ın arasındaki çölle bitişik bulunan Balkan dağına benziyor. Fakat, yaklaştığımızda bu dağın Balkan dağından daha büyük olduğu görülüyor. Onun üzerindeki bir çok güzel bitki de göze çarpıyor. Dağın üzerinde Üveyis-Karaine'nin taştan yapılmış mezarı bulunuyor. Burası Hive'de yaşayan insanların kutsal gördüğü en güzel yerlerden birisidir. Mezara yakın yerlerde mezarı ziyaret etmek isteyen-

²¹ Üveyis-Karaine hakkında Vámbéry şunları yazmaktadır: "Üveyis-Karaine, Hz. Muhammed'e yakın insanlardan birisidir. Hz. Muhammed, Uhud savaşında dişlerini kaybettikten sonra onu çok sevdiği için Üveyis de kendi dişlerini kırmıştır. Üveyis-Karaine'nin Hive'ye gelerek burada öldüğü ile ilgili rivayetler doğru değildir." bk. A.Vámbéry, aynı eser, s. 123. Anlaşılacağı gibi burada söz konusu olan zad, Türkiye'de Veysel Karani olarak bilinen Üveys el Karani'dir.

lerin dinlenmeleri için Rahimberdi-beg tarafından yaptırılan birkaç ev görünmektedir. Bu mezarın biraz ötesinde Munajat "Münacât (yakarma)" dağı başlıyor. Bu dağda, Ambereke (Ümmü Bereke olmalı) (iyiliğin anası) adı verilen ve halk arasında iyi bir kadın olarak hürmet edilen birisinin mezarı bulunur. Halk arasındaki rivayetlerde Ambereke hakkında şunlar anlatılmaktadır: "Ambereke ilk zamanlar Tanrıya inanmazken, belli bir zaman sonra İslâmiyet'i kabul ettiği için kocası (İslâm'ın düşmanı) onu evinden atmıştır. Bunun üzerine Ambereke, Yeni-Ürgenç'e gelip dağların eteklerinde saklanmış ve uzun bir hayat yaşamıştır."

Gürlen şehrinden aşağıya dört saat gittikten sonra Yeni-Yap adı verilen yere geldik. Burasının çevresinde onu Amuderya nehrinden koruyan duvarlar bulunuyor. İki saat yol aldıktan sonra Amuderya'nın sol tarafından başlayarak Yümalak dağından itibaren Yeni-Çin bölgesi başlıyor. Sağ tarafta ise Üveyis-Karaine dağı Amuderya'ya doğru uzanıyor. Bu dağın yukarısında duvarlar var. Bizler bu duvarların en uzun olanının bulunduğu Yampik adı verilen yerden (buradakilere göre Kısnačka) geçerek yolumuza devam ettik. Bu Yampik veya diğer adıyla Kıznaç, bir taraftan Yümalak dağı diğer taraftan da doğudan batıya doğru uzanan Şeyh-Celil dağları arasında yer alan ve bu iki dağ arasında sıkışmış bir yerdir. Bu bölgede Amuderya'nın akıntısı hızlandığından gemiler için oldukça tehlikeli bir durum arz etmektedir.

Dağlar bittikten sonra Amuderya'nın kıyıları bütün güzelliğini ortaya seriyor. İki günlük yoldan sonra akşam vakitlerinde Mangıt bölgesine geldik. Mangıt şehrine, Amuderya nehri kıyısından iki saat yol aldıktan sonra varılabiliyormuş. Amuderya ile şehir arasında orman olduğu için şehri göremedik. Burada kendimize taze yiyecek aldıktan sonra geçip gittik. Yaklaşık bir saat yol aldıktan sonra Bozuyan adı verilen şehre gece vakitlerinde geldik. Dostum İshak Molla bu şehirde oturan ünlü Nogay Mollasına (İşana) gidecekti. Ben de onunla birlikte gitmeye karar verdim. İshak Molla'nın, İşan'ın yanına gitmek istemesinin sebebi Mekke seyahati hakkında İşan'a bilgi verip İşan'dan nasihat ve olur almaktı. Bu şehirde Rusya için askerî hizmet yapmak istememeleri dolayısıyla Rus devlet görevlilerinden kaçan Nogaylar bulunuyor. Bu insanlar din ve iyilik için çalışan ve Ruslardan zarar gören insanlar olarak görülüyor. Fakat ben onların içinde çok terbiyesiz insanların da olduğunu gördüm. Belki de bunlar başkalarına kötülük yaptıkları için buralara kaçıp gelmiş olabilirler.

Sabahın erken saatlerinde Kıpçak'tan geçtik. Şehrin karşısında yer alan kıydan deryanın ortasına kadar su çok derin. Gemiciler buradan sadece gündüz geçiyorlar. Çünkü, gece geçmeye korkuyorlar. Kıpçak çok önemli bir şehir. Buranın halkının kökü Özbeklerin²² Kıpçak uruğundan geliyor. Burada birkaç cami ve medrese var. Bu medreseleri Hocaniyaz yaptırmış. Bunları yaptırmak için çok para harcamış²³. Yalnız başına duran bu medreselerin biraz ötesinde dağın eteklerinde Şılpık'ın duvarları görünür. Halk arasındaki rivayetlerde Şılpık hakkında şunlar anlatılmakta: "Bir zamanlar burası çok kudretli bir sığınma yeri olmuştur. Burada babasının eline esir düşen genç bir adama aşık olan prenses, babası ve annesinden kaçarak burada saklanmış ve sevdiği adamla yaşamıştır. Babasının gazabından korktuğu için Şılpık kalesinden Amuderya'ya kadar su ihtiyaçlarını karşılamak için dağın altundan tünel kazmışlardır. Bu dönemde kazılan tünel hâlâ vardır."²⁴

Kıpçak şehrinde sonra, Amuderya'nın sağ tarafında ormanlar başlıyor. Bu ormanlar nehir boyunca Konırat'a kadar devam ediyor. Bana söylenene göre bu ormanın genişliği bazen sekiz bazen de on saatlik bir mesafedir. Ormanın nehre yakın yerleri kille kaplıdır. Ormanın seyrek kısımlarında Karakalpaklar koyunlarını otlatıyorlardı. Bu ormanda vahşi hayvanlardan kaplan ve aslanların yaşadığı ve av hayvanlarının oldukça bol olduğu söyleniyor.

Amuderya nehrinde büyük taşların bulunduğu yer Gürlen ile Kıpçak arasındadır. Bizim gemimiz de bu taşlardan bir kaçına çarpıp. Deryanın sol tarafı Kıpçak'tan başlayarak doğuya doğru devam eden uzun bir düzlükten oluşuyor. Bu bölge insanlar tarafından İslankır²⁵ (Yılan yeri) olarak ad-

²² Vámbéry, eserlerinde Karakalpakları ve Kazakları bazen Özbek veya Tatar olarak yazmaktadır. Çünkü XIX. yüzyılda yazılan eserlerin çoğunda XV-XVI. yüzyıllarda olduğu gibi Kazaklar, Karakalpaklar ve Özbeklerin çoğu Özbek olarak nitelendiriliyordu.

²³ Bu medrese Taş-medrese olarak adlandırılmaktadır. 1920-30 yıllarına kadar hâlâ dimdik ayakta iken Sovyet döneminin ateistleri tarafından yıkılarak tuğlaları ev yapımında kullanılmıştır.

²⁴ Şılpık, başlangıçtan VIII. yüzyıla kadar Amuderya çevresine hâkim olan ateşe tapanların (Zorastrizm=Zerdüştlük) dinî ayinlerini gerçekleştirmek için yaptıkları bir kaledir. XIII. yüzyılda Cengiz Hanın önünden kaçan bazı topluluklar bu kaleyi kendilerine kalkan olarak kullanmışlardır. Bu kaleyi inceleyen arkeologlar Şılpık'tan Amuderya nehrine çıkan herhangi bir tünele rastlamamışlardır.

²⁵ İslankır; Bu kelimenin aslı Yılanlık olması lazımdır. Vámbéry bu kelimeyi Yılan yeri olarak çevirmiştir. Ancak Vámbéry belki de bu kelimeyi doğru çevirmiştir. Bugün Türkmenistan'da yer alan İlanlı (Yılanlı) bölgesinin de adını buradan almış olması mümkündür.

landırılıyor. Batıya doğru ilerleyerek kumluğun sol tarafına gidildiğinde Üstürk'teki Kaplankırday ortaya çıkıyor. Amuderya'nın iki tarafında yerleşmiş olan bu insanlar Yamud-Türkmenleri (Yomudlar) ve Çavdır-Türkmenlerinden (Çavundur-Çavuldurlar) oluşuyor. Yamudlar deriyaya yakın Porsi ve Yılanlı tarafında yaşarken, Çavdırlar ise ekin ekilebilecek bölgeler ile çölün sınırında yani Üstürte'de yerleşmişlerdir.

Seyahatimizin üçüncü günü akşam üzeri deriyaya iki saatlik uzaklıktaki Hojeli (Hocaeli) şehrine geldik. Burada yaşayan halk Peygamber soyundan geldiklerini söyleyerek Özbeklere böbürleniyorlardı. Hocaeli'nde yerleşim oldukça sıkışık, sol tarafında ormanlar ve tarlalar bulunuyordu.

Hocaeli'den sonra Nökis'e²⁶ gelirsiniz. Burası Amuderya'nın sağ tarafındadır. Burası gemiler için Amuderya'nın en kötü yeridir. Burasının akıntısı aşağıya doğru çok hızlı olduğundan gemiler için tehlikeli oluyor. Bu akıntının gürültüsü, bir saatlik yoldan duyuluyor. Buradaki insanlar buraya Kazanketken adını vermişlerdir. Bu adı vermelerinin sebebi ise buraya kazan getiren bir geminin batması ve yok olmasıymış. Gemiler bu üç metrelik şelaleye geldiklerinde kıyıya yanaşarak halatlarla aşağıya indiriliyorlar. Kazanketken'den aşağıya doğru gidildiğinde tabii olarak oluşmuş göller bulunmakta. Baharda bu tabii göllerin suyu azalsa da yine de tamamen kuruyup gitmiyorlar. Bu göllerin en büyükleri Kuyruklu göl ve Sarışün göl olarak adlandırılmaktadır. Kuyruklu göl, Sarışün göle nazaran biraz daha büyüktür. Fakat Sarışün gölün derinliği daha fazladır.

Seyahatimizin dördüncü gününde Nökis'in yanından geçtik. Tarlaların sayısı yavaş yavaş azalmakta, fakat ormanlar devam etmektedir. Nökis ile Konırat arasında, nehirden karaya doğru uzanan Ögizketken adı verilen geniş ve derin bir kanal çıkmaktadır. Bu kanal Şorkatşı gölüne dökülüyor. Bu bölgede gemilerin yüzmesi biraz zordur. Çünkü son yıllarda bu göl nehirden kopma noktasına gelmiştir. Afakşadşa adı verilen fakat tam olarak kim olduğu belli olmayan ünlü bir zaun mezarına geldiğimizde orman bitiyor ve bundan sonra Konırat bölgesi başlıyor. Her yerde bağ, tarla, bahçe ve katar katar bitkiler var. İnsanın bakmakla gözü doymuyor. Beşinci gün deryanın akıntısının hızlandığı kısımda Muhammed Amin²⁷ döneminde ona is-

²⁶ Nökis bu yıllarda Şortanbay mevkiine yakın bir yerde kuruluydu.

²⁷ Buradaki Muhammed Amin, 1770-1790 yıllarında Hive hanı olan Muhammed Emin İnak'tır.

yan eden Törebeg'in²⁸ yaptırdığı surların önünden geçtik. Bu surlardan sonra artık Konırat görünmektedir. Hive Hanlığı'nın en uç sınırında yer alan bu şehirde fazla kalamadık. Çünkü bundan bir yıl önce anne ve babasını kaybeden genç dostum İshak Molla akrabaları ile çabucak vedalaşarak gidelim demeye başladı.

Konırat şehri güneyde yer alan şehirlere göre daha aşağıda kurulmuştur. Bu şehir ticarî bakımdan oldukça gelişmiştir. Buraya bir çok şehirden mal, yağ, deve ve koyun yünleri ile Aral gölünden balık getirilerek satışları yapılmaktadır. Burada iki Rus'a rastladım. Bunlar İslâm dinine geçerek, buradan evlenmişler ve yurt tutmuşlardır. Onlar Perovski²⁹ gemisinde görevli askerlerdendirler. Hive'ye yapılan sefer esnasında esir düşmüşlerdir. Hive hanı Muhammed Amin, İslâm dinine geçmek şartı ile onlara özgürlük vermiş ve onlardan birisini de esir düşen İranlı bir kız ile evlendirmiştir. Siyah saçlı İran kız ile sarı saçlı Rus oğlu uyumlu bir çift olmuşlar. Bu Rus oğlanı birkaç kere vatanına dönmek için fırsat yakalamışsa da gitmek istememiş.

Son olarak burada Amuderya'nın Konırat'tan Aral gölüne kadar uzanan bölgesi hakkında topladığım bilgileri aktarmak istiyorum. Konırat'tan aşağıya doğru uzanan Amuderya nehri iki saatlik bir yoldan sonra iki kola bölünür. Sağ tarafta yer alan kola Amuderya denmektedir. Bu kol Aral'a dökülmektedir. Amuderya kolundan gemilerin geçmesi oldukça zordur. İkinci,³⁰ yani sol kol Tarlı (dar)'dır³¹. Tarlı kolu fazla geniş olmasa da derin-

²⁸ Törebeg veya Törebek, aslında yıllarca Hive Hanlığı'na karşı isyan hareketlerinde bulunan Töre Biy'dir. Törebeyi lâkabı ile anılan Töre Sufi, Hive Hanlığı'na karşı yürüttüğü isyan hareketlerini Muhammed Emin İnak'tan başlayarak 1806-1825 yıllarında Hive Hanı olan Muhammed Rahim Hanın devrinde de 1811 yılına kadar sürdürmüştür. Buradaki surlar XVIII. yüzyılda yapılmıştır. Bugün bu surlar doğudaki Tallık ile batudaki Hanjap arasında yer almaktadır. Surların bir ucu da Konırat'ın şimdiki Berdah ve Davkarayev sokaklarına doğru uzanır. bk. H.Esbergenov, *Tarihi ve Medeni Estetikler*, Nögis, 1993, 38 s.

²⁹ 1839 yılının kış aylarında Orenburg General Gubernatorı (valisi) Hive'yi fethetmek amacıyla sefere çıkmıştı. Fakat bu sefer esnasında yenilgiye uğradı. Belki de bu askerler bu seferde esir alınmışlardır. Bu yıllarda Hive Hanı Muhammed Emin'dir.

³⁰ Vámbéry'nin yazdığı Amuderya nehrinin sağ kolu deyişi doğrudur. Fakat Tarlı kolunu sol kol değil de sağ kol olarak nitelemiştir.

³¹ Amiral Butakov, 11 Mart 1867 yılında Londra'da Coğrafya Cemiyetinde yayınlanan makalesinde bunu Tallık olarak yazmıştır. Fakat, bu kullanım yanlıştır. Butakov aynı zamanda Amuderya nehrinin doğusunda yer alan kolu Yeni, batıda yer alan kolu da Laudan olarak yazmıştır. Ben Butakov'un yapmış olduğu bu tanımlamaları kabul etmiyorum. Belki ilk zamanlar bunların adı böyleydi. Fakat daha sonra Amuderya'nın sık sık akıntısını değiştirmesi dolayısıyla bunların adları da değişmiştir. Çok güvendiğim kaynaklardan edindiğim bilgilere

dir. Bu yüzden üzerinde gemilerin hareket etmesi kolaydır. Fakat yine de Amuderya nehrinin aşağı akıntısındaki bu gemi yolunu, Çarçuy ile Konırat arasında yer alan, yani Buhara ve Hive'ye giden ticaret yolları ile karşılaştırmak mümkün değildir.

Aral gölü çevresinde yaşayan Özbeklerin³², sonbahar aylarında balıkçılık yapmak amacıyla Aral gölüne gitmeleri gerekir. Çünkü, Türkistan hanlıkları arasında yapılan ticarî alışverişte balık önemli bir yere sahiptir. Türkistan halklarının gıda tercihleri içerisinde balık oldukça önemlidir. Bu insanlar ekonomik durumlarına aldırış etmeden balık etini koyun etine tercih ederler. Hatta balık eti varken koyun eti yemeyi kendilerine yediremezler ve balık yemeyi severler. Balık eti yemek bir bakıma zenginliğin göstergesidir. Avcılar, İlkbahar aylarında Aral gölüne yabancı ördek avlamaya giderler. İlkbahar aylarında Allah'a inananlar Tokmak-Babaya (Tokmak Ata)³³ hürmet etmek için de göle gider. Tokmak-Baba adıyla bilinen bu yer Amuderya nehrinin Aral gölüne döküldüğü yerdir. Tokmak-Baba buralarda ünlü olmuş ve balıkçıların hanı olarak adlandırılmıştır. Tokmak-Baba öldükten sonra kıyafetleri ve kapkacakları ile birlikte gömülmüştür. Kapkacaklarına baktığımızda çok eski zamanlarda yaşayan birisi olduğu anlaşılıyor. Eşyaları arasında bulunan kazan çok önemli ve saygı gösterilen bir eserdir³⁴. Tokmak-Baba'nın mezarı her ne kadar zarar görmüşse de günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir.

2- Konırat'tan Hive'ye Seyahat

Konırat'tan Hive'ye karayolu ile gidebilmek için yolcu sayısı fazla olmalıdır. Karayolu deniz yoluna göre daha avantajlıdır. Çünkü Amuderya

göre Laudan ismi Amuderya nehrinin çoktan kurumuş olan bir akıntısına verilmekteydi. Kuruyan bu Laudan kolu Kıpçak'tan başlayarak batıya doğru uzanıyor ve Göne (Köhne) Ürgenç'in yanından geçiyordu. Butakov, Deryanın kuyar yerinin ortasında bulunan kolu da "büyük" olarak yazmıştır. Fakat "büyük" kelimesi Özbeklerde deryanın önüne konularak söylenmektedir. Yani bu kelime Büyükderya olmalıdır. Büyükderya ve Amuderya kelimeleri de bir birinin aynıdır. bk. Vámbéry, aynı eser, s. 130-131.

³² Vámbéry, burada da görüldüğü gibi bütün Kazak, Karakalpak ve Özbekleri Özbek terimi altında toplamıştır. Hâlbuki seyahatinde gördüğü halkların hepsi ayrı boylardandırlar.

³³ Tokmak-Ata, Moynak şehrine bağlı Üçsay köyünde yerleşmiş bir Türk büyüğüdür. Tokmak-Ata'nın mezar taşı üzerinde bulunan yazılardan bu mezarın XVIII. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. 1922 yılında Tokmak-Ata'ya duyulan saygıdan dolayı mezarı yeniden düzenlenmiş ve yeni bir kümbet yapılmıştır. bk. G. Hocaniyazoğlu-O. Jumabayoğlu, *Karakalpakıstandağı Muhaddes Orınlar*, Nökis, 1994, s. 42.

³⁴ A. Vámbéry, aynı eser, s. 119-132.

üzerinden gitmek için yaklaşık olarak 18-20 gün yolculuk etmek gerekir. Konırat bölgesinden Hive'ye ulaşabilmek için takip edilen yol üç türdür. Bunlar:

1- Yaz yolu olarak adlandırılan ve Göhne-Ürgenç'ten gidilen yoldur. Yazın yolculuk edilen bu yol, Amuderya nehrinin kollarından birçoğunun dolaşarak gidildiği bir yoldur. Alternatif yollar arasında en uzun yol budur. Uzunluğu yaklaşık 56 fersahtır³⁵.

2- Hocaeli bölgesinden başlayan yoldur. Bu yol genelde kış aylarında nehir ve göllerin buzla kaplanması dolayısıyla tercih edilir. Uzunluğu yaklaşık 40 fersahtır.

3- Amuderya nehrinin sağ yakasından başlanarak takip edilen yoldur. Bu güzergâh oldukça karmaşık ve çöl bölgelerinden geçilerek varılabilen bir yoldur.

Bizler Hive'ye gidebilmek için acele ediyorduk. Bu nedenle Göhne Ürgenç üzerinden gidilen yolu takip ettik. Kervanımıza, Göhne Ürgenç'e ve Hive'ye gidecek yolcular da eklendi. Atlarımız güçlü ve güzel atlardı. Yolculuğumuza başlarken havanın sıcak olduğuna hiç aldırmış etmedik. Konırat önünden batıya doğru yol aldık. İlk önce tarlalar, ondan sonra da Atyolu adı verilen ıssız bir göle geldik. Burası Konırat'tan yedi fersah uzaklıkta ve yolcuların konakladıkları ilk istasyon olarak hesaplanıyor. Atyolu'nun dar bir yerine köprü yapılmış ve bundan dolayı da yol ikiye bölünmüş. Birinci yol Kazak-Jorğa dağını geçip Üstürte üzerinden Orenburg'a doğru gidiyor. İkinci yol ise Göhne Ürgenç'e gidiyor. Bizim takip ettiğimiz yol ormanların ve çölün ortasından geçerek devam etti. Etrafımızda sıra sıra yapılmış evler görünüyordu. Buraların en önemli özelliği hanlığın tuz ihtiyacının Kara-Gümbez (şimdiki Karaümbet)'ten karşılanmasıdır. Kara-Gümbez'in bulunduğu Barsa-Gelmez (varsa gelmez) adlı şehir, giden insanların geri dönmediği şeytan şehri olarak adlandırılır. İkinci istasyon olan Kabilbegi'ye beş saat yol aldıktan sonra varabildik. Üçüncü istasyon Kızıl-Şağala idi. Üçüncü istasyona varabilmek için sekiz saat yol almamız gerekiyordu. Bu nedenle Kabilbegi'den yol ihtiyaçlarımız için pişmiş et ve ekmek aldık. İkinci istasyondan yola çıktığımızda hava karanlık. Ben üçüncü istasyona varmadan bize saldırarak ve soyacak Türkmenleri düşünüyordum. Fakat onların

³⁵ Fersah bir uzunluk terimidir. 1 fersah yaklaşık 6-7 km civarındadır.

yanından geçmeyeceğimizi, aslanların, kaplanların, domuzların çok olduğu orman bölgesinden geçeceğimizi duyunca rahatladım.

Asya'nın doğa özellikleri Hindistan ve Afrika'dan daha kötü değil, bu yüzden ben yanımda bulunan Tatar³⁶ arkadaşlarım gibi çok korkmadım. Asya'nın diğer halkları gibi Özbeklerde de fantezi oldukça güçlü. Çünkü, hayvanların hanı olan aslan, kaplan gibi hiçbir hayvan göremedim, sadece ormana doğru kaçan iki tavşanı görebildim ve akşam yeriz diye o tavşanları vurduk ve gemiye aldık. Buradaki kuşların Mazandaran'daki³⁷ kuşlara göre çok lezzetli olduğunu ve bunun için Özbeklerin, Farslardan daha güzel yemek pişirdiklerini söylemem gerekir. Ormandan çıktıktan sonra Kızıl-Şağala görüldü. Burada Özbekler yaşıyor. Kızıl-Şağala'ya tahmin ettiğimizden erken vardık. Ertesi günü Yamudların yaşadığı yere doğru yola çıktık.

Göhne Ürgenç'e, Kızıl-Şağala'dan üç saatlik bir yolculuktan sonra varılabiliyor. Burası Hive yolculuğunun dördüncü istasyonu olarak kabul edilmektedir. Göhne Ürgenç bir zamanları Türkistan'da oldukça ünlü olan Horezm'in merkez şehridir. Şimdi ise kendisi ile aynı kaderi paylaşan şehirler arasında en fakiri durumundadır. Tarihî destanlar ve masallar Göhne Ürgenç'i ne kadar överlerse ve onunla övünürlerse de onun yıkılan kalıntlarına dikkatle bakıldığında sadece Tatar medeniyetinin artıklarını görebilirsiniz. Göhne Ürgenç, şimdi küçük ve pis yani fazla ehemmiyetli değil. Fakat, onun surlarından dışarı bakıldığında ihtişamı kolayca görülebilir. Göhne Ürgenç kalıntıları, Horezmşahlar Devleti'nin ve İslâm hâkimiyetinin izlerini taşır. Göhne Ürgenç'in en önemli hatırası Törebek Hanım Camii'dir. Burası Hive'deki en güzel ev olarak bilinen Hz. Palvan'dan büyüktür. Bu yapının güzelliği Türkistan'da her yerde söylenmektedir. Bu yapıttan sonra Şeyh Şerif'in mavi kümbetli mahbarası ve Şeyh Necmeddin Kübra'nın atası ünlü pehlivan Piryar'ın mezarı dikkati çeker. Bu mezarı Hive hanı Muhammed Amin yaptırmıştır. Ayrıca buralarda Aysanem ve Şahsanem adı verilen iki sevgilinin hatıraları da bulunur³⁸. Birbirini seven bu iki genç hakkındaki şiirleri bir çok şair söylemektedir. Bu iki aşığın ismi, Hive ve Buhara hanlıklarındaki birçok hatırada isim olarak kendini gösteriyormuş.

³⁶ Vámbéry, Türkistan seyahati sırasında almış olduğu notların birçoğunda Karakalpak, Kazak ve Özbeklerin tamamını Tatar olarak da nitelemiştir.

³⁷ Mazandaran, Hazar Denizi'nin güneyinde bulunan İran ormanıdır. Vámbéry, İran'dan Hive'ye giderken bu ormandan geçmiştir.

³⁸ Bu halk hikâyesinin adı Aşık Garip ve Şahsanem veya Aşık Garip olmalıdır.

Göhne Ürgenç'ten sonra yol yine ikiye ayrılmaktadır. Birinci yol, çok fazla kullanılmayan ve Porsi ile Yılanlı tarafından geçen yoldur. Bu yoldan geçerken çok insanla geçmek gerekir. Çünkü, buradan Taşauz'a kadar olan bölgede Çavdır ve Yamud Türkmenleri yaşamaktadır. Bu Türkmen kabileleri yolculuk eden kervanlara saldırarak yağma yapmaktadırlar. İkinci yol, Amuderya'yı takip ederek gidilen yoldur. Birinci yolu tercih eden kervanlar sadece Taşauz'a kadar gelebilir. İkinci yolu tercih eden kervanlar ise Kıpçak'a kadar gider. Kıpçak'a varabildikten sonra buradan Hive'ye ve başka bölgelere gitmek oldukça kolaydır³⁹.

Vámbéry'ye göre, Amuderya nehri, Aral gölüne kadar gemilerin, vapurların yüzebildiği bir derya olarak adlandırılmamalıdır. Çünkü, o dönemde Amuderya'nın aşağı tarafları Jumur dağından Kıpçak'a kadar olan bölgede, yani Kazanketken'de gemiciler büyük zorluklar çekmişlerdir⁴⁰. Şimdi ise 1873 yılından sonra yani Rusya'nın Hive'yi hâkimiyeti altına aldıktan sonra gemiciler aksayan yerleri onarmışlar ve vapurların kolayca geçmesini sağlamışlardır. Çarcuy'dan Aral'a kadar olan gemi yolunu yaptıkları için "*Memleketlik Amuderya Vapur Şefliği*" kurulmuştur. Bu yol Amuderya-Aral üzerinden Kazakistan ve Rusya ile birleştirilmiştir. Aral gölünün kurumaya başlamasıyla Amuderya ve Aral üzerinde gemilerle yolculuk edilmesi 1880'li yıllardan itibaren aksamaya başlamıştır. Vámbéry, Amuderya nehri hakkında oldukça iyi duygulara sahiptir. Amuderya nehrinin suyu hakkında şunları yazmıştır: "Amuderya nehrine ilk kez geldiğimde nehrin suyunu oldukça beğendim. Şunu söylemeliyim ki Asya'da ve Avrupa'da Amuderya nehrinin suyu kadar lezzetli ve tatlı hiçbir ırmağa şimdiye kadar rastlamadım."⁴¹ Amuderya nehri boylarında yerleşmiş olan halkların söyledikleri rivayetlere göre eski dönemlerde; "*Buraya gelip Amuderya'nın suyunu bir kez içen insan ikinci defa tekrar gelmeden gitmez.*" diye manalı sözler söylenmekteymiş. Fakat kaderin kötü oyunu olacak ki Türkistan'ı hâkimiyetleri altına alan Sovyet hükûmeti zamanında bu nehrin suyu kirlenmiş ve atıklarla dolmuştur. Şimdi ise "*Amuderya'nın suyunu bir kez içen insan, ikinci defa asla içmez.*" deyişi söylenir olmuştur.

Vámbéry, Türk topluluklarının yerleştikleri bu bölgeleri "*kedi burnun batmaz (o yere kedi bile gitmez)*" olarak tasvir etmiştir. Bu tasviriyle,

³⁹ A. Vámbéry, aynı eser, s. 135-139.

⁴⁰ aynı eser, s. 132-134.

⁴¹ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 130.

Türklerin sık ormanların bulunduğu bölgelerde yaşadıklarını anlatmaya çalışmıştır⁴². Ancak, sömürücü Sovyet hükümeti zamanında ormanlar yok edilmiş ve buraları çıplak kalmıştır.

C- VÁMBÉRY'NİN ESERLERİNDE GEÇEN KARAKALPAK TÜRKLERİNE DAİR KAYITLAR

1- Karakalpakların Kökeni

Karakalpaklar ve onların ortaya çıkmaları hakkında ilk defa fikir yürütenler Reşideddin, En-Nüveyri gibi âlimler olmuştur⁴³. Bu âlimlerden sonra Karakalpaklar hakkında bazı bilgiler veren kişi ise, Macar bilgini Vámbéry olarak bilinmektedir. Vámbéry, IX. yüzyılın sonu ile X. yüzyılın başında Macaristan'a yerleşmiş olan Peçenekler hakkında tarihçilerin yazdıkları makaleleri inceleyerek onlar hakkında bilgi edinmiştir. Vámbéry, XIX. yüzyılda aralarında bulunduğu Karakalpakları gördüğünde bu iki halk arasında birçok benzerliğin olduğunu tespit etmiştir. Bu tespitlerinde Karakalpakların kökünün Peçeneklere dayandığını ileri sürmüştür⁴⁴. Peçenekler ile Karakalpaklar arasındaki benzerlikler ve bağlantılar hakkında en son fikir yürüten de kendisi olmuştur. Bu fikrini bütün eserlerinde tekrarlamıştır. Vámbéry'den sonra tarihçiler bu konuda fazla fikir yürütememişlerdir. Bu konuda fikir yürütmeye çalışanlar da Vámbéry ve Hovorth'un yazdıklarını tekrar etmekten ileriye gidememişlerdir⁴⁵.

Bize göre Vámbéry'nin Karakalpakların ortaya çıkmasının Peçeneklerle bağlantılı olduğunu söylemesinin büyük önemi vardır. Çünkü, Peçenekler Amuderya boylarında kök salmış ve Karakalpakların temelini oluşturmuşlardır. Amuderya boylarında yaşayan Türk topluluklarına Karakalpak denilmeden önce Peçenek denilmiştir. Buna bağlı olarak Karakalpakların ilk vatanı Amuderya boyları olmuştur. Ancak XIII-XIV. yüzyıllarda Karakalpaklar, bu bölgelerden Cengiz Hanın yani Moğolların baskısı sonucu ve Amuderya nehrinin suyunun kuruması sebebiyle Amuderya'nın aşağı bölgelerine yani verimsiz bölgelere göç etmişlerdir. Kendi öz vatanlarına bir

⁴² aynı eser, s. 125.

⁴³ Salih Yılmaz, "Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan", *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1321-1323.

⁴⁴ A. Vámbéry, *Das Türkenvolk*, s. 373.

⁴⁵ P. P. İvanov, "Oçerk İstorii Karakalpakov", *Materiali Po İstorii Karakalpakov*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Cilt VII, Moskva-Leningrad, 1935, s. 22.

başka deyişle Amuderya boylarına XVI-XIX. yüzyıllar arasında yerleşebilmişlerdir.

Bu görüşe bağlı olarak Vámbéry şöyle yazar: "Karakalpaklar kendi istekleri ile vatanlarından göç ederek göçmen hayatı yaşamamışlardır. Onlar bazı sebeplerden dolayı önce Volga boylarına oradan Sırderya'nın değişik yerlerine ve ilk vatanları olan Amuderya arasında dolaşmışlardır."⁴⁶ Karakalpakların ilk vatanlarının Amuderya'nın aşağı tarafları olduğunu Vámbéry'nin yazdıklarından öğreniyoruz. Karakalpak halk şairi Berdak yazdığı "Olmadı" adlı şiirinde bununla ilgili şöyle yazar.

Karakalpak halkı kötü olup
Komşu memleketler gülüp
Birazları yolda ölüp
Yüzyıl boyunca komşu basan değildir⁴⁷. diye yazmıştır.

Karakalpaklar, komşu halkların onları hor görmesi, Hive hanlarının bunlara karşı kötü tutumu sebebiyle diğer Türk halklarına göre hep arka planda kalmışlardır. Örneğin, Vámbéry gezip gördüğü yerlerdeki manzarayı şu şekilde aktarmıştır: "Karakalpaklar Amuderya'nın aşağı taraflarında kumluk yerlerde yaşarlar, hayvancılık ile uğraşırlar. Onlara dikkatlice bakıldığı zaman, adetleri ve kökleri incelendiği zaman fakir, yaşamaktan bezmiş, mutsuz ve çöller üzerinde yaşam savaşı veren bir halk oldukları anlaşılabilir."⁴⁸

Gerçekten de Karakalpaklar Amuderya'nın aşağı taraflarına geldikten sonra birkaç yüzyıl içinde insan eli değmemiş, bir tarafı killik, diğer tarafı ise çöl olan toprakları işleyerek verimli hale getirmeye çalışmışlardır. Bu topraklar onların karakterini de değiştirmiştir.

2- Karakalpakların Fizikî Özellikleri, Kıyafetleri ve Oyunları

Vámbéry, "Oçerki Sredney Azii" adlı kitabında Karakalpakları ayrı bir halk olarak ele almıştır⁴⁹. Bu kitapta Karakalpaklar hakkında şöyle yazılmıştır: Karakalpaklar, Moğol-Türk grubunun, Özbek ve Kazaklardan sonra üçüncü kısmını oluşturur. Karakalpakların dil özellikleri ve gelenek-

⁴⁶ A. Vámbéry, *Oçerki Jizni i Nravov Vostoka*, s. 293.

⁴⁷ Berdak (Berdimurat), *Tanlauli Şıgarmalarının Tolık Jıynagi*, Karakalpakstan Memleketlik Basması, Nökis, 1950, s. 51.

⁴⁸ A. Vámbéry, aynı eser, s. 293.

⁴⁹ A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 277.

lerine bakıldığında Kazaklara benzemektedirler. Fakat bunlar onlardan ayrı bir Türk boyudur. Karakalpaklar, Türkistan'da yaşayan diğer Türk boylarından, uzun boyları, iri cüsseleri ile ayrılırlar. Karakalpakların başları büyük, elmacık kemikleri dışarıya çıkmış, gözleri büyük, burnu düz, kolları uzundur. Bu tasvirle bakıldığında biraz da Özbeklere benzerler. Erkeklerin sakalları kalın ve kısadır. Bazen bunlara Kazak da denilmektedir. Ancak bu toplulukları bir araya getiren Hive Hanlığı'dır. Karakalpaklar bu bölgelere bu yüzyılın başında gelmiştir. Bu devirlerde bir kısmı Sırderya boylarında yaşamış, bir başka kısmı ise Kalmuklar ile birlikte yaşamıştır. Bu tezin, birinci bölümünün doğruluk payı vardır. Çünkü Levşin, Djanket'in (Yenikent, Cankent) eski evleri hakkında açıklamalarda bulunurken, bu evlerin bir kısmında geçen yüzyılda Karakalpakların yaşadığını belirtmiştir. Levşin, elindeki bütün bilgileri birleştirerek Karakalpakların kendilerine yakın olan Kazaklardan ayrıldığını ve Özbeklerle yakınlaşma içine girdiklerini belirtmektedir.

Karakalpaklar kıyafetleri bakımından da Kazaklara göre Özbeklere daha yakındır. Erkekleri büyük şapkalar yani kalpaklar giyerler. Bu kalpak alnı, kulakları ve boynu kapatacak şekildedir. Kadınlar ise kaftan giyerler. Kırmızı elbise ve mavi etekleri severler. Evleri ise diğer göçmen Türk boylarına göre sağlam ve büyüktür ve bu evleri büyük köpekler korumaktadır. Köpeklerin büyük türleri sadece Karakalpaklarda bulunur.

Karakalpakların sevdikleri oyunlar *Kumalak* ve *Aşık Oyunu*'dur⁵⁰. Koyun kemikleri çeşitli oyunların oynanmasında kullanılır⁵¹. Vámbéry, Türkistan seyahati sırasında farklı Aşık oyunlarıyla karşılaşmıştır. Fakat bunlardan en önemlisi dört kemikle oynanan oyundur. Bu oyun genelde kumar olarak yani para karşılığı yada belli bir maddî çıkar karşılığı oynanmaktadır⁵². Bu oyunun diğer çeşitleri hakkında maalesef fazla bir bilgi vermemiştir⁵³.

⁵⁰ Karakalpaklardaki Aşık Oyunu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Marat Nurmuhamedov, "Karakalpaklar'da Aşık (Kemik) Oyunu", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt: III, KB yay., Ankara, 1987, s. 173-182.

⁵¹ A. Vámbéry, aynı eser, s. 277-279.

⁵² A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 102.

⁵³ Türkler arasında Aşık Oyunu oldukça yaygın olarak eskiden beri oynanan bir oyundur. Hatta günümüzde bile İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerimizde hâlâ oynanmaktadır. Örneğin ben şahsen Karaman, Erzurum ve Kars bölgesinde bu oyunun günümüzde bile oynandığını gördüm. Türklerde Aşık Oyunu için bk. Şükrü Elçin, "Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt:III, KB yay., Ankara, 1987, s. 95-102.

3- Karakalpak Yemekleri

Karakalpak millî yemeklerinden birisi “*Durama*” olarak adlandırılır. Bu yemek, et ile undan yapılır. Hamur olarak bilinen Gürtük kaynayıp piştikten sonra et ve gürtük ince olarak kesilir, onun üstüne de soğan doğranır. Karakalpaklar soğanı çok severler. Kesilen soğan gürtük ile ete karıştırılır ve yemek haline gelir. Yedikleri ekmekler ise Kazanjappay ve Boursak diye adlandırılır. Kazanjappay, tavada pişirilir. Un elendikten sonra arasına yağ konulur. Bu ekmek Karakalpaklar tarafından çok sevilmektedir. Boursak yapmak için ise önce hamur yapılır. Bu hamur oklava ile sini üstünde açıldıktan sonra dört köşeden parça parça kesilir. Bundan sonra bir kazana yağ konularak boursak bu kazanda kızartılır. Bu boursağın içine bazen et de konulmaktadır.

4- Karakalpak Boy ve Oymakları

Vámbéry, Karakalpakların uruğlarından on tanesini de yazmıştır. Bunlar: 1-Baymaklı, 2-Kandekli, 3-Tersdamgalı, 4-Aşamaylı, 5-Kayşılı-Kıtay, 6-İrgaklı, 7-Keneges, 8-Tonmoyun 9-Saku, 10-On Dört Ru⁵⁴.

Bunlar sadece Vámbéry'nin tespit edebildiği veya karşılaştığı uruğlardır. Diğer uruğlarla karşılaşmadığı için uruğların hepsini yazamamıştır. Yazdıkları uruğları da bir düzene koymamış ve nasıl duyduysa o şekilde kitabına aktarmıştır.

Karakalpak uruğlarının tamamı, Tatyana Aleksandrovna Jdanko tarafından tespit edilmiştir. Jdanko, 1945-1950 yıllarında yaptığı araştırmayla Karakalpak uruğlarını bir düzene koymuş ve bunları bir kitapta toplamıştır⁵⁵.

5- Hive Hanlığı'nda Ortaya Çıkan Karakalpak İsyancıları

Vámbéry, eserlerinde Aydost Bey, Zarlık Töre ve Ernazar Alaköz'ün isyanları hakkında da duyduklarını yazmıştır. Ancak yazdıkları kısa olmakla kalmamış aynı zamanda isyanların olduğu yılları da karıştırmıştır. Vámbéry, 1857-1858 yıllarında Konırat'ta ortaya çıkan isyanlar hakkında da bilgiler vermiştir. Bu isyan hakkında şunları yazmıştır; “Açlıktan ve sefaletten kurtu-

⁵⁴ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 305; aynı müellif, *Travels in Central Asia*, s. 348.

⁵⁵ T. A. Jdanko, *Oçerki İstoriçeskoj Etnografii Karakalpakov, Rodoplemennaya Struktura i Rasseleniye v XIX-naçale XX veka*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1950, s. 36-37.

lup tam rahata kavuştukları sırada Rusya'nın da etkisi ile hükümeti kendi denetimi altına almaya çalışan Muhammed-Fena, Hive Hanlığına karşı isyan etmiştir. Muhammed-Fena, Rus kraliçesinden yardım alabilmek için Astrahan'a elçi göndermiş, fakat bu elçiler Hive hanı tarafından yolda öldürülmüştür. Ruslar tam yardım gönderecekken Muhammed-Fena'nın etrafındaki isyancılar başını keserek Hive hanına göndermişlerdir"⁵⁶. Vámbéry'nin yazdıklarına göre diğer Türk boyları tarafından Karakalpaklar iyi bir halk olarak adlandırılmışlardır⁵⁷.

6- Karakalpak Kadın ve Kızları

Vámbéry, Karakalpak kadın-kızları hakkında da ilginç bilgiler vermektedir. Karakalpakların bir halk olarak ortaya çıkmasında kadın ve kızların çok güzel ve asil olmasının etkili olduğunu belirtmiştir⁵⁸. Karakalpak kadınları beyaz tenli olup, insanların ilgisini çeken siyah saçları ve büyük gözleri ile Türkistan'ın en güzel kızlarına sahiptirler⁵⁹.

Vámbéry, İran'dan Hive'ye giderken Atrek deryasının yanında kervan ile birlikte giden bir Türkmen ile tanışmıştır. Bu Türkmenin çadırında on kişi ile birlikte uyumuştur. Bu Türkmen Vámbéry'yi karısı ile tanıştırtıp karısı hakkında şöyle demiştir: "*Bunun ismi Aitgül, kendisi Karakalpak kızıdır. Bundan iki yıl önce onun yurduna saldırdığımızda bunu ganimet olarak aldım. O saldırıda Aitgül'ün kocası ağır yaralandı ve on iki yaşındaki kızını da kaybetti. Bana en az iki yıl eşlik edersen, kocanı ve kızını bulurum dedim. Bu iki yıl içinde Aitgül bana çok güzel kadınlık yaptı. Şimdi ikimiz onları bulmaya gidiyoruz.*" Bu konuşmanın üzerine Aitgül, kızının çok güzel olduğunu söyleyerek ağlamış. Vámbéry de Türkmen'e: "*eğer bu kadının kocası hayattaysa sen bu kadından ayrılmak zorunda kalacağından korkmuyor musun?*" diye sormuştur. Türkmen de buna cevap olarak: "*Onu kader bilir. Aitgül kimi seçerse ona kadınlık yapar. Ancak onun eski eşini ve kızın bulmaya söz verdim ve bunu yapmak zorundayım.*" diye cevap vermiştir⁶⁰.

⁵⁶ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 315.

⁵⁷ A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 295.

⁵⁸ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 304.

⁵⁹ A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 248.

⁶⁰ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 68.

7- Karakalpak Şehirleri

Vámbéry, araştırmalarında Karakalpak şehirleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bu şehirler: Konırat (Kıyat Orda, Nogay, Sarzar, Sanar adlı köyleri var), Hocaeli (Ketpenşi-Ata Orda, Naymanlar Orman İçi, Kamıs Yeri, Derviş Hoca adlı köyleri var), Çimbay, Kıpçak (Bessarı Boyu, Nogay İşan, Kanjigalı adlı köyleri var), Şorahan, Mangıt (Pırmatşa, Kıyatlar, Keneges adlı köyleri var), Kıtay (Akkum-Kulanlı adlı köyü var) gibi yerlerdir⁶¹. Bunlar genelde Vámbéry'nin uğradığı veya duyduğu şehirlerdir.

8- Karakalpaklarda Zirai Faaliyetler

Vámbéry, Hive Hanlığı topraklarında yaygın olarak yapılan zirai faaliyetlerin Karakalpakların yaşadığı bölgelerde de yaygın olduğunu yazmaktadır. Tarımsal arazilerde yetiştirilen ürünler şunlardır: jüyeri (mısır, boy jüyeri, nayman jüyeri), buğday (sonbahar buğdayı ve yaz buğdayı), arpa (Hive'de Arpa'ya "Karakalpak" da denilir)⁶², sulu mercimek, fasulye gibi tarım ürünleridir. Bununla birlikte pamuk, yonca, güncü (küncü=susam), kendir ve bağcılık da önemli uğraşlarındandır. Karakalpak kavunları çok lezzetli olmaktadır. Kavun çeşitleri içerisinde jambılşa, gürbek, şirin-pâşek, şekerpare, hitayı, köknabat, aknabat gibi yaz kavunları, kara gülabi, kişi gülabi (küçük gülabi), biyşek, sekseul (şekerpare) gibi sonbahar kavunları vardır. Sonbahar kavunlarının büyük çoğunluğu Rusya'ya gönderilir. Karakalpak topraklarında yetişen kavunların lezzetli olmasının en önemli sebebi Amuderya nehrinin sularıyla alâkalıdır. Zaten kavun tarlaları da Amuderya boyunda bulunur⁶³.

Vámbéry, Türkistan'daki köy hayatının hava durumuna bağlı olduğunu belirtir. Ona göre havanın iyi olduğu yerlerde tarım da iyi yapılır. Bununla birlikte Karakalpakların yaşadığı bölgelerde havanın kötü olduğunu belirtmiştir. Karakalpakların yerleşmiş olduğu Konırat, Hocaeli ve Amuderya'nın sağ yakasında kış mevsiminin çok sert geçtiğini ve yere düşen karın uzun süre yerden kalkmadığını bundan sonra da soğuk rüzgarların başladığını yazmıştır⁶⁴.

⁶¹ aynı eser, s. 299.

⁶² A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 221.

⁶³ aynı eser, s. 226.

⁶⁴ aynı eser, s. 215.

9- Karakalpaklarda Edebiyat ve Ahmet ile Yusuf Destanı

Vámbéry, yazmış olduğu “*Oçerki Sredney Azii*” adlı kitabında Türkistan halklarının edebiyatı hakkında da ilginç bilgiler vermiştir⁶⁵. Bu bilgiler içerisinde bütün Türkistan halkları ve Karakalpaklar arasında ortak olan Ahmet ile Yusuf, Allayar, Mâşirep, Fizuli, Nizami, Navoylar ve atasözleri önemli bir yere sahiptir.

Vámbéry'nin söylediğine göre Türkistan seyahatinde topladığı bu malûmatlar oldukça fazladır⁶⁶. Türkistan'da en yaygın olan destanın Ahmet ile Yusuf Destanı olduğunu yazar⁶⁷. Bu destan Özbekler, Kazaklar, Türkmenler, Karakalpaklar arasında da severek dinlenen bir destandır. Bu destan ilim alemine ilk defa Vámbéry tarafından tanıtılmıştır. Vámbéry, öncelikle bu destandan bazı parçaları “*Cagataische Sprachstudien*”⁶⁸ adlı eserinde yayımlamıştır. Fakat bu destanın tamamını bu eserde vermemiştir. Çünkü bu destan üzerinde detaylı bir inceleme gerektiğini düşündüğü için uygun bir zaman bulacağına inanıp bir kenara bırakmıştır. Vámbéry, bu destanın bazı parçalarını ise “*Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's*”⁶⁹ adlı makalesinde yayımlamıştır. Vámbéry tarafından Almancaya çevrilen bu destan 1911 yılında Budapeşte'de toplu bir şekilde yayımlanmıştır⁷⁰. Almancaya çevrilen bu destan daha sonraları Rusçaya da çevrilmiştir⁷¹. *Ahmet ile Yusuf* destanı eski dönemlerde İran'a saldıran iki ak-raba kahraman hakkındadır. Bu iki kahramanın İran'a saldırmalarının nedeni bu bölgeleri almak değil, sadece buralarda bulunan kâfirlerle hâkimiyetlerini kabul ettirmektir.

⁶⁵ aynı eser, s. 322-361.

⁶⁶ A. Vámbéry, *Oçerki Jizni i Nravov*, s. 315-342.

⁶⁷ Vámbéry'nin eserlerinde yazmış olduğu Ahmet ile Yusuf Destanı hakkındaki bütün bilgiler tarafımızdan bir makalede toplanmıştır. Bunun için bk. Salih Yılmaz, “Armin Vámbéry'nin Türkistan Seyahatnamesi'nde Geçen Ahmet ile Yusuf Destanı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK yay., sayı:16, Yaz-2003, s. 127-143.

⁶⁸ A. Vámbéry, *Cagataische Sprachstudien (Chrestomatie)*, Leipzig, 1867, s. 94-114.

⁶⁹ A. Vámbéry, “Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, sayı:XXXIII, Leipzig, 1879, s.397-444.

⁷⁰ A. Vámbéry, “Jusuf und Ahmed ein Özbekische Volksepos in Chivaer Dialekte Text, Uebersetzung und Notes Vambéry”, *Kelete Szemle*, sayı:X-XII, Budapest, 1910-1911, 78 s.; Bu dergi Amerika'da yeniden yayımlanmıştır. Bunun için bk. A. Vámbéry, “Jusup und Ahmed”, *Kelete Szemle* 10, Budapest 1910, Published by Indiana University, Bloomington, 1968, s. 173.

⁷¹ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 114; K. Maksetov, *Destanlar, Jiraylar, Baksılar*, Nökis, 1992, s. 230.

Vámbéry, Özbek destanlarından biri olan *Ahmet ile Yusuf* destanının yerli halk tarafından oldukça rağbet gördüğünü belirtir⁷². Bununla birlikte Vámbéry, Horezmşahlar hakkında da buralarda büyük eserlerin olduğunu ve onların da Hive hükümdarı Muhammed Emin Han ve Kokand (Hokand) hükümdarı Muhammed Ali Han'ın yaptıkları eserler olduğunu ve bu eserlerin birçok yerlerinde Özbeklerin millî hislerini ve millî gururunu gösteren yapıtların bulunduğunu söylemektedir⁷³. Ona göre Türkistan'da söylenegelen destanlarda halkın aşk, gelenek ve göreneklere bir arada tasvir edilmektedir⁷⁴.

Ahmet ile Yusuf destanı, umumiyetle Türkistan'ın hemen her yerinde yaygın olarak bilinmektedir. Özellikle Türkmenler, Hiveli Özbekler, Kazaklar ve Karakalpaklar arasında günümüzde bile bu destanı ezbere bilen şairler bulunmaktadır. Örneğin Karakalpak Gencebay (1929'da doğdu), babası ve aynı zamanda hocası olan Tilevmurad Atamuradoğlu'ndan bu destanı öğrenmiştir. 1977 yılından beri Karakalpakistan radyosu ve televizyonunda çalışan Gencebay, bu destanı yaşatan günümüzdeki en önemli temsilcilerdendir⁷⁵.

Vámbéry, sadece Hive Hanlığı'nda nazım ve şarkının çoğunlukta olduğunu belirtmektedir. Kendisi Hive'deyken Mûnis ve Mirâb adında iki akraba şair ile tanışmıştır. Mûnis, oldukça güzel şiirler yazan birisidir. Mirâb ise Türk diline vakıf bir edebiyatçıdır⁷⁶. Bu da, Hive Hanlığı'nda edebî eserler yazılmakta olduğunu ve kültür seviyesinin yüksek bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

⁷² A. Vámbéry, *Oçerki Sredney Azii*, s. 327-335.

⁷³ aynı eser, s. 335-336.

⁷⁴ aynı eser, s. 336.

⁷⁵ Salih Yılmaz, a.g.m., s. 134.

⁷⁶ Vámbéry'nin Mûnis ve Mirâb olarak bildiği bu iki ilim adamı aslında Hive sarayının tarihçileridir. Bunlar hakkında daha geniş bilgi için bk: Salih Yılmaz, "Muhammed Rıza Agehi'nin 'Gülşen-i Devlet' Adlı Eserinde Geçen Karakalpaklarla İlgili Bölümlerin Tercümesi", *Türk Kültürü*, sayı:472, Ağustos 2002, s. 496-505; aynı müellif, "Mûnis ve Agehi'nin 'Fırdevs-ü'l-İkbâl' Adlı Eserlerinde Geçen Karakalpak-Hive Hanlığı Münasebetlerine Dair Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 145, Ağustos 2003, s. 151-180; aynı müellif, "Agehi'nin 'Riyazu-d Devle' Adlı Eserinde Geçen Karakalpak Türklerine Dair Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:146, Ekim 2003, s. 231-237.

SONUÇ

Vámbéry, Türkistan'a yaptığı seyahatinde gördüklerini ve duyduklarını yazdığı eserlerinde buralarda yaşayan halkların tarihine ve etnografyasına fazla önem vermemekle birlikte burada bulunan üç hanlığın (Hive, Buhara, Hokand) yerleşim şekillerine, siyasî ve ekonomik bağlantılarına, Rusya'nın buralardaki siyasî etkisine büyük önem vermiştir. Bununla birlikte o iki büyük devlet olan Rusya ve İngiltere'nin Türkistan'da izlediği siyaseti anlatır. Rus diplomatlar Vámbéry'yi sevmeyip onu İngiliz ajanı olarak yargılasalar da, O Türkistan hanlıkları ile Rusya'nın ekonomik ve siyasî bağlantısı hakkında âdilâne bir tutum gösterir. Örneğin O, Rusya'nın bu hanlıklar ile alışveriş durumu hakkında; Buhara, Hive, Karşı pazarlarını gördüğünü, Rusya'nın bu hanlıklar ile büyük ölçüde ticarî alışverişte bulunduğunu, bu hanlıklarda Rusların etkisi altında kalmayan hiçbir şeyin olmadığını yazmaktadır.

Rusların ticarî alışverişi İngiltere'nin ticarî alışverişinden daha fazladır. Bunun en önemli sebebi Rusya'nın buralar ile alışverişinin birkaç yüzyıl önce başlaması ve devam ediyor olmasıdır. Hâlbuki İngiltere bu ticarî alışverişe yeni başlamıştır. Diğer bir sebep de Rusların İngiltere'ye göre Türkistan halklarının nelerden hoşlandığını iyi bilmeleridir. Son olarak İngiltere'nin kumaş getirdiği Herat yolunun kötü olmasıdır⁷⁷.

Rusya'nın Türkistan hanlıkları üzerinde siyasî etkisinin güçlü olması hakkında Vámbéry şunları yazmaktadır: "...Rusya, hanlıklar ile olan geniş çaplı alışveriş faaliyetleri sayesinde bunlar üzerindeki siyasî gücünü ve baskısını da arttırmıştır. Rusya'nın asıl amacı bu hanlıkları, toprakları arasına katmaktır. Şu anda Türkistan hanlıkları Rus kraliçeliğinin eksik bir parçası olarak görülmektedir⁷⁸. Rusya, bundan yirmi beş yıl önce Türkistan ile fazla ilgilenmemiştir. Hâlbuki İngilizlerin Afganistan'ı alması, Rus-İran Antlaşması, Rusların 1839 yılında Hive'ye karşı sefer düzenlemeleri gibi olaylar Petersburg-Londra arasındaki durumu gerginleştirmişti. Fakat bu çekişme İngiltere'nin Afganistan'daki durumunun tehlikeye girmesi ile Rusya lehine sonuçlanmıştır. Rusya bu durumdan faydalanarak Türkistan'ı sınırlarına katmak için harekete geçmiştir. Özellikle Türkistan'ın batı kısmında bilhassa Aral gölü ve çevresinde Rusların etkisi hızlı bir şekilde hissedilmiştir."⁷⁹ Vámbéry, Aral gölü ve Amuderya nehrinin derin bölgelerinde

⁷⁷ A. Vámbéry, *Puteşestviye Po Sredney Azii*, s. 369-370.

⁷⁸ aynı eser, s. 379.

⁷⁹ aynı eser, s. 381.

Rus vapurlarının yüzdüğünü ve bu vapurların balıkçılarla işbirliğine giderek özellikle Karakalpaklar üzerinde hâkimiyetlerini çabucak gösterdiklerini de eklemektedir⁸⁰.

Vámbery'nin eserleri sayesinde Türkistan hanlıkları ve Karakalpakların tarihi, etnografyası, ekonomisi ve medeniyeti, Rusya ile olan ilişkileri hakkında çok önemli bilgiler edinmekteyiz. Bu bilgileri bundan sonra devam edecek eserlerimizde yazmaya çalışacağız.

KAYNAKÇA

- 1- Berdak (Berdimurat), *Tanlauli Şıgarmalarının Tolık Jıynagı*, Karakalpakistan Memleketlik Basması, Nökis, 1950.
- 2- Elçin, Şükrü, "Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt:III, KB yay., Ankara, 1987.
- 3- Esbergenov, H., *Tarihi ve Medeni Estelikler*, Nökis, 1993.
- 4- Hocaniyazoğlu, G.- O.Jumabayoğlu, *Karakalpakıstandağı Muhaddes Orınlar*, Nökis, 1994.
- 5- İvanov, P.P., "Oçerk İstorii Karakalpakov", *Materialı Po İstorii Karakalpakov*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Cilt VII, Moskva-Leningrad, 1935.
- 6- Jdanko, T.A., *Oçerki İstoriceskoy Etnografii Karakalpakov*, Rodoplenennaya Struktura i Rasseleniye v XIX-naçale XX veka, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad, 1950.
- 7- Kamalov, Sabır, *Vambery Karakalpaklar Turalı*, Habarsı Jurnalınının 1995 jıl 4-sanına Kosımşa, Nökis, 1995.
- 8- Kutay, Cemal, *Sahte Derviş*, 3.bs., Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- 9- Maksetov, K., *Destanlar, Jıraylar, Baksılar*, Nökis, 1992.
- 10- Nurmuhamedov, Marat, "Karakalpaklar'da Aşık (Kemik) Oyunu", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt: III, KB yay., Ankara, 1987.
- 11- Öke, Mim Kemal, *Gizli Belgelerle II. Abdülhamid Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery: Saraydaki Casus*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1991.

⁸⁰ aynı eser, s. 382.

- _____, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambéry'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
- _____, *Vambéry: Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- 12- Vámbéry, Armín, *Cagataische Sprachstuden (Chrestomatie)*, Leipzig, 1867.
- _____, *Das Türkenvolk in Seinem Ethnologischen und Ethnographischen Beziehungen*, Leipzig, 1885.
- _____, "Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, sayı:XXXIII, Leipzig, 1879.
- _____, *İstoria Buhari İli Transaksonii (Maveranahr), s Drevneişiş Vremën do Nastoyaşego*, Tom: 1-2, Sankt-Petersburg, 1873.
- _____, "Jusuf und Ahmed ein Özbekische Volksepos in Chivaer Dialekte Text, Überetzung und Notes Vambéry", *Kelete Szemle*, sayı:X-XII, Budapest, 1910-1911.
- _____, "Jusup und Ahmed", *Kelete Szemle 10*, Budapest 1910, Published by İndiana Universty, Bloomington, 1968.
- _____, *Oçerki Jizni i Nravov Vostoka, Perevod s Nemetskogo*, S.Petersburg, 1877.
- _____, *Oçerki Sredney Azii (Dopolneniye k Puteşestviyu Po Srednei Azii)*, Moskva, 1868.
- _____, *Puteşestviye Po Sredney Azii c Kartinoyu i Kartoyu Uzdaniye Vto-roye*, 2. bs., Moskva, 1874.
- _____, *Travels in Central Asia*, John Murray, Albemarle Street, London, 1864.
- 13- Yılmaz, Salih, "Agehi'nin 'Riyazu-d Dovle' Adlı Eserinde Geçen Karakalpak Türklerine Dair Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı:146, Ekim 2003.
- _____, "Armín Vámbéry'nin Türkistan Seyahatnamesi'nde Geçen Ahmet İle Yusuf Destanı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK yay., sayı:16, Yaz-2003.
- _____, "İngiliz Casusu Armin Vambéry'nin Türkistan Seyahatinde Ona Eşlik Eden Özbek İshak Molla Hakkında", *TDAV Tarih Dergisi*, sayı: 211, Temmuz 2004.

- _____, "Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan", *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997.
- _____, "Muhammed Rıza Agehi'nin 'Gülşen-i Devlet' Adlı Eserinde Geçen Karakalpaklarla İlgili Bölümlerin Tercümesi", *Türk Kültürü*, sayı:472, Ağustos 2002.
- _____, "Mûnis ve Agehi'nin 'Firdevs-ü'l-İkbâl' Adlı Eserlerinde Geçen Karakalpak-Hive Hanlığı Münasebetlerine Dair Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 145, Ağustos 2003.

HEMINGWAY IN TURKEY: HISTORICAL CONTEXTS AND CULTURAL INTERTEXTS*

HİMMET UMUNÇ**

Compared with the previous twenty American studies conferences held in Turkey since 1975, this Twenty-First Conference, entitled "Theory, Themes and Practice of American Studies in a Turkish Context," has a novelty which gestures to a new framework of reference and, thus, enlarges the Turkish academia's boundaries of interest in American studies. The novelty is the inclusion in the Conference theme of the idea of "a Turkish context," which, in the absence of any other qualifying lexis or description, may seem to some a relatively ambiguous signifier. Yet, despite its apparent ambiguity, the signifier gives the theme of the Conference a dual dimension of reference; consequently, it beckons to a wide range of topics not only related to the significance, pragmatics, influence and scope of American studies in Turkey but also requiring an interdisciplinary, crosscultural, interliterary and historical contextualization for elucidation and criticism.

What has just been stated is not a critique of the formulation of the Conference theme at all but, rather, a kind of *apologia* or prolegomenon for the much more ambiguous title of this paper: "Hemingway in Turkey: Historical Contexts and Cultural Intertexts." Many people may already have wondered at the precise meaning and reference of the title and asked: does it mean to what extent Hemingway has been popular in Turkey over the years? Or, does it mean how Hemingway's writings have been read, understood and interpreted by his Turkish audience in a changing historical and cultural context? Or, does it mean in what ways Hemingway's writings have been influential on the popularity and study of American culture and literature in Turkey? Obviously, each question is worthy of in-depth study and research, but the paper is not concerned with any of them or similar

* A revised version of the paper presented at 21st American Studies Conference: "Theory, Themes and Practice of American Studies in a Turkish Context," Hotel Princess , Izmir, 6-8 Nov. 1996.

** Prof.Dr., Department of English Language and Literature, Faculty of Letters, Hacettepe University, Beytepe Campus, 06532 Ankara, Turkey.

other questions even though its title may seem to imply such an intention. In fact, it is concerned with what one may call Hemingway's fictional representations of the events and people in Turkey in the early 1920s, which are largely based upon his personal experiences and observations during his short visit to İstanbul. The texts of these representations consist of a little short story called "On the Quai at Smyrna,"¹ the second interchapter in *In Our Time*² and the second subtext in "The Snows of Kilimanjaro," describing the novelist protagonist Harry's recalled adventures in İstanbul in 1922 under the Allied occupation and also his imagined witnessing of the Turkish offensive against the Greek forces in Anatolia³. So, the paper is an attempt to demonstrate, through a context of historical references, the intertexts embedded in Hemingway's Turkish fiction and dwell on the political, moral and cultural perceptions that underlie these intertexts. In other words, the paper is intended as an intertextual and new historicist analysis of the political, moral and cultural aspects of Hemingway's Turkish fiction.

Looking back at the history of American writings on Turkey, one can argue that, with the exception of some travel and missionary accounts, and other non-fictional writings such as memoirs, letters, and diaries by Turkey-related American diplomats, soldiers and government officials, Hemingway was probably the first major American writer who had a firsthand experience of Turkish life and culture and, hence, situated part of his fiction in a Turkish context. This does not mean that he was an ardent Turcophile. On the contrary, he had his historical, cultural, religious and moral bias which obviously grew stronger through the effect on him of the anti-Kemalist policies and press in the West in the early 1920s. Moreover, it is this bias which in fact filters through his Turkish fiction and constitutes the basis of his blurred account of Turkey 1922. However, it must be stressed that, through his Turkish fiction, he provided us with a Turkish cultural and historical context which, though fictionalized and inadequately described, still has a great deal of documentary value.

¹ See Hemingway, Ernest. *In Our Time* (1925; New York: Scribner, 1958) 11-12.

² See *ibid.*, 21.

³ See Hemingway, *The Snows of Kilimanjaro and Other Stories* (London: Grafton, 1977) 18-20.

To situate Hemingway's Turkish fiction in its proper historical and political context and discuss its cultural intertexts, it would be appropriate at the outset to recall the state of affairs in Turkey at the end of World War I and refer to some of the major developments in the aftermath of the war.

When World War I broke out in 1914, Turkey, as the Ottoman Empire then, entered the war on the side of the Axis Powers, which included Germany, the Austrian-Hungarian Empire, and Bulgaria. The strong pro-German faction within the Ottoman Government had clandestinely worked out an alliance with Germany and, as a *fait accompli*, dragged the country into a political gamble which was later to prove fatal and catastrophic⁴. At the end of the war, along with the other Axis powers, Turkey suffered a severe defeat by the Allies, which not only brought about the irretrievable fall of the Ottoman Empire but also put the survival of the nation at stake⁵. On 30 October 1918 Turkey signed with the Allies the infamous Armistice of Mudros, which granted the Allies the authority to exert on Turkey extremely heavy sanctions, including military occupation⁶. To implement the provisions of the Armistice, the Allies soon began, under various pretexts, to invade Turkey. İstanbul and the Straits from the Black Sea to the Dardanelles with a so-called "neutral" zone around them came under the joint occupation of Britain, France and Italy, while the other parts of the country were also being invaded by their forces⁷. Moreover, with the full encouragement and logistic support of the Allies, on 15 May 1919 Greece landed its troops in İzmir [the old Smyrna]⁸. Soon they set on a bloody and atrocious invasion of Western Turkey which included the region as far inland as Bursa and Eskişehir in the north and Afyon and the Sakarya River [the ancient Sangarius] in the east, with Ankara within an easy reach; already in the areas under occupation, untold atrocities were being committed by the invading forces, and the country was in a terrible state of

⁴ See Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, 3 vols. (İstanbul: Remzi, 1985-87) I:204-19; also see Kinross, Lord, *Atatürk: The Rebirth of a Nation* (1964; Nicosia: K. Rustem and Brother, 1981) 65 ff.

⁵ See *ibid.*, 124 ff. , and Walder, David, *The Chanak Affair* (London: Hutchinson, 1969) 54.

⁶ See Kinross, *op.cit.*, 127 ff.; Walder, *op.cit.*, 54-56; also see Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983) 11-14.

⁷ See Walder, *op.cit.*, 55 ff.

⁸ See Atatürk, Kemal, *Nutuk, 1919-1927*, (1927; Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1989) 1; Aydemir, *op.cit.*, II:71-73, and Walder, *op.cit.*, 68 ff.

chaos, suffering and helplessness⁹. In İstanbul the political leaders of the pro-German faction had already fled the country, and under the Allied occupation the Sultan and his short-lived governments succumbed to whatever terms the Allies dictated to them¹⁰. In the meantime, some members of the country's élite, including Halide Edib [Adivar], who was later in the 1940s and 1950s to teach at İstanbul University and play a significant part in the development of American studies in Turkey, were trying to secure the American mandate for the survival of Turkey and had already established strong contacts with the American authorities¹¹.

It was under these most unfavourable and tormenting circumstances that Mustafa Kemal Pasha emerged as the new national leader who committed himself to a full liberation of the country and was determined to establish a new Turkish state that was to be a republic¹². He embarked on his great project by taking a number of political initiatives, including the Erzurum and Sivas Congresses in 1919, for the establishment of a legal and institutional infrastructure indispensable for the legitimacy and achievement of the envisaged goals¹³. In April 1920 he convened the national parliament in Ankara, which, as Meclis-i Meb'usan in İstanbul, had already suspended itself on 16 March 1920 due to the British troops' raid upon the parliament building to arrest some of the members¹⁴. The new parliament in Ankara began to function as the only supreme legislative and executive power whose resolutions and actions were terminal and binding¹⁵. Furthermore, to wage a war of independence, he mobilized all the resources of the country and built

⁹ See Atatürk, *op.cit.*, 301 ff., 385-89, 404 ff. *et passim*; Adivar, Halide Edib *et. al.*, *İzmir'den Bursa'ya: Hikayeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Sorumluluğuna Dair Bir İnceleme*, 3rd ed. (1922; İstanbul: Atlas, n.d.) 17-136; Aydemir, *op.cit.*, II: 75-76, 155-59, 168-79 *et passim*; Belen, *op.cit.*, 17-64 and 123-374; Kinross, *op.cit.*, 132-48 *et passim*.

¹⁰ See Atatürk, *op.cit.*, 234-37, 243-46 and 263-64; Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (İstanbul: Cem, 1976) 78 ff.

¹¹ See Atatürk, *op.cit.*, 60-77; Kinross, *op.cit.*, 169 and 187-90; Belen, *op.cit.*, 113-15.

¹² See Atatürk, *op.cit.*, 156, 293 and 533-49; Aydemir, *op.cit.*, I:339-41, II:266 ff., and III:142-45; Kinross, *op.cit.*, 163 ff.; Walder, *op.cit.*, 74 ff.

¹³ See Atatürk, *op.cit.*, 43-48 and 58 ff.; Aydemir, *op.cit.*, II:85-127; Kinross, *op.cit.*, 174-90.

¹⁴ See Atatürk, *op.cit.*, 279-90; Aydemir, *op.cit.*, II: 206-08; Hüsrev Gerede, who was a member of Meclis-i Meb'usan, witnessed the raid; see his *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)*, ed. Sami Önal (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2002) 175.

¹⁵ See Atatürk, *op.cit.*, 281-95; Aydemir, *op.cit.*, II: 258-73; Kinross, *op.cit.*, 163-224; Belen, *op.cit.*, 65-175.

up a new national army. Thus, once the political, legal, institutional and military preparedness was finalized, he launched the Turkish War of Independence, which consisted of several stages and mainly concentrated on the western front against the Greek forces¹⁶. The final and most vital stage of this war was the Great Turkish Offensive, which started on 26 August 1922, to drive the Greek forces back to the Aegean. Under Mustafa Kemal's personal command, the Turkish forces fought along a wide front which extended all the way from Bilecik and Eskişehir in the north to Afyon and Sandıklı in the south. The Great Offensive was an all-out attack, and after several bloody battles the Greek forces were defeated and routed. In a state of panic and disorder they were in flight towards the shores of the Aegean with İzmir as the major port of evacuation¹⁷. As the Greek forces fled they committed further atrocities and left behind them a trail of destruction with massacres of civilians and burned villages and towns¹⁸. On 9 September the Turkish forces recaptured İzmir and, in the following weeks, cleared all the Aegean region of the invading Greek troops¹⁹.

However, Eastern Thrace all the way from Çatalca to the Meriç [Maritza] River was still under the Greek occupation, and the Allies continued to maintain their military presence in İstanbul and along the Straits. Hence, for Mustafa Kemal the War of Independence had not yet accomplished its objectives, and the liberation of all the Turkish territories was not to be halted. So the Turkish forces advanced right to the British military posts of the Allied zone on the Dardanelles, and this situation, which is usually referred to as "the Chanak affair", created a new state of war between Britain and Mustafa Kemal's national government in Ankara²⁰. Moreover, the Allies were extremely uneasy about the awkward position the Greek defeat had put them in; they were now made the objective of a new Turkish offensive to recapture İstanbul and the Straits as well as Eastern Thrace. The resumption of a new war seemed unavoidable; both the Allies and the national government in Ankara were seriously concerned about the

¹⁶ See Atatürk, *op.cit.*, 442-43 and 446-50; Aydemir, *op.cit.*, II:431-539.

¹⁷ See *ibid.*, II: 511 ff.; Kinross, *op.cit.*, 301-27; Walder, *op.cit.*, 166 and 169-77.

¹⁸ See Adivar *et al.*, *op.cit.*, 17-136; Aydemir, *op.cit.*, 528 and 538; Kinross, *op.cit.*, 314 and 318.

¹⁹ See Aydemir, *op.cit.*, II: 539; Kinross, *op.cit.*, 224-337; Belen, *op.cit.*, 214-20, 274-82, and 308-522.

²⁰ See Atatürk, *op.cit.*, 450-52; Kinross, *op.cit.*, 330 ff.; Walder, *op.cit.*, 179 ff.

developing crisis. However, on 23 September 1922, just two weeks after the Turkish recapture of İzmir, the Allies tendered a note to Mustafa Kemal, in which they queried his opinion on a peace conference to be held soon at Mudanya ["Mudania"] or İzmit ["Ismid"]; they also stated that they were themselves prepared to discuss the evacuation of Eastern Thrace. In a note of reply, delivered on 29 September 1922, Mustafa Kemal accepted the peace offer and suggested Mudanya as the conference venue. The Conference began on 3 October and was carried on through long, fierce and excruciating discussions between the Turkish and Allied delegations. Finally, the Allies agreed to the Turkish position on a speedy evacuation of Eastern Thrace and proposed that an international plenary peace conference be held in November in Lausanne for the discussion and settlement of the status of the Straits and other territorial and political issues. So on 11 October the Mudanya peace accord was signed, and within days the Greek evacuation of Eastern Thrace was completed²¹.

What has been described so far is a rough summary of the major events which constituted the historical context of Hemingway's Turkish fiction. In fact, he witnessed at first hand some of these events and reported them in detail in *The Toronto Daily Star*²². Initially, one might suggest that Hemingway's involvement in the Turkish affairs was quite coincidental. At the time the Great Turkish Offensive drew to its conclusion and the Chanak affair was simmering, Hemingway was living in Paris, moving about in the literary and élite circles of Ezra Pound, Gertrude Stein and other American expatriates and working hard to get his own writing develop slowly²³. He was only 23 years old and had come to Paris with his new wife Hadley in early December 1921, following Sherwood Anderson's suggestion back in Chicago that "Paris was the place for a serious writer."²⁴ He had a commission from *The Toronto Daily Star* to send dispatches and report on important developments in Europe. So, about the third week of September 1922, just at the time when the Allies were making their peace offer to Mustafa Kemal

²¹ See Atatürk, *op.cit.*, 451-52; Aydemir, *op.cit.*, III: 23-40; Kinross, *op.cit.*, 337-38; Walder, *op.cit.*, 3003-18; Belen, *op.cit.*, 522-26; also Özalp, Kazım, *Milli Mücadele, 1919-1922*, 2 vols. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971-72) I: 236-38.

²² See Hemingway, Ernest. *By-Line: Ernest Hemingway*, ed. William White (New York: Scribner, 1967) 49-60 and 62-63.

²³ See Baker, Carlos, *Ernest Hemingway: A Life Story* (New York: Scribner, 1969) 82-97.

²⁴ *Ibid.*, 82-84.

and the Chanak affair had developed into a serious crisis, Hemingway received a cable from the managing editor of *The Toronto Daily Star*, John Bone, who wanted him to travel immediately to İstanbul to report on the Turco-Greek war and the political developments²⁵.

Hemingway left Paris on 25 September and arrived in İstanbul on the 29th. He stayed in the city until 14 October and, during this time, interviewed a number of people from the Turkish and Allied sides. In the meantime, he explored the city including its Galata brothels, kept his close contacts with the Allied sources on the course of events and reported what he heard from the Allies to *The Toronto Daily Star*. Partly because of the malaria he had contracted in İstanbul and partly because of the ban imposed by the Allies on reporters, he failed to cover the Mudanya Conference on the spot but learned about the proceedings from the Allied sources. Since, according to the Mudanya peace accord, the Greek evacuation of Eastern Thrace was to start immediately, on 14 October, three days after the signing of the peace accord, he hurried to the township of Muratlı to witness the evacuation and report on it²⁶. He was in Eastern Thrace until 18 October and sent *The Toronto Daily Star* detailed reports on the process of the evacuation, the plight of the refugees, and the hardships of life he experienced during his stay at Karaağaç ["Karagatch"] and Edirne ["Adrianople"]²⁷. On the night of 18 October, after the evacuation, he boarded the Orient Express at the Karaağaç station just outside Edirne and headed for Paris. This is exactly the scene he describes in the third person singular through the protagonist Harry's imagined fiction in the first subtext in "The Snows of Kilimanjaro:"

*Now in his mind he saw a railway station at Karagatch and he was standing with his pack and that was the headlight of the Simplon-Orient cutting the dark now and he was leaving Thrace then after the retreat*²⁸.

Hemingway's stay in İstanbul, his observation of the Greek evacuation of Eastern Thrace, and also the account of the events he heard from the Allied sources about the Great Turkish Offensive and the tense situation in the

²⁵ See *ibid.*, 97.

²⁶ See *ibid.*, 97-98.

²⁷ See Hemingway, *By-Line*, 51-52 and 56-60; Baker, *op.cit.*, 98-99.

²⁸ Hemingway, *The Snows of Kilimanjaro*, 10.

İzmir harbour at the time the city was recaptured by the Turkish troops – all these experiences afforded him the essential material of his Turkish fiction. Moreover, the antagonistic and strongly biased tone which pervades his Turkish fiction was obviously affected by the prejudiced journalism he practised during his stay in Turkey. For him, Mustafa Kemal was only an adventurer, an opportunist, and a crook; once in power, he would definitely pursue a fundamentalist policy and impose harsh prohibitions on the people. In his dispatch to *The Toronto Daily Star*, published on 9 October 1922, Hemingway voiced his distorted and biased view of Mustafa Kemal as follows:

The man who raises a thirst somewhere east of Suez is going to be unable to slake it in Constantinople once Kemal enters the city. A member of the Anatolian government tells me that Constantinople will be as dry as Asiatic Turkey where alcohol is not allowed to be imported, manufactured or sold. Kemal has also forbidden card playing and backgammon and the cafes of Brusa are dark at eight o'clock. This devotion to the laws of the prophet does not prevent Kemal himself and his staff from liking their liquor, as the American, who went to Smyrna to protect American tobacco, found when his eight bottles of cognac made him the most popular man in Asia Minor at Kemalist headquarters²⁹.

Although one expects Hemingway, as an American, to have learned and understood from his own national history the significance of a people's struggle for independence and freedom, paradoxically he did not realize and appreciate the fact that the war being fought by Mustafa Kemal was the Turkish nation's struggle for survival and independence. As a young, inexperienced and somewhat carefree 23 year-old journalist, he was so prejudiced against Turkey that for him the evacuation of Eastern Thrace was a tragedy exerted on the Christians, and he felt it prepared the ground for "the Turk's return to Europe" as he termed it in one of his dispatches to *The Toronto Daily Star*³⁰. Indifferent to native culture and Turkish history, he mocked at the Muslim call to prayer, which he disrespectfully compared to

²⁹ Hemingway, *By-Line*, 50.

³⁰ See *ibid.*, 52.

"an aria from a Russian opera."³¹ To his mind, İstanbul was a disreputable city with its wooden tenements, dirty and muddy winding streets, brothels, thugs, scuttling rats and varied population³². His degrading attitude towards Mustafa Kemal and the country can be sensed further through his statement that

Constantinople is doing a sort of dance of death before the entry of Kemal Pasha, who has sworn to stop all booze, gambling, dancing and night clubs³³.

Obviously, Hemingway had his own text of Christian teaching and Euro-American cultural values against which he evaluated and interpreted the events and people of a Turkish Muslim context. Moreover, he was not well informed and experienced in world history and politics. His sources of information were the western anti-Kemalist press at the time and the one-sided Allied accounts of the developments. Consequently, he failed to see and interpret the events and developments in an impartial fashion. Had he travelled in Western Turkey after the Greek retreat in rout and seen the amount of destruction and suffering, he would certainly have given a more objective description. Indeed, had he caught an opportunity to interview Mustafa Kemal about his vision of a new Turkey he would have discovered the secular, progressive, and humanist nature of this vision. Therefore, though what he described in his Turkish fiction is of documentary significance, his comments in his dispatches were politically and culturally biased and evidently had an impact on his narrative of this fiction. It is through such a foregrounding that his Turkish fiction ought to be approached.

Of the three texts constituting Hemingway's Turkish fiction the one that was written the earliest was the second interchapter in the 1925 Liveright and 1930 Scribner editions of *In Our Time*. Originally, it was one of the six miniature prose pieces or vignettes, which had appeared in April 1923 in *The Little Review*³⁴. As Baker has pointed out, Hemingway had designed these prose pieces as "miniatures in motion that were supposed to detonate

³¹ *Ibid.*, 53.

³² See *ibid.*, 49-50 and 53-54.

³³ *Ibid.*, 54-55.

³⁴ See Baker, *op.cit.*, 118, and Tetlow, Wendolyn E., *Hemingway's In Our Time: Lyrical Dimensions* (London: Associated University Presses, 1992) 18 and 23-25.

like small grenades inside the reader's head."³⁵ Later on in 1925 when the first collection of his short stories was published by Liveright, together with other new prose pieces which Hemingway had written for the collection, they appeared as interchapters inserted between the short stories themselves. In a letter Hemingway wrote in late 1924 to Edmund Wilson, the influential book reviewer of the magazine *Dial*, he pointed out that the purpose of the interchapters was "to give the picture of the whole between examining it in detail."³⁶ Although the interchapters throughout *In Our Time* do not seem on the surface to have any topical, structural or narrative relevance to the settings and situations in the short stories themselves, intrinsically they function as minute textual emblems which, through juxtaposition, analogy, imaginal recapitulation, metaphorical resituating and parabolic association, reinforce and heighten the thematic polysemy and moral implications of the stories. As in a symphony consisting of a number of movements each with a leitmotif which functions as a polyphonic restatement of the symphony's major theme, so in *In Our Time* each interchapter also becomes the leitmotif reinforcing the theme of the story, which it precedes. Thus, Hemingway creates patterns of what Tetlow has explained as tonal correspondences³⁷.

Considered along these lines, the second interchapter in *In Our Time*, which is a close-up depiction of the ghastly plight of the refugees during the Greek evacuation of Eastern Thrace in mid-October 1922, and the follow-up story "The Doctor and the Doctor's Wife"³⁸ have an interaction which operates through contrast and metaphorical resituating. Like the logs in the story which are towed by a steamer down the lake to a mill where they will be sawed and cut,³⁹ the refugees in the interchapter are herded on by the Greek cavalry "along the Karagatch road" and "through the mud" in Eastern Thrace to get to the other side of the Maritza River⁴⁰. Moreover, while in the story the doctor's grudge against the Indian sawyer Dick Boulton is assuaged through the moral talk of the doctor's wife who is a Christian scientist, and,

³⁵ *Op.cit.*, 108.

³⁶ Quoted by Baker, *op.cit.*, 134; also see Tetlow, *op.cit.*, 13.

³⁷ See *ibid.*, 13 ff.

³⁸ See Hemingway, *In Our Time*, 23-27.

³⁹ See *ibid.*, 23.

⁴⁰ *Ibid.*, 21.

thus, a possible act of homicide is prevented,⁴¹ in the interchapter the religion represented by the minarets rising “*in the rain out of Adrianople*”⁴² is of no use in halting human suffering and grief, and the refugees have been subjected to horrors of war with no hope of salvation.

Hemingway’s interchapter was in fact a rewriting of two dispatches he had filed during the evacuation from Eastern Thrace. Although in the interchapter he presents a vivid but indiscriminative account of the evacuation, in the dispatches he took a Christian and pro-Allies journalist’s position and reported as follows:

In a never-ending, staggering march the Christian population of Eastern Thrace is jamming the roads towards Macedonia...They left their farms, villages and ripe, brown fields...when they heard the Turk was coming...There are 250.000 Christian refugees to be evacuated from Eastern Thrace alone. The Bulgarian frontier is shut against them. There is only Macedonia and Western Thrace to receive the fruit of the Turk’s return to Europe⁴³.

Evidently, the fact that the evacuation was an inevitable consequence of the Greek invasion of Turkey, that for centuries, under the Ottoman rule, the Turks and the Greeks had lived in peace as a mixed community, and that the retreating Greek forces had coerced the Turkish Christian Greeks into quitting their lands was never taken into consideration by the young journalist Hemingway, who, as we have already pointed out, was culturally biased, politically unaware of the true state of affairs, and professionally unlearned about the history of the land.

While Hemingway’s interchapter was based on his own eyewitness accounts in *The Toronto Daily Star* of the Greek evacuation of Eastern Thrace, his “On the Quay at Smyrna” in *In Our Time* and his second subtext in “The Snows of Kilimanjaro”, which constitute the rest of his Turkish fiction, essentially derived from his observations of the life of the Allied troops in İstanbul and also from what he heard from the British sources about the situation in Anatolia. However, in fictionalizing his material, he

⁴¹ See *ibid.*, 24-26.

⁴² *Ibid.*, 21.

⁴³ *By-Line*, 51-52.

not only exaggerated and distorted a great deal, but he also included his own fantasies and cultural intertexts. In "The Snows of Kilimanjaro," for example, this is most explicitly demonstrated through the images of İstanbul and Anatolia, which emerge from Harry's fantasies; İstanbul is associated with prostitutes and erotic adventures while Anatolia with fields and fields of poppies "for opium."⁴⁴ Obviously, this is part of a cultural stereotyping which Hemingway deliberately used as an intertext of his Turkish fiction.

If we recall that Hemingway wrote "The Snows of Kilimanjaro" in 1935 and revised it in 1936,⁴⁵ his Turkish fiction in it can in fact be regarded as a further recapitulation of the cultural intertexts already embedded in his dispatches and earlier Turkish fiction, especially in his short story "On the Quai at Smyrna," which first appeared under the title "Introduction by the Author" in the 1930 Scribner edition of *In Our Time*⁴⁶. In its style, length and precision, "On the Quai at Smyrna" follows the pattern of Hemingway's interchapter writing and, like the second interchapter in *In Our Time*, deals with another evacuation, that is, the evacuation by the Allied navy of the Greek refugees in the İzmir harbour during the Turkish recapture of the city on 9 September 1922⁴⁷. The story's point of view is that of an eyewitness who has personally been involved in the incidents which he narrates to the writer in the first person singular; so, Hemingway's text is a re-narration to the reader in the third person singular. As can be understood from typical British expressions in the story like "in a frightful rage," "most inoffensive chap," "a gunner's mate," "he felt topping about it" and "most extraordinary case," the eyewitness from whom Hemingway derived the original material of his story was obviously a British officer who had been in the harbour during the evacuation on and about 9 September 1922. Actually, as Lord Kinross has pointed out, with the defeat and retreat of the Greek forces, thousands of Greek refugees had poured into the İzmir harbour for evacuation, and the Allied military personnel, mostly British, were engaged in the evacuation business⁴⁸. Of course, we know that later in the month, when Hemingway arrived in İstanbul and stayed there until mid-October, he established close contacts with the Allied authorities and received from them first-hand

⁴⁴ See *The Snows of Kilimanjaro*, 18-19.

⁴⁵ See Baker, *op.cit.*, 286 and 289-91.

⁴⁶ See *ibid.*, 601, and Tetlow, *op.cit.*, 50.

⁴⁷ See Aydemir, *op.cit.*, II: 547-50, and Kinross, *op.cit.*, 320 ff.

⁴⁸ See *ibid.*, especially 320-24.

accounts of political and military developments in Anatolia. Among the British officers, on whom he depended for information, were a Captain Wittal of the Indian Cavalry and an artillery major Johnson, who both were the liaison officers with the press in İstanbul; especially, as Hemingway learned from Wittal, at the time of the Great Turkish Offensive, major Johnson had served with the Greek forces as the British military observer and witnessed how, due to the inefficiency and inexperience of the pro-King Constantine officers, the Greek artillery had mistakenly fired at their own infantry⁴⁹. Later on in "The Snows of Kilimanjaro" Hemingway was to use this incident as part of Harry's own imagined account of the Offensive:

That same night he [Harry] left for Anatolia and he remembered, later on that trip, riding all day through fields of the poppies that they raised for opium and how strange it made you feel, finally, and all the distances seemed wrong, to where they had made the attack with the newly arrived Constantine officers, that did not know a goddamned thing, and the artillery had fired into the troops and the British observer had cried like a child⁵⁰.

So, probably it was this same Johnson or one of the British officers on duty in İzmir during the evacuation that most certainly provided Hemingway with a detailed description of the incidents in the İzmir harbour, which constitute the contents of "On the Quai at Smyrna." Hemingway's picture of the refugees, crowded on top of each other on the pier in the harbour and desperately waiting to be evacuated by the Allied ships, is again full of pathos and shows the extremes of agony in a state of war:

The worst, he [the eyewitness British officer] said, were the women with dead babies. You couldn't get the women to give up their dead babies. They'd have babies dead for six days. Wouldn't give them up. Nothing you could do about it. Had to take them away finally...You didn't mind the women who were having babies as you did those with the dead ones. They had them all right. Surprising how few of them died. You just covered them over with something and let them go to it⁵¹.

⁴⁹ See Baker, *op.cit.*, 579.

⁵⁰ The Snows of Kilimanjaro, 19.

⁵¹ In Our Time, 11 and 12.

However, the pathos, created as such through a vivid description of the terrible plight of the refugees, is contrasted with the sneer and contempt through which the Turkish image is conveyed. The portrayal of a Turkish officer as a pathetic and conceited miserable type is later on followed by a scathing remark about the Turkish character in general:

They [the refugees] were all out on the pier and it wasn't at all like an earthquake or that sort of thing because they never knew about the Turk. They never knew what the old Turk would do⁵².

It was this same notion of the unpredictable savagery of the Turks that Hemingway was to reiterate implicitly in "The Snows of Kilimanjaro" through Harry's account of the Great Turkish Offensive and the dead Greek troops:

That was the day he'd first seen dead men wearing white ballet skirts and upturned shoes with pompons on them. The Turks had come steadily and lumpily and he had seen the skirted men running and the officers shooting into them and running then themselves and he and the British observer had run too until his lungs ached and his mouth was full of the taste of pennies and they stopped behind some rocks and there were the Turks coming as lumpily as ever⁵³.

Once again this description reveals that Hemingway observed, understood and described the events and the war in Turkey through his own Christian, western and pro-Greek cultural, moral and political intertexts. So, in concluding our discussion of Hemingway's Turkish fiction, we argue that his own moral, political and cultural intertexts constituted the basis of his biased and distorted view of Turkey and the Turks. Therefore, the Turkish context, in which he situated his fiction, is morally controversial, historically inadequate, culturally antagonistic, and politically prejudiced. Yet, one wonders whether, had he met Mustafa Kemal and made his observations also from the Turkish side, the text and context of his Turkish fiction would have contained a much fairer account of Turkey and the Turks in 1922.

⁵² Ibid., 12.

⁵³ The Snows of Kilimanjaro, 19-20.

2005 YILI BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE
GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABDULKADİROĞLU, ABDULKERİM : *Kastamonu'da Bayrâmîlik ve Şemsizâde Ailesi* / Abdulkerim Abdulkadiroğlu. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2005. 417, [2] s. : res., 1 katl. soyağacı ; 28 cm. ISBN 9757392278 (B.I/3547).
- ABDURRAHMAN ŞEREF, 1853-1925 : *Osmanlı devleti tarihi = Târîh-i Devlet-i Osmâniyye* / Abdurrahman Şeref [1853-1925]. — 1. bsk. — İstanbul : Gökkuşbucağı, 2005. 502 s. ; 24 cm. — (Türk Tarihi dizisi ; 3) ISBN 975622312X (A.VI/8743).
- ABDÜRRECHİD İBRAHİM, 1857-1944 : *Un Tatar au Japon : voyage en Asie (1908-1910)* / Abdürrechid İbrahim [1857-1944] ; traduit du Turc Ottoman, présenté et annoté par François Georgeon, Işık Tamdoğan-Abel. — [y.y.] : Sindbad, 2004. 269 s. ; 23 cm. ISBN 2742752064 (A.VI/8673).
- Abu l-Wafa' al-Buzajani Muhammad Ibn Muhammad Ibn Yahya (d. 387/997 or 388/998) : texts and studies* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 2 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 60, 61) (A.VI/8960).
- ABU-L-KASİM HALAF İBN ABBAS AZ-ZAHRAVİ : *Traktat o hirurgii i instrumentah. Faksimile rukopisi, izdanie teksta perevod s Arabkogo, predislovie, primeçaniya i ukazateli : Z. M. Buniyatova / Abu-l-Kasim Halaf İbn Abbas az-Zahravi.* — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1983. 284, 317 s. ; 22 cm. — (Pamyatniki Pismennosti Vostoka ; 63) (A.VI/8688).
- ACAR, M. ŞİNASI : *Gelimli gidimli dünya : ünlü hattatların mezarları* / M. Şinasi Acar. — İstanbul : [yayl.y.], 2004. 127 s. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 9752889654 (A.VI/8747).

- Acı ilaç : 18 Mart 1915-9 Ocak 1916 : Çanakkale /* proje koordinatörü Şadan Maraş Öymen ; yay. danışmanı İ. Edip Emil Öymen. — İstanbul : Deva Holding A. Ş., 2005. 94 s. : res. ; 17 cm. 94 (A.VI/8593).
- Actes du XIVème Congrès UISPP, Université de Liège, Belgique, 2-8 Septembre 2001 = Acts of the XIVth UISPP Congress, University of Liège, Belgium, 2-8 September 2001 /* éd. par Le Secrétariat du Congrès. — Oxford : British Archaeological Reports, 2004. v, 398 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1303) ISBN 1841716537 (B.I/3560).
- ADİLOV, MEMMED : *Azerbaycan elyazmalarında filigranlar /* Memmed Adilov, Eli Memmedbağiroğlu. — Bakı : "Tural-e" Neşriyyat-Poligrafiya Merkezi, 2001. 56 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8692).
- ADKINS, LESLEY : *Empires of the plain : Henry Rawlinson and the lost languages of Babylon /* Lesley Adkins. — London : Harper Perennial, 2004. xxiii, 424 s. : hrt. ; 20 cm. ISBN 0007129009 (A.VI/8444).
- Afife Batur'a armağan : mimarlık ve sanat tarihi yazıları /* genel yay. yönetmeni Kenan Kocatürk. — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 2005. 343 s. : res. (kimi rnk.) ; 28 cm. — (Literatür yayınları ; 420) ISBN 9750403061 (B.I/3543).
- AFYONCU, ERHAN : *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu /* Erhan Afyoncu. — İstanbul : Yeditepe, 2002-2004. 4 c. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 005, 006, 09, 017. İnceleme Araştırma dizisi ; 002, 003, 05, 013) ISBN 9756480092 (A.VI/4840).
- Aharon Kempinski memorial volume : studies in archaeology and related disciplines /* ed. by Eliezer D. Oren, Shmuel Ahituv. — Beer-Sheva : Ben-Gurion University of the Negev Press, 2002. xvii, 376, 150 s. ; 24 cm. — (Beer-Sheva. Studies by the Department of Bible and Ancient Near East, ISSN 0334-2255 ; 15) (A.VI/8983).
- AHMED CEMAL PAŞA : *Alte Denkmäler aus Syrien : Palästina und Westarabien /* Ahmed Cemal Paşa. — Berlin : George Reimer, 1918. 1 CD-ROM. (CD/74).
- AHMED, KEMAL MAZHAR : *Kerkük-I : tarih, politika ve etnik yapı /* Kemal Mazhar Ahmed ; Arapçadan çev. Kadri Yıldırım ; ed. Abdullah

Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2005. ... c. ; 22 cm. — (Avesta ; 187. Acil Kitaplar ; 7) ISBN 9758637908 (A.VI/8557).

Ahmet Yakupoğlu : *Resimde İstanbul ve İstanbul ressamı*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2002. 301 s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9751730783 (B.I/3536).

AK, MAHMUT : *Âşık Mehmed ve Menâzirü'l-Avâlim'i* / haz. Mahmut Ak. — 1990. iv, 205 y. ; 29 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı-Yüksek Lisans tezi. (B.I/3538).

AK, MAHMUT : *Menâzirü'l-Avâlim* / haz. Mahmut Ak. — 1997. 2 c. : 3 katl. hrt. ; 29 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı-Doktora tezi. (B.I/3537).

AKARCALI, BÜLENT : *Türk dünyası üzerine düşünceler* / Bülent Akarcalı. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1996. 79 s. ; 20 cm. (A.VI/8785).

AKBULUT, URAL : *Tanzimattan Cumhuriyete eğitim* / Ural Akbulut. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2003. 51 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi Forumu sıra no ; 19) ISBN 9758593447 (A.VI/8765).

AKDENİZ, HALİL : *Sanat koleksiyonu* / Halil Akdeniz. — 1. bsk. = 1. ed. — Ankara : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası = Central Bank of the Republic of Turkey, 2004. 2 c. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9757589950 (tk.) ; ISBN 9757589977 (2.c.) (B.I/3518).

AKMAN, EYÜP : *Açıksöz Gazetesine göre Kastamonu İstiklâl Mahkemeleri* / Eyüp Akman. — Ankara : Gazi Kitabevi, 2005. xi, 180 s. ; 24 cm. ISBN 9758895532 (A.VI/8662).

AKÖZ, ALAADDİN : *Kanuni devrine ait 939-941/1532-1535 tarihli Lârende (Karaman) şer'îye sicili : özet-dizin-ıtkıbasım* / Alaaddin Aköz. — 1. bsk. — Konya : Kömen, 2004. xl, 203, yak. 200 s. ; 28 cm. — (Kömen yayınları ; 15. Türkiye Tarihi dizisi ; 2) ISBN 9756527129 (B.I/3404).

AKSOY, ERDAL : *Günümüz Tataristanının sosyal ve kültürel yapısı (Kazan örneği)* / Erdal Aksoy, İbrahim Maraş, İsmail Türkoğlu. — Ankara : TİKA, 2003. 140 s. ; 30 cm. ISBN 9751932823 (B.I/3529).

AKYAVAŞ, A. RAGİP : *Üstad-ı hayat : tarih bahisleri* / A. Ragıp Akyavaş ; yay. haz. Beynun Akyavaş. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2005. 2 c. : res. ; 24 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 329.

- Tarih ve Kültür serisi ; 14. A. Ragıp Akyavaş Külliyyatı ; 5, 6) ISBN 9753894163 (tk.) ; ISBN 9753894171 (1.c.) (A.VI/8815).
- AKYAVAŞ, BEYNUN : *Seni seven neylesün / Beynun Akyavaş.* — 2. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2005. vii, 172 s. ; 18 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 170. Sanat-Edebiyat serisi ; 5) ISBN 9753891776 (A.VI/8814).
- AKYAVAŞ, BEYNUN : *Sultanîyegâh İstanbul / Beynun Akyavaş.* — 2. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2005. x, 272 s. : res. ; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları ; 314. Tarih ve Kültür serisi ; 12) ISBN 9753893825 (A.VI/8813).
- ALAN, GÜLBADI : *Mezifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki etkileri /* haz. Gülbadi Alan. — 2002. xiii, 524, yak. 100 y. ; 31 cm. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Doktora tezi. (B.I/3523).
- Alanya gemileri : Ortaçağ Kalesinde gemi graffitileri = Alanya ships : ship graffiti in the Medieval Castle /* yay. haz. = ed. Tufan Karasu ; yay. danışmanı = advisor Erdal Eminoglu. — Alanya : Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2005. yak. 100 s. : rnk. res., çizim ; 21 cm. + 1 hrt. (A.VI/8598).
- Alanya gemileri : Ortaçağ Kalesinde gemi graffitileri = Alanya ships : ship graffiti in the Medieval Castle /* yay. haz. = ed. Tufan Karasu ; yay. danışmanı = advisor Erdal Eminoglu. — Alanya : Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2005. 1 CD-ROM. (CD/56).
- ALFARABİ : *Alfarabi : philosophy of Plato and Aristotle /* Alfarabi ; translated, with an introduction by Muhsin Mahdi ; with a foreword by Charles E. Butterworth, Thomas L. Pangle. — rev. ed. — Ithaca ; New York : Cornell University Press, 2001. xxxv, 158 s. ; 21 cm. — (Agora Editions) ISBN 0801487161 (A.VI/8454).
- ALGAN, REFİK : *Saat Kulesi : kısa metinler ve hikâyeler /* Refik Algan ; kitap ed. Murat Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 111 s. ; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2160. Edebiyat ; 651) ISBN 9750809114 (A.VI/8768).
- '*Ali Ibn Abi l-Hazm al-Qarshi Ibn al-Nafis (d. 687/1288) : texts and studies /* collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the

Johann Wolfgang Goethe University, 1997. vii, 377, 7 s. ; 24 cm. — (Menşurat Muahhid Tarihül Ulumül Arabiyye Vel İslamiyye Silsiletül Tıbbül İslami ; 79. Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Medicine ; 79) (A.VI/8958).

ALİ, [SYED] AMEER, 1849-1928 : *A short history of the Saracens* / [Syed] Ameer Ali [1849-1928]. — 1. published. — London : Kegan Paul, 2004. xxi, 640, [9] s. : 4 katl. hrt. ; 24 cm. — (The Kegan Paul Library of Archaeology and History) ISBN 071030918X (A.VI/8609).

ALİ VÂSİB EFENDİ : *Bir şehzadenin hâtırâtı : vatan ve menfâda gördüklerim ve işittiklerim* / Ali Vâsib Efendi ; haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu ; kitap ed. Nurettin Pirim. — gözđ. gçrl. 2.bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 478 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2124) ISBN 9750808789 (A.VI/8769).

ALPKAYA, GÖKÇEN : *20. yüzyıl dünya ve Türkiye tarihi* / Gökçen Alpkaya, Faruk Alpkaya. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2005. 334 s. : res. ; 27 cm. ISBN 975333186X (B.I/3463).

ALPMAN, ADİL : *Hittitler'de adoption* / Adil Alpman. — [Wiesbaden] : Harrassowitz, 2001. 32-39 ys. ; 30 cm. Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4-8. Oktober 1999'dan ayrıbasım. (B.I/3549).

"Altın Orda ve varisleri" ikinci uluslararası konferansı : Ayaz İshakî, Saadet Çağatay ve Tahir Çağatay'ın anılarına : 22-24 Nisan 2005 İstanbul : konferans kitapçığı = "The Golden Horde & its successors" second international conference : in memory of Ayaz Ishaki, Saadet Chagatay and Tahir Chagatay : conference pamphlet. — İstanbul : Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı = Ayaz-Tahir Turkistan Idil-Ural Fondation, 2005. 88 s. ; 24 cm. (A.VI/8871).

[ALTINAY], AHMET REFİK : *Bizans karşısında Türkler (699-857/1299-1453)* / Ahmet Refik [Altınay] ; haz. Fahameddin Başar. — İstanbul : Kitabevi, 2005. x, 298 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 257) ISBN 9756403578 (A.VI/8972).

AMAR, ZOHAR : *The history of medicine in Jerusalem* / Zohar Amar. — Oxford : Archaeopress, 2002. vi, 163 s. : res. ; 30 cm. — (BAR International series ; 1032) ISBN 1841714127 (B.I/3422).

Amarna diplomacy : the beginnings of international relations. — Baltimore ; London : The Johns Hopkins University Press, 2000. xvi, 307 s. ; 23 cm. ISBN 0801871034 (A.VI/8447).

- An annotated catalogue of publications on the islamic revolution of Iran in the Toyo Bunko* / ed. by Iwami Takashi, Seki Yoshifusa. — [Tokyo] : [The Toyo Bunko], [2004?]. iii, 182 s. ; 21 cm. ISBN 4809701999 (A.VI/8807).
- Antalya Bölge Radyosu yayınları kamuoyu araştırması / genel koordinatörler Ali Oruç, Necdet Şimşek ; proje sorumlusu Selma Polat.* — Ankara : Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, 2004. xi, 138 s. ; 24 cm. ISBN 9757655562 (A.VI/8787).
- ANZERLİOĞLU, YONCA : *Nasturiler* / Yonca Anzerlioğlu. — Ankara : Tamga, 2000. 208 s. ; 22 cm. ISBN 9759386069 (A.VI/8730).
- Apollonius, Geminus, Heron, Ptolemaeus and Theon in the Arabic tradition : texts and studies* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 270 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 63) (A.VI/8947).
- Arabian treaties : 1600-1960* / ed. Penelope Tuson, Emma Quick. — [Slough] : Archive Editions, 1992. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1852073403 (tk.) (A.VI/8864).
- Arabskie istočniki XIII-XIV vv. po etnografii i istorii Afriki yujnee saharı / perevod s Arabskogo V. V. Matveeva, L. E. Kubbeliya, M. A. Tolmaçevoy ; pri uçastii N. A. Dobronravina ; izdanie podgotovleno N. A. Dobronravim, V. A. Popovim.* — Moskva : İzdatelskaya Firma Vostočnaya Literatura RAN, 2002. ... c. ; 22 cm. — (Pamyatniki Pismennosti Vostoka CXVI seriya Osnovana v 1965 godu) ISBN 5020180319 (A.VI/8427-4).
- Archéologie dans l'Empire Ottoman autour de 1900 : entre politique, économie et science* / sous la direction de Véronique Krings, Isabelle Tassignon. — Bruxelles : Institut Historique Belge de Rome, 2004. 366 s. : res. ; 26 cm. — (Institut Historique Belge de Rome Etudes de Philologie, d'Archeologie et d'Histoire Anciennes, ISSN 0071-1986 ; 40) ISBN 9074461514 (B.I/3449).
- Archimedes in the Arabic tradition : texts and studies* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl

- Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 5, 244 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 62) (A.VI/8954).
- ARDA, BAŞAK : *The collection of Cypriote antiquities in the Hunterian Museum University of Glasgow* / Başak Arda, Bernard Knapp, Jennifer M. Webb. — Sävedalen : Paul Åströms Förlag, 2005. 57, xx s. : pl. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XX. Corpus of Cypriote Antiquities ; 26) ISBN 9170811377 (B.I/3465).
- Arhiv istorii Nauka i tehniki vip 1.* — Moskva : Nauka, 1995. 256 s. ; 22 cm. ISBN 5020122351 (A.VI/8425).
- Arhiv Russkoy İstorii sbornik rossiyskogo gosudarstvennogo arhiva drevnih aktov / redaksiionnaya kollegiya M. R. Rjenkov... [et al.].* — Moskva : Drevlehranilitşe, 2002. ... c. ; 21 cm. ISBN 5936460312 (A.VI/8426-7).
- ARICI, MUZAFFER : *Her yönüyle Rize* / Muzaffer Arıcı ; fotoğraflar Ahmet Paslı... [ve başk.]. — Ankara : [yayl.y.], [200?]. 256 s. : rnk. res. ; 20 cm. ISBN 975953150X (A.VI/8859).
- Armenians in the Ottoman Empire and modern Turkey (1912-1926).* — İstanbul : Boğaziçi Üniversitesi, 1984. 1 CD-ROM. (CD/60).
- Die Armenische Frage und die Schweiz (1896-1923) = La question Arménienne et la Suisse (1896-1923).* — Zürich : Chronos, 1999. 375 s. : res., 1 hrt. ; 23 cm. ISBN 3905313057 (A.VI/8928).
- ARSEVEN, CELÂL ESAD : *İstılahatı mimariye* / Celâl Esad Arseven. — İstanbul : Matbaa-i Ahmet İhsan, 1324. 1 CD-ROM. (CD/55).
- ARSLAN, ALİ : *Kutsal Ermeni Papalığı : Eçmiyazın Kilisesi'nde stratejik savaşlar* / Ali Arslan ; yay. danışmanı Abdullah Şahin ; genel yay. yönetmeni Burak Fazıl Çabuk ; yay. ed. Hayrunnisa Alp. — 1. bsk. — İstanbul : Truva, 2005. 167 s. ; 20 cm. — (Truva yayınları yayın no ; 40. Tarih ; 11) ISBN 9756237392 (A.VI/8896).
- ARSLAN, EMİR ŞEKİP : *Osmanlı tarihi ve 1. Dünya Savaşı anıları : bir Arap aydınının gözüyle* / Emir Şekip Arslan ; çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan. — İstanbul : Çatı Kitapları, 2005. 430 s. ; 21 cm. — (Çatı Kitapları ; 18. Tarih ; 7) ISBN 9758845160 (A.VI/8562).

- ARSLAN, EMİR ŞEKİP : *Ölüme giden yolda üç Osmanlı : Enver, Talât ve Cemal Paşaların son yılları* / Emir Şekip Arslan ; çev. Aziz Akpınarlı ; haz. Mehmet Akif Bal. — İstanbul : Çatı, 2005. 189 s. ; 21 cm. — (Çatı Kitapları ; 19. Tarih ; 8) ISBN 9758845187 (A.VI/8971).
- Arşiv belgeleriyle Ermeni faaliyetleri 1914-1918 = Armenian activities in the archive documents 1914-1918.* — Ankara : Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı, 2005. 2 c. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2005/29, 2005/30) ISBN 9754093121 (tk.) (A.VI/8827).
- Asaru'l-Kahireti'l-İslâmiyye fi'l-'asri'l-Osmani* / i'dâd Muhammed Ebû'l-'Amayim. — İstanbul : Merkezü'l-Ebhas li't-Tarih ve'l-Funûn ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2003. ... c. : res. ; 30 cm. + 7 katl. pl. ISBN 9290631295 (1.c.) (B.I/3467-1).
- ASLANAPA, OKTAY : *Turkish art and architecture* / Oktay Aslanapa. — 2. ed. — Ankara : Atatürk Culture Centre, 2004. 422 s. : res. ; 29 cm. — (Atatürk Culture Centre publication ; 309) ISBN 9751617510 (B.I/3427).
- ÅSTRÖM, PAUL : *Cypriote antiquities in public collections in Finland and Latvia* / Paul Åström. — Sävedalen : Paul Åströms Förlag, 2005. 13, [2] s. : res. ; 30 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology ; XX. Corpus of Cypriote Antiquities ; 27) ISBN 9170812020 (B.I/3464).
- ATABAY, MİTHAT : *II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de milliyetçilik akımları* / Mithat Atabay. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2005. 391 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 404) ISBN 9753434081 (A.VI/8589).
- ATAÖV, TÜRKKAYA : *Una "declaracion" falsamente atribuida a Mustafa Kemâl Atatürk* / Türkkiye Ataöv. — Ankara : [yayl.y.], 1986. 50 s. ; 24 cm. (A.VI/8921).
- ATASOY, FAHRİ : *Sorokin'in tarih ve toplum felsefesi* / haz. Fahri Atasoy. — 1995. 69 y. ; 30 cm. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3509).
- Atatürk evleri* / fotoğraflar Haluk Özözlü ; metin yazarı Nezihe Araz. — 1. bsk. — İstanbul : Dünya, 1999. 109 s. : rnk. res. ; 32 cm. — (Dünya yayınları. Albüm dizisi ; 8) ISBN 9753040180 (B.I/3455).
- ATATÜRK, M. KEMAL : *Söylev = Nutuk* / M. Kemal Atatürk ; günümüz diline çev. basıma haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ; yay. yönetmeni

- Derya Ayyıldız. — 40. bsk. — İstanbul : Çağ Pazarlama Gazete Dergi Kitap Basın ve Yayın A. Ş., 2002. 2 c. 1 c.'te. ; 20 cm. ISBN 9756747218 (A.VI/8417).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938 : *Arıburnu Savaşları / Mustafa Kemal Atatürk [1881-1938] ; günümüz Türkçesi Nurer Uğurlu ; ed. Ö. Andaç Uğurlu.* — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2005. 506 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9757651370 (A.VI/8578).
- Atatürk'ün bütün eserleri / danışma kurulu M. Türker Acaroğlu...[ve başk.].* — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 1998-2005. ... c. ; 24 cm. — (Kaynak yayınları ; 260, 278, 293, 318, 328, 332, 340, 350, 357, 369, 376, 385, 392, 398, 408, 419) ISBN 9753432356 (tk.) (A.VI/1670-15).
- Atatürk'ün sırdaşı Kılıç Ali'nin anıları / derleyen Hulûsi Turgut ; yay. yönetmeni Defne Asal Er ; ed. Handan Akdemir.* — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2005. 794 s. : res. ; 20 cm. — (Genel yayın ; 859. Edebiyat dizisi ; 409) ISBN 9754586179 (A.VI/8513).
- ATAÜNAL, AYDOĞAN : *Niçin ve nasıl bir öğretmen / Aydoğan Ataunal.* — Ankara : MEV AR-GE Merkezi, 2003. 177 s. ; 24 cm. — (Millî Eğitim Vakfı yayınları ; 4) ISBN 975924313X (A.VI/8930).
- ATILGAN, CANAN : *Türkische Diaspora in Deutschland : chance oder risiko für die deutsch-Türkischen Beziehungen / Canan Atılgan.* — Hamburg : Deutsches Orient-Institut, 2002. 330 s. ; 23 cm. ISBN 389173073X (A.VI/8751).
- ATLASİ, HADİ : *Süyün Bike / Hadi Atlasi ; Tatar Türkçesinden çev. Hakan Coşkunarslan.* — 1. bsk. — Konya : Kömen, 2004. 87 s. ; 20 cm. — (Kömen yayınları ; 17. Türk Dünyası Tarih dizisi ; 4) ISBN 9756527099 (A.VI/8910).
- ATMACA, MUHAMMET : *Tarih içinde Tonya / Muhammet Atmaca.* — 1. bsk. — Trabzon : Tonya Belediyesi, 2005. 130, xv s. : res. ; 19 cm. — (Tonya Belediyesi yayınları ; 2) ISBN 9759329611 (A.VI/8595).
- AURON, YAİR . *The banality of denial : Israel and the Armenian genocide / Yair Auron.* — New Brunswick ; London : Transaction Publishers, 2004, c2003. xiv, 338 s. ; 23 cm. ISBN 076580834X (A.VI/8403).
- AURON, YAİR : *Zionism and the Armenian genocide : the banality of indifference / Yair Auron.* — New Brunswick ; London : Transaction Publishers, 2003. 405 s. ; 23 cm. ISBN 0765808811 (A.VI/8404).

- AUTHEMAN, ANDRÉ : *The Imperial Ottoman Bank* / André Autheman ; translated from French by J. A. Underwood ; advisor Edhem Eldem ; ed. Lorans Tanatar Baruh. — 1. ed. — İstanbul : Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2002. 303 s. ; 24 cm. ISBN 9759369214 (A.VI/8601).
- AVCI, ALİ HAYDAR : *Zeybeklik ve zeybekler tarihi* / Ali Haydar Avcı. — 1. bs. — İstanbul : E Yayınları, 2004. 551, [7] s. : res. ; 20 cm. ISBN 9753901968 (A.VI/8527).
- AVICENNA STUDY GROUP. CONFERENCE (2 : 2002 : MAINZ) : *Interpreting Avicenna : science and philosophy in medieval islam : proceedings of the second conference of the Avicenna Study Group* / ed. by Jon McGinnis ; with the assistance of David C. Reisman. — Leiden : Brill, 2004. xviii, 262 s. ; 24 cm. — (Islamic Philosophy Theology and Science. Texts and Studies, ISSN 0169-8729 ; 56) ISBN 9004139605 (A.VI/8606).
- Avrupa Birliği hukuku* / Türkçe'ye çev. ve yay. haz. İdil Işıl Gül, Lami Bertan Tokuzlu. — İstanbul : [yayl.y.], 2003. 130 s. ; 21 cm. ISBN 9750807154 (A.VI/8829).
- Avrupa topluluklarının tarihsel gelişimi, organları ve AB'nin genişlemesi* / haz. İrfan Kaya Ülger ; yay. yönetmeni Cengiz Erdal. — 1. bsk. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 2003. 50 s. ; 14 cm. (A.VI/8777).
- AYDOĞAN, METİN : *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı : ülkeye adanmış bir yaşam* / Metin Aydoğan. — 1. bs. — İzmir : Umay, 2005. 365 s. ; 21 cm. ISBN 9758913107 (A.VI/8718).
- AYGÜN, NECMETTİN : *Onsekizinci yüzyılda Trabzon'da ticaret* / Necmettin Aygün ; yay. haz. Veysel Usta ; genel yay. yönetmeni Kenan Sarıalioğlu. — 1. bsk. — Trabzon : Serander, 2005. xv, 461 s. ; 24 cm. — (Serander yayınları. Genel dizi ; 22) ISBN 9759758997 (A.VI/8492).
- AYSEVENER, KUBİLAY : *R. G. Collingwood'da tarih ve felsefe ilişkisi üzerine bir inceleme* / haz. Kubilay Aysevener. — 1995. vi, 266 y. ; 30 cm. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı-Doktora tezi. (B.I/3445).
- AYVALIOĞLU, F. ŞÜLE : *Ermenilerin ve Türklerin kendilerini ve birbirlerini nasıl algıladıkları ile ilgili bir araştırma* / haz. F. Şüle Ayvalıoğlu. — 1992. vi, 132 y. ; 30 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Bilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3511).

AZAD, ABUL KALAM, 1888-1958 : *The dawn of hope : selections from the al-hilal of Maulana Abul Kalam Azad / Abul Kalam Azad [1888-1958]* ; translation by Ali Ashraf. — New Delhi : Indian Council of Historical Research ; Northern Book Centre, 2002. x, 274 s. ; 23 cm. ISBN 8172111010 (A.VI/8463).

BABACAN, HASAN : *Mehmed Talât Paşa 1874-1921 : siyasi hayatı ve icraatı / Hasan Babacan.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. xiii, 324 s. : res. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 99) ISBN 9751616980 (A.VI/8979).

BABİÇ, M. V. : *Gosudarstvennie uçrejdeniya Rossii XVIII v. spravoçnoe posobie / M. V. Babiç.* — Moskva : Editorial URSS, 1999. ... c. ; 21 cm. ISBN 5901006801 (A.VI/8381-1).

BAGG, ARIEL M. : *Assyrische wasserbauten : landwirtschaftliche Wasserbauten im Kernland Assyriens zwischen der 2. Hälfte des 2. und der I. Hälfte des I. Jahrtausends v. Chr. / Ariel M. Bagg.* — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. xxxv, 420, 15, 84 s. : tafel ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 24) ISBN 3805326394 (C/671).

BALAKIAN, PETER : *The burning Tigris : the Armenian genocide and America's response / Peter Balakian.* — 1. ed. — New York : Harper Collins, 2003. xx, 475 s. ; 24 cm. ISBN 0060198400 (A.VI/8919).

BALCI, BAYRAM : *Fethullah Gülen okulları : Orta Asya'da islâm misyonerleri / Bayram Balcı ; çev. Ali Berktaş ; ed. Can Belge.* — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2005. 376 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1064. Bugünün Kitapları ; 98) ISBN 9750503120 (A.VI/8579).

BALİ, RIFAT N. : *Türkiye'de yayımlanmış Yahudilikle ilgili kitap, tez ve makaleler bibliyografyası (1923-2003) = A bibliography of books, theses and articles published in Turkey concerning Judaism (1923-2003) / Rifat N. Balı.* — 1. bsk. — İstanbul : Turkuaz, 2004. 432 s. ; 23 cm. ISBN 9759263009 (A.VI/8570).

BALIVET, MICHEL : *Mélanges Byzantins, Seldjoukides et Ottomans / Michel Balivet.* — 1. éd. — İstanbul : Isis, 2005. 184 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 81) ISBN 9754282927 (A.VI/8649).

Balkan Savaşı'na katılan komutanların yaşam öyküleri : alay ve daha üst birlik komutanları. — Ankara : Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik

- Etüt Başkanlığı, 2004. xv, 471 s. ; 24 cm. — (Genelkurmay Basım Evi yayın numarası ; 2004/113) ISBN 9754092931 (A.VI/8401).
- BARBER, NOEL : *The sultans* / Noel Barber. — New York : Simon and Schuster, 1973. 304 s. ; 24 cm. (A.VI/8487).
- BARDAKÇI, MURAT : *Osmanlı'da seks* / Murat Bardakçı. — İstanbul : İnkılâp, 2005. 256, [44] s. : res. ; 20 cm. — (Popüler Tarih) ISBN 9751022568 (A.VI/8882).
- BARDAKJIAN, KEVORK B. : *Hitler and the Armenian genocide* / Kevork B. Bardakjian. — Cambridge : The Zoryan Institute, 1985. 81 s. ; 22 cm. — (Zoryan Institute Special Report number ; 3) ISBN 0916431185 (A.VI/8918).
- Barem mevzuatı*. — Ankara : Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1994-1997. ... c. ; 27 cm. — (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü sayı ; 1994/12, 1994/13, 1997/2) B.I/3568).
- BARTLETT, ELLIS ASHMEAD : *Çanakkale gerçeği* / Ellis Ashmead Bartlett ; çev. Yüzbaşı Rahmi ; notlandırarak günümüz diline haz. Muzaffer Albayrak. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2005. 294 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 20. Anı Tarih ; 1) ISBN 9756480262 (A.VI/8564).
- BARUTCA, E. MÜGE : *Tarih yazımında nesnellik ve nedensellik ilişkisi üzerine eleştirel bir inceleme* / haz. E. Müge Barutca. — 2000. v, 102 y. ; 30 cm. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Sistemik Felsefe ve Mantık) Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3512).
- BARZANİ, MESUD : *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi* / Mesud Barzani ; ed. Ali Rıza Vural ; redaksiyon Köroğlu Karaaslan, Mehmet Sanrı ; Arapça'dan Türkçe'ye çev. Vahdettin İnce. — 1. bsk. — İstanbul : Doz, 2005. ... c. : res. ; 24 cm. — (Doz yayınları. Tarih-Araştırma) ISBN 9756876492 (A.VI/8584-2).
- BASCH, SOPHIE : *Les sublimes portes : d'Alexandrie à Venise, parcours dans l'orient Rômanesque* / Sophie Basch. — Paris : Honoré Champion Éditeur, 2004. 326 s. ; 23 cm. — (L'Atelier des Voyages ; 1) ISBN 2745310364 (A.VI/8674).
- BASHIR, SHAHZAD : *Messianic hopes and mystical visions : the Nurbakhshiya between medieval and modern islam* / Shahzad Bashir.

- South Carolina : University of South Carolina Press, 2003. xxxvi, 328 s. ; 24 cm. ISBN 1570034958 (A.VI/8752).
- Basra'nın vilayet salnamesi / Mürettibi Mektubi-i Vilayet Mümeyyizi.* — 1. defa. — Basra : Vilayet Matbaası, 1314. 1 CD-ROM. (CD/71).
- BAŞ, MUSTAFA : *Türk Ortodoks Patrikhanesi / Mustafa Baş.* — 1. bsk. — Ankara : Aziz Andaç, 2005. viii, 215 s. ; 19 cm. — (Aziz Andaç yayınları ; 3. Din ve Toplum serisi ; 7) ISBN 9759855437 (A.VI/8554).
- BAŞARIR, BAŞAR : *Bozuk para 1 Lira : yıllar sonra geri dönen sevgili / Başar Başarır.* — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 2005. 184 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9752933157 (A.VI/8734).
- BAŞGİL, ALİ FUAD : *Hâtıralar / Ali Fuad Başgil.* — 3. bsk. — İstanbul : Kubbealtı Neşriyatı, 2005. 176 s. ; 20 cm. — (Kubbealtı Neşriyatı ; 116) ISBN 9756444142 (A.VI/8523).
- BAŞTAV, ŞERİF : *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu esnasında Bizans ve Avrupa / Şerif Baştav.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 63-104 ss. ; 24 cm. Belleten LXVIII, 251, Nisan 2004'den ayrışım. (A.VI/8665).
- BAUMGARTEN, YA'AQOV : *Archaeological survey of Israel : map of Shivta (166) / Ya'aqov Baumgarten.* — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2004. 91, 116 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9654061716 (A.VI/8797).
- BAYAR, CELÂL, 1883-1986 : *Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 yılları seçim kampanyasındaki söylev ve demeçleri / Celâl Bayar [1883-1986] ; toplayan Özel Şahingiray.* — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1955. 173 s. ; 27 cm. (B/4292-6).
- BAYAR, CELÂL, 1883-1986 : *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri : 1933-1955 dış politika / Celâl Bayar [1883-1986] ; toplayan Özel Şahingiray.* — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1956. 280 s. ; 27 cm. (B/4292-4).
- BAYAR, CELÂL, 1883-1986 : *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri : 1920-1953 / Celâl Bayar [1883-1986] ; toplayan Özel Şahingiray.* — Ankara : Türkiye İş Bankası, 1954. 496 s. : res. ; 27 cm. (B/4292-1).
- BAYAT, FUZULİ : *Mitolojiye giriş / Fuzuli Bayat.* — Çorum : Karam, 2005. 150 s. ; 19 cm. — (Karam yayınları ; 11. Halkbilim Kitaplığı ; 3) ISBN 975646710X (A.VI/8898).

- Bayrak Partisi : genel tüzüğü.* — Ankara : Bayrak Partisi, [19??]. 29 s. ; 21 cm. (A.VI/8477).
- Bayrak Partisi : temel ilke ve görüşleri.* — Ankara : Bayrak Partisi, [19??]. 18 s. ; 21 cm. (A.VI/8478).
- BAYSAN, M. GALİP : *Milli Mücadele dönemi ve sonrasında Atatürk ve demokrasi / M. Galip Baysan.* — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1997. 192 s. ; 20 cm. ISBN 9757082031 (A.VI/8781).
- el-BAYTAR, ABDULLAH B. AHMED B. : *el-Cami' li müfredatı'l-edviyye ve'l-ağziyye / Abdullah b. Ahmed b. el-Baytar.* — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmîyye, 1996. 4 c. 2 c.'te. ; 24 cm. — (et-Tıbbu'l-İslâmî = Islamic Medicine ; 69, 70) (A.VI/8642).
- BEK, MUSTAFA NAZİF : *el-Hasan b. el-Heysem : buhûsuh ve kuşûfuhu'l-basariyye / Mustafa Nazif Bek.* — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmîyye, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (el-ULûmu't-Tabî'iyye 'İnde'l-'Arab ve'l-Müslimin = Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 35, 36) ISBN 382987040X (A.VI/8641).
- Belgelerle Osmanlı-Türkistan ilişkileri : XVI-XX. yüzyıllar /* proje yöneticisi Yusuf Sarınoy ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır ; ed. Cevat Ekici, Kemal Gurulkan. — [İstanbul] : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2004. xx, 277 s. : 2 hrt., 1 katl. hrt. ; 25 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 70) ISBN 9751936829 (A.VI/8817).
- BELIN, FRANÇOIS-ALPHONSE : *La Latinité de Constantinople : champs du repos, rites funéraires : d'après les comptes-rendus du cimetière Latin / François-Alphonse Belin ; textes choisis et présentés par Rinaldo Marmara.* — Montpellier : Université Montpellier III, [2004]. 81, [5] s. : res. ; 21 cm. — (Collection "Grécité, ISSN 1250-6133 ; 4) ISBN 2842696301 (A.VI/8682).
- BELL, GERTRUDE L. : *Mezopotamya'da 1915-1920 sivil yönetimi / Gertrude L. Bell ; İngilizceden çev. Vedii İlmen ; ed. A. Doğan.* — 1. bs. — İstanbul : Yaba, 2004. 299 s. : res. ; 20 cm. — (Yaba yayınları ; 126. Bilim-Kültür dizisi. Tarih/Mezopotamya Kitaplığı ; 7) ISBN 975386101X (A.VI/8708).
- BELLİ, OKTAY : *Anadolu'da kalay ve bronzun tarihçesi / Oktay Belli ; yay. yönetim Kayhan Dörtlük.* — Antalya : Suna-İnan Kıraç Akdeniz

- Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2004. 248 s. : rnk. res. ; 29 cm. — (Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. Monografi dizisi ; 3) ISBN 9757078247 (B.I/3460).
- BELLİ, ŞEMŞİ : *Makbûle Atadan anlatıyor : ağabeyim Mustafa Kemal / Şemsi Belli*. — İstanbul : Selis, 2005. 88 s. : res. ; 19 cm. ISBN 9758724541 (A.VI/8880).
- BEN-ARIEH, SARA : *Bronze and iron age tombs at Tell Beit Mirsim / Sara Ben-Arieh ; with contributions by David Alon... [et al.]*. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2004. vii, 212 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 23) ISBN 9654061732 (B.I/3493).
- BERTSCH, DANIEL : *Anton Prokesch von Osten (1795-1876) : ein Diplomat Österreichs in Athen und an der Hohen Pforte. Beiträge zur Wahrnehmung des Orients im Europa des 19. Jahrhunderts / Daniel Bertsch*. — München : R. Oldenbourg, 2005. 754 s. ; 24 cm. — (Südosteuropäische Arbeiten ; 123) ISBN 3486577379 (A.VI/8861).
500. *Yıl Türk Musevileri Müzesi = The Quincentennial Foundation Museum of Turkish Jews : Jewish Museum of Turkey / metinler = texts Naim 'Avigdor' Gülerüz, Amalia S. Levi ; İngilizce ed. Celia Avigdor ; küratör = curator Naim A. Gülerüz*. — 1. bsk. — İstanbul : Gözlem, 2004. (ix, 79 s. : rnk. res. ; 22 cm. ISBN 9757304867 (A.VI/8531).
- Biblioteka literaturı drevney Rusi / pod redaktsiey D. S. Lihaçeva... [et al.]*. — Sankt-Peterburg : "Nauka", 1999-2000. ... c. ; 25 cm. ISBN 5020283614 (tk.) (A.VI/3438).
- BIGHAM, [CHARLES] CLIVE, 1872-1956 : *With the Turkish army in Thessaly / [Charles] Clive Bigham [1872-1956]*. — East Sussex : The Naval & Military Press, [2004?]. 130 s. : hrt., res. ; 22 cm. ISBN 1843429349 (A.VI/8676).
- BİLDİK, HAYRİ : *Ermenilerin Türklere yaptığı zulüm ve vahşet : iddia değil gerçek / Hayri Bildik, Ali Özoglu*. — 1. bs. — İstanbul : Toplumsal Dönüşüm, 2005. 592 s. ; 21 cm. — (Toplumsal Dönüşüm yayınları ; 305. Araştırma ve İnceleme ; 112) ISBN 9759086069 (A.VI/8895).
- BILL, JAMES A. : *Roman catholics & shi'i muslims : prayer, passion & politics / James A. Bill, John Alden Williams*. — Chapel Hill & London : The University of North Carolina Press, 2002. x, 194 s. ; 22 cm. ISBN 0807826898 (A.VI/8754).

- BİNARK, İSMET : *Türk Parlamento tarihi : TBMM - VI. Dönem : 3 Nisan 1939-15 Ocak 1943* / İsmet Binark. — Ankara : Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 2004. 4 c. ; 24 cm. — (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı yayınları ; 35, 36, 37, 38) ISBN 9757291366 (tk.) (A.VI/8599).
- BİNGÖL, İRFAN : *Osmanlı padişahları* / İrfan Bingöl. — 2. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2005. vi, 184 s. ; 20 cm. ISBN 9752705154 (A.VI/8437).
- BİNGÖL, İRFAN : *Türkiye'de yaşayan toplumlar : devletler ve beylikler* / İrfan Bingöl. — 2. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2004. vii, 149 s. ; 19 cm. ISBN 9752889158 (A.VI/8435).
- BİRÜNİ, ABU L-RAYHAN, 440-1048 : *Al-Biruni on transits : a study of an Arabic treatise entitled Tamhid al-mustaqarr li-tahqiq ma'na al-mamarr* / Abu l-Rayhan Biruni [440-1048] ; translated by Mohammad Saffouri, Adnan Ifram ; with a commentary by Edward S. Kennedy. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. ix, 201, [27] s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 33) (A.VI/8949).
- al-BİRÜNİ, ABU L-RAYHAN : *K. al-jamahir fi ma'rifat al-jawahir : texts and studies* / Abu l-Rayhan Al-Biruni ; collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. vi, 278 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 30) ISBN 3829870345 (A.VI/8966).
- BİRÜNİ, ABU L-RAYHAN, 440-1048 : *The chronology of ancient nations : an English version of the Arabic text of the Athar-ul-Bakiya of Albiruni or vestiges of the past* / Abu l-Rayhan Biruni [440-1048] ; translated by C. Edward Sachau. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. xvi, 464 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 31) (A.VI/8950).
- La Bithynie au Moyen Âge* / éd. par Bernard Geyer, Jacques Lefort. — Paris : Éditions P. Lethielleux, 2003. 565 s. ; 25 cm. — (Réalités Byzantines, ISSN 1147-4963 ; 9) ISBN 2283604605 (A.VI/8679).

- BONNAFÉ, ANNIE : *Poesie, nature et sacré* / Annie Bonnafé. — Lyon : Maison de l'Orient, 1984-1987. 2 c. ; 24 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient Mediterranean ; 15, 17. Serie Litteraire et Philosophique ; 3, 4) ISBN 2903264066 (A.VI/8818).
- Das Bosporanische Reich : der Nordosten des Schwarzen Meeres in der Antike* / hrsg. Jochen Fornasier, Burkhard Böttger. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. 126 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Zaberns Bildbände zur Achäologie) ISBN 3805328958 (B.I/3425).
- BOZARSLAN, İDRİS : *Kürekli ve yelkenli Osmanlı gemileri* / İdris Bostan ; proje ve yay. yönetmeni Coşkun Yılmaz. — İstanbul : Bilge, 2005. 461 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Kitap yayın no ; 2) ISBN 9759228424 (B.I/3557).
- BOTTÉRO, JEAN : *Religion in ancient Mesopotamia* / Jean Bottéro ; translated by Teresa Lavendar Fagan. — Chicago ; London : The University of Chicago Press, 2001. x, 246 s. : hrt. ; 23 cm. ISBN 0226067181 (A.VI/8982).
- BOZARSLAN, HAMİT : *Violence in the Middle East : from political struggle to self-sacrifice* / Hamit Bozarslan. — Princeton : Markus Wiener Publishers, 2004. vii, 161 s. ; 23 cm. ISBN 1558763082 (A.VI/8750).
- BOZKURT, MAHMUT ESAT : *Aksak Demir'in devlet politikası : Timurlenk üzerine inceleme* / Mahmut Esat Bozkurt. — 2. bs. — İstanbul : Kaynak, 2005. 87 s. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 409) ISBN 9753434138 (A.VI/8720).
- BRAVO, HAMDİ : *Tarihte neden-etki bağlantısı ve R. G. Collingwood* / haz. Hamdi Bravo. — 1999. vii, 147 y. ; 30 cm. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3446).
- BROOK, KEVIN ALAN : *Hazar yahudileri* / Kevin Alan Brook ; çev. İsmail Tulçalı ; genel yay. yönetmeni Gül Duran ; ed. Mehmet Tarhan. — 1. bsk. — İstanbul : Nokta Kitap, 2005. 474 s. ; 23 cm. ISBN 9758823736 (A.VI/8560).
- Buldan : Türkiye kültür envanteri pilot bölge çalışmaları* / yay. haz. Neziha Başgelen. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi ; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003. (xxvii, 179 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Türkiye

- Bilimler Akademisi Türkiye Kültür Sektörü TÜBA-TÜKSEK yayınları ; 2/2) ISBN 9758593420 (B.I/3490).
- Bulgaristan ülke raporu* / haz. Yeşim Baktır. — Ankara : TİKA, 2001. ix, 97 s. ; 24 cm. ISBN 9757307629 (A.VI/8855).
- Bunka isan manejimento to tsurizumu no genjo to kadai* / ed. Noriaki Nishiyama. — Osaka : Kokuritsu Minzoku-Gaku Hakubutsu-Kan, 2004. 279 s. : res., şek. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzoku-Gaku HakubutsuKan Chosa Hokoku, ISSN 1340-6767 ; 51) ISBN 4901906267 (B.I/3412).
- BÜYÜKKARAGÖZ, S. SAVAŞ : *Yükseköğretim programları ve demokratik tutumlar* / S. Savaş Büyükkaragöz ; yardımcı araştırmacılar Şahin Kesici, Ali Yılmaz. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1995. xiv, 320 s. ; 20 cm. (A.VI/8772).
- BÜYÜKKARAGÖZ, SAVAŞ : *Demokrasi ve insan hakları eğitimi* / Savaş Büyükkaragöz, Şahin Kesici. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1998. xii, 296 s. ; 20 cm. — (Demokrasi ve İnsan Hakları serisi ; 1) ISBN 9758305018 (A.VI/8773).
- CABBARLI, HATEM : *Ermenistan'da iktidar mücadelesi : bağımsızlıktan günümüze çok partili sisteme geçiş süreci* / Hatem Cabbarlı. — 1. bsk. — Ankara : Platin, 2005. 192 s. ; 19 cm. ISBN 9758163620 (A.VI/8916).
- CABİR NOVRUZ : *Seçilmiş eserleri* / Cabir Novruz. — Bakı : Lider Neşriyyat, 2004. 287 s. ; 21 cm. ISBN 995241710X (A.VI/8940).
- Calenders and chronology in the islamic world : texts and studies* / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 2 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 64, 65) (A.VI/8948).
- DE CALLATAY, FRANÇOIS : *The coin of coins : a world premiere* / François de Callatay, Haim Gitler. — Jerusalem : The Israel Museum, 2004. 48 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9652783005 (A.VI/8413).
- CALVET, YVES : *Barrages antiques de Syrie* / Yves Calvet, Bernard Geyer. — Lyon : Maison de l'Orient Méditerranéen, 1992. 144 s. : res. ; 25

- cm. — (Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen, ISSN 0244-5689 ; 21. Série Archéologique ; 12) ISBN 2903264139 (A.VI/8821).
- Cambridge resimli islam dünyası tarihi* / ed. Francis Robinson ; çev. Zülal Kılıç ; yay. haz. Nuri Akbayar. — 1. bs. — İstanbul : Kitap Yayınevi, 2005. 419 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 84. Başvuru Kitaplığı dizisi ; 3) ISBN 9758704915 (A.VI/8890).
- CAN, YILMAZ : *Ana hatlarıyla Türk islam sanatları ve estetiği* / Yılmaz Can, Recep Gün. — 1. bs. — Samsun : Din ve Bilim Kitapları, 2005. 288 s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. ISBN 9757574686 (A.VI/8909).
- CANBAZOĞLU, HİCRET HÜRKAN : *"Asker gözü ile" 27 Mayıs'a doğru DP devrinde Türk Silahlı Kuvvetleri* / Hicret Hürkan Canbazoğlu ; derleyen Serhat Hürkan. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2005. x,291 s. ; 21 cm. ISBN 9759807904 (A.VI/8826).
- Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na : İmparatorluktan Cumhuriyet'e* / haz. Mehmet Özel ; metinler Hamza Eroğlu ; araştırma Nail Tan. — Ankara : Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 1992. 654 s. : res. ; 27 cm. ISBN 9751710448 (B.I/710).
- La céramique mycénienne de l'égée au Levant : hommage à Vronwy Hankey* / éd. par Jacqueline Balensi, Jean-Yves Monchambert, Sylvie Müller Celka. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée-Jean Pouilloux, 2004. 207 s. : res. ; 30 cm. — (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0766-0510 ; 41) ISBN 290326483X (B.I/3483).
- EL-CEZAIRİ, ABDÜRREZZAK BİN MUHAMMED : *Kachef er-roumoûz (révélation des énigmes) d'Abd Er-Rezzaq Ed-Djezaïry : ou traité de matière médicale Arabe d'Abd Er-Rezzaq l'Algérien* / Abdürrezzak bin Muhammed el-Cezairi ; traduit et annoté par Lucien Leclerc. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. 398 s. ; 24 cm. — (Menşurat Muahhid Tarihül Ulumül Arabiyye Vel İslamiyye Silsiletül Tıbul İslami ; 86. Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Medicine ; 86) (A.VI/8956).
- Cezayir*. — Ankara : Cezayir Ankara Büyükelçiliği, 2004. 80 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/3495).

- CHATEAUBRIAND : *Paris İstanbul Kudüs bir seyyahın günlüğü / Chateaubriand* ; yay. haz. Ercan Balkış. — 1. bs. — İstanbul : İlkbiz Yayınevi, 2004. 544 s. ; 20 cm. ISBN 975622004X (A.VI/8515).
- CHURCHILL, WINSTON S. : *Fransa'nın düşüşü 1940 : 2. Dünya Savaşı hatıraları / Winston S. Churchill* ; ed. Ö. Andaç Uğurlu ; Türkçesi Mehmet Ali Yalkın. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2005. 517 s. : res. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9757651354 (A.VI/8563).
- Chypre et la Méditerranée orientale : formations identitaires : perspectives historiques et enjeux contemporains : actes du colloque tenu à Lyon, 1997, Université Lumière-Lyon 2, Université de Chypre / sous la direction de Yannis Ioannou, Françoise Métral, Marguerite Yon ; avec la collaboration de Alain Battégay, Jim Davy, Philippe Dujardin. — Lyon : Maison de l'Orient Méditerranéen-Jean Pouilloux, 2000. 252 s. : res. ; 30 cm. — (Travaux de la Maison de l'Orient Méditerranéen, ISSN 0766-0510 ; 31) ISBN 2903264732 (B.I/3501).*
- CİHANGİR, EROL : *Emir Şekib Aslan ve Şehidi Muhterem Enver Paşa / Erol Cihangir. — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2005. 160 s. ; 20 cm. ISBN 9758204084 (A.VI/8914).*
- Civil society in the grip of nationalism : studies on political culture in contemporary Turkey / ed. by Stefanos Yerasimos, Günter Seufert, Karin Vorhoff. — İstanbul : Orient-Institut, 2000. 576 s. ; 24 cm. ISBN 3933563739 (A.VI/8399).*
- CLOAREC, FRANÇOISE : *Le temps des consuls : l'échelle d'Alep sous les Ottomans / Françoise Cloarec. — Paris : L'Harmattan, 2003. 171 s. ; 22 cm. ISBN 2747554104 (A.VI/8670).*
- COHEN, RUDOLPH : *Ha-hityashvut ha-kadumah be-har ha-Negev = Ancient settlement of the Negev highlands / Rudolph Cohen, Rebecca Cohen-Amin. — Jerusalem : The Israel Antiquities Authority, 1999-2004. ... c. : res. ; 27 cm. — (Mehkare Rashut ha-'atikot = IAA Reports no ; 6, 20) ISBN 965406166X (B.I/2496).*
- COHEN, SHAYE J. D. : *Josephus in Galilee and Rome : his vita and development as a historian / Shaye J. D. Cohen. — Leiden : Brill, 2002. xvi, 277 s. ; 23 cm. — (Columbia Studies in the Classical Tradition ; 8) ISBN 0391041584 (A.VI/8441).*

- Collezioni archeologiche Ciproite in Italia* / Lucia Vagnetti... [et al.]. — Roma : Istituto di Studi Sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, 2004. (... c. : res. ; 30 cm. — (Biblioteca di Antichità Ciproite, ISSN 1126-733X ; 7) ISBN 8887345104 (B.I/3472-1).
- COMITÉ FRANCE-TURQUIE : *La Turquie au tournant du siècle* / Comité France-Turquie ; sous la direction de Ali Kazancıgil. — Paris : L'Harmattan, 2004. 154 s. ; 22 cm. — (Histoire et Perspectives Méditerranéennes) ISBN 2747568520 (A.VI/8675).
- The commentary of Pappus on book X of Euclid's elements* / Arabic text and translation William Thomson ; introduction remarks, notes and a glossary of technical terms by Gustav Junge, William Thomson. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. 294 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 16) (A.VI/8951).
- CONGRÉS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES (20 : 2001 : PARIS) : *La pétition à Byzance* / éd. par Denis Feissel, Jean Gascoü. — Paris : Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, 2004. 196 s. ; 24 cm. — (Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies, ISSN 0751-0594 ; 14) ISBN 2951919824 (A.VI/8619).
- COŞKUN, RIDVAN : *Resimde zaman kavramı* / Rıdvan Coşkun. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 2005. 103 s. : res. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1609. Güzel Sanatlar Fakültesi yayınları ; 36) ISBN 9750603265 (A.VI/8792).
- CROCKER, WALTER : *Nehru : a contemporary's estimate* / Walter Crocker ; with a foreword by Arnold Toynbee. — New York : Oxford University Press, 1966. 186 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/8484).
- Cumhuriyetçi Parti : program ve tüzük*. — Ankara : Cumhuriyetçi Parti, 1961. 65 s. ; 21 cm. (A.VI/8470).
- Cumhuriyetçi Parti tüzüğü*. — Ankara : Cumhuriyetçi Parti, 1972. 62 s. ; 21 cm. (A.VI/8474).
- CURTIS, JOHN : *Excavations at Khirbet Khatuniyeh* / John Curtis, Anthony Green. — London : British Museum Press, 1997. xii, 120, yak. 100 s. :

- res. ; 28 cm. — (Saddam Dam Report ; 11) ISBN 0714111449 (B.I/3561).
- ÇAĞLAYAN, KAYA TUNCER : *British policy towards Transcaucasia 1917-1921 / Kaya Tuncer Çağlayan.* — 1. ed. — İstanbul : Isis, 2004. 261 s. ; 24 cm. ISBN 9754282900 (A.VI/8658).
- ÇAKAR, ENVER : *17. yüzyılın ikinci yarısında Antakya Kazasında iskân ve nüfus : 1678/1089 tarihli Avârız-Hâne defterine göre / Enver Çakar.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 431-459 ss. ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayırabasm. (A.VI/8848).
- ÇALIŞKAN, BURAK : *20. yüzyıl dünya ve Türkiye tarihi : öğretmen kitabı / Burak Çalışkan, Ebru Şahbudak.* — İstanbul : Tarih Vakfı, 2005. 102 s. ; 27 cm. ISBN 9753331851 (B.I/3462).
- Çanakkale : destan ve abide = Çanakkale : the legend and the monument / genel yönetmen = general director Bayram Bilge Tokel.* — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2005. 240, yak. 50 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9751731585 (B.I/3533).
- Çanakkale destanı : kuğu'nun son ötüşü = The legend of Çanakkale : the last cry of the swan / proje ve metin Ergun Göze ; fotoğraflar Selamet Taşkın ; İngilizce tercüme Kemal Çiftçi, Ayşe Turgut.* — dzl. 2. bsk. — İstanbul : Boğaziçi, 2005. 317 s. : rnk. res. ; 34 cm. — (Yayın no ; 258) ISBN 9754511853 (B.I/3485).
- Çanakkale seramikleri : Suna-İnan Kıraç Koleksiyonu = Çanakkale ceramics : Suna & İnan Kıraç Collection.* — [Antalya] : Suna & İnan Kıraç Kaleiçi Müzesi = Suna & İnan Kıraç Kaleiçi Museum, 2004. 1 CD-ROM. (CD/67).
- ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ TANITIM VE ARAŞTIRMA DERNEĞİ : *Bir damla gözyaşınız var mı? / Çanakkale Şehitleri Tanıtım ve Araştırma Derneği.* — İzmir ; Çanakkale : Çanakkale Şehitleri Tanıtım ve Araştırma Derneği, 2004. yak. 50 s. : res. ; 30 cm. (B.I/3418).
- ÇAPA, MESUT : *Yirminci yüzyıl başlarında Trabzon'da yaşam / Mesut Çapa, Rahmi Çiçek ; genel yay. yönetmeni Kenan Sarıalioğlu.* — 1. bsk. — Trabzon : Serander, 2004. 296 s. ; 22 cm. — (Serander yayınları. Genel dizi ; 20. Trabzon Araştırmaları dizisi ; 8) ISBN 9759758970 (A.VI/8503).
- ÇELİK, KEMAL : *Kamu personeli harcırah mevzuatı (1873-1995) / Kemal Çelik.* — Ankara : Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel

Müdürlüğü, 1995. 2 c. ; 27 cm. — (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü sayı ; 1994/11) (B.I/3526).

ÇELİK, ZEYNEP : *Şark'ın sergilenişi : 19. yüzyıl dünya fuarlarında islam minarisi / Zeynep Çelik ; çev. Nurettin Elhüseyni ; yay. yönetmeni Zafer Karaca. — 1. bs. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2005. 270 s. : res. ; 25 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 147) ISBN 9753331894 (A.VI/8632).*

ÇEŞME, AHMET : *Psikolojik hareket ve PKK : kansız mücadelenin kanlı yüzü / Ahmet Çeşme ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Mustafa Şahin. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005. 384 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 118. Araştırma-İnceleme dizisi ; 84) ISBN 9752550150 (A.VI/8714).*

ÇETİN, ALTAN : *Selçuklu teşkilâtı'nın Memlûklere tesiri / Altan Çetin. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 105-130 ss. ; 24 cm. Belleten LXVIII, 251, Nisan 2004'den ayrıbasım. (A.VI/8668).*

ÇETİN, ATİLLÂ : *Kocaeli Sakarya tarihinden / Atillâ Çetin ; yay. ed. Fevzi Kemal Torun. — 1. bs. — Kocaeli : Yayıncı, 2004. 272 s. ; 24 cm. — (Yayıncı yayınları Araştırma dizisi ; 3) ISBN 9756657383 (A.VI/8550).*

ÇETİN, MEHMET : *İstiklâl Marşı ve Mehmet Âkif Ersoy / Mehmet Çetin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2003. 157, [2] s. : res. ; 30 cm. ISBN 9758201832 (B.I/3532).*

ÇITAK, CELAL : *Sir Mark Sykes hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz politikasının şekillenmesindeki rolü / haz. Celal Çıtak. — 1997. ix, 148, yak. 50 y. : res. ; 30 cm. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-Doktora tezi. (B.I/3453).*

ÇOBANOĞLU, ÖZKUL : *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü / Özkul Çobanoğlu. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. viii, 511 s. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 301. Kaynak Eserler dizisi ; 7) ISBN 9751607235 (A.VI/8457).*

ÇUFALI, MUSTAFA : *Türkiye'de demokrasiye geçiş dönemi (1945-1950) / Mustafa Çufalı. — 1. bsk. — Ankara : Babil, 2004. viii, 206 s. ; 20 cm. — (Babil ; 15. Güncel ; 10) ISBN 9756360119 (A.VI/8529).*

DABROWSKI, MAGDALENA : *Selections from the Pierre and Maria-Gaetana Matisse Collection / Magdalena Dabrowski, William S. Lieberman,*

- Sabine Rewald. — [y.y.] : The Metropolitan Museum of Art, 2004. 56 s. : res. ; 28 cm. (B.I/3406).
- DÁVID, GÉZA : *Ottoman spy reports from Hungary / Géza Dávid, Pál Fodor.* — Napoli : Università Degli Studi di Napoli "L'Orientale", 2003. 121-131 ss. ; 24 cm. Turcica et islamica : studi in memoria di Aldo Gallotta'dan ayırbaşım. (A.VI/8800).
- DAVIES, NORMAN : *God's playground : a history of Poland / Norman Davies.* — rev. ed. — Oxford : Oxford University Press, 2005. 2 c. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0199253390 (A.VI/8636).
- DELİ, OGÜN : *Agoni : "Atatürk'ün ölümündeki sır perdesi" yazılmayan tarih / Ogün Deli.* — 1. bsk. — Ankara : Lazer, 2004. viii, 202 s. : res. ; 20 cm. — (Lazer yayınları. Tarihi Eserler serisi ; 1) ISBN 9756221003 (A.VI/8460).
- DEMİR, EYYÜP : *Yasal Kürtler / Eyyüp Demir ; ed. Mehdi Tanrıkulu.* — 1. bsk. — İstanbul : Tevn, 2005. 580 s. ; 21 cm. — (Tevn yayınları ; 1. İnceleme ; 1) ISBN 9759094045 (A.VI/8887).
- DEMİRER, MEHMET ARIF : *Atatürk Bayar ve DP ekseninde masallar & gerçekler / Mehmet Arif Demirer.* — 1. bsk. — Ankara : Lazer, 2005. 252 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756221127 (A.VI/8736).
- Demokrasi konferansları.* — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 2003. 175 s. ; 24 cm. ISBN 9758305220 (A.VI/8771).
- Demokrasi ve Türk siyaseti "bilinçli birey" eğitim programı.* — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 2004. 207 s. ; 20 cm. — (Demokrasi Kuşağı) ISBN 9758302477 (A.VI/8776).
- Demokrat Türkiye Partisi : program.* — [y.y.] : Demokrat Türkiye Partisi, 2004. 82 s. ; 16 cm. (A.VI/8467).
- Demokrat Türkiye Partisi tüzüğü.* — [y.y.] : Demokrat Türkiye Partisi, 2004. 79 s. ; 16 cm. (A.VI/8469).
- DENNY, WALTER B. : *İznik : la céramique Turque et l'art Ottoman / Walter B. Denny ; traduit de l'Américain par Christine Piot, Sylvie Barjansky.* — Paris : Citadelles & Mazenod, 2004. 239 s. : rnk. res. ; 34 cm. ISBN 2850882100 (B.I/3479).
- DERMAN-SPARKS, LOUISE : *Teaching/learning anti-racism : a developmental approach / Louise Derman-Sparks, Carol Brunson*

Phillips. — New York ; London : Teachers College, Columbia University, 1997. xvii, 167 s. ; 23 cm. ISBN 0807736384 (A.VI/8943).

Devlet-i Aliye canibinden Prusya Kırallı Meşhur Büyük Fredrik nezdine sefir tayin kılınmış olan kethuda-yi-Sadr-ı-Âli Giridi Ahmet Resmi Efendinin asırlarında politika tarihçesi. — İstanbul : [yayl.y.], 1286. 1 CD-ROM. (CD/64).

DIAKONOFF, IGOR MIHAİLOVIÇ : *Tarihin yörüngeleri* / İgor Mihailoviç Diakonoff ; çev. Mete Tunçay ; yay. haz. Hamit Kırmızı, Can Cemgil. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004. xviii, 510 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 83. Tarih ; 11) ISBN 9758998013 (A.VI/8501).

DİNÇER, KURTULUŞ : *Tarihte açıklama sorunu* / haz. Kurtuluş Dinçer. — 1991. 136 y. ; 30 cm. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı-Doktora tezi. (B.I/3451).

Diplomatische Akademie Wien : 38. Jahrbuch = Vienna School of International Studies : 38th yearbook. — Wien : Diplomatic Academy of Vienna, 2003. 208 s. ; 24 cm. (A.VI/8390).

DJUVARA, T. G. : *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)* / T. G. Djuvara ; préface de M. Louis Renault. — Paris : Librairie Félix Alcan, 1914. 1 CD-ROM. (CD/62).

DJUVARA, TRANDAFIR G. : *Türkiye'nin paylaşılması hakkında yüz proje (1281-1913)* / Trandafir G. Djuvara ; çev. Pulat Tacar ; yay. haz. Nuran Demir, Nurten Sıcağyüz. — 1. bsk. — Ankara : Gündoğan, 1999. 381 s. : hrt. ; 20 cm. ISBN 975520170X (A.VI/8724).

Dni Nauki Ukraini v Respublitsi Makedoniya 22-23 Jovtnya 2002 Roku M. Skope = Denovi na Ukrainskata Nauka vo Republika Makedonija 22-23 Oktomvri 2002 Godina Skopje / redaktsiyna kolegiya = uredovački odbor Blaje Ristovski, Tsvetan Grozdanov, Gane Todorovski. — Skopje : Makedonska Akademija na Naukie i Umetnostite, 2003. 80, 80, 6 s. : res. ; 24 cm. — (Makedonska-Ukraynski Naukovi Zbori ; kniga 1 = Makedonska-Ukrinski Naučni Sobiri ; kniga 1) ISBN 9989101221 (A.VI/8603).

DOĞANAY, OSMAN : *İsauria Bölgesinde bir kale kent : Pharax (Fariske)* / Osman Doğanay, Güngör Karauğuz, Halil İbrahim Kunt. — 1. bs. — Konya : Kervan Kitabevi, 2005. xix, 262 s. : res. ; 24 cm. — (Eski

- Anadolu ve Kent Tarihi Araştırmaları ; 2) ISBN 9758927035 (A.VI/8891).
- Doğumunun 100. yılında Necip Fazıl Kısakürek* / haz. Mehmet Nuri Şahin, Mehmet Çetin. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2004. 399 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9758201999 (B.I/3534).
- DÖNMEZ, ŞEVKET : *Yeni arkeolojik bulguların ışığında İÖ 2. binyılda Sinop* / Şevket Dönmez. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 1-31, [22] ss. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. Belleten LXVIII, 251, Nisan 2004'den ayrınbasım. (A.VI/8664).
- DRAGANOVA, SLAVKA : *Selskoto naselenie na Dunavski Vilaet = Rural population of the Danubian Province* / Slavka Draganova. — Sofiya : Avangard Prima, 2005. 273 s. ; 25 cm. — (Blgarska Akademiya na Naukite İnstitut po Balkanistika) ISBN 9543230684 (A.VI/8762).
- DROMPP, MICHAEL R. : *Tang China and the collapse of the Uighur Empire : a documentary history* / Michael R. Drompp. — Leiden : Brill, 2005. xii, 366 s. ; 25 cm. — (Brill's Inner Asian Library, ISSN 1566-7162 ; 13) ISBN 9004141294 (A.VI/8811).
- DUMAN, ÖNDER : *I. Dünya Savaşı sırasında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ermeni terör faaliyetleri* / haz. Önder Duman. — 2002. xvi, 123, [11] y. ; 30 cm. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3448).
- DUMARÇAY, JACQUES : *Construction techniques in South and Southeast Asia : a history* / Jacques Dumarçay ; translated by Barbara Silverstone, Raphaëlle Dedourge. — Leiden : Brill, 2005. vii, 108, yak. 100 s. : res. ; 24 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 3. South-East Asia = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9571 ; 15) ISBN 900414126X (A.VI/8409).
- DUMLU, AHMET : *Belgelerle Ermeniler ve katliamları* / Ahmet Dumlu. — Erzinca : ERMAT, 1983. 237 s. : res. ; 19 cm. (A.VI/8838).
- DUMLU, AHMET : *Ermeni isyanları* / Ahmet Dumlu. — [y.y.] : Doğu, 2001. 159, [1] s. ; 20 cm. (A.VI/8830).
- DUMONT, PAUL : *Mustafa Kemal : çağdaş Türkiye'nin doğuşu* / Paul Dumont ; Türkçesi Zeki Çelikkol. — 4. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2005. 183 s. ; 20 cm. ISBN 9751410126 (A.VI/8511).

- DURNA, GÜL E. : *Mitostan siyasete Venüz Prometor : Roma-Aphrodisias ilişkisinde etkin tanrısal bir figür* / Gül E. Durna. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 33-62 ss. ; 24 cm. Belleten LXVIII, 251, Nisan 2004'den ayırbaşım. (A.VI/8663).
- DURDUN, DAVUT : *Devlet siyaset ve toplum* / Davut Durdun. — İstanbul : Emre, 1996. 194 s. ; 20 cm. — (Emre yayınları ; 55. Güncel Siyasi Eserler ; 11) ISBN 9757369594 (A.VI/8466).
- DURU, REFİK : *Bademağacı kazıları 2002 ve 2003 yılları çalışma raporu = Excavations at Bademağacı preliminary report, 2002 and 2003* / Refik Duru. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 519-560, yak. 50 ss. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayırbaşım. (A.VI/8850).
- Dünden bugüne Başbakanlık (1920-2004)* / proje yöneticisi Yusuf Sarımay ; haz. İbrahim Karaer, Rahim Erişti, Ahmet Ceylan. — Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004. xii, 334 s. : res. ; 29 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yayın nu ; 17) ISBN 9751936292 (B.I/3508).
- Dünyada Türk imgesi* / yay. haz. Özlem Kumrular ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2005. 326 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 83. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 33) ISBN 975870480X (A.VI/8722).
- L'eau et le feu : dans les religions antiques : actes du premier colloque international d'histoire des religions organisé par l'Ecole Doctorale les Mondes de l'Antiquité : Paris, 18-20 Mai 1995 Université de Paris IV-Sorbonne Ecole Normale Supérieure* / éd. par Gérard Capdeville. — Paris : De Boccard, 2004. 372 s. ; 24 cm. — (De l'Archéologie à l'Histoire, ISSN 1157-3872) ISBN 2701801680 (A.VI/8541).
- Eberhard Count Wolffskeel von Reichenberg, Zeitoun, Mousa Dagh, Ourfa : letters on the Armenian genocide* / ed. and introduced by Hilmar Kaiser. — 2. ed. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2004. xxxi, 65 s. ; 21 cm. ISBN 1903656435 (A.VI/8831).
- EBU CAFER EL-İDRİSİ, MUHAMMED B. ABDÜLAZİZ B. ABDURRAHMAN, ö. 1251 : *Kitab-ı envar-ı uluvı'l-ecram fi'l-keşfi an esrari'l-ehram = Kitab anwar 'uluw al-ajram fi 'l-kashf 'an asrar al-ahram* / Muhammed b. Abdülaziz b. Abdurrahman Ebu Cafer el-İdrisi [ö. 1251] ; ed. by Ursula Sezgin. — Frankfurt am Main : Institute for the History of

- Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1988. xiv, 179 s. ; 24 cm. — (Light on the Voluminous Bodies to Reveal the Secrets of the Pyramids. Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Series C. Facsimile Editions ; 44) (A.VI/8967).
- EGAWA, HIKARI : *Tanzimato kaikatu to chiho shakai : 1840 nen no Barukesiru-gun "shisan daicho" ni miru tochi shoyu jokyo o chushin ni* / Hikari Egawa. — Japan : The Toyo Bunko, 1997. 29 s. ; 21 cm. The Toyo Gakuho vol. 79-no. 2 (1997)'den ayrıbasım. (A.VI/8410).
- Ege'yi geçerken : 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi / haz. Renée Hirschon ; çev. Müfide Pekin, Ertuğ Altunay ; yay. haz. Can Cemgil. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005. xxi, 440 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 95. Dün-Bugün ; 4) ISBN 9756176091 (A.VI/8727).
- Eğer öyle olsaydı II : başka bir tarih başka bir Türkiye / derleyen Seyfi Öngider. — 2. bsk. — İstanbul : Aykırı, 2001. 243 s. ; 20 cm. — (Tarih ve Toplum dizisi ; 3) ISBN 9758337149 (A.VI/8583).
- EHLING, KAY : *Kulturbegegnung in einem Brückenland : Gottheiten und kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen in Ebenen Kilikien* / Kay Ehling, Daniela Pohl, Mustafa H. Sayar. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2004. xix, 271, 14 s. : tafel ; 28 cm. — (Asia Minor Studien ; 53) ISBN 3774932964 (B.I/3429).
- EICHMANN, RICARDO : *Aspekte prähistorischer grundrissgestaltung in Vorderasien : beiträge zum Verständnis bestimmter Grundrissmerkmale in ausgewählten neolithischen und chalkolithischen Siedlungen des 9.-4. Jahrtausends v. Chr. : mit beispielen aus der Europäischen prähistorie* / Ricardo Eichmann. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1991. xxiv, 113, 74 s. : tafel ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 12) ISBN 3805312830 (C/674).
- Elazığ belgeseli / metin yazarı ve seslendiren Yunus Üstündağ. — [y.y.] : [yayl.y.], [200?]. 1 CD-ROM. (CD/66).
- ELDEM, EDHEM : *İftihar ve imtiyaz : Osmanlı nişan ve madalyaları tarihi* / Edhem Eldem ; fotoğraflar Emre Yılmaz. — 1. bsk. — İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004. 527 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9759369273 (B.I/3458).

- ELDEM, EDHEM : *Pride and privilege : a history of Ottoman orders, medals and decorations* / Edhem Eldem. — 1. ed. — İstanbul : Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2004. 527 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9759369281 (B.I/3424).
- ELİBÜYÜK, MESUT : *Türkmenistanın ıkdısadı atlası = Türkmenistan'ın ekonomik atlası* / Mesut Elibüyük, Gurbanmurat Altubayev. — Ankara : TİKA, 2002. 71 s. : res., hrt. ; 31 cm. ISBN 9751931207 (B.I/3531).
- Encyclopædia Iranica* / ed. by Ehsan Yarshater. — New York : Encyclopædia Iranica Foundation, [1983?]-2004. ... c. ; 28 cm. ISBN 0933273819 (B.I/1116-12).
- Encyclopaedia of the Qur'an* / general ed. Jane Dammen McAuliffe ; associate ed. Claude Gilliot... [et al.] ; assistant ed. Monique Bernards, John Nawas. — Leiden : Brill, 2001-2004. ... c. ; 27 cm. ISBN 9004123555 (B.I/2073-4).
- Encyclopedia of historians and historical writing* / ed. Kelly Boyd. — London ; Chicago : Fitzroy Dearborn Publishers, 1999. 2 c. ; 28 cm. ISBN 1884964338 (B.I/3556).
- ENGİN, VAHDETTİN : *II. Abdülhamid ve dış politika* / Vahdettin Engin ; ed. Erhan Afyoncu. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2005. 323 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 21. Tarih dizisi ; 1) ISBN 9756480289 (A.VI/8879).
- Epigraphica Anatolica : zeitschrift für epigraphik und historische geographie Anatoliens* / hrsg. von Ekrem Akurgal... [et al.]. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 1989. x, 206 s. : 14 tafel ; 28 cm. — (Epigraphica Anatolica, ISSN 0174-6545 ; 14) ISBN 3774924406 (B.I/3415).
- EPÖZDEMİR, ŞAKİR : *TKDP : Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi 1968/235 Antalya Davası savunması* / Şakir Epözdemir ; ed. Ahmet Önal. — 1. bsk. — İstanbul : Pêri, 2005. 176 s. ; 21 cm. ISBN 975901016X (A.VI/8715).
- ERAVŞAR, OSMAN : *Tokat tarihi su yapıları : hamamlar* / Osman Eravşar. — [İstanbul] : Arkeoloji ve Sanat, 2004. vii, 151 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9756561548 (B.I/3426).
- ERBENGİ, TÜRKÂN : *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve belgelerle Ermeni olayları* / Türkân Erbenği, Emin Kutluğ. — İstanbul : [yayl.y.], 2005. viii, 277 s. : res. ; 24 cm. ISBN 975983250X (A.VI/8737).

- ERDEMİR, HATİCE : *The nature of Turko-Byzantine relations in the sixth century AD* / Hatice Erdemir. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 423-430 ss. ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayırması. (A.VI/8846).
- ERDOĞAN, NURAY : *B. Croce ve E. Cassirer'de tarih felsefesi* / haz. Nuray Erdoğan. — 1991. 78 y. ; 30 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Sistemik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı Tez. (B.I/3514).
- ERDOĞAN, RECEP TAYYİP : *Konuşmalar : 22. yasama dönemi 1. yıl AK Parti grup konuşmaları : 10 Kasım 2002-28 Temmuz 2003 TBMM* / Recep Tayyip Erdoğan. — Ankara : AK Parti, 2003. 288 s. ; 21 cm. (A.VI/8932).
- ERDOST, MUZAFFER İLHAN : *Şemdinli röportajı* / Muzaffer İlhan Erdost. — gnlş. 2. bsk. — Ankara : Onur, 1993. 367 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9753510004 (A.VI/8705).
- ERGUN, PERVİN : *Türk kültüründe ağaç kültü* / Pervin Ergun ; yay. haz. Şebnem Ercebeci. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. viii, 879 s. ; 24 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 305. Bilimsel Araştırmalar dizisi ; 6) ISBN 9751617359 (A.VI/8455).
- ERGUN, TURGAY : *Kamu yönetimi : kuram/siyasa/uygulama* / Turgay Ergun. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2004. xvii, 490 s. ; 24 cm. — (TODAİE yayın no ; 322) ISBN 975891801X (A.VI/8935).
- ERICKSON, EDWARD J. : *Ordered to die : a history of the Ottoman army in the First World War* / Edward J. Erickson ; foreword by Hüseyin Kıvrıkoğlu. — 1. published. — Westport : Greenwood Press, 2001. xxii, 265 s. ; 24 cm. — (Contributions in Military Studies, ISSN 0883-6884 ; 201) ISBN 0313315167 (A.VI/8942).
- ERKİN, HÜSEYİN CAN : *Geçmişten günümüze Japonya'dan Türkiye'ye bakış* / Hüseyin Can Erkin ; yay. haz. Ercan Şen. — 1. bs. — Ankara : Vadi, 2004. 155 s. ; 22 cm. — (Vadi yayınları ; 193. Tarih dizisi ; 5) ISBN 9756768576 (A.VI/8412).
- ERKUL, İHSAN : *Türk iş hukuku : 1475 sayılı iş kanunu ve uygulaması : uygulamalı sosyal politika dersleri* / İhsan Erkul, Nuray Gökçek Karaca. — [y.y.] : [yayl.y.], 2000. xxii, 386, xxx s. ; 24 cm. (A.VI/8796).

- Ermeni terroru = Armenian terror = Armyanskiy terror.* — Bakı : Vatan, 2005. 166 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9952805802 (B.I/3552).
- ERTÜRK, CABBAR : *Kızılordu'dan Kafkas millî lejyonuna bir Türk'ün İkinci Dünya Harbi hatıraları / Cabbar Ertürk ; haz. Erol Cihangir.* — İstanbul : Turan Kültür Vakfı, 2005. 430 s. ; 22 cm. ISBN 9757893412 (A.VI/8493).
- ERTÜRK, KAMER : *Tarih felsefesinde Ibn Haldun ve Vico / haz. Kamer Ertürk.* — 1998. vi, 76 y. ; 30 cm. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı-Master tezi. (B.I/3510).
- Erzurum Bölge Radyosu yayınları kamuoyu araştırması / genel koordinatörler Ali Oruç, Necdet Şimşek ; proje sorumlusu A. Ayşe Yürür.* — Ankara : Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, 2004. vi, 149 s. ; 24 cm. ISBN 9757655554 (A.VI/8789).
- Es'ad Efendi : Üss-i zafer : yeniçeriliğin kaldırılmasına dair / Es'ad Efendi ; haz. Mehmet Arslan ; ed. Erol Özvar.* — İstanbul : Kitabevi, 2005. lviii, 230 s. ; 24 cm. — (Kitabevi ; 246. Osmanlı Tarih Kaynakları ; 7) ISBN 9756403462 (A.VI/8894).
- ESİN, NUMAN, 1929- : *Devrim ve demokrasi : bir 27 mayısçının anıları / Numan Esin [1929-].* — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitapçılık, 2005. 478 s. ; 23 cm. ISBN 9752933092 (A.VI/8739).
- ESPOSITO, JOHN L. : *Women in muslim family law / John L. Esposito ; with Natana J. DeLong-Bas.* — 2. ed. — New York : Syracuse University Press, 2001. xv,195 s. ; 22 cm. ISBN 0815629087 (A.VI/8755).
- Euclid in the Arabic tradition : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1997. 3 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 17, 18, 19) (A.VI/8945).
- EVLİYA ÇELEBİ : *Seyahatname : gördüklerim / Evliya Çelebi ; seçen ve açıklamaları yapan Mustafa Nihat Özön ; bs. haz. Nijat Özön ; yay. haz. Serap Yürteser.* — 1. bs. — İstanbul : Kabalıcı, 2005, c2004. 828 s. ; 24 cm. — (Kabalıcı Yayınevi ; 231. Doğu Klasikleri dizisi ; 2) ISBN 9758240587 (A.VI/8496).

- Fantazyaya çok para yok : karikatürlerle bir borç ekonomisinin tarihi (1874-1954)* / ed. Behiç Ak, Tan Oral. — [İstanbul] : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003. 247 s. : res. ; 22 cm. ISBN 9759369265 (A.VI/8600).
- FARKAS, PAUL : *Palace revolution and counterrevolution in Turkey : March-April 1909* / Paul Farkas ; translated and introduced by Kenneth Kronenberg. — İstanbul : Isis, 2005. 77 s. ; 24 cm. ISBN 975428296X (A.VI/8653).
- FEIGL, ERICH : *Bir terör efsanesi* / Erich Feigl. — 1. bsk. — [İstanbul] : Milliyet, 1987. 234 s. : res. ; 19 cm. — (Milliyet yayınları ; 66) (A.VI/8588).
- La femme dans le monde Méditerranéen.* — Lyon : Maison de l'Orient, 1990. ... c. ; 30 cm. — (Travaux de la Maison de l'Orient, ISSN 0766-0510 ; 19) ISBN 2903264481 (B.I/3500).
- FERGAN, EŞREF EDİB, 1882-1971 : *İstiklâl mahkemelerinde : sebülürreşad'ın romanı* / Eşref Edib Fergan [1882-1971] ; haz. Fahrettin Gün. — 2. bsk. — İstanbul : Beyan, 2005. 206 s. ; 21 cm. ISBN 9754732922 (A.VI/8575).
- FERGAN, EŞREF EDİB, 1882-1971 : *Millî Mücadele yılları* / Eşref Edib Fergan [1882-1971], M. Hayrettin Karan. — İstanbul : Beyan, 2002. 112 s. ; 21 cm. ISBN 9754732949 (A.VI/8576).
- FERNOUX, HENRI-LOUIS : *Notables et élites des cités de Bithynie aux époques hellénistique et Romaine : IIIe siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C. : essai d'histoire sociale* / Henri-Louis Fernoux. — Lyon : Maison de l'Orient, 2004. 602 s. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0244-5689 ; 31. Série Épigraphique et Historique ; 5) ISBN 2903264244 (A.VI/8805).
- FETTWEIS, GÜNTER B. L. : *Zur geschichte und Bedeutung von Bergbau und Bergbauwissenschaften : 21 texte eines Professors für Bergbaukunde zur Entwicklung des Montanwesens in Europa und speziell in Österreich* / Günter B. L. Fettweis. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2004. 543 s. : res. ; 25 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse. Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte der Naturwissenschaften, Mathematik und Medizin nr. ; 54) ISBN 3700132883 (A.VI/8809).

- FINDLEY, CARTER VAUGHN : *The Turks in world history* / Carter Vaughn Findley. — Oxford : Oxford University Press, 2005. xvi, 300 s. : res. ; 24 cm. ISBN 0195177266 (A.VI/8415).
- FISHER, EUGENE M. : *Storm over the Arab world : a people in revolution* / Eugene M. Fisher, A. Cherif Bassiouni. — Chicago : Follett Publishing Company, 1972. xii, 429 s. ; 23 cm. ISBN 069580037X (A.VI/8483).
- FODOR, PÁL : *Piracy, ransom slavery and trade : French participation in the liberation of Ottoman slaves from Malta during the 1620s* / Pál Fodor. — Leuven : Peeters, 2001. 119-134 ss. ; 24 cm. Turcica 33 (2001)'den ayırbasım. (A.VI/8802).
- FODOR, PÁL : *Some notes on Ottoman tax farming in Hungary* / Pál Fodor. — Budapest : Akadémiai Kiadó, 2001. 427-435 ss. ; 24 cm. Acta orientalia vol. 54 (2001) no. 4'ten ayırbasım. (A.VI/8801).
- FODOR, PÁL : *The impact of the sixteenth-century Ottoman-Persian Wars on Ottoman policy in Central Europe* / Pál Fodor. — [y.y.] : [yayl.y.], 2003. 41-51 ss. ; 24 cm. Irano-Turkic cultural contacts in the 11th-17th centuries'den ayırbasım. (A.VI/8799).
- FODOR, PÁL : *The organisation of defence in the Eastern Mediterranean : end of the 16th century* / Pál Fodor. — Rethymnon : Crete University Press, 2002. 87-94 ss. ; 24 cm. The Kapudan Pasha : his office and his domain'den ayırbasım. (A.VI/8803).
- FOGGO, HACER YILDIRIM : *Nesturiler : 1843-1846 Nesturi katliamı* / Hacer Yıldırım Foggo. — 1. bs. — İstanbul : Chiviyazilari, 2002. 142 s. ; 20 cm. — (Chiviyazilari ; 136. Mjora ; 28) ISBN 9758663348 (A.VI/8710).
- FOTIADES, KOSTAS : *Pontos dikaioma ste mneme* / Kostas Fotiades. — [Thessalonikes] : Demos Thessalonikes, [2005]. yak. 70 s. : rnk. res. ; 29 cm. ISBN 9608859506 (B.I/3553).
- Fransız diplomatik belgelerinde Ermeni olayları (1914-1918) = Les evenements Armeniens dans les documents diplomatiques Français (1914-1918)* / haz. = [éd. par] Hasan Dilan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu = Sociéte d'Histoire Turque, 2005. 3 c. ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 106, 106a, 106b = Conseil Suprême d'Atatürk pour la Culture, la Langue et l'Histoire publications de la Sociéte d'Histoire Turque ; Série XVI-No. 106, 106a, 106b) ISBN 9751617685 (tk.) (A.VI/8614).

- Freer Gallery Of Art, Arthur M. Sackler Gallery : Annual record 1995.* — Washington : Freer Gallery of Art ; Arthur M. Sackler Gallery, 1996. 48 s. : res. ; 28 cm. (B.I/3470).
- Freer Gallery of Art : annual report 1969-70.* — Washington : Freer Gallery of Art, 1970. 20 s. ; 23 cm. (A.VI/8648).
- Freer Gallery of Art : 1967 Annual report.* — Washington : Freer Gallery of Art, 1968. 297-306 ss. ; 23 cm. Smithsonian year 1967'dan ayrışım. (A.VI/8647).
- Freer Gallery of Art : 1966 Annual report.* — Washington : Freer Gallery of Art, 1967. 271-280 ss. ; 23 cm. Smithsonian year 1966'dan ayrışım. (A.VI/8646).
- Freer Gallery of Art : 1965 Annual report.* — Washington : Freer Gallery of Art, 1966. 265-283 ss. ; 23 cm. Smithsonian year 1965'ten ayrışım. (A.VI/8645).
- FREYER-SCHAUENBURG, B. : *Zwei bildnisköpfe des 2. Jhs. N. Chr. von Samos / B. Freyer-Schauenburg.* — Ankara : Ankara University, 2004. 129-135 ss. : res. ; 28 cm. Anadolu = Anatolia 25 (2003)'den ayrışım. (B.I/3434).
- FRIEDMAN, ISALAH : *Germany, Turkey, Zionism : 1897-1918 / Isaiah Friedman.* — New Brunswick ; London : Transaction Publishers, 1998. xx, 461 s. ; 23 cm. ISBN 0765804077 (A.VI/8405).
- From terror to tranquility = De la terreur à la tranquillité = Von terror zu friede = Terörden huzura.* — 1. bs. — Ankara : Turkish Democracy Foundation = Türk Demokrasi Vakfı, 1999. 96 s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 9758305174 (B.I/3494).
- FUKUYAMA, FRANCIS : *Devlet inşası : 21. yüzyılda dünya düzeni ve yönetim / Francis Fukuyama ; Türkçesi Devrim Çetinkasap.* — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2005. 160 s. ; 20 cm. ISBN 9751410363 (A.VI/8721).
- GABRIEL, RICHARD A. : *The military history of ancient Israel / Richard A. Gabriel ; foreword by Mordechai Gichon.* — 1. published. — Westport : Praeger, 2003. xix, 334 s. : res., hrt. ; 26 cm. ISBN 0275977986 (B.I/3420).
- GALANTİ, AVRAM : *Ankara tarihi I-II / Avram Galanti.* — 2. bs. — Ankara : Çağlar, 2005. 303 s. ; 21 cm. — (Çağlar yayınları ; 7. Şehir tarihi ; 1) ISBN 9759899450 (A.VI/8973).

- GALICHIAN, ROUBEN : *Historic maps of Armenia : the cartographic heritage* / Rouben Galichian ; preface by Christopher J. Walker. — London ; New York : I. B. Tauris, 2004. 232 s. : hrt. ; 29 cm. ISBN 1860649793 (B.I/3563).
- Garabağ : *bibliografiya* / redaktoru Vasif Guliyev ; tertib edeni A. C. Helilov. — Bakı : "Şuşa" Neşriyyatı, 2004. 398 s. ; 20 c. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8702).
- GASPRİNSKİ, İSMAİL, 1851-1914 : *Türkistan üleması* / İsmail Gasprinski [1851-1914] ; neşre haz. Memmed Adilov. — Bakı : Örnek, 2001. 55 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8691).
- GEDİK, İLHAN : *Vilayat-ı Sitte'de demografik durum (1875-1914)* / haz. İlhan Gedik. — 1985. i, 96, [10] y. ; 30 cm. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü-Master tezi. (B.I/3442).
- GENÇ, H. MUSTAFA : *Dünden bugüne Ermeni olayları ve soykırım yalanı* / H. Mustafa Genç ; ed. Zeki Kola. — 1. bsk. — Samsun : Gazi Belediyesi, 2005. 160 s. : res. ; 20 cm. — (Gazi Belediyesi Kültür yayınları ; 1) (A.VI/8934).
- GENÇ, SERDAR : *XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karesi Sancağı'nda hububat üretimi, ticareti ve İstanbul'un iaşesine katkısı* / haz. Serdar Genç. — 2004. ix, 125 y. ; 30 cm. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3515).
- Geology and minerology : texts and studies* / collected and reprinted by Fuat S. zgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 2 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 27, 28) ISBN 3829870329 (tk.) (A.VI/8962).
- GEORGEVITCH, VLADAN : *Türk devrimi ve istikbali* / Vladan Georgevitch ; çev. Hulki Demirel ; ed. Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2005. 160 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1059. Tarih dizisi ; 31) ISBN 9750502795 (A.VI/8506).
- Germany And The Middle East : 1871-1945* / ed. by Wolfgang G. Schwanitz. — Princeton : Markus Wiener Publishers, 2004. (x, 243 s. ; 22 cm. ISBN 1558762981 (A.VI/8610).

- GERVINUS, GIORGIO GOFFREDO, 1805-1871 : *Risorgimento della Grecia / Giorgio Goffredo Gervinus [1805-1871].* — Milano : Corona e Caimi, 1871. 3 c. 1 c.'te. ; 19 cm. (A.I/2329).
- GIBB, HAMILTON ALEXANDER ROSKEEN : *Orta Asya'da Arap fetihleri / Hamilton Alexander Roskeen Gibb ; çev. Hasan Kurt.* — 1. bsk. — Ankara : Çağlar, 2005. 125 s. ; 21 cm. — (Çağlar yayınları ; 5. Tarih ; 2) ISBN 9759899434 (A.VI/8746).
- GIDDENS, ANTHONY : *Ulus-devlet ve şiddet / Anthony Giddens ; Türkçesi Cumhur Atay ; yay. haz. Hakan Tanıttıran.* — 1. bs. — İstanbul : Devın, 2005. 487 s. ; 21 cm. — (Devın Yayıncılık ; 8. Bilim dizisi ; 1) ISBN 975647212X (A.VI/8717).
- GLAZEBROOK, PHILIP : *Journey to Kars / Philip Glazebrook.* — New York : Atheneum, 1984. 246 s. ; 22 cm. ISBN 0689115040 (A.VI/8486).
- GOLDEN, PETER B. : *Hazarlar ve musevîlik / Peter B. Golden, Constantine Zuckerman, Ananiasz Zajaczkowski.* — Çorum : KaraM, 2005. 133, [1] s. ; 20 cm. — (KaraM yayınları ; 12. Ortaçağ Kitaplığı ; 4) ISBN 9756467118 (A.VI/8970).
- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915- : *Cumhuriyete doğru : 1921-1922 / Mahmut Goloğlu [1915-].* — Ankara : Başnur Matbaası, 1971. xiii, 420 s. ; 24 cm. — (Millî Mücadele Tarihi ; 4. kitap) (A.VI/8544).
- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915- : *Devrimler ve tepkileri : 1924-1930 / Mahmut Goloğlu [1915-].* — Ankara : Başnur Matbaası, 1972. viii, 326 s. ; 24 cm. — (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ; 1. kitap) (A.VI/8546).
- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915- : *Millî Şef dönemi : 1939-1945 / Mahmut Goloğlu [1915-].* — Ankara : Kalite Matbaası, 1974. vii, 423 s. ; 24 cm. — (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ; 3. kitap) (A.VI/8548).
- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915- : *Sivas Kongresi / Mahmut Goloğlu [1915-].* — Ankara : Başnur Matbaası, 1969. xvi, 260 s. ; 24 cm. — (Millî Mücadele tarihi ; 2. kitap) (A.VI/8542).
- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915 : *Tek partili cumhuriyet : 1931-1938 / Mahmut Goloğlu [1915].* — Ankara : Kalite Matbaası, 1974. xii, 355 s. ; 24 cm. — (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ; 2. kitap) (A.VI/8547).
- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915- : *Türkiye Cumhuriyeti 1923 / Mahmut Goloğlu [1915-].* — Ankara : Başnur Matbaası, 1971. vii, 329 s. ; 24 cm. — (Millî Mücadele Tarihi ; 5. kitap) (A.VI/8545).

- GOLOĞLU, MAHMUT, 1915- : *Üçüncü Meşrutiyet 1920* / Mahmut Goloğlu [1915-]. — Ankara : Başnur Matbaası, 1970. xvi, 359 s. ; 24 cm. — (Millî Mücadele tarihi ; 3. kitap) (A.VI/8543).
- Gosudarstvennost Rossii (konets XV v.-fevral 1917 goda) slovar-spravočnik.* — Moskva : Nauka, 1999. ... c. ; 22 cm. ISBN 5020086991 (A.VI/8422-2).
- GÖLEN, ZAFER : *1267 (1851) Cizye nizâm-nâmesi / Zafer Gölen.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 41-51, [5] ss. ; 27 cm. Belgeler XXIV, 28 (2003)'den ayrışım. (B.I/3474).
- GÖNCÜOĞLU, SÜLEYMAN FARUK : *Tarihte Hasköy : Hasköy Sütlüce ve Halıcioğlu Semtleri monografisi / Süleyman Faruk Göncüoğlu.* — İstanbul : Sinpaş Yapı Endüstrisi ve Ticaret A.Ş., 2005. 262 s. : res. (kimi rnk.) ; 34 cm. ISBN 9759855208 (B.I/3545).
- GÖYÜNÇ, NEJAT : *Türkler ve Ermeniler / Nejat Göyünç ; yay. haz. Kemal Çiçek.* — Ankara : Yeni Türkiye, 2005. 160 s. ; 23 cm. — (Yeni Türkiye yayınları. Tarih serisi ; 7) ISBN 9756782862 (A.VI/8572).
- GRAHAM, IAN : *Corpus of Maya hieroglyphic inscriptions / Ian Graham, Eric Von Euw.* — Cambridge : Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1975-1978. ... c. ; 38 cm. ISBN 0873657802 (C/603).
- GRANDJEAN, CATHERINE : *Les Messéniens : de 370/369 au 1er siècle de notre ère : monnayages et histoire / Catherine Grandjean.* — Athènes : École Française d'Athènes, 2003. xviii, 332, 28 s. : pl. ; 24 cm. — (Bulletin de Correspondance Hellénique. Supplément ; 44) ISBN 2869581939 (A.VI/8539).
- GREAT BRITAIN, THE WAR OFFICE : *Statistics of the military effort of the British Empire during the Great War : 1914-1920 / Great Britain, The War Office.* — East Sussex : The Naval & Military Press, 1999. 880 s. ; 32 cm. (B.I/3478).
- "Greeks" : *the democrats who are not : a book of quotations / prepared by K. B. Raif.* — 1. ed. — Ankara : Turkish Democracy Foundation, 1995. 144 s. ; 24 cm. (A.VI/8767).
- GREENBERG, RAPHAEL : *Early urbanizations in the Levant : a regional narrative / Raphael Greenberg.* — London ; New York : Leicester University Press, 2002. xii, 141 s. ; şek., 25 cm. — (New Approaches to Anthropological Archaeology) ISBN 0718502302 (A.VI/8980).

- GRIFFE, H. MİRGÜL EREN : *Osmanlının hizmetkârı Galip Ali Paşa Rızvanbegovic-Stocevic / H. Mirgöl Eren Griffe.* — 1. bsk. — Ankara : Babil, 2005. 227 s. ; 19 cm. — (Babil ; 41. Güncel ; 35) ISBN 9756360410 (A.VI/8825).
- GROUSSET, RENÉ : *Ermenilerin tarihi : başlangıcından 1071'e / René Grousset ; çev. Sosi Dolanoğlu ; yay. haz. Rober Koptaş.* — İstanbul : Aras, 2005. 751 s. ; 24 cm. ISBN 9757265683 (A.VI/8740).
- GUILLERAGUES, GABRIEL JOSEPH DE LAVARGNE, VIKONT, 1628-1685 : *Une histoire des révolutions du royaume de Tunis au XVIIe siècle : une œuvre de Guilleragues? / Gabriel Joseph de Lavargne Guilleragues [Vikont, 1628-1685] ; [texte présenté et établi par] Paul Sebag.* — [Paris] : L'Harmattan, 2003. 202 s. ; 24 cm. — (Histoire et Perspectives Méditerranéennes) ISBN 2747555321 (A.VI/8677).
- GUNDULIC, IVAN, 1589-1638 : *Dubravka ; Suze sina razmetnoga ; Osman / Ivan Gundulic [1589-1638].* — Zagreb : Zagrebgrafo, 1999. 503 s. ; 21 cm. — (Biblioteka _kolska Lektira) ISBN 9539647959 (A.VI/8596).
- GURÉGHIAN, JEAN-VAROUJEAN : *"Babamın yazgısı" : Küçük Asya'nın Golgotha'sı / Jean-Varoujean Guréghian ; çev. Emine Demir.* — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2004. 168, [8] s. : res. ; 20 cm. ISBN 9753443218 (A.VI/8709).
- GUST, WOLFGANG : *Das Imperium der Sultane : eine Geschichte des Osmanischen Reichs / Wolfgang Gust.* — München : Carl Hanser, 1995. 414 s. : hrt. ; 21 cm. ISBN 3446173749 (A.VI/8451).
- GUST, WOLFGANG : *Der Völkermord an den Armeniern : die Tragödie des ältesten Christenvolks der Welt / Wolfgang Gust.* — [München] : Hanser-Verlag, 1993. 213 y. ; 30 cm. ISBN 3446173730 (B.I/3440).
- GUT, RENATE VERA : *Das prähistorische Ninive : zur relativen chronologie der frühen perioden Nordmesopotamiens / Renate Vera Gut.* — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1995. 2 c. ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 19) ISBN 3805317514 (C/667).
- GÜNDÜZ, TUFAN : *XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri / Tufan Gündüz ; ed. Erhan Afyoncu.* — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2005. 166 s. ; 21 cm. — (Yeditepe yaynevi ; 22. Tarih dizisi ; 2) ISBN 9756480270 (A.VI/8906).

- GÜNERİ, MUSTAFA : *Hasanoğlan Köy Enstitüsü kurulurken 1941-1951 / Mustafa Güneri* ; ed. Duru Güneri ; fotoğraflar Mustafa Güneri. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2004. 175 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/8631).
- GÜNVER, SEMİH : *Fatih Rüştü Zorlu'nun öyküsü : Z, "Zorro" gibi / Semih Günver*. — 1. bs. — Ankara : Bilgi, 1985. 164 s. : res. ; 20 cm. — (Bilgi yayınları. Bilgi dizisi ; 40) (A.VI/8561).
- GÜRER, ÖMER FETHİ : *Bor Şehri / Ömer Fethi Gürer*. — Niğde : [yayl.y.], 2004. 592, [5] s. : res. ; 20 cm. ISBN 9752706681 (A.VI/8684).
- Hace Nesireddin Tusi bibliyografiya / tertib eden Aydın Kelilov, Azade Musayeva*. — Bakı : Yeni Neşrler Evi, 2004. 167 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8695).
- HAÇERYAN, KARAPET, 1876-1952 : *Zmivniakan arkatzners 1922-in / Karapet Haçeryan [1876-1952]* ; tıpagrutyan patrastets Dora Sakayyan. — 2. ed. — Montreal : Arod Books, 1997. xviii, 80 s. ; 21 cm. ISBN 0969987900 (A.VI/8633).
- HAHANOV, A. : *Panaret'in Trabzon tarihi / A. Hahanov* ; tercüme Enver Uzun. — 1. bsk. — Trabzon : [yayl.y.], 2004. 106 s. ; 22 cm. ISBN 9759708132 (A.VI/8520).
- HALAÇOĞLU, AHMET : *1895 Trabzon olayları ve Ermenilerin yargılanması / Ahmet Halaçoğlu*. — İstanbul : Bilge Kültür Sanat, 2005. 231 s. ; 22 cm. — (Yayın no ; 151) ISBN 9756316519 (A.VI/8824).
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *Ermenilerin Suriye'ye nakli : sürgün mü, soykırım mı? : belgeler / Yusuf Halaçoğlu*. — Ankara : Ankara Ticaret Odası, [2005]. 93 s. ; 21 cm. (A.VI/8760).
- Halkın Yükselişi Partisi : halk için halkla birlikte*. — İstanbul : Halkın Yükselişi Partisi, 2005. 142 s. ; 17 cm. (A.VI/8933).
- HALLAC-I MANSUR : *Tavasın : "ene'l-Hak (ben Tanrırım)" / Hallac-ı Mansur* ; çev. Yaşar Günenç ; vasiyetnameyi Arapçadan çev. Selim Atay ; ed. Aydın Doğan. — 3. bs. — İstanbul : Yaba, 2002. 108 s. ; 20 cm. — (Yaba yayınları ; 60. Bilim-Kültür dizisi. Tarih/Mezopotamya Kitaplığı ; 4) ISBN 9753860269 (A.VI/8706).
- HANNA, NELLY : *In praise of books : a cultural history of Cairo's middle class, sixteenth to the eighteenth century / Nelly Hanna*. — 1. ed. —

- New York : Syracuse University Press, 2003. ix, 219 s. ; 23 cm. ISBN 0815630360 (A.VI/8407).
- Hapishane kitabı* / ed. Emine Gürsoy-Naskali, Hilal Oytun Altun. — İstanbul : Kitabevi, 2005. xv, 624 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 254) ISBN 9756403527 (A.VI/8886).
- HARRISON, TIMOTHY P. : *Megiddo 3 : final report on the stratum VI excavations* / Timothy P. Harrison ; with contributions by Douglas L. Esse... [et al.]. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004. xxxii, 255 s. : res. ; 31 cm. + 1 cd-rom. — (Oriental Institute of the University of Chicago, ISSN 0069-3367 ; 127) ISBN 1885923317 (B.I/3558).
- HASELGROVE, MICHAEL J. : *Helmets of the First World War : Germany, Britain & their allies* / Michael J. Haselgrove, Branislav Radovic. — Atglen : Schiffer Military History, 2000. 290 s. : res. ; 31 cm. ISBN 0764310208 (B.I/3480).
- HAY, WILLIAM RUPERT : *Kürdistan'da iki yıl : 1918-1920* / William Rupert Hay ; İngilizceden çev. Fahriye Adsay ; ed. Abdullah Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2005. 344, [1] s. : res., 1 hrt. ; 22 cm. — (Avesta ; 186. Kürdoloji ; 13) ISBN 9758637894 (A.VI/8738).
- HAYİT, BAYMİRZA : *Millî Türkistan hürriyet dâvası : "Millî Türkistan" mecmuasında bildirilgan fikirler : Türkistan Türkçesiyle metinler* / Baymirza Hayit ; ed. Timur Kocaoğlu. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. v, 641 s. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 304. Fikir ve Sanat Adamları dizisi ; 20) ISBN 9751617324 (A.VI/8459).
- HAYREDDİN PAŞA (TUNUSLU) : *En emin yol* / Hayreddin Paşa (Tunuslu) ; çev. Alev Alatlı, Şehabettin Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Ufuk Kitap, 2004. 207 s. ; 21 cm. — (Ufuk Kitap ; 46. Tarih dizisi ; 14) ISBN 9756571748 (A.VI/8528).
- HEKİMOĞLU, MÜŞERREF : *Anılar : "bir cumhuriyet kızı"* / Müşerref Hekimoğlu ; yay. haz. Nazif Ekzen ; yay. yönetmeni Derya Ayyıldız. — 1. bsk. — İstanbul : Cumhuriyet Kitapları, 2005. 461 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9756747803 (A.VI/8883).
- HELLENKEMPER, HANSGERD : *Lykien und Pamphylien* / Hansgerd Hellenkemper, Friedrich Hild. — Wien : Österreichische Akademie

der Wissenschaften, 2004. 3 c. ; 30 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften ; 320. bd. Tabula Imperii Byzantini ; 8) ISBN 3700132808 (B.I/3506).

HELLY, BRUNO : *L'état Thessalien : aeuas le roux les tétrades et les Tagoi* / Bruno Helly. — Lyon : Maison de l'Orient Méditerranéen, 1995. 384 s. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen, ISSN 0985-6471 ; 25. Série Épigraphique ; 2) ISBN 2903264171 (A.VI/8822).

HİÇYILMAZ, ERGUN : *İpsiz Recep : kaldırım silâhları şafak boyu* / Ergun Hiçyılmaz. — İstanbul : Bilge Karınca, 2005. 190 s. : res. ; 20 cm. — (Genel yayın nu ; 96) ISBN 9756553154 (A.VI/8911).

al-HİRMİZİ, ARSHAD : *The Turkmen reality in Iraq* / Arshad Al-Hirmizi. — 1. ed. — İstanbul : Kerkük Foundation, 2005. 267, [1] s. : 1 hrt. ; 20 cm. — (Kirkuk Foundation publication no ; 12. English series ; 2) ISBN 9756849118 (A.VI/8621).

HIRSCHFELD, YIZHAR : *Excavations at Tiberias, 1989-1994* / Yizhar Hirschfeld ; with contributions by Roni Amir... [et al.]. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2004. vi, 233 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 22) ISBN 9654061694 (B.I/3492).

HİSAR, ABDÜLHAK ŞİNASI : *Geçmiş zaman edipleri* / Abdülhak Şinasi Hisar ; yay. haz. Tahsin Yıldırım. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2005. 415 s. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 47. Edebiyat Kültürü ; 6) ISBN 9758724487 (A.VI/8521).

History of humanity : scientific and cultural development. — 1. published. — Paris ; London : UNESCO ; Routledge, 1994-2005. ... c. : res. ; 30 cm. ISBN 9231028154 (UNESCO); ISBN 0415093104 (Routledge) (B.I/2300).

History of law in Japan since 1868 / ed. by Wilhelm Röhl. — Leiden : Brill, 2005. vii, 848 s. ; 24 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 5. Japan = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0921-5239 ; 12) ISBN 9004131647 (A.VI/8408).

History of no. 30 squadron Egypt and Mesopotamia : 1914 to 1919. — East Sussex : The Naval & Military Press, [200?]. 46, yak. 20 s. ; 29 cm. ISBN 1843429926 (B.I/3477).

The Holy Land, holy lands and christian history : papers read at the 1998 summer meeting and the 1999 winter meeting of the Ecclesiastical

- History Society* / ed. by R. N. Swanson. — Woodbridge : Ecclesiastical History Society, 2000. xxiii, 397 s. : res., hrt. ; 23 cm. — (Studies in Church History, ISSN 0424-2084 ; 36) ISBN 0952973359 (A.VI/8442).
- HORTON, GEORGE, 1860-1942 : *The blight of Asia : an account of the systematic extermination of christian populations by Mohammedans and of the culpability of certain great powers; with the true story of the burning of Smyrna* / George Horton [1860-1942] ; with a foreword by James W. Gerard. — London : Sterndale Classics, 2003. 208 s. ; 23 cm. ISBN 190365615X (A.VI/8832).
- HOVHANNISSIAN, NIKOLAY : *Le génocide Arménien* / Nikolay Hovhannissian. — Erévan : L'Académie Nationale des Sciences de l'Arménie. L'Institut des Etudes Orientales, 2005. 62 s. ; 20 cm. ISBN 9993023299 (A.VI/8790).
- HUYSHE, WENTWORTH : *The liberation of Bulgaria : war notes in 1877* / Wentworth Huyshe. — East Sussex : The Naval & Military Press, [2004?]. 316, [2] s. : res., hrt. ; 22 cm. ISBN 1843428229 (A.VI/8672).
- HÜRKAN, HİCRET : *Kara günlerimizi ak eden Türk* / Hicret Hürkan. — Ankara : Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneği, 1987. 216 s. ; 19 cm. — (Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneği yayınları ; 6) (A.VI/8385).
- HÜRMÜZLÜ, HABİB : *Irak'ta Türkmen boy ve oymakları* / Habib Hürmüzlü, Ekrem Pamukçu. — Ankara : Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Global Strateji Enstitüsü, 2005. 97 s. ; 20 cm. — (Yayın no ; 1) ISBN 9758975013 (A.VI/8594).
- Hürriyetçi ne diyor?*. — Ankara : Hürriyet Partisi, 1957. 14 s. ; 21 cm. — (Hürriyet Partisi yayınları ; 6) (A.VI/8395).
- HÜSEYNOV, FUAD : *Uluslararası hukuk açısından Bağımsız Devletler Topluluğu'nun statüsü* / Fuad Hüseyinov. — Ankara : TİKA, 2004. vi, 150 s. ; 24 cm. — (TİKA yayınları ; 75) ISBN 9751936128 (A.VI/8852).
- HYLAND, ANN : *The horse in the ancient world* / Ann Hyland. — 1. published. — Stroud : Sutton, 2003. xxi, 210 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0750921609 (A.VI/8981).
- ILAN, ORNIT : *Tsilum ve-tselem : otstrot Muze'on Rokfeler ve-tsilume atarim min ha-avir shel Dubi Tal ve-moni Haramati* / Ornit Ilan. —

Yerushalayim : Muze'on Yisra'el, 1999. 111 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Katalog (Muze'on Yisra'el (Jerusalem) ; mis. 427) ISBN 9652782416 (B.I/3414).

In quest of ancient settlements and landscapes : archaeological studies in honour of Ram Gophna / ed. by Edwin C. M. van den Brink, Eli Yannai. — Tel Aviv : Ramot Publishing ; Tel Aviv University, 2002. 288 s. : res. ; 27 cm. ISBN 9652743445 (B.I/3525).

INTERNATIONAL SEMINAR ON CREATIVITY IN ISLAMIC CRAFTS (10-12 OCTOBER 1994 : ISLAMABAD) : *Creativity and crafts in the muslim world = el-İbtikar ve'l-hirefu'l-yedeviyye fî'l-'alemi'l-islâmî* / International Seminar on Creativity in Islamic Crafts (10-12 October 1994 : Islamabad) ; eaddahu li'n-neşr = ed. Naziyye Talib Ma'rûf. — İstanbul : Merkezü'l-Ebhas li't-Tarih ve'l-Funûn ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye = IRCICA, 2004. 364, 223 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Islamic Crafts series ; 7) ISBN 9290631384 (B.I/3466).

Iran in the Persian gulf : 1820-1966 / research ed. A. L. P. Burdett, A. Seay. — [Slough] : Archive Editions, 2000. 6 c. ; 25 cm. — ([Arabian Geopolitics], ISSN 1351-363X) ISBN 1852078103 (tk.) (A.VI/8865).

IRBY-MASSIE, GEORGIA L. : *Greek science of the hellenistic era : a sourcebook* / Georgia L. Irby-Massie, Paul T. Keyser. — 1. published. — London ; New York : Routledge, 2002. xxxv, 392 s. ; 23 cm. ISBN 041523848X (A.VI/8450).

IRZİK, GÜROL : *Bilim savaşları* / Gürol Irzık. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2005. 36 s. ; 20 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi Forumu sıra no ; 31) ISBN 9758593684 (A.VI/8763).

Islamic art in Germany / ed. by Joachim Gierlichs, Annette Hagedorn. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2004. x, 196 s. : rnk. res. ; 25 cm. ISBN 3805333447 (A.VI/8449).

Islamic movements in the Arab world 1913-1966 / ed. Anita L. P. Burdett. — [Slough] : Archive Editions, 1998. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1852078006 (tk.) (A.VI/8862).

İBN FAZLULLAH EL-ÖMERİ, EBÜ'L-ABBAS ŞEHABEDDİN AHMED B. YAHYA, ö. 1349 : *Feharisü mesalikü'l-ebzar fi memaliki'l-emsar = Masalik al-absar fi mamalik al-amsar. Indices* / Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah el-Ömeri [ö. 1349]. —

- Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 338 s. ; 24 cm. — (Routes Toward Insight into the Capital Empires Indices, 1. part. Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Series C. Facsimile Editions, ISSN 1437-2363 ; 46, 28) ISBN 3829802986 (tk.) (A.VI/8968).
- İBN SİNA, EBU ALÎ : *Kütübü'l-kanûn fi't-tubb : ma'aba'di te'lifih vehuve ilmu'l-mantk ve ilmu't-tabii ve ilmu'l-keîâm / Ebu Alî İbn Sina. — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulumi'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1996. 3 c. ; 34 cm. — (et-Tıbbu'l-İslami = Islamic Medicine ; 6, 7, 8) (B.I/3468).*
- el-İDRİSİ, EBU ABDİLLAH MUHAMMED B. MUHAMMED B. ABDİLLAH B. İDRİS : *el-Cami' li sıfati eştati'n-nebati ve durûbi envâ'i'l-müfredat = Compendium of the properties of diverse plants and various kinds of simple drugs / Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Abdillah b. İdris el-İdrisi. — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulumi'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1995. 2 c. 3 c.'te. ; 24 cm. — (Silsile C. Uyûnu't-Turâs el-Mucelled = Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Series C Facsimile Editions ; 58,1, 58,2, 58,3) (A.VI/8640).*
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN : *A culture of peaceful coexistence : early islamic and Ottoman Turkish examples / Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2004. 72 s. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. ISBN 9290631414 (A.VI/8627).*
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN : *es-Sekâfetu't-Turkiyye fi Mısır : cevânib mine't-tefâ'uli'l-hadarî beyne'l-Mısıriyyîn ve'l-etrâk : ma'a mu'cem li'l-elfâzi't-Turkiyye fi'l-'amiyyeti'l-Mısıriyye / Ekmeleddin İhsanoğlu, Salih Sa'davî Salih. — İstanbul : Merkezü'l-Ebhas li't-Tarih ve'l-Funûn ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2003. xxxi, 562, xxv s. ; 24 cm. ISBN 9290631376 (A.VI/8643).*
- 2004 *TİKA faaliyet raporu. — Ankara : TİKA, [2004?]. xi, 113 s. : rnk. res. ; 28 cm. ISBN 9751937051 (B.I/3530).*
- İLGÜREL, MÜCTEBA : *Bulgaristan'da menzil teşkilâtı ve yöre halkı ile münasebeti / Mücteba İlgürel. — İstanbul : İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002. 253-259 ss. ; 24 cm. Balkanlar'da islâm medeniyeti milletlerarası sempozyumu tebliğleri : Sofya, Nisan 21-23, 2000'den ayrışım. (A.VI/8823).*

- İlhan Tekeli için armağan yazılar* / ed. Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç ; yay. haz. Hülya Hatipoğlu. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2004. ix, 590 s. ; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları ; 146) ISBN 9753331843 (A.VI/8630).
- The illuminated table, the prosperous house : food and shelter in Ottoman material culture* / ed. by Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann. — Würzburg : Ergon Verlag, 2003. 352 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Beiruter Texte und Studien ; 73. Türkische Welten ; 4) ISBN 3899133234 (A.VI/8398).
- İMADEDDİN NESİMİ, 1369-1417 : *Seçilmiş eserleri* / İmadeddin Nesimi [1369-1417] ; tertib edeni Hemid Araslı. — Bakı : Lider Neşriyyat, 2004. ... c. ; 21 cm. ISBN 9952417169 (A.VI/8939).
- İNALCIK, HALİL : *Doğu Batı : makaleler* / Halil İncalcık ; yay. haz. Şermin Korkusuz, Zeynep Uygurer. — Ankara : Doğu Batı, 2005. ... c. ; 24 cm. ISBN 975871709X (A.VI/8494).
- İslam ahalinin duçar oldukları mezalim hakkında vesaike müstenit malumat.* — 2. bs. — [y.y.] : [yayl.y.], 1335 (1919). 1 CD-ROM. (CD/61).
- İslâm Ansiklopedisi : Türkiye Diyanet Vakfı* / başkan M. Âkif Aydın ; yönetim kurulu İbrahim Kâfi Dönmez... [ve başk.]. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1988- c. ; 29 cm. ISBN 9753894023 (tk.) (B.I/1070).
- İsrail-Suriye ilişkileri : beyin fırtınası : 08.12.2004* / yay. haz. Yalçın Sarıkaya. — Ankara : Politik-Stratejik Araştırmalar, 2005. 103 s. ; 21 cm. (A.VI/8931).
- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tezleri (1920-1946)* / yay. haz. Oktay Aslanapa ; sunuş Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı ; Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, 2004. 193 s. ; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları ; 18. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları ; 6) ISBN 9757874183 (İSAR) ; ISBN 9756855134 (Yıldız Yayıncılık) (A.VI/8625).
- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tezleri (1920-1946)* / yay. haz. Oktay Aslanapa. — İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı ; Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, 2004. 1 CD-ROM. (CD/57).

- İstanbul ve diğer kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler : 1469-1998 / haz. Şevket Pamuk. — Ankara : Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000. xxii, 209 s. ; 29 cm. — (Yayın numarası ; 2397) ISBN 9751925959 (B.I/3095).*
- İstanbul'dan geçen Ruslar / derleyen ve Rusça'dan çev. Orhan Uravelli. — 1. bsk. — Ankara : Ümit, 2005. 202, [18] s. : res. ; 21 cm. — (Ufuk dizisi ; 178) ISBN 9758572695 (A.VI/8510).*
- İz sokrovitşnitsı rukopisey Azerbaydjana. — Baku : İzdatelstvo Elm, 1983. yak. 100 s. : rnk. res. ; 22 cm. (A.VI/8687).*
- Jabir Ibn Hayyan : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 3 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 69, 70, 71) ISBN 3829870760 (tk.) (A.VI/8965).*
- JAKOB-ROST, LIANE : Die Stempelsiegel im Vorderasiatischen Museum / Liane Jakob-Rost ; mit einem beitrage von Iris Gerlach. — Mainz ; Berlin : Philipp von Zabern ; Staatliche Museen zu Berlin, Vorderasiatisches Museum, 1997. 118 s. : res. ; 23 cm. ISBN 3805320299 ; ISBN 380532345X (Museumsausgabe) (A.VI/1981).*
- JANTZEN, ULF : Die Wasserleitung des Eupalinos die Funde / Ulf Jantzen ; mit beiträgen von Wolfgang Hautumm, Wolf-Rüdiger Megow, Martha Weber ; hrsg. von Hermann J. Kienast. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2004. xix, 373, 18, 104 s. : beilage, tafel ; 30 cm. — (Samos ; 20) ISBN 377493312X (B.I/3546).*
- Les jeux et les ruses de l'ambiguïté volontaire dans les textes Grecs et Latins : actes de la table ronde organisée à la Faculté des Lettres de l'Université Lumière-Lyon 2 (23-24 Novembre 2000) / éd. par Louis Basset, Frédérique Biville. — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2005. 244 s. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée ; 33. Série Linguistique et Philologique, ISSN 0184-1785 ; 4) ISBN 2903264260 (A.VI/8936).*
- JOLIVET-LÉVY, CATHERINE : Etudes Cappadociennes / Catherine Jolivet-Lévy. — London : The Pindar Press, 2002. iv, 544 s. : res. ; 25 cm. ISBN 1899828486 (A.VI/8758).*

- JOLIVET-LÉVY, CATHERINE : *La Cappadoce : mémoire de Byzance / Catherine Jolivet-Lévy*. — Paris : Éditions Paris-Méditerranée ; CNRS Éditions, 1997. 126 s. : res. ; 24 cm. — (Patrimoine de la Méditerranée, ISSN 1264-174X) ISBN 2842720210 (Paris-Méditerranée); ISBN 2271055008 (CNRS Éd.) (A.VI/8680).
- JOLIVET-LÉVY, CATHERINE : *La Cappadoce médiévale : images et spiritualité / Catherine Jolivet-Lévy ; photographies de Claude Sauvageot*. — [Saint-Léger-Vauban] : Zodiaque, [2001?]. 407 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (Les Formes de la Nuit, ISSN 0763-7608 ; 14) ISBN 2736902769 (B.I/3481).
- KAÇAZNUNİ : *Taşnaksutyunun artık yapacağı kalmamıştır / Kaçaznuni*. — Viyana : [yayl.y.], 1923. 1 CD-ROM. (CD/59).
- Kadınların tarihi / ed. Georges Duby, Michelle Perrot ; çev. Ahmet Fethi ; yay. yönetmeni Defne Asal Er*. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2005. 5 c. ; 24 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın ; 870, 871, 872, 873, 874. Tarih dizisi ; 49, 50, 51, 52, 53) ISBN 9754586292 (tk.) ; ISBN 9754586306 (A.VI/8604).
- Kahkaha*. — İstanbul : Basiret Matbaası, 1875. 1 CD-ROM. (CD/69).
- KAHVECİ, NİYAZI : *Demokrasi ve islam / Niyazi Kahveci*. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1994. 64 s. ; 19 cm. (A.VI/8784).
- KAHVECİ, NİYAZI : *İnsan hakları ve islam / Niyazi Kahveci*. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1995. 64 s. ; 19 cm. (A.VI/8783).
- KAHVECİ, NİYAZI : *İslâm siyaset düşüncesi : XV. asra kadar / Niyazi Kahveci*. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1996. 350 s. ; 20 cm. (A.VI/8786).
- KAMHI, JAK : *Soykırım yok, dram var / Jak Kamhi*. — İstanbul : Alem Gazetecilik Matbaacılık ve Telekomünikasyon A.Ş., 2005. 34-38 ss. ; 30 cm. Platin : Aylık Ekonomi ve Aktüalite Dergisi Mart (2005). (B.I/3498).
- Kamu personeli sorunları : idare hukuku sempozyumu : Eskişehir 4-5 Nisan 2003*. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2004. 272 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1599. Hukuk Fakültesi yayınları ; 8) ISBN 9750603192 (A.VI/8793).
- KARA, MUSTAFA : *Türk tasavvuf tarihi araştırmaları : tarikatlar/ tekkeler/ şeyhler / Mustafa Kara*. — 1. bs. — İstanbul : Dergâh, 2005. 615 s. ;

24 cm. — (Dergâh yayınları ; 299. Çağdaş İslâm Düşüncesi ; 16) ISBN 9756611979 (A.VI/8568).

KARA, TUNCAY : *Safranbolu Yörüköyü : köyümüzde geleneksel yaşam örf ve adetlerimiz* / Tuncay Kara ; ed. Derya Şerif Yarkın ; proje direktörü Erdoğan Yavuz ; fotoğraflar Tahir Ün, Erdoğan Yavuz. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2005. 176 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 9756355182 (B.I/3544).

KARACA, TAHA NİYAZI : *1876 Bulgar ayaklanmasının Avrupa kamuoyuna takdiminde William Ewart Gladstone ve Edwin Pears* / Taha Niyazi Karaca. — [y.y.] : [yayl.y.], 2005. 373-385 ss. ; 30 cm. Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk-Bulgar ilişkileri sempozyumu : 11-13 Mayıs 2005 Eskişehir'den ayrışım. (B.I/3539).

KARACAKAYA, RECEP : *Türk kamuoyu ve Ermeni meselesi (1908-1923)* / Recep Karacakaya. — 1. bs. — İstanbul : Toplumsal Dönüşüm, 2005. 472 s. ; 21 cm. — (Toplumsal Dönüşüm yayınları ; 307. Araştırma ve İnceleme ; 114) ISBN 9759086018 (A.VI/8915).

Karadeniz : uluslararası mücadelenin yeni odağı / derleyen Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya. — Ankara : Barış, 2005. vii, 360 s. ; 20 cm. ISBN 9758163582 (A.VI/8726).

KARADUMAN, HÜSEYİN : *Belgelerle ilk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi* / Hüseyin Karaduman. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 73-92, [12] ss. ; 27 cm. Belgeler XXV, 29 (2004)'den ayrışım. (B.I/3476).

KARAGEORGHIS, JACQUELINE : *La grande déesse de Chypre et son culte : a travers l'iconographie, de l'époque néolithique au VIème s.a.C.* / Jacqueline Karageorghis. — Lyon : Maison de l'Orient, 1977. ix, 276, 3, 36 s. : pl. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen Ancien, ISSN 0395-8027 ; 5. Série Archéologique ; 4) (A.VI/8819).

KARASOY, YAKUP : *Satırlı tercümeli bir fıkıh kitabı : inceleme-dizini-tpkıbasım* / Yakup Karasoy. — Konya : Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004. 552 s. ; 24 cm. — (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayınları ; 4) ISBN 97544811725 (A.VI/8439).

KARLSSON, INGMAR : *Din, terör ve hoşgörü* / Ingmar Karlsson ; çev. Turhan Kayaoğlu ; ed. Betül Avunç. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2005. 296 s. ; 23 cm. ISBN 9758293648 (A.VI/8571).

- KASABA, REŞAT : *Dünya, imparatorluk ve toplum : Osmanlı yazıları / Reşat Kasaba ; çev. Banu Büyükkal ; yay. haz. Ayşen Anadol ; yay. yönetmeni Çağatay Anadol. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2005. 245 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 78. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 31) ISBN 9758704826 (A.VI/8516).*
- KASSIAN, ALEXEI : *Hitite funerary ritual : şallış waštaiš / Alexei Kassian, Andrej Korolëv, Andrej Sidel'tsev. — Münster : Ugarit-Verlag, 2002. ix, 973 s. ; 24 cm. — (Alter Orient und Altes Testament ; 288) ISBN 3934628168 (A.VI/8841).*
- Katalog Arabskih rukopisey = Arab el yazmaları kataloku. — Baku : Elm, 1984-2000. 2 c. ; 21 cm. — (Akademiya Nauk Azerbaydjana İnstitut Rukopisey İmeni Muhammeda Fizuli) (A.VI/8703).*
- Katalog Persidskih rukopisey / redaktsionnaya kollegiya Dj. V. Kagramanov... [et al.]. — Baku : İzdatelstvo "Örnek", 1994-2000. 2 c. ; 26 cm. (B.I/3484).*
- Katalûcu'l-levhati'l-faize : fi'l-müsabakati'd-devliyyeti's-sadise li fenni'l-hatt = Catalogue of winners' plates in the sixth international calligraphy competition / i'dad = prepared by Muhammed et-Temimi. — İstanbul : Merkezü'l-Ebhas li't-Tarih ve'l-Funûn ve's-Sekâfeti'l-İslâmiyye = IRCICA, [200?]. 116 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9290631430 (A.VI/8644).*
- KAYA, DOĞAN : *Âşık Veysel / Doğan Kaya. — Sivas : Sivas Valiliği, 2004. ix, 337, yak. 50 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9755854606 (A.VI/8661).*
- KAYA, EBUBEKİR : *R. G. Collingwood ile E. H. Carr'a göre tarihte nesnellik / öznellik sorunu / haz. Ebubekir Kaya. — 1994. 109 y. ; 30 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Felsefe Tarihi Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3513).*
- KAYA, NEVZAT : *Natur-literatur-kultur : literatur als kulturelle ökologie / Nevzat Kaya. — İzmir : Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2005. 116 s. ; 24 cm. — (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no ; 132) ISBN 9754836566 (A.VI/8795).*
- KAYAPINAR, AYŞE : *İki Balkan şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler : Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna / Ayşe Kayapınar. — [Bolu] : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2004. 117-141 ss. ; 24 cm. Abant İzzet*

- Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2004-2 sayı 9'dan ayırabasm. (A.VI/8533).
- Kendi seçtikleriyle İlhan Berk kitabı* / proje Ahmet Kot. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2004. 304 s. : res. ; 29 cm. ISBN 9751731461 (B.I/3405).
- KIESER, HANS-LUKAS : *Der verpasste Friede : Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei 1839-1938* / Hans-Lukas Kieser. — Zürich : Chronos, 2000. 642 s. ; res., 24 cm. ISBN 3905313499 (A.VI/8927).
- KIESER, HANS-LUKAS : *Iskalanmış barış : doğu vilayetleri'nde misyonerlik, etnik kimlik ve devlet 1839-1938* / Hans-Lukas Kieser ; çev. Atilla Dirim ; ed. Bahar Siber, Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2005. 864 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1075. Tarih dizisi ; 34) ISBN 9750503007 (A.VI/8893).
- Kildaniler ve Kildani Kilisesi ya da Doğu Süryani Kilisesi'nin ayin düzeni* / Süryanice'den Almanca'ya aktaran ve açıklayan Joseph Molitor ; Türkçeye çev. ve ek notlar Erol Sever ; Arapça ve Fransızcadan parça çev. Vahap Kelat, Celal Kabadayı. — 1. bs. — İstanbul : Yaba, 2004. 274 s. ; 20 cm. — (Yaba yayınları ; 124. Bilim-Kültür dizisi. Tarih/Mezopotamya Kitaplığı ; 6) ISBN 9753860994 (A.VI/8707).
- King Abdul Aziz diplomacy and statecraft 1902-1953* / ed. by Anita L. P. Burdett. — [Slough] : Archive Editions, 1998. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1852078855 (tk.) (A.VI/8863).
- King Abdul Aziz : political correspondence : 1904-1953.* — [Slough] : Archive Editions, 1996. 4 c. ; 25 cm. ISBN 1852077050 (tk.) (A.VI/8876).
- Kitabi-Dede Gorgud'un bibliyografyası* / tertib edeni A. C. Helilov. — tekmilleştirilmiş ikinci neşri. — Bakı : Örnek, 2000. 260 s. ; 21 cm. — (Azerbaycan Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8701).
- The knowledge of weights in the islamic world : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 2 c. ; 24 cm. —

(Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 45, 46) ISBN 3829870515 (tk.) (A.VI/8964).

Koca Sinan Paşa'nın telhisleri / yay. haz. Halil Sahillioğlu ; takdim Ekmeleddin İhsanoğlu. — İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2004. xxxix, 340 s. ; 24 cm. — (Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi serisi no ; 8) ISBN 9290631392 (A.VI/8628).

Koca Sinan Paşa'nın telhisleri / yay. haz. Halil Sahillioğlu. — İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2004. 1 CD-ROM. (CD/58).

KOCABAŞ, SÜLEYMAN : *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I : Mütareke dönemi ve Milli Mücadele : 1918-1923* / Süleyman Kocabaş. — 1. bsk. — İstanbul : Vatan, 2003. ... c. ; 20 cm. — (Vatan yayınları ; 32. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihi ; 1) ISBN 9757526290 (A.VI/6639).

KOCH, KARL HEINRICH EMIL, 1809-1879 : *Die Kaukasischen Länder und Armenien in Reiseschilderungen* / Karl Heinrich Emil Koch [1809-1879], Curzon, Macintosh, Spencer und Wilbraham. — Leipzig : Carl B. Lorck, 1855. 1 CD-ROM. — (Hausbibliothek für Länder- und Völkerkunde ; 5. band) (CD/70).

KOCH, KARL : *Prof. Dr. Karl Koch'un 1843-1844 yıllarında Doğu gezileri : Prof. Dr. Karl Koch'un Rize dağlarındaki seyahatleri* / Karl Koch ; derleyen Muzaffer Arıcı ; tercüme Tahir Deveci. — 2. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 1995. 159 s. ; 20 cm. ISBN 9759531518 (A.VI/6241).

KOÇ, MURAT : *Türk romanında İttihat ve Terakki : 1908-2004* / Murat Koç ; ed. Osman Selim Kocahanoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Temel, 2005. 635 s. ; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no ; 148. Tarih/Kültür dizisi ; 39) ISBN 9754100756 (A.VI/8558).

KOÇAK, CEMİL : *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* / Cemil Koçak ; ed. Tanıl Bora. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2005. 528 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1065. Araştırma İnceleme dizisi ; 177) ISBN 9750503015 (A.VI/8580).

KOLODNY, EMILE : *Îles et populations en Méditerranée orientale* / Emile Kolodny. — İstanbul : Isis, 2004. 342 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 79) ISBN 9754282870 (A.VI/8650).

- KOLOĞLU, ORHAN : *1908 basın patlaması / Orhan Koloğlu. — 1. bsk. — İstanbul : Bas-Haş, 2005. 190 s. : res. ; 21 cm. ISBN 9759735792 (A.VI/8725).*
- Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis Musées Royaux d'Art et d'Histoire : overzicht van de activiteiten aperçu des activités : 10.2003-10.2004. — Brussel : Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 2005. 119 s. : rnk. res. ; 30 cm. (B.I/3565).*
- The Koran : critical concepts in islamic studies / ed. by Colin Turner. — 1. published. — London : Routledge Curzon, 2004. 4 c. ; 24 cm. — (Critical Concepts in Islamic Studies) ISBN 0415311918 (tk.) (A.VI/8612).*
- Korkud edebiyatı : bedii eserler / tertib edeni ve redaktoru Tofik Hacıyev. — Bakı : Önder Neşriyyat, 2004. 366 s. ; 21 cm. ISBN 9952416058 (A.VI/8938).*
- KORUSENKO, M. A. : *Pogrebalniy obryad Tyurkskogo naseleniya nizovev p. Tara v XVII-XX vv. : opit analiza strukturi i soderjaniya / M. A. Korusenko. — Moskva : Novosibirsk NAUKA, 2003. 192 s. ; 25 cm. — (Etnografo-Arheologičeskie Kompleksi. Problemi Kulturi i sotsiuma ; tom 7) ISBN 5020304506 (A.VI/8384).*
- KOUSHA, MAHNAZ : *Voices from Iran : the changing lives of Iranian women / Mahnaz Kousha. — New York : Syracuse University Press, 2002. x, 244 s. ; 23 cm. ISBN 0815629818 (A.VI/8756).*
- KÖKSAL, OSMAN : *Divan-ı Harb-i Örfler : 1877-1922 : Tarihsel süreci içinde bir özel yargı organı olarak / haz. Osman Köksal. — 1996. x, 159, [8] y. ; 30 cm. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı-Doktora tezi. (B.I/3450).*
- KÖSE, OSMAN : *Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde bir kriz : Hacı David Vapur Kumpanyası Boykotu (1911) / Osman Köse. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 461-482 ss. ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayrıbasım. (A.VI/8847).*
- Köy Enstitüleri gerçeği / derleyen Nedim Menekşe. — İzmir : [yayl.y.], 2005. 528 s. ; 27 cm. (B.I/3540).*
- Krasnaya kniga Kazahstana = The red data book of Kazakstan = Kazakstan kızıl kitabı. — Almatı : Konjik, 1996. ... c. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 5766733151 ISBN 5766738943 (tk.) (B.I/3403).*

- KREDIAN, ARMIN ALBERT : *The Armenian community in Egypt during World War I* / haz. Armin Albert Kredian. — 1997. xi, 212 s. ; 30 cm. The American University in Cairo. School of Humanities and Social Sciences-Master. (B.I/3443).
- KURZ, OTTO : *Sultan için bir saat : Yakındoğu'da Avrupa saat ve saatçileri* / Otto Kurz ; çev. Ali Özdamar ; Latince metinlerin çev. Erendiz Özbayoğlu ; yay. haz. Doğan Gündüz. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2005. 136 s. : res. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 79. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 32) ISBN 9758704818 (A.VI/8499).
- KUYUMJIAN, RITA SOULAHIAN : *Archeology of Madness : Komitas, portrait of an Armenian icon* / Rita Soulahian Kuyumjian. — 2. ed. — Princeton ; New Jersey : Gomidas Institute, 2001. xiii, 241 s. : res., 1 katl. hrt. ; 24 cm. ISBN 1903656109 (A.VI/8833).
- KUZU, VANER : *Tarih'in bir felsefe problemi olarak ortaya çıkışı ve tarih'in felsefi kurgularında öncüllerin rolü* / haz. Vaner Kuzu. — 1998. iv, 51 y. ; 30 cm. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3516).
- KÜÇÜK, MURAT : *Türkolojinin Güney Azerbaycan'daki önemli temsilcisi Dr. Cevat Heyet ve eserleri* / Murat Küçük. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2003. 11-44 ss. ; 23 cm. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi sayı 15 Bahar 2003'ten ayırabasıım. (A.VI/8532).
- KÜÇÜK, YALÇIN : *21 yaşında Fatih* / Yalçın Küçük ; ed. M. Fatih Topaloğlu ; yay. haz. Pınar Güven. — 1. bsk. — Ankara : Elips Kitap, 2005. 302 s. ; 22 cm. — (Elips Kitap ; 100) ISBN 9758971530 (A.VI/8502).
- KÜÇÜKKÖY, İRFAN : *Mücadele Birliği : bir uyanışın anatomisi* / İrfan Küçükköy. — Konya : [yayl.y.], 2005. 488 s. : res. ; 22 cm. (A.VI/8912).
- KÜNZLER, JAKOB : *Im lande des Blutes und der Tränen : Erlebnisse in Mesopotamien während des Weltkrieges (1914-1918)* / Jakob Künzler. — 2. Aufl. — Zürich : Chronos, 2004. 198 s. : res., 1 hrt. ; 23 cm. ISBN 3905313065 (A.VI/8926).
- KÜRKMAN, GARO : *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni ressamlar : 1600-1923* / Garo Kürkman ; yay. haz. Selmin Kangal ; fotoğraflar Bahadır Taşkın. — İstanbul : Matüsalem, 2004. 2 c. : rnk. res. ; 32 cm. ISBN 975920150X (tk.) (B.I/3486).

- LAKE, [HENRY] ATWELL, SIR, 1808-1881 : *Narrative of the defence of Kars : historical and military* / [Henry] Atwell Lake [Sir, 1808-1881]. — East Sussex : The Naval & Military Press, [2004?]. xx, 344, [2] s. : res., pl. ; 23 cm. (A.VI/8678).
- LAMARTINE, A. DE : *Türkiye tarihi* / A. de Lamartine ; haz. M. R. Uzmen. — [y.y.] : Kervan Kitapçılık, [t.y.]. 7 c. ; 19 cm. — (Tercüman 1001 Temel Eser ; 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44) A.IV/7917).
- LANDAU, JACOB M. : *Bibliography of published works* / Jacob M. Landau. — Jerusalem : [yay.y.], 2004. 35 s. ; 22 cm. (A.VI/8462).
- LATKA, JERZY S. : *Sulejman II wspanialy* / Jerzy S. Latka. — Warszawa : Dom Wydawniczy Bellona, 2004. 200 s. ; 20 cm. — (Miniatury Historyczne) ISBN 8311098255 (A.VI/8436).
- Law and education in medieval islam : studies in memory of Professor George Makdisi* / ed. by Joseph E. Lowry, Devin J. Stewart, Shawkat M. Toorawa. — [y.y.] : E. J. W. Gibb Memorial Trust, 2004. xiv, 194 s. ; 25 cm. ISBN 0906094518 (A.VI/8839).
- Lettres édifiantes et curieuses des jésuites du Levant* / choisies et présentées par Isabelle Vissière, Jean-Louis Vissière. — Paris : Éditions Desjonquères, 2004. 216 s. ; 21 cm. ISBN 2843210623 (A.VI/8669).
- LEWIS, BERNARD : *Osmanlı hâkimiyetine girmesinden hemen sonra Dimaşk'tan bahseden bir Yahudi kaynak* / Bernard Lewis ; çev. Nuh Arslantaş. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 561-568 ss. ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayrışım. (A.VI/8851).
- LIBERA, ALAIN DE : *Ortaçağ felsefesi* / Alain de Libera ; çev. Ayşe Meral. — İstanbul : Litera, 2005. 480 s. ; 24 cm. — (Litera Yayıncılık ; 15. Ortaçağ Felsefesi ; 1) ISBN 9756329130 (A.VI/8892).
- Lider Türkiye Partisi* : program 30 Ağustos 2001. — Ankara : Lider Türkiye Partisi, 2001. 10, 19 s. ; 21 cm. (A.VI/8472).
- Litvanya ülke raporu*. — Ankara : TİKA, 2001. x, 110 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 9757307610 (A.VI/8856).
- LORY, BERNARD : *Les Balkans : de la transition post-Ottomane a la transition post-communiste* / Bernard Lory. — 1. éd. — İstanbul :

- Isis, 2005. 435 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 80) ISBN 9754282919 (A.VI/8656).
- LOTI, PIERRE : *Can çekişen Türkiye* / Pierre Loti ; ed. M. Fatih Topaloğlu ; yay. haz. Cengizhan Orakçı. — 1. bsk. — Ankara : Elips Kitap, 2004. 182 s. ; 21 cm. — (Elips Kitap ; 49) ISBN 9758971018 (A.VI/8514).
- “MDHP” “*Milli Demokrat Halkın Partisi*” tüzüğü. — [y.y.] : Milli Demokrat Halkın Partisi, [200?]. 48 s. ; 27 cm. (B.I/3437).
- MACLEOD, JENNY : *Gelibolu'nun öteki yüzü* / Jenny Macleod ; Türkçesi Sinem Hoccoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Güncel, 2005. 311 s. ; 21 cm. — (Güncel yayıncılık ; 227. Açık Tarih ; 01) ISBN 975611701X (A.VI/8901).
- MAHMUT SABİT : *Tarih-i silistre* / Mahmut Sabit. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.] 1 CD-ROM. (CD/52).
- MAISCHATZ, THOMAS : *Neandreaia untersuchungen zur Bebauung und stadtentwicklung* / Thomas Maischatz. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2003. ix, 109, 63 s. : tafel ; 28 cm. + 2 katl. pl. — (Asia Minor Studien ; 40) ISBN 3774930309 (B.I/3409).
- MAJD, MOHAMMAD GHOLI : *The great famine and genocide in Persia, 1917-1919* / Mohammad Gholi Majd. — Lanham : University Press of America, 2003. 157 s. ; 23 cm. ISBN 0761826335 (A.VI/8524).
- MAJDALAWI, FAROUK S. : *Islamic administration under Omar Ibn Al-Khattab* / Farouk S. Majdalawi. — 1. published. — Amman : Majdalawi Masterpieces, 2002. xiii, 253 s. : hrt., res. ; 22 cm. ISBN 9957030132 (A.VI/8753).
- MALEK, JAROMIR : *Egypt : 4000 years of art* / Jaromir Malek. — 1. published. — London : Phaidon Press, 2003. 376 s. : rnk. res. ; 25 cm. ISBN 0714842001 (A.VI/8448).
- Maliye teşkilatı ve görevleri mevzuatı : Osmanlı'dan günümüze*. — Ankara : Maliye Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, 1998. 2 c. ; 24 cm. — (Maliye Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü sayı ; 1998/1) (A.VI/8924).
- MANGO, ANDREW : *Türkiye ve Türkler : 1938'den günümüze* / Andrew Mango ; Türkçesi Füsun Doruker. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2005. 295 s. ; 20 cm. ISBN 9751410185 (A.VI/8509).

- MANSEL, ARİF MÜFİD : *Side. 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları* / Arif Müfid Mansel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1978. 1 CD-ROM. — (Türk Tarih Kurumu yayınları ; V. Seri-Sa. 33. Antalya Bölgesinde Araştırmalar ; 10) (CD/73).
- MANSILLA, PAULINO TOLEDO : *Descripciones Hispanoamericanas de Estambul en el Imperio Otomano* / Paulino Toledo Mansilla. — 1. ed. — Ankara : Embajada de Chile en Turquía, 2004. 191, [16] s. : res. ; 23 cm. ISBN 9759457431 (A.VI/8552).
- MARASHLIAN, LEVON : *Politics and demography : Armenians, Turks and Kurds in the Ottoman Empire* / Levon Marshlian. — Cambridge : Zoryan Institute, 1991. 152 s. ; 21 cm. — (Zoryan Institute Special Report ; 4) ISBN 0916431304 (A.VI/8806).
- MARMARA, RINALDO : *Le registre du bagne : de Constantinople* / Rinaldo Marmara. — Montpellier : Université Montpellier III, [2004]. 101 s. ; 21 cm. — (Collection "Grécité, ISSN 1250-6133 ; 5) ISBN 284269631X (A.VI/8681).
- MAUL, STEFAN M. : *Zukunftsbewältigung : eine untersuchung altorientalischen Denkens anhand der Babylonisch-Assyrischen Löserituale (Namburbi)* / Stefan M. Maul. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1994. xxii, 555 s. ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 18) ISBN 3805316186 (C/673).
- MAVIŞ, FERMANİ : *Mönü planlama tekniği* / Fermani Maviş. — Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, 2005. viii, 228 s. ; 24 cm. — (Anadolu Üniversitesi yayınları ; 1614. Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu yayınları ; 7) ISBN 975060329X (A.VI/8794).
- MAZICI, NURŞEN : *ABD'nin Güney Kafkasya politikası olarak Ermenistan sorunu : 1919-1921* / Nurşen Mazıcı ; genel yay. yönetmeni Muharrem Kaşıtoğlu. — İstanbul : Pozitif, 2005. 160 s. : 1 hrt. ; 21 cm. ISBN 975646111X (A.VI/8711).
- MCCRUM, MICHAEL : *The man Jesus : fact and legend* / Michael McCrum. — 1. published. — London : Janus Publishing Company, 1999. xiv, 145 s. ; 21 cm. ISBN 1857564529 (A.VI/8605).
- MCGOWAN, BRUCE : *A man of the world : Vienna to Istanbul : a historical novel* / Bruce McGowan. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 2005. 360 s. ; 21 cm. ISBN 9754282854 (A.VI/8654).

- el-MECÛSÎ, ALÎ B. EL-ABBÂS : *Kâmilu's-sinaati't-tibbiyye = The complete medical art* / Alî b. el-Abbâs el-Mecûsi. — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmîyye, 1985. 2 c. 3 c.'te. ; 24 cm. — (Silsile C. Uyûnu't-Turâs el-Mucelled = Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Series C Facsimile Editions ; 16,1, 16,2, 16,3) (A.VI/8637).
- MEDDEB, ABDELWAHAB : *İslamın hastalığı* / Abdelwahab Meddeb ; Fransızcadan çev. Haldun Bayrı ; yay. haz. Müge Gürsoy Sökmen, Bülent O. Doğan. — 1. bs. — İstanbul : Metis, 2005, c2002. 198 s. ; 20 cm. ISBN 9753425015 (A.VI/8577).
- MÉDITERRANÉES. CONGRÈS (1 : 1992 : PARIS) : *Permanences de l'antiquité? : [actes de la première journée d'études de l'association Méditerranée, tenu à l'UFR de droit Paris X, le 13 Novembre 1992]*. — Nanterre : Association Méditerranée, 1994. 137 s. ; 24 cm. — (Méditerranées, ISSN 1259-1874 ; 1) (A.VI/8430).
- MEEKER, MICHAEL E. : *Social practice and political culture in the Turkish Republic* / Michael E. Meeker. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 2004. 368 s. ; 24 cm. — (Analecta Isisiana ; 78) ISBN 9754282866 (A.VI/8657).
- MEHEMMEDHESEN HAN ETİMADÜSSELTENE, 1843-? : *Heyrati-Hesan (gözeller serveti)* / Mehemedhesen Han Etimadüsseltene [1843-?]. — Bakı : Nurlan, 2003. 103 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8690).
- MEHMET CAVİD BEY : *Zindandan mektuplar* / Mehmet Cavid Bey. — Ankara : Liberte, 2005. 208, [4] s. : res. ; 19 cm. — (Liberte yayınları ; 111) ISBN 9756877944 (A.VI/8530).
- MEINARDUS, OTTO F. A. : *Two thousand years of coptic christianity* / Otto F. A. Meinardus. — 1. paperback ed. — Cairo ; New York : The American University in Cairo Press, 2002. viii, 344 s. ; 23 cm. ISBN 9774247574 (A.VI/8748).
- MEMİŞ, EKREM : *Tarih metodolojisi* / Ekrem Memiş. — 4. bsk. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2005. x, 298 s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 114. Tarih ; 15) ISBN 9758867261 (A.VI/8566).

- MEMİŞ, EKREM : *Troya ve Troyalılar : Troyalılar Türk müdür? / Ekrem Memiş.* — 1. bsk. — Konya : Çizgi Kitabevi, 2005. xii, 190 s. ; 22 cm. — (Çizgi Kitabevi yayınları ; 113. Bilim-Toplum-Siyaset ; 14) ISBN 9758867253 (A.VI/8559).
- MERAL, İBRAHİM : *Mütareke'den Cumhuriyet'e (30 Ekim 1918-29 Ekim 1923) azınlıkların sosyal, ekonomik, demografik yapısı ve dış ülkelerle olan ilişkileri / haz. İbrahim Meral.* — 1998. xiv, 453, [10] y. ; 30 cm. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-Doktora tezi. (B.I/3441).
- METİN, HALİL : *Türkiye'nin siyasi tarihinde Ermeniler ve Ermeni olayları / Halil Metin.* — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 2001. 192 s. ; 24 cm. — (Milli Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2437. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 621. Düşünce Eserleri dizisi ; 20) ISBN 9751106710 (A.VI/8922).
- METİN, HALİL : *Türkiye'nin siyasi tarihinde Ermeniler ve Ermeni olayları / Halil Metin.* — Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1992. 192 s. ; 23 cm. — (Milli Eğitim Bakanlığı yayınları ; 2437. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi ; 621. Araştırma-İnceleme ; 32) ISBN 9751106710 (A.VI/8923).
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RUMÎ : *Dîvân-i kebîr / Mevlânâ Celâleddîn Rumi* ; translated by Nevit Oğuz Ergin. — 1. printing. — [Ankara] ; California : Ministry of Culture Publications of the Republic of Turkey ; Echo, 1995-2003. ... c. ; 23 cm. — (Ministry of Culture publications of the Republic of Turkey ; 1725, 1761, 1812, 1854, 1949, 2082, 2083, 2228, 2229, 2230, 2356, 2357, 2533, 2534, 2535, 2757, 2758, 2759, 2760) ISBN 9751715059 (tk.) (A.VI/3732).
- MICHALOPOULOS, DEMETRES : *Oi Tsakones e Tsakonia kai o poumanikos klados the Oikogeneias Trochane / Demetres Michalopoulos.* — [y.y.] : [yayl.y.], 2003. 81-98 ss. ; 24 cm. Chronika Ton Tsakonon tomos ie Atheai 2004-2005 praktika e tsakonikou sunedriou 26-28 Septembriou 2003'den ayırbaşım. (A.VI/8597).
- MICHALOPOULOS, DIMITRIS : *Apostol Arsachi / Dimitris Michalopoulos.* — [y.y.] : Editura Academiei Române, [2002?]. 139-158 ss. ; 24 cm. Revue Roumaine d'histoire tomes XL-XLI (2001-2002)'den ayırbaşım. (A.VI/8431).
- MICHALOPOULOS, DIMITRIS : *Attitudes parallèles : Éleuthérios Vénisélos et Take Ionescu dans la granda guerre / Dimitris Michalopoulos ;*

préface de G. K. Stefanakis. — Athènes : [yayl.y.], 2004. 32 s. ; 24 cm. ISBN 960884570X (A.VI/8432).

MICHEL, FRÈRE ANGE : *Histoire de Saint-Joseph* / Frère Ange Michel. — 1. ed. — İstanbul : Fondation Educative du Lycée Saint-Joseph, 2003. ... c. : res. ; 29 cm. ISBN 9759224208 (B.I/3497).

MICHEL, FRÈRE ANGE : *Saint-Joseph'in öyküsü* / Frère Ange Michel ; çev. Demir Alp Serezli ; yay. haz. Mehmet Avni Arıdurdu. — 1. bsk. — İstanbul : Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, 2002. ... c. : res. ; 29 cm. ISBN 9759256401 (B.I/3496).

MIGLUS, PETER A. : *Städtische Wohnarchitektur in Babylonien und Assyrien* / Peter A. Miglus. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1999. xxiii, 352, 113 s. : tafel ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 22) ISBN 3805324723 (C/672).

Milli Demokrat Halkın Partisi : diyalektik. — [y.y.] : Milli Demokrat Halkın Partisi, [200?]. 40 s. ; 27 cm. (B.I/3438).

Milli Demokrat Halkın Partisi : milli mutabakat programı. — [y.y.] : Milli Demokrat Halkın Partisi, [200?]. 24 s. ; 27 cm. (B.I/3439).

Milli Demokrat Halkın Partisi : parti programı. — [y.y.] : Milli Demokrat Halkın Partisi, [200?]. 121 s. ; 27 cm. (B.I/3436).

Millî Nizam Partisi : program ve tüzük. — [y.y.] : Millî Nizam Partisi, [19?]. 62 s. ; 21 cm. (A.VI/8476).

MIRAK-WEISSBACH, MURIEL : *True justice requires the end of geopolitics : the Armenian genocide* / Muriel Mirak-Weissbach. — [y.y.] : [yayl.y.], 2005. 58-65 ys. ; 30 cm. Executive Intelligence Review (EIR) XXXII, 18, May 6 (2005)'den ayırbasım. (B.I/3521).

Mirovospriyatie i samosoznanie Russkogo obtşestva XI-XX vv. : sbornik statey / redaksionnaya kollegiya L. N. Puşkarev. — Moskva : İstitut Rossiyskoy İstorii, 1994. 206 s. ; 20 cm. ISBN 5201005926 (A.VI/8382).

Moğolistan'daki Türk anıtları projesi 2003 yılı çalışmaları = The project of the Turkish monuments in Mongolia, 2003 studies. — Ankara : TİKA = TICA, 2005. x, 220 s. : res. (kimi rnk.), 4 katl. pl. ; 24 cm. — (TİKA yayınları ; 79 = TICA ; 79) ISBN 9751937086 (A.VI/8858).

Mohammad Mosaddeq and the 1953 coup in Iran / ed. by Mark J. Gasiorowski, Malcolm Byrne. — 1. ed. — New York : Syracuse University Press, 2004. xxi, 360 s. ; 24 cm. — (Modern Intellectual

- and Political History of the Middle East) ISBN 0815630182 (A.VI/8757).
- MOLEN, RAMI VAN DER : *An analytical concordance of the verb, the negation and the syntax in Egyptian coffin texts / Rami van der Molen.* — Leiden : Brill, 2005. 2 c. ; 24 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The near and Middle East, ISSN 0169-9423 ; 77) ISBN 9004142134 (tk.) (A.VI/8433).
- Molla Nesreddin İetifeleri / tertib edeni ve önsözün müellifi Memmedhüseyn Tehmasib ; redaktoru Hemid Araslı.* — Bakı : Önder Neşriyyat, 2004. 302 s. ; 21 cm. ISBN 9952416120 (A.VI/8937).
- Mongols, Turks and others : Eurasian Nomads and the Sedentary World / ed. Reuven Amitai, Michal Biran.* — Leiden : Brill, 2005. xx, 550 s. : res., hrt. ; 24 cm. — (Brill's Inner Asian Library, ISSN 1566-7162 ; 11) ISBN 9004140964 (A.VI/8810).
- MORGENTHAU, HENRY : *Çanakkale : devler ülkesinde devler savaşı / Henry Morgenthau, Aubrey Herbert.* — İstanbul : Ataç, 2005. 189 s. ; 21 cm. — (Ataç yayınları Anı-Tarih ; 1) ISBN 9756205075 (A.VI/8903).
- Mountain Jews : customs and daily life in the Caucasus / ed. by Liya Mikdash-Shamailov.* — Jerusalem : The Israel Museum, 2002. (160 s. : res. (çoğu rnk.) ; 27 cm. ISBN 9652783153 (B.I/3487).
- MOUTAFCHIEVA, VERA P. : *Agrarian relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th centuries / Vera P. Moutafchieva.* — Boulder : East European Monographs, 1988. xiii, 245 s. ; 22 cm. — (East European Monographs ; 251) ISBN 0880331488 (A.VI/8488).
- MOUTAFTCHIEVA, VERA : *L'anarchie dans les Balkans a la fin du XVIIIe siècle / Vera Moutaftchieva.* — İstanbul : Isis, 2005. 360 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 36) ISBN 9754282951 (A.VI/8652).
- Mubadele : an Ottoman-Russian exchange of Ambassadors / annotated and translated by Norman Itzkowitz, Max Mote.* — Chicago : The University of Chicago Press, 1970. x, 261 s. ; 23 cm. ISBN 0226388042 (A.VI/8479).
- Muhammad Ibn Zakariya Ar-Razi : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann

- Wolfgang Goethe University, 2002. (2 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ; 73, 74) ISBN 3829870809 (tk.) (A.VI/8963).
- MUHAMMED BİN MAHMÛD-I ŞİRVÂNÎ : *Mürşid : göz hastalıkları : inceleme-metin-dizin-sözlük* / Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî ; [haz.] Ali Haydar Bayat, Necdet Okumuş. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. 546 s. ; 24 cm. — (Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 302. Kaynak Eserler dizisi ; 8) ISBN 9751617227 (A.VI/8458).
- Muqarnas : an annual on the visual culture of the Islamic world : essays in honor of J. M. Rogers* / guest ed. Doris Behrens-Abouseif, Anna Contadini ; ed. Gülru Necipoğlu ; founding ed. Oleg Grabar. — Leiden : Brill, 2004. xii, 382 s. : res. ; 28 cm. — (Muqarnas, ISSN 0732-2992 ; vol. 21) ISBN 9004139648 (B/9234-21).
- MUSEVİ LARİ, SEYYİD MUÇTEBA : *İslam ve batı medeniyeti* / Seyyid Muçteba Musevi Lari ; çev. İsmail Bendiderya ; edit ve redakte Şadman Eroğlu. — [Kum] : [yayl.y.], [200?]. 457 s. ; 22 cm. (A.VI/8551).
- MUTAHHAR B. EBİ TALİB : *Miftah ü'l-edeb* / Mutahhar b. Ebi Talib. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (CD/53).
- MUTLU, ŞAMİL : *Osmanlı Devleti'nde misyoner okulları* / Şamil Mutlu. — İstanbul : Gökkuşbu, 2005. 472 s. : res. ; 24 cm. — (Türk Tarihi dizisi ; 4) ISBN 9756223154 (A.VI/8741).
- MÜZİK KONGRESİ (1 : 1988 : ANKARA) : *1. Müzik kongresi : bildiriler-sorular-cevaplar : Ankara 14-18 Haziran 1988* / Müzik Kongresi (1 : 1988 : Ankara). — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 1988. 618 s. ; 26 cm. ISBN 9751703115 (B.I/3535).
- NABAVİ, NEGİN : *Intellectuals and the state in Iran : politics, discourse and the dilemma of authenticity* / Negin Nabavi. — Gainesville : University Press of Florida, 2003. ix, 221 s. ; 24 cm. ISBN 0813025907 (A.VI/8749).
- NAGATA, YUZO : *Bir âyânın doğuşu : Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya ait belgeler* / Yuzo Nagata, Feridun M. Emecen. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 1-72 ss. ; 27 cm. Belgeler XXV, 29 (2004)'den ayırması. (B.I/3475).

- NAĞISOYLU, MÖHSÜN : *Orta esrlerde Azerbaycan'da tercüme seneti / Möhsün Nağısoylu*. — Bakı : Elm, 2000. 262 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) ISBN 5806612023 (A.VI/8694).
- NAĞIYEVA, CENNET : *Azerbaycanda Nevai / Cennet Nağıyeva*. — Bakı : "Tural-e" Neşriyyat-Poligrafiya Merkezi, 2001. 262 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8693).
- NALBANTOĞLU, MUHİDDİN : *Mareşal Fevzi Çakmak : Türk kahramanları / Muhiddin Nalbantoğlu*. — İstanbul : Kalem, 1981. 79 s. ; 19 cm. (A.VI/8465).
- NAMIK KEMAL : *Osmanlı modernleşmesinin meseleleri : siyaset / hukuk / din / iktisat / matbuat : bütün makaleler / Namık Kemal ; haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara*. — 1. bs. — İstanbul : Dergâh, 2005. ... c. ; 24 cm. — (Dergâh yayınları ; 297. Çağdaş Türk Düşüncesi ; 38) ISBN 9756611952 (A.VI/8491).
- NAMIK KEMAL : *Osmanlı târihi / Namık Kemal ; bugünkü Türkçeye dönüştüren Mücahit Demirel ; redaktör Ahmet Nuri Yüksel*. — İstanbul : Bilge Kültür Sanat, 2005. 2 c. : res. ; 22 cm. — (Yayın no ; 147, 148) ISBN 9756316489 (A.VI/8716).
- NASRABADİ, BEHZAD MOFİDİ : *Untersuchungen zu den bestattungssitten in Mesopotamien in der ersten hälfte des ersten jahrtausends V. Chr. / Behzad Mofidi Nasrabadi ; Arabische übersetzung Hala Attoura*. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1999. xxi, 280, 31 s. : tafel ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 23) ISBN 3805325509 (C/669).
- La nécropole Romaine de Puppit / sous la direction de Aïcha Ben Abed, Marc Griesheimer ; avec les contributions de Paul Bailet... [et al.]*. — Rome : École Française de Rome, 2004. 242 s. : res. ; 24 cm. — (Collection de l'École Française de Rome, ISSN 0223-5099 ; 323) ISBN 2728306915 (A.VI/8537).
- Le néolithique de Chypre : actes du colloque international organisé par le Département des Antiquités de Chypre et l'École Française d'Athènes : Nicosie 17-19 Mai 2001 / éd. par Jean Guilaine, Alain Le Brun ; avec la collaboration d'Odile Daune-Be Brun*. — Athènes : École Française d'Athènes, 2003. xx, 431 s. : pl. ; 24 cm. — (Bulletin

- de Correspondance Hellénique. Supplément ; 43) ISBN 2869581440 (A.VI/8540).
- NESİREDDİN TUSİ, HACE [EBU-CÂFER MUHAMMED B. HASAN], 1201-1274 : *Adabül-müteellimin (telebelik medeniyeti)* / Hâce [Ebu-Câfer Muhammed b. Hasan] Nesireddin Tusi [1201-1274] ; Ereb dilinden tercüme eden Kamandar Şerifli ; redaktoru Memmed Adilov. — Bakı : Nurlan, 2002. 19 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8698).
- NESİREDDİN TUSİ, HACE [EBU-CÂFER MUHAMMED B. HASAN], 1201-1274 : *Övsafü'l-eşraf (şerafet sahiblerinin vesfi)* / Hâce [Ebu-Câfer Muhammed b. Hasan] Nesireddin Tusi [1201-1274]. — Bakı : Nurlan, 2002. 33 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8697).
- NESİREDDİN TUSİ, HACE [EBU-CÂFER MUHAMMED B. HASAN], 1201-1274 : *Si fesi (otuz fesil)* / Hâce [Ebu-Câfer Muhammed b. Hasan] Nesireddin Tusi [1201-1274] ; Fars dilinden tercüme eden Kamal Abdullayev ; redaktoru Memmed Adilov. — Bakı : Nurlan, 2002. 29 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8696).
- NESİREDDİN TUSİ, HACE [EBU-CÂFER MUHAMMED B. HASAN], 1201-1274 : *Tezkire (ağazü encam) (mebde ve mead)* / Hâce [Ebu-Câfer Muhammed b. Hasan] Nesireddin Tusi [1201-1274] ; çev. Emirşah Emirehmedov ; redaktor Memmed Adilov. — Bakı : Nurlan, 2002. 70 s. ; 20 cm. — (Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Mehemmed Füzuli Adına Elyazmalar İnstitutu) (A.VI/8699).
- Neue forschungen zu Ionien. Fahri Işık zum 60. Geburtstag gewidmet /* hrsg. von Elmar Schwertheim, Engelbert Winter. — Bonn : Dr. Rudolf Habelt, 2005. ix, 173, 13 s. : res. ; 28 cm. — (Asia Minor Studien ; 54) ISBN 3774933685 (B.I/3564).
- NEZİROĞLU, İRFAN : *Türkiye'de askeri müdahaleler ve basın : 1950-1980 /* İrfan Neziroğlu. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 2003. 208 s. ; 20 cm. ISBN 9758305212 (A.VI/8774).
- Nizam Partisi : program ve tüzüğü : kuruluş 1977.* — Ankara : Nizam Partisi, [19??]. 27 s. ; 21 cm. (A.VI/8475).

- Novgorodskiy istoričeskiy sbornik / redaktsionnaya kollegiya V. L. Yanin.*
— Sankt-Peterburg : [yayl.y.], 1999. 392 s. : res. ; 22 cm. —
(Novgorodskiy istoričeskiy sbornik ; 7(17)) ISBN 5860071574
(A.VI/8421).
- OIKONOMIDES, NICOLAS : *Social and economic life in Byzantium /*
Nicolas Oikonomides ; ed. by Elizabeth Zachariadou. — Hampshire :
Ashgate Variorum, 2004. xiv, 394 s. ; 23 cm. — (Variorum Collected
Studies series ; CS799) ISBN 0860789314 (A.VI/8611).
- OLAMİ, YA'AQOV : *Archaeological survey of Israel : map of Yagur (27) /*
Ya'aqov Olami, Shlomo Sender, Eldad Oren. — Jerusalem : Israel
Antiquities Authority, 2004. 72, 102 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt.
ISBN 9654061708 (A.VI/8798).
- OLSON, ROBERT : *Türkiye-İran ilişkileri, 1979-2004 : devrim, ideoloji,*
savaş, darbeler ve jeopolitik / Robert Olson ; çev. Kezban Acar. — 1.
bsk. — Ankara : Babil, 2005. xviii, 257 s. ; 24 cm. — (Babil ; 26.
Güncel ; 16) ISBN 9756360267 (A.VI/8497).
- O'na gelenler... : Anıtkabir Şeref Defteri'nden seçkiler.* — 1. bs. — Ankara
: Türk Demokrasi Vakfı ; Horhor Yayıncılık ; Rana Cabbar, [200?].
478 s. : res. ; 31 cm. (B.I/3459).
- Optics : texts and studies /* collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in
collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid
Benfeghoul. — Frankfurt am Main : Institute for the History of
Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University,
2001. 3 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of
Arabic-Islamic Science. Natural Sciences in Islam, ISSN 1617-1713 ;
32, 33, 34) ISBN 3829870396 (tk.) (A.VI/8955).
- ORAN, BASKIN : *Türkiye'de azınlıklar : kavramlar, teori, Lozan, iç*
mevzuat, içtihat, uygulama / Baskın Oran. — gnlş. bsk. — İstanbul :
İletişim, 2004. 253 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1053. Baskın
Oran Bütün Eserleri ; 3) ISBN 975050299X (A.VI/8519).
- ORDUBADİ, MEMMED SEİD : *Ganlı iller : 1905-1906-cı illerde Gafkazda baş*
veren Ermeni-müselman davasının tarihi / Memmed Seid Ordubadi ;
eseri ereb elifbasından çev. Ekrem Bağirov. — Bakı : Garabağa Halg
Yardımlı Komitesi, 1991. 140 s. ; 21 cm. — (Garabağa Halg Yardımlı
Komitesi) ISBN 5556006105 (A.VI/7950).

- Orta Asya'dan esintiler / haz. Tayfun Atmaca ; fotoğraflar I. Vvedenski... [et al.]. — Ankara : TİKA, 2003. 164 s. : res. ; 31 cm. — (TİKA yayınları ; 70) ISBN 9751935016 (B.I/3527).
- Osmanlı arkeolojisi* / ed. Uzi Baram, Lynda Carroll ; çev. Bilgi Altınok ; yay. haz. Hülya Hatipoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2004. 300 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 74. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 28) ISBN 9758704753 (A.VI/8518).
- Osmanlı belgelerinde Çanakkale Muharebeleri* / proje yöneticisi Yusuf Sarıncay ; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer ; yay. haz. Muzaffer Albayrak... [ve başk.]. — [İstanbul] : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005. ... c. ; 25 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu ; 71) ISBN 9751936926 (tk.) ISBN 9751936934 (1.c.) (A.VI/8816-1).
- Osmanlı-Rus ilişkileri tarihi : Ahmed Câvid Bey'in müntehabâtı* / haz. Adnan Baycar. — İstanbul : Yeditepe, 2004. 805 s. ; 24 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 11. İnceleme Araştırma dizisi ; 07) ISBN 9756480165 (A.VI/8585).
- OTAY, OĞUZ : *Efendi kaptan kurtar bizi! : Mesudiye Zırhlısı : Osmanlı'nın son 40 yılının tanığı : 1874-1914* / Oğuz Otay ; yay. haz. Kansu Şarman. — İstanbul : Denizler Kitabevi, 2005. 352 s. ; 24 cm. ISBN 9759867737 (A.VI/8573).
- The Ottoman State and societies in change : a study of the nineteenth century Temettuat registers* / ed. by Kayoko Hayashi, Mahir Aydın. — London : Kegan Paul, 2004. xi, 264 s. ; 24 cm. — (Islamic Area Studies ; 5) ISBN 0710308019 (A.VI/8039).
- ÖNSOY, RİFAT : *Türkiye'deki Almanya 1914-1918 : Almanya'nın Türkiye'deki kültürel etkinliği ve Robert Bosch* / Rifat Önsoy. — 1. bsk. — Ankara : Atlas, 2004. 128 s. ; 21 cm. — (Atlas yayınları. İnceleme/Araştırma dizisi ; 5) ISBN 9759515873 (A.VI/8006).
- ÖZDEMİR, H. AHMET : *Moğol istilâsı ve Abbâsî Devleti'nin yıkılışı : Cengiz ve Hülâgû dönemleri (612-656/1216-1258)* / H. Ahmet Özdemir. — İstanbul : İz, 2005. 335 s. ; 21 cm. — (İz Yayıncılık ; 455. İnceleme Araştırma dizisi ; 124) ISBN 975355592X (A.VI/8907).

- ÖZDEMİR, HİKMET : *1960'lar Türkiyesinde sol Kemalizm : Yön Hareketi / Hikmet Özdemir.* — İstanbul : İz, 1993. 381 s. ; 19 cm. — (İz Yayıncılık ; 73. Çağdaş Sorunlar dizisi ; 1. Hikmet Özdemir Tüm Eserleri ; 1) ISBN 9753550634 (A.VI/8874).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ordunun olağandışı rolü : Türkiye örneği / Hikmet Özdemir.* — İstanbul : İz, 1994?. 463 s. ; 19 cm. ISBN 9753550677 (A.VI/8872).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Salgın hastalıklardan ölümler : 1914-1918 / Hikmet Özdemir.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 444 s. : res. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; XVI. Dizi-Sa. 104) ISBN 9751617669 (A.VI/8615).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Tarih ve politika : bir arayışın notları / Hikmet Özdemir.* — İstanbul : İz, 1995?. 383 s. ; 19 cm. ISBN 9753551290 (A.VI/8873).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Toplumsal uzlaşma / Hikmet Özdemir ; yay. koordinatörü Kerametün Arslan.* — Ankara : Özçelik-İş Sendikası, 1995. 204 s. ; 20 cm. — (Özçelik-İş Sendikası Eğitim yayınları no ; 9. Eğitim Seminerleri dizisi ; 6) (A.VI/8920).
- ÖZDEMİR, HİKMET : *Türkiye Cumhuriyeti'nde rejim ve asker ilişkisi üzerine bir inceleme / Hikmet Özdemir.* — İstanbul : İz, 1989?. 360 s. ; 19 cm. ISBN 9753550642 (A.VI/8875).
- ÖZEMRE, AHMED YÜKSEL : *Akademik yıllarım : 1958-1984 / Ahmed Yüksel Özemre.* — 1. bsk. — İstanbul : Boğaziçi, 2004. 480, [24] s. : res. ; 22 cm. ISBN 9754512116 (A.VI/8498).
- ÖZER, İLBEYİ : *Avrupa yolunda batılılaşma ya da batılılaşma : İstanbul'da sosyal değişimler / İlbeyi Özer ; yay. danışmanı Adullah Şahin ; yay. ed. Burak Fazıl Çabuk ; redaksiyon Selman Kılınc.* — 1. bsk. — İstanbul : Truva, 2005. 479 s. : res. ; 20 cm. — (Yayın no ; 33. Truva/Sosyoloji ; 1) ISBN 9756237341 (A.VI/8713).
- ÖZER, SEMRA ÇALIŞKAN : *16. Yüzyıl Osmanlı saray işlemleri / Semra Çalışkan Özer.* — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı ; Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, 2004. 152 s. : res. ; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları ; 17. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları ; 5) ISBN 9757874175 ISBN 9756855118 (A.VI/8624).

- ÖZGÜL, M. KAYAHAN : *Münif Paşa : XIX. asrın benzersiz bir politeknîği / M. Kayahan Özgül ; ed. M. Fatih Topaloğlu. — 1. bsk. — Ankara : Elips Kitap, 2005. xvi, 361, [30] s. : res. ; 24 cm. — (Elips Kitap ; 103) ISBN 9756132027 (A.VI/8977).*
- ÖZŞEN, TAYFUR : *Bulmaç : mevzuat kılavuzu : 23 Nisan 1920-23 Nisan 1996 / Tayfur Özşen. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 1996. 2 c. ; 29 cm. ISBN 9759478102 (tk.) (B.I/3505).*
- ÖZTEPE, ERHAN : *Yunan heykeltraşlığında kumaş dokusuna dair izler ve formları / Erhan Öztepe. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 2004. 209-219 ss. : res. ; 27 cm. Anadolu = Anatolia ek dizi no. 1 (2004)'ten ayrılması. (B.I/3417).*
- ÖZTÜRK, MUSTAFA : *Le pouvoir du lobbie : les massacres perpétrés par les Arméniens en Asie Mineure, Chypre et en Azerbaïdjan / Mustafa Öztürk. — İstanbul : Fondation de Recherches Historique Centre de Recherches İstanbul, 2005. 159 s. ; 25 cm. ISBN 9756926112 (A.VI/8870).*
- PAKSOY, HASAN B. : *Etnik ve toplumsal kimlikler nasıl oluşur? / Hasan B. Paksoy ; çev. Osman Karatay. — Çorum : KaraM, 2005. 88 s. ; 20 cm. — (KaraM yayınları ; 10. Halkbilim Kitaplığı ; 2) ISBN 9756467096 (A.VI/8899).*
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk ilkeleri / Ahmet Bekir Palazoğlu. — Ankara : Türk Hava Kurumu, 1996. 496 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9759501902 (B.I/3548).*
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk inkılâpları : devletin lâikleşmesi / Ahmet Bekir Palazoğlu. — Ankara : Türk Hava Kurumu, 1998. 534 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9759501937 (B.I/3430).*
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk inkılâpları : milletin çağdaşlaşması / Ahmet Bekir Palazoğlu. — Ankara : Türk Hava Kurumu, 1999. 550 s. : res. ; 31 cm. ISBN 9759501945 (B.I/3431).*
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk kimdir? : Atatürk'ün kişiliği / Ahmet Bekir Palazoğlu. — 1. bsk. — Ankara : Babil, 2004. xi, 292 s. ; 19 cm. — (Babil ; 14. Atatürk serisi ; 1) ISBN 9756360100 (A.VI/8434).*
- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk'ün eğitim ile ilgili düşünceleri / Ahmet Bekir Palazoğlu. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı, 1999. 493 s. ; 25 cm. ISBN 9751119340 (A.VI/8685).*

- PALAZOĞLU, AHMET BEKİR : *Atatürk'ün okul gezileri* / Ahmet Bekir Palazoğlu. — Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, 1999. 430 s. : res. ; 30 cm. ISBN 9751119286 (B.I/3502).
- PALEY, SAMUEL M. : *The reconstruction of the relief representations and their positions in the Northwest-palace at Kalhu (Nimrud) II : rooms : I.S.T.Z, West-Wing* / Samuel M. Paley, Richard P. Sobolewski. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1987-1992. ... c. : res. ; 35 cm. — (Baghdader Forschungen ; 10, 14) ISBN 3805308884 (B.I/863).
- Palmet V : Sadberk Hanım Müzesi yıllığı* / çev. = translation Robert Bragner ; fotoğraflar = photographs Selamet Taşkın. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 2004. 140 s. : res. ; 23 cm. ISBN 9756959096 (A.VI/8440).
- PAMUKÇU, EKREM : *Ey Türkmen kadını* / Ekrem Pamukçu. — [y.y.] : [yayl.y.], [19??]. 40, 40 s. ; 20 cm. (A.VI/8387).
- PANZAC, DANIEL : *Barbary corsairs : the end of a legend 1800-1820* / Daniel Panzac ; translated from the French by Victoria Hobson ; completed by John E. Hawkes. — Leiden : Brill, 2005. x, 352 s. ; 24 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076 ; 29) ISBN 9004125949 (A.VI/8416).
- PARMELEE, RUTH A. : *A pioneer in the Euphrates Valley* / Ruth A. Parmelee. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2002. vii, 68 s. ; 23 cm. ISBN 1903656249 (A.VI/8835).
- PERİNÇEK, DOĞU : *Orta Asya uygarlığı* / Doğu Perinçek. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2005. 126 s. ; 20 cm. — (Doğu Perinçek'in Eserleri ; 31) ISBN 9753434200 (A.VI/8900).
- PERİNÇEK, MEHMET : *Atatürk'ün Sovyetler'le görüşmeleri : Sovyet arşiv belgeleriyle* / Mehmet Perinçek. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2005. 488 s. : res. ; 20 cm. — (Kaynak yayınları ; 405) ISBN 975343409X (A.VI/8495).
- The Persian Gulf administration reports : 1873-1947.* — [Slough] : Archive Editions, 1986-1989. 11 c. ; 25 cm. ISBN 1852070102 (tk.) (A.VI/8868).
- PETERS, FRANCIS E. : *Antik Yunan felsefesi terimleri sözlüğü : târihsel bir okuma* / Francis E. Peters ; hâz. ve Türkçeye çev. Hakkı Hünler. — 1.

bsk. — İstanbul : Paradigma, 2004. xliii, 455 s. ; 24 cm. ISBN 9759218267 (A.VI/8732).

The Petra Church / Zbigniew T. Fiema... [et al.] ; with contributions by Catherine S. Alexander... [et al.] ; ed. Patricia Maynor Bikai. — Amman : American Center of Oriental Research, 2001. xv, 446 s. : res. ; 34 cm. — (American Center of Oriental Research publications ; 3) ISBN 9957854305 (B.I/3423).

PETRIE, [WILLIAM MATTHEW FLINDERS], SIR, 1853-1942 : *Arts and crafts of ancient Egypt* / [William Matthew Flinders] Petrie [Sir, 1853-1942]. — 1. published. — London : Kegan Paul, 2002. xv, 158 s. : res. ; 22 cm. ISBN 0710307926 (A.VI/8446).

PETROSYAN, YU. A. : *Vstreçi i rasstavaniya (zapiski vostokoveda)* / Yu. A. Petrosyan. — Sankt-Peterburg : Nauka, 2002. 252 s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. ISBN 5020285374 (A.VI/8423).

PHILLIPS, DAVID L. : *Unsilencing the past : track two diplomacy and Turkish-Armenian reconciliation* / David L. Phillips. — 1. published. — New York ; Oxford : Berghahn Books, 2005. xiv, 168 s. ; 23 cm. ISBN 1845450078 (A.VI/8834).

PİTERBERG, GABRIEL : *Osmanlı trajedisi : tarih-yazımının tarihle oyunu* / Gabriel Piterberg ; çev. Uygur Abacı ; yay. yönetmeni Abdullah Yılmaz. — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 2005. xvi, 271 s. ; 23 cm. — (Literatür yayınları ; 423) ISBN 9750403169 (A.VI/8889).

POLAT, NÂZİM H. : *Rübâb Mecmuası ve II. Meşrutiyet dönemi Türk kültür, edebiyat hayatı* / Nâzım H. Polat. — 1. bsk. — Ankara : Akçağ, 2005. 752 s. ; 24 cm. — (Akçağ yayınları ; 723. Kaynak Eserler ; 196) ISBN 9753387083 (A.VI/8978).

PONGRATZ-LEISTEN, BEATE : *Ina Šulmi Irub : die kulttopographische und ideologische programmatik der akitu-Prozession in Babylonien und Assyrien im I. Jahrtausend v. Chr.* / Beate Pongratz-Leisten. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1994. xxvii, 289, 5 s. : tafel ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 16) ISBN 3805315945 (C/670).

Porträt Einer Hoffnung : Die Armenier : Lebensbilder aus aller Welt / hrsg. von Huberta von Voss ; mit einem geleitwort von Yehuda Bauer. — 1. auflage. — Berlin : Verlag Hans Schiler, 2005. 415 s. ; 21 cm. ISBN 3899300874 (A.VI/8402).

- Pracht Und Geheimnis : Kleidung und Schmuck aus Palästina und Jordanien : Katalog der Sammlung Widad Kawar zu einer Ausstellung des Rautenstrauch-Joest-Museums der Stadt Köln in Zusammenarbeit mit dem Institute of Archaeology and Anthropology der Yarmuk Univerität in Irbid / hrsg. von Gisela Völger, Karin V. Welck, Katharina Hackstein. — 2. Aufl. — Berlin : Haus der Kulturen der Welt, 1991. 432 s. : res. ; 28 cm. ISBN 3923158157 (B.I/3419).*
- Proceedings of the international symposium on islamic civilisation in the Volga-Ural Region : Kazan, 8-11 June 2001 = Doklady mejdunarodnoy konferentsii islamskaya kultura v Volga-Uralskom Regione : Kazan, 8-11 İyunya 2001 g.. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2004. xxxii, 379 s. ; 24 cm. — (Sources and Studies on the History of Islamic Civilisation series no ; 10) ISBN 929063135X (A.VI/8634).*
- Qusta İbn Luqa (3rd/9th cent.) : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1996. 269 s. ; 24 cm. — (Menşurat Muahhid Tarihül Ulumül Arabiyye Vel İslamiyye Silsiletül Tıbül İslami ; 34. Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Medicine ; 34) (A.VI/8957).*
- RAFFI (HAKOB MELIK-HAKOBIAN), 1835-1888 : *The fool : events from the last Russo-Turkish War (1877-78) / Raffi (Hakob Melik-Hakobian) [1835-1888] ; translated by Donald Abcarian. — Princeton ; New Jersey : Gomidas Institute, 2000. xi, 222 s. ; 23 cm. ISBN 095351918X (A.VI/8837).*
- Rahmi Pehlivanlı / yay. danışmanı = publication supervisor Nurhan Pehlivanlı. — 1. bsk. = 1. ed. — Ankara : Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, 2001. 352 s. : rnk. res. ; 33 cm. ISBN 9751727812 (B.I/2186).*
- RAPTOU, EUSTATHIOS : *Athènes et Chypre : à l'époque perse (VIe-IVe s. av. J.-C.) : histoire et données archéologiques / Eustathios Raptou. — Lyon : Maison de l'Orient, 1999. 304 s. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient, ISSN 0244-5689 ; 28. Série Archéologique ; 14) ISBN 290326421X (A.VI/8804).*

- RASTORGUEVA, V. S. : *Etimologiçeskiy slovar İranskih yazıkov* / V. S. Rastorgueva, D. İ. Edelman. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 2000. ... c. ; 22 cm. ISBN 5020181242 (A.VI/8383-1).
- RAUDVERE, CATHARINA : *Çağdaş İstanbul'da sufi kadınlar* / Catharina Raudvere ; çev. Damla Acar. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2003. 271 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 43. İnsan ve Toplum dizisi ; 14) ISBN 9758704443 (A.VI/8828).
- RAUNIG, BRANKA : *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda* / Branka Raunig. — Sarajevo : Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2004. 301 s. ; 25 cm. — (Djela ; knjiga 82. Centar za Balkanolo_ka İspitivanja ; knjiga 8) ISBN 9958501325 (A.VI/8635).
- Reallexikon für antike und Christentum : sachwörterbuch zur auseinandersetzung des Christentums mit der antiken welt : band XX : kanon I - kleidung I* / hrsg. von Georg Schöllgen..[et. al.]. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1950- c. ; 28 cm. ISBN 3777204366 (B.I/1373-20).
- Records of Qatar : primary documents : 1820-1960* / ed. by Penelope Tuson. — [Slough] : Archive Editions, 1991. 8 c. ; 25 cm. ISBN 1852073004 (tk.) (A.VI/8877).
- Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman : traités, conventions, arrangements , déclarations, protocoles, procès-verbaux, firmans, bérats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie* / recueillis et publiés par Gabriel Effendi Noradounghian. — Paris : Librairie Cotillon, F. Pichon, Successeur, 1897-1903. 1 CD-ROM. (CD/65).
- Reflexion und initiative.* — Hamburg : Körber-Stiftung, 2003. ... c. : rnk. res. ; 24 cm. ISBN 3896844032 (A.VI/8418-4).
- REIS, MARIA PILAR : *Las termas y balnea romanos de Lusitania* / Maria Pilar Reis. — [Madrid] : Ministerio de Cultura, 2004. 205 s. : rnk. res. ; 30 cm. — (Stvdia Lvsitana ; 1) ISBN 8436937791 (B.I/3567).
- RENZETTI, CLAIRE : *Women, crime and criminal justice : original feminist readings* / Claire Renzetti, Lynne Goodstein. — Los Angeles : Roxbury, 2001. xiv, 281 s. ; 24 cm. ISBN 1891487396 (A.VI/8944).

- Representations of the "Other/s" in the Mediterranean world and their impact on the region* / co-ed. by Nudret Kuran-Burçoğlu, Susan Gilson Miller. — 1. ed. — İstanbul : Isis, 2005. 308 s. ; 24 cm. ISBN 9754282935 (A.VI/8655).
- La République laïque Turque trois quarts de siècle après sa fondation par Atatürk* / sous la direction de Robert Anciaux ; textes de Robert Anciaux... [et al.]. — Bruxelles : Complexe, 2003. 138 s. ; 22 cm. ISBN 2870279698 (A.VI/8453).
- RICCI, GIOVANNI : *Türk saplantısı : Yeniçağ Avrupa'sında korku, nefret ve sevgi* / Giovanni Ricci ; çev. Kemal Atakay ; yay. haz. Hülya Hatipoğlu. — 1. bs. — İstanbul : Kitap, 2005. 232 s. ; 21 cm. — (Kitap Yayınevi ; 77. Tarih ve Coğrafya dizisi ; 30) ISBN 9758704621 (A.VI/8500).
- RIGGS, ALICE SHEPARD : *Shepard of Aintab* / Alice Shepard Riggs ; with a new foreword by Constance Shepard Jolly. — Princeton ; London : Gomidas Institute, 2001. xi, 127 s. : res. ; 23 cm. ISBN 1903656052 (A.VI/8836).
- Rites et rythmes agraires : séminaire de recherche* / sous la direction de Marie-Claire Cauvin. — Lyon : Maison de l'Orient, 1991. 156 s. ; 30 cm. — (Travaux de la Maison de l'Orient, ISSN 0766-0510 ; 20) ISBN 290326449X (B.I/3499).
- ROCCA, LAURE : *Interférences Turques et helléniques dans la variante "Levantine" du Français* / Laure Rocca. — 1. éd. — İstanbul : Isis, 2004. 163 s. ; 24 cm. — (Les Cahiers du Bosphore ; 35) ISBN 9754282897 (A.VI/8651).
- Rossiya i Evropa v XIX-XX vekah : problemi vzaimovospriyatiya narodov, sotsiumov, kultur : sbornik nauçnih trudov.* — Moskva : İnstitut Rossiyskoy İstorii RAN, 1996. 227 s. ; 20 cm. ISBN 5201006434 (A.VI/8377).
- ROUX, GEORGES : *L'amphictionie, Delphes et le temple d'Apollon au IVe siècle* / Georges Roux. — Lyon : Maison de l'Orient, 1979. xii, 272 s. ; 25 cm. — (Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen, ISSN 0395-8027 ; 8. Série Archéologique ; 6) (A.VI/8820).
- ROY, C. LE : *Les Lyciens et la mémoire : hommage à Ekrem Akurgal* / C. Le Roy. — Ankara : Ankara University, 2004. 75-82 ss. ; 28 cm. Anadolu = Anatolia 25 (2003)'den ayırbasım. (B.I/3433).

- Saç kitabı* / ed. Emine Gürsoy Naskali. — İstanbul : Kitabevi, 2004. xv, 520 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 232) ISBN 9756403349 (A.VI/8885).
- SADOVEANU, MIHAIL, 1880-1961 : *Tales of war* / Mihail Sadoveanu [1880-1961]. — New York : Twayne Publishers, 1962. 140 s. ; 21 cm. (A.VI/8485).
- SAĞLAM, MÜMTAZ : *Sanat koleksiyonu* / Mümtaz Sağlam ; ed., koordinatör ve genel sanat yönetmeni = ed., coordinator and general art director Halil Akdeniz. — 1. bsk. = 1. ed. — Ankara : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası = Central Bank of the Republic of Turkey, 2004. 2 c. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 9757589950 (tk.) (B.I/3518).
- SAKARYALI, MUAMMER : *İnaıs'ten İnay'a* / Muammer Sakaryalı ; yay. ve yöneten Nezih Başgelen. — İstanbul : Arkeoloji ve Sanat, 2005. xvi, 208, [8] s. : res. ; 21 cm. — (Arkeoloji ve Sanat yayınları. Bölge, Şehir ve Semt Monografileri dizisi ; 7) ISBN 975656170X (A.VI/8904).
- Salname-i Vilâyeti Bağdat 1325*. — Bağdad : Vilayet Matbaası, 1325. 1 CD-ROM. (CD/72).
- Samsun (Amisos) Bölgesi'nin kültürel gelişimi projesi* / Önder Bilgi... [ve başk.]. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 387-402, [17] ss. : res. (çoğu rnk.) ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayrılmasım. (A.VI/8844).
- SANAÇ, FUAT : *Der Gesandtschaftsbericht Mustafa Efendis über die Gesandtschaftsreise nach Wien im Jahre 1730/31* / haz. Fuat Sanaç. — 1992 555s. ; 30 cm. Philosophischen Fakultät der Universität Wien-Doktorgrades. (B.I/3454).
- SARAY, MEHMET : *Ermenistan ve Türk Ermeni ilişkileri* / Mehmet Saray. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2003. vii, 231 s. ; 24 cm. — (İ.Ü. Rektörlük yayın no ; 4371. Edebiyat Fak. yayın no ; 3433) ISBN 9754046689 (A.VI/8745).
- SARAY, MEHMET : *Kazakların uyanışı : Kazakistan tarihi* / Mehmet Saray. — Ankara : TİKA, 2004. 367 s. ; 24 cm. — (TİKA yayınları ; 77) ISBN 9751936284 (A.VI/8854).
- SARAY, MEHMET : *Modern Kırgızistan'ın doğuşu* / Mehmet Saray. — Ankara : TİKA, 2004. 336 s. ; 24 cm. — (TİKA yayınları ; 76) ISBN 9751936241 (A.VI/8853).

- SARIHAN, ZEKİ : *Emperyalizm ulusal eğitime meydan okuyor : Tarih Vakfı'nın "ders kitaplarında insan hakları tarama sonuçları" kitabı hakkında rapor / Zeki Sarıhan. — Ankara : Bağımsızlıkçı Aydınlanmacı Halkçı Eğitim Derneği, 2005. 64 s. ; 19 cm. — (Bağımsızlıkçı Aydınlanmacı Halkçı Eğitim Derneği yayın no ; 3) (A.VI/8985).*
- SARUHAN, MÜFİT SELİM : *İslâm ahlâk felsefesinde bilgi ve hürriyet / Müfit Selim Saruhan. — Ankara : [yayl.y.], 2005. 215 s. ; 24 cm. ISBN 975615103X (A.VI/8617).*
- SARUHAN, MÜFİT SELİM : *İslâm düşüncesinde "isti'are" (metafor) / Müfit Selim Saruhan. — Ankara : [yayl.y.], 2005. xi, 83 s. ; 24 cm. ISBN 9756151048 (A.VI/8616).*
- SAYAR, AHMED GÜNER : *İktisat metodolojisi ve düşünce tarihi yazıları / Ahmed Güner Sayar. — İstanbul : Ötüken, 2005. 283 s. ; 20 cm. — (Yayın nu ; 588. Kültür serisi ; 266) ISBN 9754375046 (A.VI/8525).*
- SAZAK, M. SEYFİ : *Sir Mark Sykes ve 1900-1920 arası İngiltere'nin Ortadoğu politikasına etkileri / haz. M. Seyfi Sazak. — 1988. 95 y. ; 30 cm. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü-Yüksek lisans tezi. (B.I/3452).*
- Scarabs of the second millennium BC from Egypt, Nubia, Crete and the Levant : chronological and historical implications : papers of a symposium, Vienna, 10th-13th January 2002 / ed. Manfred Bietak, Ernst Czerny. — Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2004. 240 s. : res. ; 31 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtakademie ; 35) ISBN 3700133200 (B.I/3507).*
- SCHEFTELOWITZ, NA'AMA : *Giv'at Ha-Oranım : a chalcolithic site / Na'ama Scheftelowitz, Ronit Oren. — Tel Aviv : Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology. Tel Aviv University, 2004. 140 s. : res. ; 27 cm. — (Salvage Excavation Reports, ISSN 1565-5407 ; 1) (B.I/3435).*
- SCHMID, HANSJORG : *Die Madrasa des Kalifen al-Mustansir in Baghdad : eine baugeschichtliche untersuchung der ersten universalen rechtshochschule des islam : mit einer Abhandlung über den sogenannten Palast in der Zitadelle in Baghdad / Hansjörg Schmid. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1980. xii, 124, yak. 100 s. :*

pl., tafel ; 36 cm. — (Baghdader Forschungen ; 3) ISBN 3805304455 (C/668).

SCHMIDT-COLINET, ANDREAS : *Das tempelgrab nr. 36 in Palmyra : studien zur Palmyrenischen grabarchitektur und ihrer ausstattung /* Andreas Schmidt-Colinet ; in zusammenarbeit mit Khaled Al-As'ad, Carla Müting-Zimmer ; mit beiträgen von Peter Caselitz, Ursula Heimberg. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1992. 2 c. : sek. ; 32 cm. — (Damaszener Forschungen ; 4) ISBN 3805313136 (B.I/3410).

The school of Maragha and its achievements (Mu'aiyadaddin al-'Urđi, Nasiraddin at-Tusi and Qutbaddin ash-Shirazi) : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 2 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 50, 51) (A.VI/8961).

SEDAT ALP : *ilk Türk hititoloğun yaşam öyküsü / derleyenler Can DüNDAR, Fatma Sevinç.* — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2004. 167 s. : res. ; 27 cm. — (Yaşam Öyküleri ; 2) ISBN 9758593676 (B.I/3489).

SEDES, İZZET : *Siz Türk müsünüz! : Babıâli'den Avrupa Konseyi koridorlarına, anılar, olaylar, portreler... / İzzet Sedes.* — 1. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2005. 172 s. ; 23 cm. ISBN 9752933203 (A.VI/8913).

SEIWERT, HUBERT : *Popular religious movements and Heterodox sects in Chinese history /* Hubert Seiwert ; in collaboration with Ma Xisha. — Leiden : Brill, 2003. xvi, 548 s. ; 24 cm. — (China Studies, ISSN 0928-5520 ; 3) ISBN 9004131469 (A.VI/8812).

SELİM, YAVUZ : *Afganistan ve Dostum /* Yavuz Selim ; yay. ed. Müzeyyen Selim. — Ankara : Ankara Ticaret Odası, 2004. 336, [16] s. : res. (kimi rnk.) ; 22 cm. — (ATO yayınları ; 84) ISBN 975635514X (A.VI/8618).

Semerkand 1400-1500 : Timur'un vaha kenti : bir imparatorluğun ve rönesansın kalbi / derleyen Vincent Fourniau ; çev. Ali Berktaş ; ed. Can Belge. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2005. 212 s. ; 23 cm. —

- (İletişim yayınları ; 1062. Dünya Şehirleri dizisi ; 8) ISBN 9750501519 (A.VI/8582).
- SERDAR, M. TÖREHAN : *Ermeni tehciri ve soykırım iddiaları* / M. Törehan Serdar. — 1. bsk. — Bitlis : Bitlis'te Birinci Dünya Harbinde Ermeni Çetecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği, 2004. 64 s. ; 24 cm. — (Bitlis'te Birinci Dünya Harbinde Ermeni Çetecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği yayın no ; 1) ISBN 9759861909 (A.VI/8388).
- SEUILS & TRAVERSES (4 : 2003 : ANKARA) = BORDERS & CROSSINGS (4 : 2003 : ANKARA) : *Actes colloque international et pluridisciplinaire sur l'écriture du voyage : 2-4 Juillet 2003 = Proceedings an international and pluridisciplinary conference on travel writing : 2-4 July 2003* / Seuil & Traverses (4 : 2003 : Ankara) = Borders & Crossings (4 : 2003 : Ankara). — Ankara : Ankara Üniversitesi, 2004. 394 s. ; 24 cm. ISBN 9752701396 (A.VI/8987).
- SEVİN, VELİ : *Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi kronolojisi : kökeni aranan bir devlet : Urartu* / Veli Sevin. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 355-386, [14] ss. : res. (kimi rnk.) ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayrışım. (A.VI/8843).
- Sex and gender in the Ancient Near East : proceedings of the 47th rencontre assyriologique internationale, Helsinki, July 2-6, 2001* / ed. by Simo Parpola, R. M. Whiting. — Helsinki : The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002. 2 c. : res. ; 28 cm. — (CRRAI ; 47) ISBN 9514590546 (B.I/3524).
- SEYFELİ, CANAN : *İstanbul Ermeni Patrikliği : kuruluşu ve tarihten günümüze idari yapısı* / Canan Seyfeli. — 1. bsk. — Ankara : Aziz Andaç, 2005. xiv, 224 s. ; 20 cm. — (Aziz Andaç yayınları ; 5. Din ve Toplum serisi ; 5) ISBN 9759855429 (A.VI/8553).
- SEZGİN, FUAT : *İslâm kültür dünyasının bilimler tarihindeki yeri* / Fuat Sezgin. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2004. 47 s. : res. ; 20 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi Forumu sıra no ; 29) ISBN 9758593625 (A.VI/8764).
- SEZGİN, FUAT : *Science and technology in islam : catalogue of the exhibition of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science (Johann Wolfgang Goethe University in Frankfurt, Germany) at the Frankfurt Book Fair 2004 = Wissenschaft und technik im islam :*

- katalog der ausstellung des Instituts für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften (J. W. Goethe Universität, Frankfurt) anlässlich der Frankfurter Buchmesse, 6.-10. Oktober 2004 / Fuat Sezgin.* — Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004. 76, [4] s. : rnk. res. ; 27 cm. ISBN 3829800797 (B.I/3566).
- SEZGİN, FUAT : *Science et technique en islam / Fuat Sezgin ; en collaboration avec Eckhard Neubauer ; traduit par Farid Benfeghoul.* — Frankfurt am Main : Instiut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe Universität, 2004. 5 c. : rnk. res. ; 30 cm. — (Publications de l'Institut d'Histoire des Sciences Arabo-Islamiques) ISBN 3829800789 (tk.) (B.I/3555).
- al-SHAHRASTANĪ, MUHAMMAD : *Kitabü'l-milal ve'n-nahl = Book of religious and philosophical sects / Muhammad Al-Shahrastani.* — Leipzig : Otto Harrassowitz, 1923. 1 CD-ROM. (CD/54).
- SHALEV, SARIEL : *Swords and daggers in late bronze age Canaan / Sariel Shalev.* — Stuttgart : Franz Steiner, 2004. xi, 97, 28 s. : şek. ; 29 cm. — (Prähistorische Bronzefunde ; abt. IV. bd. 13) ISBN 3515081984 (B.I/3562).
- SHANKS, HERSHEL : *The Brother of Jesus : the dramatic story & meaning of the first archaeological link to Jesus & his family / Hershel Shanks, Ben Witherington III.* — 1. published. — London : Continuum, 2003. xiv, 226 s. ; 23 cm. ISBN 082647019X (A.VI/8591).
- SHINKICHI, ETO : *Selected works on the political history of modern China / Eto Shinkichi.* — Tokyo : The Toyo Bunko, 2004. ix, 286 s. ; 25 cm. — (Toyo Bunko Research Library ; 4) ISBN 4809701921 (A.VI/8808).
- Shosu minzoku-no bunka to shakai no dotai : Asia kara no shiten / ed. Hiroko Yokoyama.* — Osaka : Kokuritsu Minzoku-Gaku Hakubutsu-Kan, 2004. 377 s. ; 26 cm. — (Kokuritsu Minzoku-Gaku Hakubutsu-Kan Chosa Hokoku, ISSN 0387-6004 ; 50) ISBN 4901906259 (B.I/3413).
- SHWARTZ-BE'ERI, ORA : *The Jews of Kurdistan : daily life, customs, arts and crafts / Ora Shwartz-Be'eri.* — Jerusalem : The Israel Museum, 2000. 271 s. : res. (kimi rnk.) ; 27 cm. ISBN 9652782386 (B.I/3488).

- Al-Sijzi Ahmad Ibn Muhammad Ibn 'Abdaljalil (4th/10th cent.) : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 5, 209, 5 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 66) (A.VI/8959).*
- SIMON, E. : *Ein zeichen des Zodiacus / E. Simon. — Ankara : Ankara University, 2004. 137-147 ss. : res. ; 27 cm. Anadolu = Anatolia 25 (2003)'den ayırmasım. (B.I/3432).*
- SİPAHİ, OKTAY : *Tarih yazımı ve öğretiminde ideoloji / haz. Oktay Sipahi. — 2003. vi, 60 y. ; 30 cm. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3517).*
- SİVEREKLİ, İSMET : *İsrail-Kürt ilişkileri ve Kürdistanlı Yahudiler / İsmet Siverekli. — 1. bsk. — İstanbul : Pêrî, 2005. 186, [6] s. : res. ; 21 cm. ISBN 9759010097 (A.VI/8704).*
- Sivil toplum kuruluşları rehberi 2005 / proje koordinatörü Bekir Ağırır. — İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2005. 713 s. ; 26 cm. ISBN 9753331878 (B.I/3461).*
- Slavyane i ih sosedi. Srednie veka-ranee novej vremya. Vipusk 9 : slavyane i nemtsı 1000-letnee sosedstvo : mirnie svyazi i konfliktu / otvetstvennyy redaktor serii G. G. Litavrin. — Moskva : Nauka, 1999. 245 s. ; 22 cm. ISBN 5020086088 (A.VI/8424).*
- SMIDT, WOLBERT G. C. : *Schleswig-Holstein und das Osmanische Reich : ein vergessenes Memoiren-Werk von Theodor Rodowicz von Oswiecimski erhellt Schicksale schleswig-holsteinischer Offiziere nach 1848 / Wolbert G. C. Smidt, Hartmut Läßle. — [y.y.] : [yayl.y.], 2003. 66-97 ss. ; 21 cm. Familienkundliches : Jahrbuch : Schleswig-Holstein. Jahrgang 42-2003'ten ayırmasım. (A.VI/8534).*
- SMITH, MICHAEL LLEWELLYN : *Yunan düşü / Michael Llewellyn Smith ; çev. Halim İnal. — 1. bsk. — Ankara : Ayraç, 2002. 495 s. ; 20 cm. — (Tarih dizisi ; 06) ISBN 9758087525 (A.VI/8581).*

- SMITH, W. STEVENSON : *The art and architecture of ancient Egypt* / W. Stevenson Smith ; rev. with additions by William Kelly Simpson. — New Haven ; London : Yale University Press, 1998. x, 296 s. : res. ; 29 cm. — (Yale University Press. Pelican History of Art) ISBN 0300077475 (B.I/3421).
- The social science encyclopedia* / ed. by Adam Kuper, Jessica Kuper. — 3. ed. — London ; New York : Routledge, 2004. 2 c. ; 25 cm. ISBN 0415320968 (tk.) A.VI/8969).
- Soixante-dix-huitième session annuelle du comité : Barcelone, du 28 au 31 Mai 2004 : compte rendu.* — Bruxelles : Union Académique Internationale, [2004?]. 205 s. ; 24 cm. ISBN 9299002002 (A.VI/8411).
- Sosyal Demokrat Halk Partisi : Demokratik Güç Birliği'nin desteklediği Aydın belediye başkan adayı Dr. Sema Pişkinsüt.* — [y.y.] : Sosyal Demokrat Halk Partisi, [2004]. 39 s. ; 20 cm. (A.VI/8394).
- Sosyalist Demokrasi Partisi : yerel yönetim seçimleri bildirgesi : yerelde iktidar genelde çözüm gücü.* — Ankara : Sosyalist Demokrasi Partisi, [200?]. yak. 40 s. ; 14 cm. (A.VI/8468).
- Souvenir of Üsküdar = Üsküdar hatırası* / haz. = prepared by Kemal Kahraman... [ve başk.]. — İstanbul : Üsküdar Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Üsküdar Araştırmaları Merkezi = Municipality of Uskudar Press and Public Relation Office Center of Uskudar Researches, 2003. 192 s. : res. ; 29 cm. + 1 kartpostal. — (Üsküdar Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Üsküdar Araştırmaları Merkezi yayın no = Municipality of Uskudar Press and Public Relation Office Center of Uskudar Researches publication no ; 8) ISBN 9759760657 (B.I/3482).
- Soviet Union political reports 1917-1970* / ed. Robert Jarman. — [Slough] : Archive Editions, 2004. 12 c. ; 25 cm. ISBN 184097060X (tk.) (A.VI/8867).
- SOYAK, HASAN RIZA : *Atatürk'ten hatıralar* / Hasan Rıza Soyak ; kitap ed. Müsemma Sabancıoğlu. — 2. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2005. 772 s. : res. ; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları ; 2131. Tarih ; 23) ISBN 9750808827 (A.VI/8770).
- SOYSAL, MÜMTAZ : *Cumhuriyetçi bütünlük : Cumhuriyet elden gidiyor; karşı çıkmanın zamanıdır!* / Mümtaz Soysal. — Ankara : Bağımsız Cumhuriyet Partisi, 2004. [22] s. ; 20 cm. (A.VI/8396).

- SÖYLEMEZOĞLU, ŞAHİN ALİ : *Die andere seite der medaille : hintergründe der tragödie von 1915 in Kleinasien. Materialien aus Europäischen, Amerikanischen und Armenischen quellen* / Şahin Ali Söylemezoğlu. — Köln : Önel, 2005. 254 s. ; 24 cm. ISBN 3933348862 (A.VI/8780).
- STACEY, DAVID : *Excavations at Tiberias, 1973-1974 : the early islamic periods* / David Stacey ; with contributions by Ariel Berman, Ayala Lester. — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2004. x, 258 s. : res. ; 27 cm. — (IAA Reports ; 21) ISBN 9654061643 (B.I/3407).
- STANNARD, DAVID E. : *Amerika'nın soykırım tarihi* / David E. Stannard ; çev. Şaban Bıyıklı ; ed. Haşim Koç. — 1. bs. — İstanbul : Gelenek, 2004. 438 s. ; 22 cm. — (Tarih ; 11. Dünya Tarihi ; 2) ISBN 975886193X (A.VI/8505).
- Starohristijanskata arheologiya vo Makedonija : prilozi od nauçen sobir = Early christian archaeology in Macedonia : simposium proceedings.* — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite = Macedonian Academy of Sciences and Arts, 2003. 346, 34 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9989101108 (A.VI/8602).
- STAROSTIN, SERGEI : *Etymological dictionary of the Altaic languages* / Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak. — Leiden : Brill, 2003. 3 c. ; 25 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 8. Central Asia = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-8524 ; 8) ISBN 9004131531 (tk.) (A.VI/8620).
- STEBLEVA, İ. V. : *Oçerki Turetskoy mifologii : po materialam volşebnoy skazki* / İ. V. Stebleva. — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 2002. 102 s. ; 21 cm. 96-100 ISBN 5020183105 (A.VI/8378).
- STEEL, NIGEL : *Gelibolu : yenilginin destanı* / Nigel Steel, Peter Hart. — 3. bsk. — İstanbul : Epsilon, 2005. 326 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9753316992 (A.VI/8742).
- STEINER, M. L. : *Excavations by Kathleen M. Kenyon in Jerusalem 1961-1967* / M. L. Steiner ; with an appendix by D. Boas-Vedder. — London ; New York : Sheffield Academic Press, 1985-2001. ... c. : res. ; 31 cm. — (Copenhagen International series ; 9) ISBN 1841272140 (B/9813).

- STEPANYAN = STEPANIAN, HASMIK A. : *Ermeni harfli Türkçe kitaplar ve süreli yayınlar bibliyografyası (1727-1968) = Bibliographie des livres et de la presse Armeno-Turque (1727-1968)* / Hasmik A. Stepanyan = Stepanian ; yay. yönetmeni Püzant Akbaş. — 1. bsk. — İstanbul : Turkuaz, 2005. 652 s. ; 23 cm. — (Turkuaz yayınları ; 2. Bibliyografya dizisi ; 2) ISBN 9759263017 (A.VI/8976).
- STILLMAN, NORMAN : *Ortaçağ Mısırı'nda iş, işçi ve işveren meseleleri / Norman Stillman ; çev. Nuh Arslantaş.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 155-165 ss. ; 24 cm. Belleten LXVIII, 251, Nisan 2004'den ayrışım. (A.VI/8666).
- Studia aegeo-Anatolica : mélanges préparés sous la direction d'Olivier Pelon Professeur émérite d'Archéologie du Proche-Orient ancien à l'Université Lumière Lyon 2 / Denise Barthelemy... [et al.].* — Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée - Jean Pouilloux, 2004. (360 s. : res., şek., hrt. ; 30 cm. — (Travaux de la Masion de l'Orient et de la Méditerranée, ISSN 0766-0510 ; 39) ISBN 2903264813 (B.I/3428).
- Studia Troica : band 14 - 2004 / Eberhard Karls Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2004. xx, 242 s. : res. ; 30 cm. + 9 tafel, 1 pl. ISBN 3805334192 (B.I/707-14).*
- Studia Troica : band 13 - 2003 / Eberhard Karls Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2003. 308 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805332726 (B.I/707-13).*
- Studia Troica : band 12 - 2002 / Eberhard Karls Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2002. vi, 505 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805329067 (B.I/707-12).*
- Studia Troica : band 11 - 2001 / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2001. 441 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805328249 (B.I/707-11).*
- Studia Troica : band 10 - 2000 / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2000. 283 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805327021 (B.I/707-10).*
- Studia Troica : band 8 - 1998 / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1998. 333 s. : res. ; 30 cm. + 1 pl. ISBN 380532524X (B.I/707-8).*

- Studia Troica : band 7 - 1997* / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1997. ix, 555 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805323573 (B.I/707-7).
- Studia Troica : band 6 - 1996* / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1996. vi, 269 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805319118 (B.I/707-6).
- Studia Troica : band 5 - 1995* / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1995. viii, 405 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805317999 (B.I/707-5).
- Studia Troica : band 4 - 1994* / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1994. 179 s. : res. ; 30 cm. + 2 pl. ISBN 3805316496 (B.I/707-4).
- Studia Troica : band 3 - 1993* / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1993. 267 s. : res. ; 30 cm. ISBN 380531552X (B.I/707-3).
- Studia Troica : band 2 - 1992* / Eberhard-Karls-Universität Tübingen. — Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 1992. 245 s. : res. ; 30 cm. ISBN 3805314418 (B.I/707-2).
- Sultan Sancar Türbesi = Soltan Sanjar Kümmedi* / haz. Tayfun Atmaca ; metinler Abdurrahman Acar... [ve başk.]. — Ankara : TİKA, 2004. 296 s. : rnk. res. ; 31 cm. — (TİKA yayınları ; 78) ISBN 9751936667 (B.I/3528).
- es-SUVEYDÎ, EBU'L-FEVZ MUHAMMED EMİN EL-BAĞDADÎ : *Sebaikü'z-zehab fî mârifeti kabâili'l-Arap* / Ebu'l-Fevz Muhammed Emin el-Bağdadi Es-Suveydî. — Mısır : El-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, [t.y.] 120 s. ; 34 cm. (B.I/3469).
- SÜERDEM, İSMAİL HAKKI, 1892-1989 : *Anılarım : Osmanlı'dan Cumhuriyet'e* / İsmail Hakkı Süerdem [1892-1989] ; haz. Orhan Avcı. — 1. bs. — Ankara : Bilge, 2004. xxxv, 258 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9756850132 (A.VI/8569).
- svAZLIAN, VERJİNÉ : *The Armenian genocide and the people's historical memory* / Verjiné Svazlian. — Yerevan : "Gitutiu" Publishing House of the NAS RA, 2005. 137 s. : 1 katl. hrt. ; 21 cm. ISBN 5808006007 (A.VI/8791).

- Synchrétismes et hérésies dans l'Orient Seldjoukide et Ottoman (XIVe-XVIIIe siècle) : actes du colloque du Collège de France Octobre 2001 / sous la direction de Gilles Veinstein. — Paris : Peeters, 2005. xiv, 428 s. ; 24 cm. — (Collection Turcica ; 9) ISBN 9042915498 (Peeters, Leuven) ; ISBN 2877238350 (Peeters, France) (A.VI/8759).*
- Şah İsmail, Safevi Hükümdarı, ö. 1524 : Şah İsmail hatâi eserleri / Şah İsmail [Safevi Hükümdarı, ö. 1524]. — Bakı : Azerbaycan Devlet Neşriyyat, 1975-1976. 2 c. ; 17 cm. (A.VI/8686).*
- Şehitlerimiz : Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklâl, Kore, Kıbrıs, iç güvenlik. — Ankara : Milli Savunma Bakanlığı, 1998. 5 c. ; 33 cm. ISBN 9759511924 (tk.) (B.I/3541).*
- eş-ŞEHRÎ, İSMÂ'İL B. HÜSEYN : Vuku'ât-nâme : vuku'ât-ı Tertîb-i Şâhâne-i 'Osmâniyye'-i 'Aliyye / İsmâ'il B. Hüseyin Eş-Şehrî ; [haz.] M. Hüdayî Şentürk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 1-39, [24] ss. ; 27 cm. Belgeler XXIV, 28 (2003)'den ayrışım. (B.I/3473).*
- ŞENGEİYA, NODAR : Seldjuki maloy azii i gruziya : poslednyaya četvert XI veka-XIII vek. / Nodar Şengeliya. — Tbilisi : İzdatelstvo Tbilisskogo Universiteta, 2003. 501 s. ; 20 cm. (A.VI/8419).*
- ŞEYNİN, L. B. : Peterburg i Rossiyskiy Merkantilizm / L. B. Şeynin. — Moskva : Nauka, 1997. 110 s. ; 17 cm. ISBN 5020136654 (A.VI/8420).*
- ŞİMŞİRGİL, AHMET : Makaleler / Ahmet Şimşirgil. — [y.y.] : [yayl.y.], [199?]. yak. 250 y. ; 29 cm. (B.I/3408).*
- ŞİRVANİ, MEHEMED YUSİF : Tibbname (halg tebabeti melumat kitabı) / Mehemed Yusif Şirvani ; metni haz. ve önsözün müellifleri M. Sultanov, A. Ferzeliyev. — Bakı : İşig, 1990. 191 s. ; 22 cm. (A.VI/8689).*
- TİTE-A9 kataloğu. — Ankara : Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005. 183 s. ; 24 cm. — (ISSN 3301-8426) ISBN 9754824258 (A.V/9002-9).*
- et-TABERÎ, EBU'L-HASAN : el-Mu'alecatu'l-bukratiyye = The hippocratic treatments / Ebu'l-Hasan et-Taberî. — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmîyye, 1990. 2 c. ; 25 cm. — (Silsile C. Uyûnu't-Turâs el-Mucelled = Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Series C Facsimile Editions ; 47,1, 47,2) (A.VI/8639).*

- TAKSAMİ, ÇUNER M. : *Kulturnoe nasledie nivhov : etnografiçeskie kolleksii nivhov v muzeyah Yaponii* / Çuner M. Taksami. — Osaka : Natsionalny Muzey Etnologii, 2004. ii, 139 s. : res. ; 26 cm. — (Senri Ethnological Reports, ISSN 1340-6787 ; 52) ISBN 4901906275 (B.I/3457).
- TALABANÎ, NURÎ : *Kerkük Bölgesinin araplaştırılması* / Nurî Talabanî ; İngilizceden çev. Zafer Aşşar ; ed. Abdullah Keskin. — 1. bsk. — İstanbul : Avesta, 2005. 144 s. ; 20 cm. — (Avesta ; 177. Acil Kitaplar ; 6) ISBN 9758637800 (A.VI/8556).
- TALÂT PAŞA : *Ermeni vahşeti ve Osmanlı Devleti raporu : Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyesi : ilân-ı Meşrutiyetten evvel ve sonra 1916* / Talât Paşa ; ed. Ö. Andaç Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2005. 665 s. ; 19 cm. — (Örgün Yayınevi Kültür dizisi) ISBN 9757651397 (A.VI/8897).
- "*Talat Paşa cinayeti*" : konferans : 21 Mart 2005 / konuşmacı Hikmet Özdemir. — Ankara : Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2005. 40 s. ; 24 cm. (A.VI/8860).
- TALU, ERCÜMENT EKREM : *Şehzade Yusuf İzzeddin öldürüldü mü intihar mı etti?* / Ercüment Ekrem Talu, Ziya Şakir. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2005. 174 s. ; 21 cm. — (Selis Kitaplar ; 45. Tarih ; 8) ISBN 9758724479 (A.VI/8517).
- TALUY YÜCE, NEŞE : *Özgürlük peşindeki Polonya* / Neşe Taluy Yüce. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2004. vii, 155 s. ; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları ; 398) ISBN 9754826471 (A.VI/8986).
- TAMER, AYTÜL : *İrade-i Milliye : ulusal mücadelenin ilk resmi yayın organı* / Aytül Tamer. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, 2004. 248 s. ; 20 cm. — (Genel Sıra no ; 34. Araştırma dizisi ; 7) ISBN 975868342X (A.VI/8735).
- TANYU, HİKMET : *Tarih boyunca Yahudiler ve Türkler* / Hikmet Tanyu ; ed. M. Fatih Topaloğlu. — 1. bsk. — Ankara : Elips Kitap, 2005. 2 c. ; 24 cm. — (Elips Kitap ; 107) ISBN 9758971956 (tk.) (A.VI/8975).
- Tarihte Türklere yapılan katliamlar.* — Ankara : Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2005. 44 s. ; 24 cm. (A.VI/8629).

- et-TARSÛSÎ, MARDÎ B. 'ALİ B. MARDÎ : *Tabsiratu erbabi'l-elbab fi keyfiyyeti'n-necati fi'l-hurûb = Treatise on military technology /* Mardî b. 'Ali b. Mardî et-Tarsûsî. — Frankfurt : Ma'had Tarihi'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmîyye, 2004. 426 s. ; 21 cm. — (Silsile C. Uyûnu't-Turâs el-Mucelled = Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Series C Facsimile Editions, ISSN 1437-2363 ; 71) ISBN 382980301X (A.VI/8638).
- TAŞAĞIL, AHMET : *Köl Tigin Yazıtının Çince yüzü hakkında /* Ahmet Taşağıl. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 403-421 ss. ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayrışım. (A.VI/8845).
- TAŞDELEN, MEHMET NURİ : *Yassıada, Menderes ve muhafızları /* Mehmet Nuri Taşdelen ; genel yönetmen Mehmet Kocabaş ; genel yay. yönetmeni Attila Akdemir ; ed. Kemal Gurukan. — İstanbul : Bir Harf, 2005. 299 s. : res. ; 20 cm. — (Bir Harf yayınları ; 15) ISBN 9758961292 (A.VI/8574).
- TAŞDEMİR, TEKİN : *Türkiye'nin Kafkasya politikasında Ahıska ve sürgün halk Ahıskalılar /* Tekin Taşdemir ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Erkan Çav. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005. 218 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 125. Araştırma-İnceleme dizisi ; 89) ISBN 9752550223 (A.VI/8878).
- Tatarstan-Törkiye : medeni bağlantılar (1992-2003) /* citekçe Enes Hesenov. — Kazan : "Tamğa" Neşriyatı, 2004. 600 s. ; 21 cm. ISBN 594868007X (A.VI/8761).
- TAUT, BRUNO : *Reiseindrücke aus Konstantinopel /* Bruno Taut. — Berlin : [yayl.y.], 1916. 1 CD-ROM. (CD/63).
- TAZEGÜL, MURAT : *Modernleşme sürecinde Türkiye /* Murat Tazegül ; yay. koordinatörü İsmet Gülseçkin ; yay. haz. Mehmet Altun. — 1. bs. — İstanbul : Babil, 2005. 254 s. ; 23 cm. — (Babil yayınları ; 49. Araştırma ; 3) ISBN 9758480804 (A.VI/8504).
- TEKELİ, İLHAN : *Avrupa Birliği, Türkiye ve demokrasi /* İlhan Tekeli. — 1. bs. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi, 2004. 52 s. ; 20 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi Forumu sıra no ; 30) ISBN 9758593641 (A.VI/8766).

- Tell Kosak Shamali : the archaeological investigations on the upper Euphrates, Syria* / ed. by Yoshihiro Nishiaki, Toshio Matsutani. — Oxford : Oxbow Books, 2001-2003. 2 c. : res. ; 30 cm. — (UMUT Monograph ; 2) ISBN 1842171380 (B.I/2803).
- TEMEL, MEHMET : *Osmanlı arşiv kaynaklarına göre XIX. ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı-Brezilya ilişkileri* / Mehmet Temel. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 131-153, [4] ss. ; 24 cm. Belleten LXVIII, 251, Nisan 2004'den ayrıbasım. (A.VI/8667).
- Teori : aylık dergi.* — İstanbul : Uluslararası Yayıncılık, 2005. 96 s. ; 23 cm. — (ISSN 1301-66687) Sayı 183 (2005). (A.VI/8917).
- TEZEL, YAHYA SEZAI : *Transformation of 'state' and 'society' in Turkey : from the Ottoman Empire to the Turkish Republic* / Yahya Sezai Tezel. — 1. published. — Ankara : Roma, 2005. 173 s. ; 21 cm. — (Roma publications ; 19) ISBN 9756349158 (A.VI/8712).
- THIERRY, JEAN-MICHEL : *Les arts Arméniens* / Jean-Michel Thierry ; principaux sites Arméniens par Patrick Donabédian ; notices complétées par Jean-Michel Thierry, Nicole Thierry. — Paris : Éditions Mazenod, 1987. 623 s. : res. (kimi rnk.) ; 32 cm. — (L'Art et les Grandes Civilisations, ISSN 0066-7951) ISBN 2850880175 (B.I/3522).
- THROWER, JAMES : *The religious history of Central Asia from the earliest times to the present day* / James Thrower. — Lewiston : The Edwin Mellen Press, 2004. ix, 281 s. : hrt. ; 24 cm. — (Studies in Asian Thought and Religion ; 27) ISBN 0773464174 (A.VI/8608).
- TILLY, CHARLES : *Avrupa'da devrimler : 1492-1992* / Charles Tilly ; çev. Özden Arıkan ; yay. yönetmeni Abdullah Yılmaz ; yay. haz. Gökçe Çiçek Çetin. — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 2005. x, 287 s. ; 23 cm. — (Literatür yayınları Avrupa'yı Kurmak dizisi ; 8) ISBN 9750402421 (A.VI/8526).
- TODD, IAN A. : *Excavations at Kalavassos-Tenta* / Ian A. Todd ; with contributions by Douglas Baird... [et al.]. — Göteborg : Paul Åströms, 1987-2005. 2 c. : res., şek. ; 30 cm. — (Vasilikos Valley Project ; 6. Studies in Mediterranean Archaeology ; vol. 71:6) ISBN 9186098489 (B.I/3551).

- TOLOÇKO, PETRO PETROVIÇ : *Kiev i kievskaya zemlya v epohu feodalnoy pazdroblennosti XII-XIII vekov* / Petro Petroviç Toloçko. — Kiev : Naukova Dumka, 1980. 222 s. : res. (kimi rnk.) ; 35 cm. (B.I/3402).
- TOLSTOY, LEV NİKOLAEVIÇ, 1828-1910 : *Polnoe sobranie sochinenii : v sta tomah* / Lev Nikolaeviç Tolstoy [1828-1910] ; redaktsionnaya kollegiya G. Ya. Galagan. — Moskva : Nauka, 2000. ... c. ; 22 cm. ISBN 5020118230 (tk.). (A.VI/8380).
- TOOMASPOEG, KRISTJAN : *Les Teutoniques en Sicile (1197-1492)* / Kristjan Toomaspoeg. — Rome : École Française de Rome, 2003. x, 1011 s. : res. ; 24 cm. — (Collection de l'École Française de Rome, ISSN 0223-5099 ; 321) ISBN 2728306559 (A.VI/8536).
- Toplumcu Demokratik Parti programı.* — [y.y.] : Toplumcu Demokratik Parti, 2002. 106 s. ; 20 cm. (A.VI/8393).
- Toplumcu Demokratik Parti tüzüğü.* — [y.y.] · Toplumcu Demokratik Parti, 2002. 54 s. ; 20 cm. (A.VI/8392).
- TOPUZ, HIFZI : *Elveda Afrika hoşça kal Paris* / Hifzi Topuz. — 2. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2005. 462 s. : res. ; 20 cm. ISBN 9751410231 (A.VI/8512).
- TOYNBEE, ARNOLD J., 1889-1975 : *Acquaintances* / Arnold J. Toynbee [1889-1975]. — London : Oxford University Press, 1967. vi, 312 s. ; 22 cm. (A.VI/8480).
- TOYNBEE, ARNOLD, J., 1889-1975 : *1920'lerde Türkiye : hilâfet'in ilgası* / Arnold, J. Toynbee [1889-1975] ; Türkçesi Hasan Aktaş. — İstanbul : Yöneliş, 1998. 118 s. ; 19 cm. — (Yöneliş yayınları ; 42) (A.VI/8587).
- TOYNBEE, ARNOLD, 1889-1975 : *Choose life : a dialogue* / Arnold Toynbee [1889-1975], Daisaku Ikeda. — New York : Oxford University Press, 1989. 374 s. ; 24 cm. ISBN 0192152580 (A.VI/8482).
- TOYNBEE, ARNOLD, 1889-1975 : *Hatıralar : tanıdıklarım* / Arnold J. Toynbee [1889-1975] ; tercüme Deniz Öktem. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2005. vii, 359 s. ; 22 cm. — (Klasik ; 16. kitap) ISBN 9758740202 (A.VI/8565).
- TOYNBEE, ARNOLD, 1889-1975 : *Hellenism : the history of a civilization* / Arnold J. Toynbee [1889-1975]. — New York ; London : Oxford University Press, 1959. xii, 272 s. ; 21 cm. (A.VI/8481).

- TOYNBEE, ARNOLD, 1889-1975 : *Savaş ve uygarlık* / Arnold Toynbee [1889-1975] ; çev. Mehmet DüNDAR. — 2. bs. — Ankara : Ürün, 1997. 160 s. ; 20 cm. — (Ürün yayınları ; 14) ISBN 9757145261 (A.VI/8586).
- TOYNBEE, ARNOLD, 1889-1975 : *Yaşamı seçin : diyalog* / Arnold Toynbee [1889-1975], Daisaku Ikeda ; çev. Umut Arık ; Türkçe yay. haz. Nur Sözen, Aypar Altunel. — Ankara : Ankara Üniversitesi, 1992. 392 s. ; 24 cm. ISBN 9754821046 (A.VI/8429).
- Le travail et la question sociale au Maghreb et au Moyen-Orient.* — Aix-en-Provence : Édisud, 2005. 365 s. ; 24 cm. — (Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée. Série Monde Contemporain, ISSN 0997-1327 ; 105-106) ISBN 2744905356 (A.VI/8549).
- The treaty of Paris (1783) in a changing states system : papers from a conference January 26-27, 1984.* — Washington ; Lanham : Woodrow Wilson International Center for Scholars ; University Press of America, 1985. 206 s. ; 29 cm. ISBN 0819147524 (B.I/3554).
- TUĞLACI, PARS : *Tarih boyunca Batı Ermenileri* / Pars Tuğlacı. — İstanbul : [yayl.y.], 2004. ... c. : res. (kimi rnk.) ; 33 cm. ISBN 9757423041 (B.I/3456).
- TUNCER, HÜNER : *Kıbrıs sarmalı : nasıl bir çözüm?..* / Hüner Tuncer. — 1. bsk. — Ankara : Ümit, 2005. 205 s. ; 21 cm. — (Ufuk dizisi ; 179) ISBN 9758572709 (A.VI/8461).
- TURGENEV, İVAN SERGEEVİÇ, 1818-1883 : *Pisma v vosemnadtşati tomah* / İvan Sergeevič Turgenev [1818-1883]. — Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1999-2000. ... c. ; 21 cm. ISBN 5020115894 (A.VI/8379).
- TURHAN, TALAT : *27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997'ye... : devrimci bir kurmay subay'ın etkinlikleri* / Talat Turhan. — 3. bsk. — İstanbul : Sorun, 2001. 428 s. ; 20 cm. — (Emperyalizmin Gizli Örgütleri dizisi ; 7) ISBN 9754311145 (A.VI/8522).
- Turkish islam and the secular state : the Gülen movement* / ed. by M. Hakan Yavuz, John L. Esposito. — 1. ed. — New York : Syracuse University Press, 2003. xxxiii, 280 s. ; 24 cm. ISBN 0815630409 (A.VI/8406).
- Turks : a journey of a thousand years, 600-1600* / ed. by David J. Roxburgh. — London : Royal Academy of Arts, 2005. 494 s. : rnk. res. ; 31 cm. ISBN 1903973562 (B.I/3519).

- Turks : a journey of a thousand years, 600-1600* / ed. by David J. Roxburgh. — London : Royal Academy of Arts, 2005. 494 s. : rnk. res. ; 30 cm. ISBN 1903973570 (B.I/3520).
- Turquie, Grèce : un passé commun, de nouvelles perspectives* / sous la direction de Faruk Bilici. — Paris : INALCO, 2005. 201 s. ; 24 cm. — (Cahiers Balkaniques, ISSN 0290-7402 ; 33) ISBN 2858311501 (A.VI/8929).
- TUTKUN-IŞIK, YEŞİM : *Geçiş dönemi tarihçisi olarak Ahmet Refik (Altınay) (1880-1937)* / haz. Yeşim Tutkun-Işık. — 2002. ix, 111 y. ; 30 cm. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yüksek lisans tezi. (B.I/3444).
- Tuz kitabı* / ed. Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen. — İstanbul : Kitabevi, 2004. xiii, 357 s. : res. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 217) ISBN 9756403217 (A.VI/8884).
- Türk dünyası edebiyatı*. — Ankara : TİKA, 2002. 2 c. ; 24 cm. (A.VI/8857).
- Türk dünyası kültür atlası = A cultural atlas of the Turkish world* / yay. haz. = continuity and proofreading Yavuz Tiryaki ; ing. çev. = English text Robert Bragner. — İstanbul : Türk Kültürüne Hizmet Vakfı = Turkish Culture Service Foundation, 1997-. ... c. : rnk. res. ; 34 cm. ISBN 9757522112 (tk.). (B.I/1604).
- Türk edebiyatında İstanbul'un fethi ve Fatih* / ed. Kâzım Yetiş. — İstanbul : Kitabevi, 2005. 651 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 260) ISBN 975640356X (A.VI/8974).
- Türk inkilâp kanunları* / derleyen Hicret Hürkan. — Ankara : Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneği, 1989. 60 s. ; 19 cm. — (Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneği yayınları ; 10) (A.VI/8386).
- TÜRKDOĞAN, ORHAN : *Doğu ve Güney Doğu kabile-aşiret yapısı* / Orhan Türkdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005. 621 s. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 124. İnceleme-Araştırma dizisi ; 88) ISBN 9752550215 (A.VI/8888).
- TÜRKDOĞAN, ORHAN : *Türk ulus-devlet kimliği* / Orhan Türkdoğan ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Erkan Çav. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005. 525 s. ; 21 cm. — (IQ

- Kültür Sanat Yayıncılık ; 127. Araştırma-İnceleme dizisi ; 91) ISBN 975255024X (A.VI/8881).
- TÜRKDOĞAN, ORHAN : *Ziya Gökalp : ulus-devlet düşünürü / Orhan Türkdoğan ; genel yay. yönetmeni Adem Sarıgöl ; ed. Erkan Çav. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005. 520 s. : res. ; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık ; 120. Araştırma-İnceleme dizisi ; 86) ISBN 9752550177 (A.VI/8729).*
- Türkistan'ın bağımsızlığına hizmet eden "Yeni Türkistan"dan seçilmiş makaleler : 1927-1931 / proje sorumlusu ve ed. Tülây Duran. — İstanbul : Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2005. 488 s. ; 25 cm. ISBN 9759841304 (A.VI/8869).*
- Türkiye Birlik Partisi : tüzük ve programı. — Ankara : Türkiye Birlik Partisi, 1972. 72 s. ; 21 cm. (A.VI/8471).*
- TÜRKİYE MALİ SEMPOZYUMU (16 : 2001 : ANTALYA) : *"Türkiye'de 1980 sonrası mali politikalar" : XVI. Türkiye mali sempozyumu : 28-31 Mayıs 2001 Antalya / Türkiye Mali Sempozyumu (16 : 2001 : Antalya). — Manisa : Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 2002. viii, 443 s. ; 30 cm. ISBN 9758628011 (B.I/3503).*
- Türkiye Partisi : tüzük program. — Ankara : Türkiye Partisi, 2004. 144 s. ; 11 cm. (A.VI/8683).*
- TRT ulusal televizyon yayınları Türkiye geneli (kamuoyu) araştırması / proje yöneticisi Necdet Şimşek. — Ankara : Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, 2005. x, 153 s. ; 24 cm. ISBN 9757655619 (A.VI/8788).*
- Türkiye yazmaları toplu kataloğu = The union catalogue of manuscripts in Türkiye. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı, 2004. 2 CD-ROM. (CD/68).*
- Türkiye'de insan hakları / haz. Kâmil B. Raif. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1998. 168 s. ; 20 cm. — (Demokrasi ve İnsan Hakları serisi ; 3) ISBN 9758305026 (A.VI/8775).*
- Türkiye'nin parçalanması ve İngiliz politikası (1900-1920) : İngiliz Devlet Arşivi gizli belgeleri / ed. Ö. Andaç Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün, 2005. 663 s. ; 20 cm. — (Örgün Yayınevi. Kültür dizisi) ISBN 9757651362 (A.VI/8507).*

- TÜRKMEN, ZEKERİYA : *Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı ordusuna yönelik sağlık hizmetleri / Zekeriya Türkmen.* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2005. 483-518 ss. ; 24 cm. Belleten cilt LXVIII, Ağustos 2004, sayı 252'den ayırabım. (A.VI/8849).
- U.S. records on Saudi affairs 1945-1959 / co-ordinating ed. K. E. Evans.* — Slough : Archive Editions ; University Publications of America, 1997. 8 c. ; 25 cm. ISBN 1852076704 (tk.) (A.VI/8866).
- ULUGH BEG, 1394-1449 : *Prolégomènes des tables astronomiques d'Oloug-Beg / Ulugh Beg [1394-1449] ; publiés avec notes et variantes et précédés d'une introduction par L. P. E. A. Sédillot.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. clv, 450 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 52) (A.VI/8952).
- ULUGH BEG, 1394-1449 : *Prolégomènes des tables astronomiques d'Oloug-Beg / Ulugh Beg [1394-1449] ; traduction et commentaire L. P. E. A. Sédillot.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. xxxviii, 292, 6 s. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 53) (A.VI/8953).
- Ulusal Birlik Partisi : tüzük ve programı.* — Ankara : Ulusal Birlik Partisi, 2004. yak. 25 s. ; 21 cm. (A.VI/8473).
- ULUSAL TARİH İÇİNDE SAFRANBOLU SEMPOZYUMU (1 : 1999 : SAFRANBOLU) : *I. Ulusal tarih içinde Safranbolu sempozyumu (4-6 Mayıs 1999) / Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (1 : 1999 : Safranbolu).* — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2003. vi, 172 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (AKDYYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 196) ISBN 9751616255 (A.VI/8984).
- ULUSLARARASI AŞAĞI BÜYÜK MENDERES HAVZASI TARİH, ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ SEMPOZYUMU (1 : 2001 : SÖKE) : *Birinci uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası tarih, arkeoloji ve sanat tarihi sempozyumu : 15-16 Kasım 2001 : Söke-Türkiye : tebliğler / ed. Adil Adnan Öztürk.* — 1. bsk. — İzmir : [yayl.y.], 2002. viii, 372 s. : rnk. res. ; 25 cm. ISBN 975925140X (A.VI/8400).

- Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk-Bulgar ilişkileri sempozyumu : 11-13 Mayıs 2005 : bildiriler kitabı.* — Eskişehir : Odunpazarı Belediyesi, 2005. 485 s. ; 30 cm. — (Odunpazarı Belediyesi yayınları ; 7. Tarih dizisi ; 2) ISBN 9756881046 (B.I/3550).
- 'Umar al-Khayyam Abu l-Fath 'Umar Ibn Ibrahim (d. c. 526/1131) : texts and studies / collected and reprinted by Fuat Sezgin ; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. 2 c. ; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematics and Astronomy ; 45, 46) (A.VI/8946).
- UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE : *Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland : München, antikemsammlungen : ehemals Museum Antiker Kleinkunst : attisch-schwarzfigurige augenschalen / Union Académique Internationale ; bearbeitet von Berthold Fellmann.* — München : C. H. Beck, 2004. 139, 32, 4, 80 s. : beilage, tafel ; 33 cm. — (Corpus Vasorum Antiquorum. Deutschland ; bd. 77. München ; bd. 13) ISBN 3406519601 (B.I/3471).
- USSISHKIN, DAVID : *The renewed archaeological excavations at Lachish (1973-1994) / David Ussishkin ; with contributions by Gabriella Bachi... [et al.] ; ed. David Ussishkin ; assistant ed. Jared L. Miller.* — Tel Aviv : Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, 2004. 5 c. : res. ; 27 cm. — (Tel Aviv University Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology. Monograph series ; 22) ISBN 9655266017 (B.I/3416).
- ÜNVER, OSMAN CAN : *Almanya'nın Türkiye politikalarında oryantalizmin yeri : 19. ve 20. yüzyıllar / haz. Osman Can Ünver.* — 2003. xii, 257, [8] y. : res. ; 29 cm. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-Doktora tezi. (B.I/3542).
- ÜRER, LEVENT : *Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk dış politikası / Levent Ürer.* — 1. bs. — İstanbul : Alın Kitaplar, 2005. 271 s. ; 20 cm. — (Kurtuluş Savaşı Kütüphanesi dizisi) ISBN 9752105289 (A.VI/8719).

- ÜRÜNLÜ, COŞKUN : *Ekonomik sistemler açısından Türkiye'nin karma ekonomi sistemi* / Coşkun Ürünlü. — [Ankara] : Devlet Planlama Teşkilâtı, 1968. 46, 2 y. ; 33 cm. (B.I/3504).
- DE LA VAISSIÈRE, ÉTIENNE : *Histoire des marchands sogdiens* / Étienne De la Vaissière. — Paris : Collège de France. Institut des Hautes Études Chinoises, 2004. 377 s. : res., 2 katl. hrt. ; 24 cm. — (Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études Chinoises, ISSN 0768-3952 ; 32) ISBN 2857570643 (A.VI/8535).
- Vakfiye tuğraları = The tughras of Vaqfiyya* / haz. = ed. by İsmet Keten, Mehmet Nuri Şahin ; çev. = translated by Halil Çetin. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü = General Directorate of Foundations, 2004. 157 s. ; 28 cm. ISBN 9758201980 (B.I/3491).
- VALENTINO, BENJAMIN A. : *Final solutions : mass killing and genocide in the twentieth century* / Benjamin A. Valentino. — Ithaca ; London : Cornell University Press, 2004. viii, 317 s. ; 24 cm. — (Cornell Studies in Security Affairs) ISBN 0801439655 (A.VI/8452).
- VALİHOCAYEV, BATURHAN : *Uluğ Bey devri medreseleri* / Baturhan Valihocayev ; çev. Kishimjan Eshenkulova. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 2004. xiv, 60 s. : res. ; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları no ; 16) ISBN 9757874247 (A.VI/8626).
- VAN DAM, RAYMOND : *Families and friends in late Roman Cappadocia* / Raymond Van Dam. — Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2003. ix, 256 s. : hrt. ; 24 cm. ISBN 0812237129 (A.VI/8443).
- VARTANOV, ELİYA : *Sibiryaya sürgünü Asurilerin anıları (1949-1956)* / Eliya Vartanov ; İngilizceden çev. H. Topuzoğlu ; ed. A. Doğan. — 1. bs. — İstanbul : Yaba, 2005. 205 s. : res. ; 20 cm. — (Yaba yayınları ; 128. Bilim Kültür Tarih dizisi. Mezopotamya Kitaplığı ; 8) ISBN 975386082X (A.VI/8731).
- VERA CHAMAZA, GALO W. : *Die Omnipotenz A__urs : Entwicklungen in der A__ur-Theologie unter den Sargoniden Sargon II., Sanherib und Asarhaddon* / Galo W. Vera Chamaza. — Münster : Ugarit-Verlag, 2002. 586 s. ; 24 cm. — (Alter Orient und Altes Testament ; 295) ISBN 3934628249 (A.VI/8840).
- VERSCHUER, CHARLOTTE VON : *Le riz dans la culture de Heian, mythe et réalité* / Charlotte von Verschuer. — Paris : Collège de France.

Institut des Hautes Études Japonaises, 2003. 409 s. ; 24 cm. — (Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études Japonaises) ISBN 2913217087 (A.VI/8538).

Vişşie i tsentralnie gosudarstvennie uçrejdeniya Rossii 1801-1917 gg. / otvetstvennyy sostavitel D. İ. Raskin. — Sankt-Peterburg : Nauka, 1998. ... c. : res. ; 25 cm. ISBN 502028386X (A.VI/8428).

Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah = The Armenian genocide and the Shoah / hrsg. Hans-Lukas Kieser, Dominik J. Schaller. — Zürich : Chronos, 2002. 656 s. ; 23 cm. ISBN 303400561X (A.VI/8925).

WANG, JIANXIN : *Uyghur education and social order : the role of islamic leadership in the Turpan Basin / Jianxin Wang.* — Tokyo : Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa. Tokyo University of Foreign Studies, 2004. xix, 424 s. ; 26 cm. — (Studia Culturae Islamicae, ISSN 1340-5306 ; 76) ISBN 487297865X (B.I/3411).

WARBURTON, DAVID : *Egypt and the Near East : politics in the Bronze Age / David Warburton.* — Paris : Recherches et Publications, 2001. xv, 361, [17] s. : hrt. ; 24 cm. — (Civilisations du Proche-Orient ; serie IV. Histoire-Essais ; 1) ISBN 2940032122 (A.VI/8592).

WATENPAUGH, HEGHNAR ZEITLIAN : *The image of an Ottoman city : imperial architecture and urban experience in Aleppo in the 16th and 17th centuries / Heghnar Zeitlian Watenpaugh.* — Leiden : Brill, 2004. xxi, 278 s. : res. ; 24 cm. — (The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy, ISSN 1380-6076 ; 33) ISBN 9004124543 (A.VI/8607).

WEISS, DANI : *Archaeological survey of Israel : map of Nes Harim (104) / Dani Weiss, Boaz Zissu, Gideon Solimany.* — Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2004. 79, 121 s. : res. ; 24 cm. + 1 katl. hrt. ISBN 9654061686 (A.VI/8397).

WIESNER-HANKS, MERRY E. : *Gender in history / Merry E. Wiesner-Hanks.* — 1. published. — Massachusetts : Blackwell, 2001. ix, 246 s. ; 23 cm. — (New Perspectives on the Past) ISBN 0631210350 (A.VI/8941)

- WILKINSON, TONY J. : *On the margin of the Euphrates : settlement and land use at Tell Es-Sweyhat and in the Upper Lake Assad Area, Syria* / Tony J. Wilkinson ; with contributions by Naomi F. Miller, Clemens D. Reichel, Donald Whitcomb. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004. lii, 276, 16 s. : res. ; 31 cm. — (Excavations at Tell Es-Sweyhat, Syria ; vol. 1. Oriental Institute of the University of Chicago, ISSN 0069-3367 ; 124) ISBN 1885923295 (B.I/3559).
- XEMGİN, ETEM : *Kürdistan'da mitoloji ve dini inançlar : islamiyet öncesi* / Etem Xemgîn. — 1. bsk. — İstanbul : Doz, 2005. 216 s. ; 21 cm. — (Doz yayınları. Araştırma) ISBN 9756876484 (A.VI/8733).
- YAHYÁ, KABİLİ : *Lehcat-i sikender şahi = Lehjat -e- sikandershahi* / Kabili Yahyá ; murattabah Şahab Sermadi. — New Delhi : Indian Council of Historical Research ; Northern Book Centre, 1999. xx, 560 s. ; 23 cm. ISBN 8172110588 (A.VI/8464).
- YARDIM, ALİ : *Amasya Kaya Kitâbesi : Bâyezid Paşa İmâreti Vakfiyesi* / Ali Yardım. — 1. bsk. — Amasya : Amasya Valiliği, 2004. xii, 157 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (Amasya Valiliği Kültür yayınları no ; 9) ISBN 9755854126 (A.VI/8622).
- YAVUZ, CELALETTİN : *Geçmişten geleceğe Suriye - Türkiye ilişkileri* / Celalettin Yavuz. — Ankara : Ankara Ticaret Odası, 2005. xvi, 552 s. ; 21 cm. ISBN 9755129219 (A.VI/8623).
- YAVUZ, NURİ : *Fırka-i islâhiye* / Nuri Yavuz. — Ankara : Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2004. 90 s. ; 24 cm. ISBN 9756859512 (A.VI/8391).
- YEŞİLBURSA, BEHÇET KEMAL : *The Baghdad pact : Anglo-American defence policies in the Middle East, 1950-1959* / Behçet Kemal Yeşilbursa. — London ; New York : Frank Cass, 2005. xvi, 287 s. ; 24 cm. — (Military History and Policy) ISBN 0714656410 (A.VI/8438).
- YILDIRIM, MÜNİR : *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi* / Münir Yıldırım. — 1. bsk. — Ankara : Aziz Andaç, 2005. x, 165 s. ; 19 cm. — (Aziz Andaç yayınları ; 8. Din ve Toplum serisi ; 8) ISBN 9759855410 (A.VI/8555).
- YILDIZ, ERDAL : *Annales Tarih Okulu'nun bütünsel tarih anlayışı ve Fernand Braudel* / haz. Erdal Yıldız. — 1994. 88 y. ; 30 cm. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sistemantik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı-Yüksek lisans tezi. (B.I/3447).

- YILMAZ, LEVENT : *Düşünen söyleşiler* / Levent Yılmaz ; yay. haz Alkan Dalkılıç. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005. x, 212 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 92. Dün-Bugün ; 3) ISBN 9756176113 (A.VI/8728).
- YILMAZ, MESUT : *Türkiye’de milliyetçilik, çağdaşlaşma ve demokrasi* / Mesut Yılmaz. — Ankara : Türk Demokrasi Vakfı, 1996. 47 s. ; 20 cm. (A.VI/8782).
- YILMAZ, ÖNAY : *Nazilerle beş yıl* / Önay Yılmaz. — 1. bs. — İstanbul : Remzi Kitabevi, 2005. 317 s. ; 20 cm. ISBN 9751410258 (A.VI/8723).
- YILMAZER, TUNCAY : *Alçıtepe’den Anafartalar’a Çanakkale Kara Muharebeleri* / Tuncay Yilmazer. — 1. bsk. — İstanbul : Yeditepe, 2005. 278, [8] s. : hrt., rnk. res. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 24. Tarih dizisi ; 3) ISBN 9756480335 (A.VI/8902).
21. *Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid’e bakış* / haz. Mehmet Tosun ; yay. danışmanı Hayrettin Turan. — 1. bsk. — İstanbul : [yayl.y.], 2003. 338 s. : res. ; 24 cm. ISBN 9759364417 (A.VI/8660).
- YÖNDEMLİ, FUAT : *Mevlevîlikde semâ eğitimi ve başdönmesiyle ilgisi* / Fuat Yöndemli. — gözd. gçrl. ve ilv. 2. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2004. 147 s. : rnk. res. ; 24 cm. — (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 307) ISBN 9751617502 (A.VI/8456).
- YÖRÜKÂN, YUSUF ZİYA : *Müslümanlıktan evvel Türk dinleri : şamanizm : şamanizm’in diğer dinler ve alevîlik üzerindeki etkileri* / Yusuf Ziya Yörükân ; notlandıran ve yay. haz. Turhan Yörükân. — 1. bs. — Ankara : Yol, 2005. x, 221 s. ; 22 cm. — (Yol yayınları ; 7. Araştırma İnceleme Tarih dizisi ; 4) ISBN 9759696037 (A.VI/8659).
- YÜKSEL, AYHAN : *Doğu Karadeniz araştırmaları* / Ayhan Yüksel. — İstanbul : Kitabevi, 2005. 255 s. ; 21 cm. — (Kitabevi ; 255) ISBN 9756403535 (A.VI/8905).
- YÜRÜKEL, SEFA M. : *Soykırımlar tarihi* / Sefa M. Yürükel. — Mersin : Near East Publishing, 2005. ... c. ; 24 cm. ISBN 9759246740 (A.VI/8778-1).
- YÜRÜKEL, SEFA M. : *The history of genocide* / Sefa M. Yürükel. — Mersin : Near East Publishing, 2004. ... c. ; 24 cm. ISBN 9759246732 (A.VI/8779-1).

- 100 yıl önce Türkiye’de Ermeniler : Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu’ndan kartpostallarla / ed. Osman Köker. — 1. bsk. — İstanbul : Bir Zamanlar Yayıncılık, 2005. 792 s. : res. ; 24 cm. ISBN 975615800X (A.VI/8590).
- ZAIM, SABAHATTİN : *Türkiye’nin yirminci yüzyılı : toplum/iktisat/siyaset / Sabahattin Zaim.* — İstanbul : İşaret, 2005. 3 c. : res. ; 24 cm. — (İşaret yayınları ; 104) ISBN 9753501471 (tk.) (A.VI/8744).
- ZAMAN, ŞENOL : *Çağdaş İngilizce çeviri kılavuzu : çeviri terminoloji (sözlükçe) dilbilgisi = A contemporary guidebook for English translation / Şenol Zaman ; yay. haz. Yılmaz Ulaş Kavas.* — 2. bsk. — Ankara : Yargı, 2005. x, 722 s. ; 24 cm. ISBN 9756120045 (A.VI/8842).
- ZARCONI, THIERRY : *İslam’da sır ve gizli cemiyetler : Türkiye, İran ve Orta Asya 19.-20. yüzyıllar : masonluk, Carboneria ve sufi tarikatlar / Thierry Zarcone ; çev. Ali Berktaş ; kitap ed. Demet Elkâtip ; yay. koordinatörü Ebru Bayülken.* — 1. bsk. — İstanbul : Alkım, 2005, c2003. 180, [18] s. : res. ; 23 cm. — (Alkım ; 89. Tarih ; 5) ISBN 9756363886 (A.VI/8508).
- ZARCONI, THIERRY : *La Turquie moderne et l’islam / Thierry Zarcone.* — [y.y.] : Flammarion, 2004. 362 s. ; 22 cm. ISBN 2082103196 (A.VI/8671).
- ZARIFI, YORGO L., 1881-1943 : *Hauralarım : kaybolan bir dünya : İstanbul 1800-1920 / Yorgo L. Zarifi [1881-1943] ; çev. Karin Skotiniyadis ; yay. yönetmeni Abdullah Yılmaz ; yay. haz. Gökçe Çiçek Çetin.* — 1. bs. — İstanbul : Literatür, 2005. xi, 424 s. : res. ; 23 cm. — (Literatür yayınları ; 418. Biyografi-Otobiyografi ; 03) ISBN 975040307X (A.VI/8567).
- ZEIDNER, ROBERT F. : *The tricolor over the Taurus : the French in Cilicia and vicinity, 1918-1922 / Robert F. Zeidner.* — Ankara : Turkish Historical Society, 2005. xv, 368 s. ; 24 cm. — (Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Publications of Turkish Historical Society ; Serial XVI-No. 105) ISBN 9751617677 (A.VI/8613).
- ez-ZENCÂNÎ, AHMED B. SA’D B. MEHDÎ B. ABDÎ’S-SAMED EL-OSMÂNÎ : *Sultana öğütler : Alâeddin Keykûbat’a sunulan siyasetnâme / Ahmed b. Sa’d b. Mehdî b. Abdî’s-Samed el-Osmânî ez-Zencânî ; haz. H. Hüseyin Adalıoğlu ; ed. Haşim Şahin.* — 1. bsk. — İstanbul :

- Yeditepe, 2005. 287 s. ; 21 cm. — (Yeditepe Yayınevi ; 23. Tarih Kaynakları ; 1) ISBN 9756480114 (A.VI/8908).
- ZETTERHOLM, MAGNUS : *The formation of christianity in Antioch : a social-scientific approach to the separation between judaism and christianity* / Magnus Zetterholm. — reprinted. — London : Routledge, 2005. xiv, 272 s. ; 22 cm. ISBN 0415359597 (A.VI/8445).
- ZÜRCHER, ERIK JAN : *Savaş, devrim ve uluslaşma : Türkiye tarihinde geçiş dönemi : 1908-1928* / Erik Jan Zürcher ; çev. Ergun Aydınoglu ; yay. haz. Ece Turnator, Mehmet Beşikçi. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005. viii, 331 s. ; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları ; 84. Tarih ; 12) ISBN 9758998005 (A.VI/8490).
- ZÜRCHER, ERIK JAN : *Türkiye’de etnik çatışma : İmparatorluktan Cumhuriyete* / Erik Jan Zürcher ; ed. Tansel Güney. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2005. 175 s. ; 20 cm. — (İletişim yayınları ; 1055. Araştırma-İnceleme dizisi ; 174) ISBN 9750502965 (A.VI/8489).
- 250 Jahre : von der orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien = 250 years : from the Oriental to the Diplomatic Academy in Vienna = 250 années : de l’Académie Orientale à l’Académie Diplomatique à Vienne* / hrsg. Oliver Rathkolb. — Innsbruck : Studien Verlag, 2004. 657 s. ; 25 cm. ISBN 3706519216 (A.VI/8389).

B. DERGİLER

- Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10 (2005).
- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLIV, 1-4 (2004).
- Acta Asiatica 88 (2005).
- Acta Ethnographica Hungarica XLIX, 3-4 (2004).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LVII, 1-4 (2004).
- Acta Poloniae Historica XC (2004) ; XCI (2005).
- Adalya VIII (2005).
- Āfāq al-Taḳāfa wa al-Turāt XI, 41-44 (2003) ; XII, 45-47 (2004) ; XII, 48 (2005).
- Ahbarü'l-Mektebe 32-33 (2005).
- Ahbarü'l-Merkez I, 1-6 (2003) ; II, 7-12 (2003) ; III, 13-14 (2005).

- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies VI, 23-24 (2004-2005).
- Akademik Bakış 11 (1999) ; 14 (2001) ; 17-18 (2002) ; 20-22 (2003) ; 23 (2005).
- Amerasia Journal XXX, 2-3 (2004/2005) ; XXXI, 1 (2005).
- The American Historical Review CIX, 5 (2004).
- American Journal of Archaeology CVIII, 4 (2004) ; CIX, 1 (2005).
- Amme İdaresi Dergisi XXXVII, 4 (2004) ; XXXVIII, 1 (2005).
- Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri = News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas 3 (2005).
- Anadolu = Anatolia 24-25 (2003) ; 26-27 (2004).
- Anadolu Sanat 15 (2004).
- Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi = Anadolu University Journal of Social Sciences IV, 1-2 (2004) ; V, 1 (2005).
- Anas (Museo Nacional de Arte Romano de Merida) 14 (2001).
- Anatolian Archaeology IX (2003) ; X (2004).
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi XXXX, 1-2 (2005).
- Ancient West and East III, 2 (2004).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XLII, 1-2 (2002) ; XLIII, 1-2 (2003) ; XLIV, 1 (2004).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LIX, 3 (2004).
- Anlayış 19 (2004) ; 20, 23-25 (2005).
- Annales : Histoire, Sciences Sociales LIX, 5-6 (2004) ; LX, 1 (2005).
- Annali (Università degli Studi di Napoli "L'Orientale") LXII (2002) ; suppl. 93 ; LXIII (2003).
- Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa serie IV, VI, 2 (2001) ; quaderni 15 (2003).
- The Annual of the British School at Athens 98 (2003).
- Annual Report of the Department of Antiquities for the Year 1994 ; 1995 ; 1996 ; 1997 ; 1998.
- Anthropology Today XXI, 1-3 (2005).
- Antropoloji (DTCF) 14-15 (2002) ; 16-17 (2003) ; 18-19 (2004).

- Araştırma (DTCF) 16-17 (2003).
Archäologischer Anzeiger 2 (2003).
Archeologia Classica LV, 5 (2004).
Archiv Orientální LXXII, 4 (2004) ; LXXIII, 1 (2005).
Arhiva Românească I, 1-2 (1995) ; II, 1-2 (1996).
Archivo de Prehistoria Levantina XXV (2004).
Archivio Storico Italiano CLXII, 602 (4) (2004) ; CLXIII, 603 (1) (2005).
Arkeoloji ve Sanat 118 (2004) ; 119 (2005).
Armenian Review XLVIII, 3-4 (2003).
Ars Orientalis XXXIII (2003).
Arşiv Dünyası 1 (1999) ; 2 (2003) ; 4 (2004) ; 5 (2005).
Askerî Tarih Belgeleri Dergisi 118 (2004).
Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 12-13 (2004).
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 27 (2005).
Atatürk Yolu VII, 27-28 (2001).
Athenaeum XCIII, 1 (2005).
Atıqot XLVII (2004) ; XLVIII (2005).
Avrasya Bülteni 30-35 (2005).
Avrasya Etüdüleri 26 (2004).
Aydın Tarihi Ekim-Aralık (2004) ; Ocak-Mart (2005).
Ayıntap. Kültür Sanat Edebiyat Dergisi 3-4 (2005).
Azerbaycan : Türk Kültür Dergisi 357 (2004) ; 358-359 (2005).
Balkan Studies XLII, 1-2 (2001).
E. Jkanologie I, 1-2 (1997) ; II, 1-2 (1998) ; III, 1-2 (1999) ; IV, 1-2 (2000) ;
V, 1-2 (2001) ; VI, 1-2 (2002) ; VII, 1-2 (2003) ; VIII, 1 (2004).
Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi XXIV, 28 (2003) ; XXV, 29 (2004).
Belgeler. Uluslararası Belgeler Föyü 1-2 (2005).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi : Dün/Bugün/Yarın 94-95 (2004) ; 96-98
(2005).
Belleten LXVIII, 251-253 (2004).
Biblica LXXXV, 4 (2004) ; LXXXVI, 1 (2005).

- Bibliotheca Orientalis LXI, 5-6 (2004) ; LXII, 1-2 (2005).
Bilge 41 (2004).
Bilig : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 32 (2005).
Bilim ve Ütopya 127-132 (2005).
The Bodleian Library Record XVIII, 4 (2004).
Bolletino di Archeologia 53-54 (1998).
The British School at Athens. Annual Report of Council 2003-2004.
Budapest Studies in Arabic 24-25 (2002).
Bulgarian Historical Review = Revue Bulgare d'Histoire 3-4 (2004).
Le Bulletin (Association des Anciens Eleves) Octobre 2004.
Bulletin d'Études Orientales LIII-LIV (2001-2002) ; supplément LIII-LIV (2001-2002) ; LV (2003) ; supplément LV (2003).
Bulletin d'information = Information Bulletin 30 (2004).
Bulletin of the National Museum of Ethnology XXIX, 2-4 (2004/2005).
Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XVI, 3-4 (2004).
Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 56 (2004).
Byzantinische Zeitschrift XCVII, 2 (2004).
Byzantion LXXIV, 2 (2004).
Cahiers de Civilisation Médiévale XLVII, 188-188B (2004) ; XLVIII, 189 (2005).
Coğrafi Bilimler Dergisi (DTCF) I, 1-2 (2003) ; II, 1-2 (2004).
Communicationes Archaeologicae Hungariae 2004.
Complutum XV (2004).
Critique : Critical Middle Eastern Studies XIV, 1 (2005).
Cultura Antiqua LVI, 3-12 (2004).
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi VIII, 2 (2004).
Çağdaş Yerel Yönetimler XII, 1-4 (2003).
Dacia XLVI-XLVII (2002-2003).
Dergi (Uludağ Üniversitesi) 16 (2005).
Dîvân İlmî Araştırmalar 15 (2003) ; 16-17 (2005).

- Doğu Batı 31 (2005).
- EKEV Akademi Dergisi 20-21 (2004).
- Early Science and Medicine X, 1 (2005).
- East European Quarterly XXXVIII, 4 (2004) ; XXXIX, 1 (2005).
- Ege Coğrafya Dergisi = Aegean Geographical Journal XII, 2 (2003).
- Encyclopaedia of Islam suppl. 11-12 (2004) ; index of subjects 1 (2005).
- Enformasyon Bülteni 95 (2005).
- Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21 (2003) ;
22 (2004).
- Erdem XIV, 41 (2004).
- Ethnology XLIII, 2 (2004).
- Études Balkaniques XL, 3-4 (2004).
- Eurasian Studies III, 1 (2004).
- Expedition XLVI, 3 (2004) ; XLVII, 1 (2005).
- Family Relations LIV, 2 (2005).
- Faravid 28 (2004).
- Finskt Museum 111 (2004).
- The Florida Anthropologist LVII, 3-4 (2004).
- Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research XCIX, 1-4 (2004).
- Genava LII (2004).
- Germania LXXXII, 2 (2004).
- Global Strateji 1 (2005).
- Godišnjak = Jahrbuch XXXIII (2004).
- Godišnjak. Pravnog Fakulteta u Sarajevu XLVII (2004).
- Gurbansoltan Eje 1-8 (2004).
- Günce. TÜBA Bülteni 30 (2004) ; 32 (2005).
- Güneyde Kültür 12 (2001) ; 13 (2002) ; 14 (2003) ; 15 (2004).
- Haberler (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü) 19 (2005).
- Harvard Journal of Asiatic Studies LXIV, 2 (2004).
- Hayat Ağacı. Kültür Sanat ve Çevre Dergisi 1 (2005).

- Hesperia : Journal of the American School of Classical Studies at Athens
LXXIII, 2,4 (2004) ; LXXIV, 1 (2005).
- Hindistan'a Bakış Ağustos-Aralık (2004) ; Ocak-Mart (2005).
- Historical Abstracts LV, 6 (2004).
- Historical Research LXXVIII, 199-200 (2005).
- History. The Journal of the Historical Association XC, 297-298 (2005).
- L'Homme : Revue Française d'Anthropologie 173-174 (2005).
- Hürriyet Tarih 5 Ocak - 29 Haziran (2005).
- Iraq LXVI (2004) ; LXVII, 1 (2005).
- İSAM Bülteni 8-9 (2004) ; 10 (2005).
- Iran XLII (2004).
- İlgi 109 (2004).
- İlmî Araştırmalar 18 (2004).
- The Indian Historical Review XXVIII, 1-2 (2001).
- Indogermanische Forschungen 109 (2004).
- Institute for the History of Arabic Science. Newsletter 77 (2005).
- International Bibliography of Historical Sciences XIV (1940-1946).
- International Journal of Anthropology XIX, 4 (2004).
- International Journal of Middle East Studies XXXVII, 1-2 (2005).
- Iran and the Caucasus VIII, 2 (2004).
- Der Islam LXXXI, 2 (2004).
- İslâm Araştırmaları Dergisi = Turkish Journal of Islamic Studies 9 (2003).
- Islamic Law and Society XII, 1 (2005).
- Islamic Studies XLIII, 3-4 (2004).
- Israel Exploration Journal LIV, 2 (2004).
- The Israel Museum Journal XXIII (2005).
- Israel Museum Studies in Archaeology III (2004).
- Istanbul Mitteilungen LIV (2004).
- İstoriçeski Pregled LX, 1-4 (2004).
- İstoriçeskie Zapiski 7 (125) (2004).
- Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik LIV (2004).

- Jandarma Eğitim Dergisi 33 (2005).
- Journal Asiatique 292, 1-2 (2004).
- Journal of Archaeological Science XXXII, 1-7 (2005).
- Journal of Asian History XXXVIII, 2 (2004).
- Journal of Cuneiform Studies LV (2003).
- Journal of Islamic Studies XVI, 1-2 (2005).
- Journal of Near Eastern Studies LXIII, 2 (2004) ; LXIV, 1-2 (2005).
- Journal of the American Oriental Society CXXIII, 4 (2003) ; CXXIV, 1 (2004).
- Journal of the Economic and Social History of the Orient XLVIII, 1 (2005).
- Journal of the History of Biology XXXVII, 1-3 (2004) ; XXXVIII, 1 (2005).
- Journal of the Pakistan Historical Society LII, 4 (2004) ; LIII, 1 (2005).
- The Journal of the Royal Anthropological Institute, Incorporating MAN XI, 1-2 (2005).
- Journal of the Royal Asiatic Society XV, 1 (2005).
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXVI (2003).
- Kadmos. Zeitschrift für vor-und Frühgriechische Epigraphik XLIII (2004).
- Kardaşlık : Kültür, Sanat, Edebiyat ve Folklor Dergisi 23-24 (2004).
- Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi 18 (2004).
- Keesing's Record of World Events L, 11-12 (2004) ; LI, 1-4 (2005).
- Korea Focus XII, 6 (2004) ; XIII, 1-2 (2005).
- Koreana : Korean Art and Culture XVIII, 4 (2004) ; XIX, 1 (2005).
- Köprü. Üç Aylık Fikir Dergisi 86 (2004).
- Kubbealtı Akademi Mecmuası 2-3 (2005).
- Kulturjournal 3 (2004) ; 1 (2005).
- Kültür Envanteri Dergisi = Journal of Cultural Inventory 1 (2003).
- Kutadgubilig. Felsefe-Bilim Araştırmaları 6 (2004).
- Letopis na Makedonskata Akademija 2002.
- Levéltári Közlemények LXXV, 1-2 (2004).
- Livres et Revues d'Italie XLV, 1-2 (2002).

- Ljetopis Hrvatske Akademije 107 (2004).
Makedonika XXXIV (2003-2004).
Makedonski Pregled = Macedonian Review XXVII, 3-4 (2004).
Maliye Dergisi 146-147 (2004).
Manisa 23-24 (2002) ; 25-26 (2003) ; 27-28 (2004).
Manuscripta Orientalia X, 4 (2004) ; XI, 1 (2005).
Mecelletü Mektebetü'l -Melek Fehd el-Vataniyye = Journal of King Fahd National Library XI, 1 (2005).
Mésogeios 24 (2004).
The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LXII, 2-3 (2004-2005).
The Middle East Journal LIX, 1-2 (2005).
Middle East Studies Association. Bulletin XXXVIII, 2 (2004).
Middle Eastern Studies XLI, 1-2 (2005).
Mimarlık 321-323 (2005).
Mimarlık : Haberler : TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülteni 102-104 (2003).
Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 170-172 (2005).
Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung CXVIII (2003).
Müteferrika 26 (2004).
Name-i Aşina : Ortak Kültür Mirasının Arayışında 17-18 (2004).
Near Eastern Archaeology LXVII, 1 (2004).
Neşretü'l-Mustahlasat = Foreign Periodical Abstracts 34 (2003).
Newsletter (IRCICA) 64-65 (2004) ; 66 (2005).
Numen : International Review for the History of Religions LI, 4 (2004) ; LII, 1 (2005).
OCIS News 39 (2004).
OTAM. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 15-16 (2004).
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 16 (2003) ; 17-18 (2004).

- Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14-16 (2003) ; 17 (2004).
- Orient. Report of the Society for Near Eastern Studies in Japan XL (2005).
- Orientalia LXXIII, 3-4 (2004) ; LXXIV, 1 (2005).
- Oriente Moderno XXIII (LXXXIV), 2-3 (2004) ; quaderni 5 (2004).
- Orkun 82-89 (2005).
- Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi (Fırat Üniversitesi) II, 2 (2004).
- Osmanlı Bilimi Araştırmaları = Studies in Ottoman Science VI, 1 (2004).
- Oxford University Calendar 2004-2005.
- Ozan Ağacı. Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi 45 (2005).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LVIII (107), 3-4 (2004) ; LIX (108), 1 (2005).
- Perceptions. Journal of International Affairs IX, 1-2 (2004).
- Polis Bilimleri Dergisi = Turkish Journal of Police Studies VI, 1-4 (2004).
- Popüler Tarih 52 (2004) ; 53-59 (2005).
- Præhistorische Zeitschrift LXXX, 1 (2005).
- Pusula 55.
- Pyrenae XXXV, 2 (2004).
- Rassegna Storica del Risorgimento XCI, 3-4 (2004) ; XCII, 1 (2005) ; XCII, suppl. 1 (2005).
- Reallexikon für Antike und Christentum XXI, 163 (2004).
- Report of the Department of Antiquities, Cyprus 2003 ; 2004.
- Review (Fernand Braudel Center) XXVII, 3-4 (2004) ; XXVIII, 1 (2005).
- Revista Arhivelor LVI, 1-4 (1994) ; LIX, 1-2 (1997) ; LX, 1-2 (1998) ; LXI, 1-2 (1999) ; LXII, 1-2 (2000) ; LXIII, 1-2 (2001) ; LXIV, 1-2 (2002) ; LXVI, 1-2 (2004).
- Revue des Archéologues Historiens d'Art et Musicologues de L'UCL 1 (2003).
- Revue des Études Byzantines LXII (2004).
- Revue des Études Sud-est Européennes XL, 1-4 (2002) ; XLI, 1-4 (2003).
- Rocznik Orientalistyczny LVII, 1 (2004).
- Ruperto Carola 3 (2004) ; 1 (2005).

- Russia and the Moslem World 12 (150) (2004) ; 1-3 (151-153) (2005).
- SIHMED (Société Internationale des Historiens de la MÉditerranée) 12 (2005).
- Sanat Tarihi Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XIII, 2 (2004).
- Saudi Aramco World LVI, 1-3 (2005).
- Sayıştay Dergisi 52-53 (2004).
- School of Oriental and African Studies. Bulletin LXVII, 3 (2004) ; LXVIII, 1 (2005).
- Serbestî. Siyasi Fikir Dergisi 1 (1998) ; 2-5 (1999).
- Silahlı Kuwetler Dergisi 382 (2004).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XV, 1 (2005).
- Sosyal Bilimler Dergisi (Manas Üniversitesi) 11, 1-2 (2004); 12 (2004).
- Sosyal Bilimler Dergisi = The Social Sciences Review (Uludağ Üniversitesi) VII, 7 (2004).
- Sosyoloji Dergisi (Ege Üniversitesi) 12-13 (2004).
- Speculum : A Journal of Medieval Studies LXXX, 2 (2005).
- Stratejik Araştırmalar Dergisi 4 (2004).
- Studi Classici e Orientali XLVII, 3 (2004).
- Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLVI, 1 (2003).
- Studia Islamica 96 (2003).
- Südosteuropa Mitteilungen XLIV, 6 (2004) ; XLV, 1-2 (2005).
- Syria LXXIX (2002).
- Századok CXXXVIII, 6 (2004) ; CXXXIX, 1-2 (2005).
- TÜBA-AR : Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi 6 (2003) ; 7 (2004).
- TÜRKSOY : Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi 13 (2004).
- Tarbiz : A Quarterly for Jewish Studies LXXII, 4 (2003).
- Tarih Araştırmaları Dergisi XXII, 35 (2004) ; XXIV, 37 (2005).
- Tarih ve Düşünce 49, 51-54 (2004) ; 55- 59 (2005).
- Tarih ve Toplum : Yeni Yaklaşımlar 1(241) (2005).

- Tel Aviv : Journal of Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXXI, 2 (2004).
- Tiyatro Araştırmaları Dergisi (DTCF) 13-14 (2002) ; 15-16 (2003) ; 17-18 (2004).
- Toplum ve Bilim 101 (2004).
- T'oung Pao XC, 4-5 (2004).
- Toyo Bunko Nenpo 15.
- The Toyo Gakuho : Journal of the Research Department of the Toyo Bunko LXXXVI, 2-3 (2004).
- The Tōyōshi-Kenkyū : The Journal of Oriental Researches LXIII, 3 (2004).
- Történelmi Szemle XLV, 3-4 (2003) ; XLVI, 1-2 (2004).
- Turan. Fikir Düşünce ve Siyaset Dergisi 1 (2005).
- Turcica : Revue d'Études Turques XXXVI (2004).
- Türk Dili 636 (2004) ; 637-642 (2005).
- Türk Dünyası Araştırmaları 155 (2005).
- Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 217-222 (2005).
- Türk Kültürü 499-500 (2004) ; 501-504 (2005).
- Türk Yurdu XXV, 209-214 (2005).
- Türkeli. Aylık Siyaset, Fikir, Kültür ve Sanat Dergisi 109-110 (2005).
- Türkiyat Araştırmaları Dergisi 16 (2004) ; 17 (2005).
- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi II, 4 (2004).
- Türkiye Diyanet Vakfı Haber Bülteni 81,83 (2004).
- Türkiye Günlüğü 78-79 (2004) ; 80 (2005).
- Türkmenistanda İlim ve Teknika 4-6 (2004).
- Tyurkologičeskiy Sbornik 2002.
- Ugarit-Forschungen XXXV (2003).
- Ulster Journal of Archaeology LXI (2002) ; LXII (2003).
- Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi XVII, 2 (2004).
- Vestnik Drevney İstorii 1 (252) (2005).
- Vizantiyskiy Vremennik 63 (88) (2004).
- Vjesnik (Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti) XII, 1-4 (2003).

- Voprosi İstorii 12 (2004) ; 1-4 (2005).
Die Welt des Islams XLIV, 3 (2004) ; XLV, 1 (2005).
Die Welt des Orients XXXIV (2004).
Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XCIV (2004).
The Yale Review XCIII, 1-2 (2005).
Yakamoz 30 (2004).
Yapı 275-277 (2004) ; 278-283 (2005).
Yeni Batı Trakya Dergisi 182-184 (2004) ; 185-187 (2005).
Yeni Gelen Dergiler ve İçindekiler 42-43 (2005).
Yeni İpek Yolu 203-207 (2005).
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLV, 1 (2005).
Zeitschrift für Balkanologie XLI, 1 (2005).
Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften XV
(2002-2003).
Zeitschrift für Kulturaustausch LV, 1 (2005).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 149-150 (2004) ; 151 (2005).
Zion LXIX, 4 (2004).

İngilizce Özetler:

HASAN ALİ ŞAHİN : Interest payment procedures applied by Assyrian merchants during the first quarter of the second millennium B.C. in Anatolia (pp. 425-465)

Among the thousands of documents found during the excavation of the Kültepe Kaniš *kārum* (settlement or commercial colony) there are also promissory notes, letters, trial minutes etc. of Assyrian merchants, who settled in the main cities of Anatolia beginning from the early second millennium B.C. These Assyrian merchants established a credit system that they applied to the transactions among themselves and to those with the local population. When they sold the local population products like tin and cloth, which they had imported from Assyria, they also offered credit facilities and charged interest rates that were a function of the term. In the same way, they added interest rates depending on the term, to all credit transactions among themselves and if the debit was not extinguished at its due date the interest was summed to the main sum and interest was charged on this new amount of debt. From these documents we notice that interest was calculated on a monthly basis. While the interest charged to the local population was rather high, the interest on transactions among themselves could not exceed the 30 % annual rate established by the *kārum* administration. We also see that some Assyrians, who must have been bankers or usurers, provided short-term credit facilities at low interest rates. Promissory notes found at the second level of the Kaniš *kārum* during the Kültepe excavations encompass the period beginning from the fifth year of the reign of the Assyrian king Šarrukān, including the reign of king Puzur-Aššur and ending in the thirtieth year of the reign of king Naram-Suen (1920-1840 B.C.) A table has been compiled that shows the amounts of credit provided by Assyrian merchants active in Anatolia during the reigns of these kings, the interest rates charged by them, debit-credit amounts and terms, on a monthly and yearly basis. We see that the levels of interest rates change according to the months, the years and the individuals who provided the credit facilities. In this article I have tried to draw the portrait of an 80-year period, by comparing the *limum* lists found at Kültepe with these promissory notes.

ŞEVKET DÖNMEZ : *The Iron Age Settlements in Amasya Province, Surveyed Results 1997-1999* (pp. 467-497)

In this paper, the Iron Age settlements and their findings, that I have been surveyed in Amasya Province in Central Black Sea Region in 1997, 1998 and 1999 seasons, which are introduced and evaluated. Those settlements are Niyazbaba Tepesi in Gümüşhacıköy district, Alıcık Höyük, Alacapınar Tepesi, Delicik Tepe, Samadolu Höyüğü and Onhoroz Tepe in Merzifon district, Dereağıl Tepesi and Yoğurtçubaba Tepesi in Suluova district, Gediksaray Höyüğü in Göynücek district, Oluz Höyük and Doğan-tepe in central district of Amasya Province. Unfortunately, Amasya Province does not excavated settlement dated to Iron Age. But all the pot-sherds disclosed that they contain strong similarities with Samsun and Tokat provinces in Central Black Sea Region, with Ankara, Kırşehir, Çorum, Yozgat and Kayseri provinces in Central Anatolian Region Middle and Late Iron Age cultures.

On this survey in the Central Black Sea Region, none of the potsherds like the features of the Early Iron Age pottery were found in Amasya Province. For Middle and Late Iron Age, originated in Kızılırmak Bend, usually called Alişar Höyük IV and Central Anatolian painted pottery tradition, found in Amasya Province. Again from Central Anatolia plain pottery, specially in brown and gray, found in the forms bowl, jug and crater in large quantities in Amasya Province. It is evident that in end of Late Iron Age i.e. late phase of Late Iron Age and Hellenistic Period, Amasya Province had close relations with Central Anatolian Region, from painted with parallel band decoration and ivy leafs bowls.

ABDULLAH EKİNCİ : *Attempts by Marginal Currents (İsma'ili-Karmatî Current) in the Middle-East in Medieval Times, to Provide the Islamic World of their Times with Alternative Social Models* (pp. 499-516)

The Middle Eastern İsma'ili-Karmatî movement was a very strong movement that shook the Islamic world to its core. The Karmatîs created a messianic movement that promised the Islamic world of the Middle Ages a better future based on equality and justice. The revolutionary and messianic (even though in this case it would be more correct to talk about a *mehdi* rather than a messiah) movement of the İsma'ilis gained a great deal of support among the followers of the Twelve Imam cult, who were not happy

about their sect's passivity and political weakness. As a result of the intense debate among Shia groups, many followers of the İmamiyye sect, in Southern Iraq and in other regions, passed on to the ranks of the İsmâ'ilîs.

The 4th century of the Islamic Era, known as Islam's century of development, was witness to the Karmatîs' dramatic spread in Kufe, Syria, Rey, Khorasan, Maveraünnehr, Multan, Sind, the Magrib, Yemen and Bahrain. İsmâ'ilî groups gained significant success, from the propaganda point of view, within the Islamic world, beginning from the second half of the 3rd century of the Islamic Era (9th century A.D.). In 289 (901-902), the Karmatîs gained a strong foothold in Iraq and more precisely in Kufe and environs. From there, their propaganda spread to Bahrain, Syria, Rey, Khorasan, Maveraünnehr, Multan, Sind and Yemen. Wherever they went, İsmâ'ilî-Karmatî groups offered an alternative social model. In Bahrain the Karmatîs even gave birth to a strong and radical revolutionary movement, leading to their own state. This state was perceived as an example of governing with justice and in respect of equality. For these reasons, one cannot deny the social nature of their current.

Many men of authority of the Islamic world during the Middle Ages struggled to put an end to the activities of the İsmâ'ilî and Karmatî groups. Among these, the repression by the Tolunoğulları, Sacoğulları, Gazne and Seljuk dynasties are important from the point of view of Turkish history. The conquest of Multan and of Sind by Mahmud from Gazne (388-421/998-1030) and the conquest of el-Hasa, after a long siege, by the Seljuks in 1077-1078, with the help of local tribes, put an end to the two-century long Karmatî domination. The ruling classes of the Islamic world could finally breathe easier after the long lasting political and social pressure by İsmâ'ilî and Karmatî groups.

ALİ SEVİM: *Interesting aspects of Sultan Melikşah* (pp. 517-537)

This article is about Sultan Melikşah, who reigned over the Great Seljuk State during its time of greatest splendour, and in particular about his relations with his uncle Kavurt Bey, judge of Kirman and about the deep crisis of discomfort into which he fell after the death of his son Davud and the attempts made by various statesmen to console him. Later we have also studied the relations between the sultan and his brother Tekiş, who was the vassal for the Belh and Toharistan provinces, during the latter's second

revolt. This event was followed by the sultan's expedition to northern Syria, concerning which we have studied his relations during the expedition with Turkish and non-Turkish vassals of the Great Seljuk State. Later the sultan visited Baghdad for the second time and we have analysed one by one all his activities during this visit. We have made a detailed study of the sultan's relations with his vizier Nizamülmülk. After a study of the personal characteristics of the sultan we have described his dialogue with a merchant and then with a Turkmen during a hunting expedition. Among other matters included there are the conversation of the sultan on various subjects with a preacher, who had been accepted into his presence, the way the sultan always told his soldiers to refrain from plunder, the sultan's response to the injustices wrought by Humartekin, who was an emir of his and his interesting conversation with a female singer. We have also taken up the matter of Sultan Melikşah's alleged loyalty to the Bâtunî sect and showed how this was not true. Finally we have narrated how the sultan's vizier Nizamülmülk, who had been very seriously wounded by a Bâtunî conspirator, accused the sultan of "having organised this attempt on his life" and how the sultan responded to this accusation.

We have presented the above-mentioned interesting aspects of Sultan Melikşah, on the basis of the relevant sources and research work.

SÜLEYMAN DEMİRCİ: *Collectors of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman 1621-1700* (pp. 539-565)

Relying on first-hand unpublished archival documents this paper focuses on two related aspects: first, it provides a picture of the range of individuals involved in *avâriz* and *nüzul* collection in the Ottoman province of Karaman during the 17th century, whether from the military class, the *ulema* (learned people) or others; second, it examines the changes during the 17th century in the type of person appointed, and what ranks the collection candidate held before attaining those of *avâriz* and *nüzul* collection. It will be interesting to assess at what stage, if at all, the palace officials or the followers of 'great men of state' became involved in the collection process. This paper examines the available information to see what, if any, pattern emerges from it.

İLHAN EKİNCİ : *Competition south of the Red Sea - Sheikh Said and the Farasan Islands question* (pp. 567-598)

The attention of the European Powers to the Red Sea goes back to the 16th century. After the opening of the Suez Canal in 1869, this attention had been transformed into a rivalry that was extended to the south of the Red Sea and the Bab-ul-Mendeb Strait. There were strategically important two areas: the land of Sheikh Said and Fersan islands where the British Empire had been in control from the beginning of 19th century and in constant contention with France, Germany and Italy since 1870. The official owner of the region, the Ottoman Empire, tried to prevent the European Powers getting control of the region as well as the rebellion of local people.

SALİH YILMAZ : *The Turkmenistan Travelogue of Armin Vambery and Notes Regarding the Karakalpak Turks* (pp. 599-628)

This paper looks at one of the world's leading Turcologists, the Hungarian man of letters, traveler, and spy, Armin Vambery. After staying for four years as a guest in the Istanbul residence of the famous Ottoman pascha, Mehmed Sadık Rifat Pascha (under the pseudonym and clothing of 'Reşat Efendi'), he traveled to the Turkish homeland of Turkmenistan. This work is the story of his three-year (1862-1865) trip and his research and observations into the lands of the Karakalpak Turks, who today live in the environs of Lake Aral. Following this three-year long travel, Armin Vambery wrote a rather detailed report. This present article only concerns his writings about Karakalpakistan and the Karakalpak peoples. The Hungarian man of letters, Vambery, who wrote in the 19th century is known to be the first western European to write about the Karakalpaks and Karakalpakistan. He visited the lands of the Karakalpaks during the 19th century and later gathered his observations into a book. Most of the articles give a great deal of information about the history and ethnography of the Karakalpak people. In the 19th century Vambery's very valuable works were also published in English and in German and then later were translated into Russian for the benefit of intellectual circles. Our aim here is to collect these writings together and to present them to the Turkish world and the Karakalpak people. Because Vambery's writings about the Karakalpaks and Karakalpakistan were not published in one separate book, information from a number of books has been gathered and is being published here.

HİMMET UMUNÇ : *Hemingway in Turkey: Historical Contexts and Cultural Intertexts* (pp. 629-642)

As a young reporter, Ernest Hemingway visited İstanbul and the Thracian part of Turkey between 29 September and 18 October 1922. During his stay, he closely followed the military and political consequences of the Great Offensive, which was a major stage in the Turkish War of Independence, and also witnessed at first hand the Greek evacuation of eastern Thrace. His impressions of the İstanbul under occupation and also his observations of the events and developments at the time were included in the short stories which he wrote later on. In his fictions, he described and represented his observations from a point of view which was against Mustafa Kemal and Turkey, and, since he wrote in a mood supportive of the Allies and their invading forces, he failed to grasp the principles of righteousness and national independence, upon which the Turkish War of Independence was fought. This article is a study, within the context of the Turkish War of Independence, of Hemingway's anti-Turkish attitude crystallized in his descriptions and fictions related to Turkey.

CONTENTS

Articles and Studies:	Page
ŞAHİN, H. ALİ : Interest payment procedures applied by Assyrian merchants during the first quarter of the second millennium B.C. in Anatolia	425
DÖNMEZ, ŞEVKET: The Iron Age Settlements in Amasya Province, Surveyed Results 1997-1999 (with 42 illustrations)	467
EKİNCİ, ABDULLAH : Attempts by Marginal Currents (İsma'ili-Karmaî Current) in the Middle-East in Medieval Times, to Provide the Islamic World of their Times with Alternative Social Models	499
SEVİM, ALİ : Interesting aspects of Sultan Melikşah	517
DEMİRÇİ, SÜLEYMAN : Collectors of <i>Avârız</i> and <i>Nüzul</i> Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700	539
EKİNCİ, İLHAN : Competition south of the Red Sea - Sheikh Said and the Farasan Islands question (with 1 map)	567
YILMAZ, SALİH : The Turkmenistan Travelogue of Armin Vambery and Notes Regarding the Karakalpak Turks	599
UMUNÇ, HİMMET : Hemingway in Turkey: Historical Contexts and Cultural Intertexts ..	629
The books and periodicals our library received during the first half of 2005	643
Abstracts	753

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXIX

No. 255

August 2005

ANKARA - 2005